પુજ્ય નંદ દાસજી કૃત

પંચ મંજરી

પ્રકાશક
પારુલ પ્રકાશન
૫૦૪, એ, અશોકા ચેમ્બર્સ મીઠાખળી
અમદાવાદ.
મુખ્ય વિક્રેતા
કોઠારી પ્રકાશન
૬૪, ગાંધીમાર્ગ પુલ નીચે,
અમદાવાદ.

© પારુલ પ્રકાશન

પ્રથમ આવૃત્તિ : ૨૦૧૧

કિંમત રૂા. ૧૭૫-૦૦

લેસર ટાઈપ સેટિંગ
પૂજા ગ્રાફિક્સ
૫૦૪/એ, ઓશોકા ચેમ્બર્સ,
મીઠાખળી છ રસ્તા, અમદાવાદ.

શ્રી

શ્રી નં
તુલસીદાસજીન
ખૂબ જ આસક
અને તેમાં તેઓ
સમજાવતા પર

એક શ
હતો. આ સંઘ
વિનંતી કરી કે
પાડી અને કહ્યું
નંદદાસજીની
જવાની રજા
ફરતો શ્રી મથુ
ભૂમિ પ્રત્યે
દ્વારકામાં દર્શ
નીકળ્યા. રાત્
આગળ ચાલવ
સિંહનંદ ગામ
સેવક રહેતો
આ ક્ષત્રિયની
નંદદાસજી અ
લાગ્યા. પોતે
જલપાન ન ક
આવી. પરોઢ
જમાવી ખાન
નંદદાસજી અ
વાતની ચર્ચા

કાશક
ા પ્રકાશન
કા ચેમ્બર્સ મીઠાખળી
ાદાવાદ.
ા વિક્રેતા
ી પ્રકાશન
ાર્ગ પુલ નીચે,
ાદાવાદ.

લ પ્રકાશન

ૃત્તિ : ૨૦૧૧

I. ૧૭૫-૦૦

ાઈપ સેટિંગ
ગ્રાફિક્સ
ોશોકા ચેમ્બર્સ,
રસ્તા, અમદાવાદ.

શ્રી નંદદાસજીનું જીવનચરિત્ર

શ્રી નંદદાસજી પૂર્વપ્રદેશમાં રહેતા હતા. તેઓ રામભક્ત તુલસીદાસજીના નાના ભાઈ થાય. શ્રી નંદદાસજી લૌકિક વિષયમાં ખૂબ જ આસક્ત હતા. નાચ ગાન તાનની મહેફિલ તેમને બહુ રુચતી અને તેમાં તેઓ નિત્ય હાજરી આપતા. તુલસીદાસજી તેમને પ્રભુભક્તિ સમજાવતા પરંતુ તે માનતા નહીં.

એક શુભ પળે રણછોડરાયના દર્શનાર્થે એક સંઘ દ્વારકા જતો હતો. આ સંઘમાં જવાની નંદદાસજીની ઈચ્છા થઈ. તુલસીદાસને વિનંતી કરી કે મારે આ સંઘમાં જવું છે. તુલસીદાસજીએ જવાની ના પાડી અને કહ્યું કે તું હજુ બાળક છે માટે તું અધવચમાં રખડી પડીશ. નંદદાસજીની હૃદયની ઈચ્છાને આધીન થઈ તુલસીદાસજીએ સંઘમાં જવાની રજા આપી. નંદદાસજી આ સંઘમાં ચાલ્યા. આ સંઘ ફરતો ફરતો શ્રી મથુરાજી પહોંચ્યો. મથુરામાં આવી શ્રી નંદદાસજી વ્રજની ભૂમિ પ્રત્યે આસક્ત થઈ ગયા. કિંતુ મનમાં વિચાર્યું કે પહેલાં દ્વારકામાં દર્શન કરવાં. તેથી પોતે એકલા જ દ્વારકા તરફ ચાલી નીકળ્યા. રાત્રીના પાછલા પ્રહરે પોતાની સાથેના સાથીને મૂકીને આગળ ચાલવા માંડ્યું. દ્વારકા જતાં રસ્તામાં ભૂલા પડ્યા અને વચ્ચે સિંહનંદ ગામમાં આવી પહોંચ્યા. તે ગામમાં ગોસાઈજીનો એક ક્ષત્રિય સેવક રહેતો હતો. નંદદાસજી એના ઘરની પાસેથી નીકળ્યા તે વખતે આ ક્ષત્રિયની સ્ત્રી સ્નાન કરી પોતાના કેશ અગાસીમાં સૂકવતી હતી. નંદદાસજી આ સ્ત્રીને જોતાં જ ત્યાં અટક્યા અને એકીટસે નિહાળવા લાગ્યા. પોતે ત્યાં નિશ્ચય કર્યો કે આ સ્ત્રીને હું નિત્ય ન જોઉં ત્યાં સુધી જલપાન ન કરું. ત્યાંથી તેઓ પોતાના મુકામે ગયા. રાતભર નિંદ ન આવી. પરોઢ થતાં તે ક્ષત્રિયાણીના ઘર પાસે આવ્યા અને આસન જમાવી ખાનપાન બધું છોડી દઈ ત્યાં બેઠા. નિત્ય આ પ્રમાણે નંદદાસજી આવતા અને ક્ષત્રિયાણીનું મુખ જોઈ ચાલી જતા. આ વાતની ચર્ચા આખા ગામમાં ફેલાઈ એટલે ક્ષત્રિય કુટુંબ ગભરાયું.

તેઓએ વિચાર કર્યો કે આ ગામ છોડવું એ સારું. બન્ને સ્ત્રી પુરુષ ગામ છોડીને વ્રજ તરફ ચાલ્યા. નંદદાસજી નિત્ય ક્રમ પ્રમાણે તે ઘર આગળ આવ્યા તો ઘર ખાલી જોયું. એટલે તેઓએ નિરાશ થઇ ચાલવા માંડ્યું : ગામના લોકોએ કહ્યું કે તારા પાપે ગોકુલ ગયા છે એટલે નિશ્ચય કરી ગોકુલ તરફ રવાના થયા. અહીં મથુરામાં બન્ને જણ મલ્યા ત્યારે ક્ષત્રિય કુટુંબે ખૂબ લડવા માંડ્યું. કિંતુ નંદદાસજીએ કહ્યું કે હું તારી પાસે કંઇ લેવા આવ્યો નથી. હું તો માત્ર તેણીનું મુખ નિહાળવા જ આવ્યો છું. મથુરાથી ગોકુલ તરફ ચાલતાં ચાલતાં આવી પહોંચ્યો. ક્ષત્રિય કુટુંબે વિચાર કર્યો કે આ બાવરાએ તો અમારો પીછો પકડ્યો. હવે શું કરવું. ગોકુલના ઘાટ આગળ યમુનાજીનાં નીર વહી રહ્યાં છે તે સમયે ક્ષત્રિય કુટુંબે નાવિકને સૂચના આપી કે અમારે સામા કાંઠે જવું છે કિંતુ પેલા બ્રાહ્મણ નંદદાસજી આ બાજુ ન આવે તે જો જો એવું કહ્યું. યમુનાજીના તટ ઉપર શ્રી નંદદાસજી અહીં બેઠા છે અને શ્રી યમુનાજીને જોતાં જ તેમણે પ્રથમ પદ ગાયું.

૧ નેહ કારણ શ્રી યમુના પ્રથમ જુઆઈ ।
૨ ભક્ત પર કર કૃપા શ્રી યમુનાજી ઐસે ॥

આ પ્રમાણેનાં બન્ને પદો વિપ્રયોગ અવસ્થામાં ગાયાં. સામા ઘાટ ઉપર શ્રી ગોસાઇજી બિરાજતા હતા ત્યાં ક્ષત્રિય કુટુંબે આવી દંડવત કર્યા અને શ્રી ગોસાઇજીએ આજ્ઞા કરી કે તમે બધા પ્રસાદ અહીં જ લેજો.

શ્રી ગોસાઇજીએ ચાર પાતરની આજ્ઞા કરી ત્યારે પેલા ક્ષત્રિય વૈષ્ણંવને શંકા જતાં આપશ્રીને વિનંતી કરી કે અમો તો ત્રણ છીએ અને ચોથી પાતર કેમ ? શ્રી ગોસાઇજી તો બધું જાણતા હતા એટલે મનમુસ્કાનભર્યા મુખારવિંદે ક્ષત્રિયને આજ્ઞા કરી કે પેલો બ્રાહ્મણ તમારી પાસે હતો તે ક્યાં છે ? ક્ષત્રિયે બધી વાત કરી અને કહ્યું કે એને લીધે તો ગામ છોડી અમે ગોકુલ આવ્યા છીએ. શ્રી ગોસાઇજીએ કહ્યું કે તો મહાન દૈવી ભક્ત છે અને આજ્ઞા કરી કે નંદદાસજીને પેલી

ામ છોડવું એ સારું. બન્ને સ્ત્રી પુરુષ
. નંદદાસજી નિત્ય ક્રમ પ્રમાણે તે ઘર
. જોયું. એટલે તેઓએ નિરાશ થઈ
એ કહ્યું કે તારા પાપે ગોકુલ ગયા છે
ફ રવાના થયા. અહીં મથુરામાં બન્ને
ખૂબ લડવા માંડ્યું. કિંતુ નંદદાસજીએ
આવ્યો નથી. હું તો માત્ર તેણીનું મુખ
થી ગોકુલ તરફ ચાલતાં ચાલતાં આવી
કર્યો કે આ બાવરાએ તો અમારો
ોકુલના ઘાટ આગળ યમુનાજીનાં નીર
ટુંબે નાવિકને સૂચના આપી કે અમારે
બ્રાહ્મણ નંદદાસજી આ બાજુ ન આવે
ા તટ ઉપર શ્રી નંદદાસજી અહીં બેઠા
જ તેમણે પ્રથમ પદ ગાયું.

ના પ્રથમ જુઆઈ ।
શ્રી યમુનાજી ઐસે ॥

ો વિપ્રયોગ અવસ્થામાં ગાયાં. સામા
ાજતા હતા ત્યાં ક્ષત્રિય કુટુંબે આવી
જીએ આજ્ઞા કરી કે તમે બધા પ્રસાદ

ાતરની આજ્ઞા કરી ત્યારે પેલા ક્ષત્રિય
વિનંતી કરી કે અમો તો ત્રણ છીએ
ોસાઈજી તો બધું જાણતા હતા એટલે
ત્રિયને આજ્ઞા કરી કે પેલો બ્રાહ્મણ
' ક્ષત્રિયે બધી વાત કરી અને કહ્યું કે
ગોકુલ આવ્યા છીએ. શ્રી ગોસાઈજીએ
અને આજ્ઞા કરી કે નંદદાસજીને પેલી

પારથી બોલાવી લાવો.

નંદદાસજી અહીં આવી શ્રી ગોસાઈજીનાં દર્શન કરતાં જ તેમના નયનમાં અશ્રુ ભરાઈ આવ્યાં. શ્રી ગોસાઈજીએ યમુના સ્નાન કરવાની આજ્ઞા કરી. સ્નાન કરીને શ્રી નંદદાસજી આવ્યા અને તેમને (નંદદાસજીને) પૂર્ણ પુરૂષોત્તમનાં દર્શન થયાં અને તરત સારંગ રાગમાં એક પદ ગાયું :

જ્યોતિરૂપ નાથ પદમાવતિ ।
પ્રાણપતિ વિમલ છત્ર આનંદકારી ॥

નંદદાસજી મહાપ્રસાદ લેતાં લીન થઈ ગયા અને પોતાનું દેહાનુસંધાન ભૂલી ગયા. શ્રી ગોસાઈજીએ કૃપા કરીને નંદદાસજીને પોતાના સેવક બનાવ્યા અને શ્રીનાથજીની કીર્તનની સેવા સોંપી, નંદદાસજી મહાન કીર્તનકાર બન્યા. તુલસીદાસે તપાસ કરી કે નંદદાસજી ક્યાં છે ત્યારે ખબર પડી કે તે તો ગોકુલમાં શ્રી ગોસાઈજીના પરમભક્ત બન્યા છે. તુલસીદાસ નંદદાસજીને જોવા આવ્યા કિંતુ નંદદાસજી પોતાનું મુખ ફેરવી શ્રી ગોવર્ધનધરનું મુખ જોવા લાગ્યા. કિંતુ નંદદાસજી પુષ્ટિભક્ત હતા એટલે ગોકુલમાં જ રહ્યા.

આ દરમ્યાન અકબર બાદશાહને ત્યાં ઉછરેલી રૂપમંજરી શ્રીનાથજીનાં દર્શન કરવા વ્રજમાં આવતી. તે સમયે રૂપમંજરી નંદદાસજીના કીર્તનમાં લુબ્ધ બની. નંદદાસજીએ પણ રૂપમંજરીને કંઈક ઊંચી વસ્તુએ નિહાળી અને તે પ્રભુ યોગ્ય છે એમ ધારી તેનું આબેહૂબ વર્ણન 'પંચમંજરી' દ્વારા કર્યું. જેમાં વિરહ મંજરી, માન મંજરી અનેકાર્ય મંજરી, રૂપ મંજરી, રસ મંજરીનો સમાવેશ થાય છે. આ સાહિત્યથી નંદદાસજી અકબરના સમયમાં ખૂબ પ્રિય થઈ પડ્યા અને તાનસેન જેવા મહાન ગાયક પણ તેના સંગી બન્યા અને શ્રી ગોસાઈજીના સેવક થયા.

રૂપ મંજરી

'જીવન ચરિત્ર'

(મોગલ સમ્રાટ અકબરની પુત્રી તરીકે રાજમહેલમાં રહેતી રૂપમંજરીની આ એક અનુપમ રસ કથા છે. અષ્ટસખા નંદદાસજી દ્વારા રૂપમંજરી મહાન ભગવદભક્ત બની અને પ્રભુનાં ચરણોને પામી.)

અરવલ્લી જેવો રળિયામણો પર્વત, જ્યાંનું સુંદર રળિયામણું નૈસર્ગિક દશ્ય અને કલાકારો પોતાની પીંછી ખેંચે એવા એ અનુપમ પર્વત પર એક વખત અકબરે અરવલ્લી પ્રદેશના રજપૂત રાજ્ય ઉપર ચઢાઈ કરી. યુદ્ધમાં હજારો શૂરવીરો-રજપૂતો રણભૂમિમાં રગદોળાયા અને પોતાના દેશ માટે જાન આપ્યો પરંતુ છેવટે હાર થઇ. રજપૂતો મર્યા બાદ રજપૂતાણીઓ કોઇને તાબે ન થાય એ પ્રમાણે બધી રજપૂતાણીઓએ રાજમહેલને આગ લગાડી અગ્નિસ્નાન કર્યું. રૂપરૂપના અંબાર અને તેજસ્વી એવી અસંખ્ય રજપૂતાણીઓએ પોતાના પ્રાણ અગ્નિમાં હોમ્યા અને બધું ભસ્મીભૂત થઇ ગયું. પરંતુ આ બધામાંથી માત્ર ત્રણ વર્ષની એક બાલિકા જેનું નામ રૂપાં હતું તે દૈવયોગે બચી ગઇ !

અકબરે આ બાલિકાને જોઇને પૂછપરછ કરી અને આ પછી જાણવા મળ્યું કે આનાં માતા પિતા અગ્નિસ્નાન કરી ભસ્મીભૂત થઇ ગયાં છે. આ નિર્દોષ બાલિકાની આંખમાંથી આંસુ નીકળ્યાં અને ગોરા ગાલ પરથી સરરર કરતાં નીચે પડ્યાં. આથી અકબરને લાગી આવ્યું. તેને ઘણું દુઃખ થયું એટલે તરત જ જીતેલા રાજ્યને છોડી દઇ બાલિકાને લઇ દિલ્હી તરફ વિદાય થયો.

અકબરનો રાજમહેલ એટલે જાણે બીજું પૃથ્વીલોક પર ઇંદ્રભુવન જ જાણી લ્યો. રાજમહેલની રચના રંગબેરંગી પીંછીએ રંગેલો હતી.

આલેશાન દિવાનખાનાં, કલાત્મક ચિત્રોથી સુશોભિત દેખાતાં.

મંજરી
ન ચરિત્ર'
ની પુત્રી તરીકે રાજમહેલમાં રહેતી
રસ કથા છે. અષ્ટસખા નંદદાસજી
.ભક્ત બની અને પ્રભુનાં ચરણોને

ણો પર્વત, જ્યાંનું સુંદર રળિયામણું
તાની પીંછી ખેંચે એવા એ અનુપમ
અરવલ્લી પ્રદેશના રજપૂત રાજ્ય
જારો શૂરવીરો-રજપૂતો રણભૂમિમાં
માટે જાન આપ્યો પરંતુ છેવટે હાર
પૂતાણીઓ કોઈને તાબે ન થાય એ
.જમહેલને આગ લગાડી અગ્નિસ્નાન
સ્વી એવી અસંખ્ય રજપૂતાણીઓએ
અને બધું ભસ્મીભૂત થઈ ગયું. પરંતુ
એક બાલિકા જેનું નામ રૂપાં હતું તે

જોઈને પૂછપરછ કરી અને આ પછી
તા અગ્નિસ્નાન કરી ભસ્મીભૂત થઈ
આંખમાંથી આંસુ નીકળ્યાં અને ગોરા
પડ્યાં. આથી અકબરને લાગી આવ્યું.
રત જ જીતેલા રાજ્યને છોડી દઈ
દાય થયો.
એટલે જાણે બીજું પૃથ્વીલોક પર
મહેલની રચના રંગબેરંગી પીંછીએ

કલાત્મક ચિત્રોથી સુશોભિત દેખાતાં.

આવો અકબરનો બાદશાહી રાજમહેલ હતો. આ રાજમહેલમાં અકબરે બાળકી રૂપાંને નૃત્ય અને સંગીતની શાસ્ત્રીય તાલીમ આપવા માંડી. ધીમે ધીમે બાળકીએ બાલ્યાવસ્થા વટાવી કિશોરાવસ્થામાં પ્રવેશ કર્યો.

આ રૂપાંનો નમણો દેહ સોળે કલાએ વિકસી રહ્યો હતો. શરદ કમલના અંગની શોભા વિદ્યુતની માફક સુશોભિત લાગતી માધુર્યતા અખંડ જોવા છતાં હૃદય અને નયન તુપ્ત ન થાય તેવી દીસતી. રમણીયતા દેખવા છતાં સ્વપ્ન જેવી અવસ્થા લાગે તેવી હતી. સુંદરતા પ્રત્યેક અંગ અંગની સુડોળતા પ્રભુને માટે જાણે ન સરજાઈ હોય તેવી લાગતી. મૃદુતા નવનીત સ્પર્શ કરવા છતાંયે જાણે સ્પર્શ ન થયો હોય તેવી દીસતી, સુકુમારતા કોમલ કમલપતિની બિછાત જાણે અતિ અસહ્ય ન લાગતી હોય તેવી તેની સુકુમારતા હતી.

દિનપ્રતિદિન રૂપાંનું રૂપ રાજમહેલમાં વધુને વધુ પ્રકાશ આપતું રહ્યું. તેની હરણીની જેવી અણીદાર આંખો, છટાભરી ચાલ, મોહક રૂપ અને તેની ભ્રમરો દરેકને આકર્ષતી. નૃત્ય-કલા કરતી ત્યારે તો તે કળીની માફક ખીલી ઊઠતી. આથી આમ્રની માંજર (મોર)ની માફક રૂપાંનું તેજ-રૂપ ખીલી ઊઠવાથી અકબરે તેનું નામ રૂપમંજરી પાડ્યું.

આ સમયમાં જ વ્રજમાં નંદદાસજી તથા અષ્ટસખાઓ વ્રજના ઠાકોર શ્રીનાથજીને સંગીતથી રીઝવી રહ્યા હતા અને શ્રી ગુંસાઈજી તે સમયે વ્રજમાં બિરાજતા હતા. અકબર એ સમયે મંજરીને લઈને વ્રજના ઠાકોરજીનાં દર્શન કરવા ગયો. ત્યાં શ્રી ગુંસાઈજીનાં દર્શન કરીને ઘણો ખુશ થયો. આ સમયે મંજરીને નંદદાસજીના સંગીતની લગની લાગી. નંદદાસજી જોડે તે સત્સંગમાં આવી. અકબર દિલ્હી તરફ પાછો ફર્યો અહીં મંજરીની વિરહદશા વધતી ગઈ.

આ અંગે એવી દંતકથા છે કે એક સમયે હિમાલયનો એક

સાધુ અકબરના રાજમહેલમાં આવ્યો અને એક અનુપમ બુટ્ટી અકબરને આપી કે જેનાથી અકબર ગમે ત્યાં આકાશ માર્ગે ઊડી શકે. આ વાત પોતાની લાડકી પુત્રી મંજરીને કરી. મંજરીએ આ વાત સાંભળીને અકબરને કહ્યું : 'બાબા, આ બુટ્ટી મને આપો.' શાહજાદી પ્રત્યે અત્યંત પ્રેમ હોવાથી અકબરે તે બુટ્ટી મંજરીને આપી. આ બુટ્ટીથી તે નિત્ય વ્રજમાં નંદદાસજી પાસે સત્સંગ માટે ઊડીને જતી અને નંદદાસજી મંજરીને કૃષ્ણમાં ઓતપ્રોત બનાવતા. આવો નિત્યક્રમ ચાલુ હતો એવામાં બાદશાહના એક ગવૈયાએ નંદદાસનું એક પદ :-

'દેખો દેખો રિ નાગર નટ...... નંદદાસ ગાવે ત્યાં નિપટ નિકટ' ગાયું ત્યારે અકબરે પોતાના ગવૈયાને કહ્યું કે આ પદ કોનું છે ? ત્યારે તે ગવૈયાએ નંદદાસની ઓળખાણ આપી. અકબરે તરત જ નંદદાસજીને તેડવા પોતાના દૂતને વ્રજમાં મોકલ્યો. કિંતુ નંદદાસજી ત્યાં ન આવ્યા અને પત્ર દ્વારા કહેવરાવ્યું કે આ પદ રૂપમંજરી ગાશે. અકબરે રૂપમંજરીને પદ ગાવા કહ્યું : રૂપમંજરીએ આનાકાની કરી અને વિનંતી કરી કે આ પદ ગાવાથી પોતે દુ:ખી થશે. છતાંયે અકબરના આગ્રહને લઈને છેલ્લી ટુંક ગાતાં ગાતાં મંજરીએ પોતાનો દેહ પ્રભુ ચરણોમાં ધર્યો. અકબરે વ્રજમાં નંદદાસની તપાસ કરી તો ત્યાં પણ નંદદાસજીએ પોતાના દેહ પ્રભુ ચરણોમાં ધર્યો હતો.

આ મંજરીની કથા વિષે એવી પણ લોકકથા છે કે મંજરી અકબર બાદશાહના ઝનાનામાં દાસી હતી અને અવારનવાર અકબરની બેગમોની ઝનાના સાથે વ્રજમાં આવતી. આ દાસીનું રૂપલાવણ્ય ઘણું તેજોમય હતું. તે અરસામાં નંદદાસજી પણ વ્રજમાં વાસ કરી સુંદર કીર્તન કરતા હતા. આ વખતે મંજરીનું મિલન નંદદાસજીને થયું એવી પણ એક ઐતિહાસિક કથા છે. મોટાઓની જાણમાંથી જે હકીકત મળી તે આ સ્થળે આપવામાં આવી છે.

મહાનુ
માન મંજરી, અ
સાર્થ સંગ્રહ અ
પ્રસિદ્ધ થાય છે
આવો સંગ્રહ
આપ્યા વિના ચ

મહાનુ
સુપરિચિત છે.
વલ્લભાચાર્યજી
અષ્ટછાપમાંના
ધારામાં રાસપં
શ્રી નંદદાસજ
કાવ્યશાસ્ત્રના
વિભિન્ન ભાષા
આ પંચમંજરી
વિયોગ-વિરહ
પદ્ધતિએ રજૂ થ
વગેરે ભાષાઓ
નાયક-નાયિકા

રસ મ
વ્રજભાષા અને
ગ્રંથોમાં સ્થાન
ભગવાન શ્રીકૃ
ભગવદ્ ગુણા
કરાવે છે.

ાં આવ્યો અને એક અનુપમ બુટ્ટી
કબર ગમે ત્યાં આકાશ માર્ગે ઊડી શકે.
ી મંજરીને કરી. મંજરીએ આ વાત
ાબા, આ બુટ્ટી મને આપો.' શાહજાદી
કબરે તે બુટ્ટી મંજરીને આપી. આ
ાસજી પાસે સત્સંગ માટે ઊડીને જતી
ાં ઓતપ્રોત બનાવતા. આવો નિત્યક્રમ
એક ગવૈયાએ નંદદાસનું એક પદ :-
નટ...... નંદદાસ ગાવે ત્યાં નિપટ
ોતાના ગવૈયાને કહ્યું કે આ પદ કોનું
સની ઓળખાણ આપી. અકબરે તરત
દૂતને વ્રજમાં મોકલ્યો. કિંતુ નંદદાસજી
કહેવરાવ્યું કે આ પદ રૂપમંજરી ગાશે.
કહ્યું : રૂપમંજરીએ આનાકાની કરી
ગાવાથી પોતે દુઃખી થશે. છતાંયે
લી ટુંક ગાતાં ગાતાં મંજરીએ પોતાનો
રે વ્રજમાં નંદદાસની તપાસ કરી તો
દેહ પ્રભુ ચરણોમાં ધર્યો હતો.

ષે એવી પણ લોકકથા છે કે મંજરી
માં દાસી હતી અને અવારનવાર
સાથે વ્રજમાં આવતી. આ દાસીનું
તે અરસામાં નંદદાસજી પણ વ્રજમાં
હતા. આ વખતે મંજરીનું મિલન
એક ઐતિહાસિક કથા છે. મોટાઓની
આ સ્થળે આપવામાં આવી છે.

પ્રસ્તાવના

મહાનુભાવ શ્રી નંદદાસજીની વિરહ મંજરી, રસ મંજરી, માન મંજરી, અનેકાર્થ મંજરી અને રૂપ મંજરી એ પાંચ મંજરીઓનો સાર્થ સંગ્રહ અહીં મૂળ વ્રજભાષા અને એના ગુજરાતી અનુવાદ સાથે પ્રસિદ્ધ થાય છે તેનો સમાદર કરતાં આનંદ થાય છે. ગુજરાતીમાં આવો સંગ્રહ પહેલીવાર જ પ્રસિદ્ધ થતો હોઈ સંચાલકને ધન્યવાદ આપ્યા વિના ચાલતું નથી.

મહાનુભાવ નંદદાસજીની રાસપંચાધ્યાયી વૈષ્ણવ સમાજને સુપરિચિત છે. ઘણા વૈષ્ણવો એનો નિત્ય પાઠ કરે છે. શ્રીમદ્ વલ્લભાચાર્યજી મહાપ્રભુની સુબોધિનીજીના હાર્દને બરોબર પકડી અષ્ટછાપમાંના શ્રી નંદદાસજીએ મધુરી વ્રજભાષામાં વહાવેલી કાવ્ય ધારામાં રાસપંચાધ્યાયી પછી એમની આ પંચમંજરીઓનું સ્થાન છે. શ્રી નંદદાસજી માત્ર એક સાદા વ્રજભાષી કવિ નહોતા પણ કાવ્યશાસ્ત્રના એક સમર્થ જ્ઞાતા, એટલું જ નહીં પણ પૂર્વકાલીન વિભિન્ન ભાષાઓના સાહિત્યનું પણ એમને સારી રીતે જ્ઞાન હતું એ આ પંચમંજરીઓમાં જોવા મળે છે. વિરહમંજરીમાં વિપ્રલંભ શૃંગાર-વિયોગ-વિરહ દશાનો ચિતાર બારમાસી-આદિકના સ્વરૂમાં જૂની પદ્ધતિએ રજૂ થયો છે. આવી બારમાસીઓનું સાહિત્ય જૂની ગુજરાતી વગેરે ભાષાઓના સાહિત્યમાં પણ મળી આવે છે. વિરહને અંતે નાયક-નાયિકાઓનું મિલન કવિને ઈષ્ટ હોય છે.

રસ મંજરી તો મધ્યકાલીન નાયક-નાયિકા ભેદનો ગ્રંથ છે. વ્રજભાષા અને અવધિભાષાના સાહિત્યના આ પ્રકારના નમૂનેદાર ગ્રંથોમાં સ્થાન લઈ ચૂકેલો આ ગ્રંથ છે. કવિ સ્થૂલ શૃંગારને ન ગાતાં ભગવાન શ્રીકૃષ્ણની લીલાઓનો અલૌકિક શૃંગાર ગાય છે, ને એ રીતે ભગવદ્ ગુણાનુવાદથી આત્માને પવિત્ર કરે છે અને વાચકોને કરાવે છે.

માન મંજરી તો અમરકોશની પદ્ધતિનો પદ્યાત્મક શબ્દકોશ છે, જ્યારે અનેકાર્થ મંજરી પણ એક શબ્દના અનેક અર્થોને આપતા શબ્દકોશોના પ્રકારનો પદ્યાત્મક કોશ છે. આમાં પણ સર્વત્ર મધ્યબિંદુ તરીકે ભગવાન શ્રીકૃષ્ણને જ રાખવામાં આવ્યા છે.

રૂપમંજરી એ તો એક અદભુત પ્રકારની રૂપક કથાના રૂપમાં રજૂ થતી કાવ્યકૃતિ છે. અલંકારોથી ખચિત આ સમૃદ્ધ કૃતિ એક સુમધુર ખંડકાવ્ય જ બની રહે છે. આ મંજરીમાં કાવ્ય શાસ્ત્રના અનુસરણપૂર્વક મહાકાવ્યનાં લક્ષણોથી સમૃદ્ધ નગર વન ઉપવન આદિક સ્થાનોમાં કાવ્યોચિત વર્ણન કવિએ આપી કવિ તરીકેની શક્તિનો આબાદ પરિચય કવિએ સાધી આપ્યો છે. વ્રજભાષાનું એ મોટું સદ્‌ભાગ્ય છે કે આવી ઉત્તમોત્તમ કૃતિઓથી લોકભાષાઓમાં સુવિશેષ રીતે તો એ એક ભાષા જ સમૃદ્ધ છે, અને એ સ્થાન અપાવવામાં મહાનુભાવ નંદદાસજીનો ફાળો છે. એમાં પણ વૈષ્ણવ કવિઓની ભગવાન કૃષ્ણ સિવાય ઈતર કોઈ પણ નાયકના મિથ્યા ગુણ ન ગાવાની આગ્રહિતા આપણને આશ્ચર્ય મુગ્ધ કરી દે છે. સૂરસાગરનો દશમસ્કંધ તો સુવિશાળ કાવ્યકૃતિ છે, એની પાસે રૂપમંજરી નાની છતાં ટકી શકે એવી કૃતિ છે. બંને વચ્ચેનો તફાવત એ છે કે સૂરસાગર વર્ણનાત્મક અને ઊર્મિમય એમ બેઉ પ્રકાર આપે છે તો રૂપમંજરી માત્ર વર્ણનાત્મક કાવ્ય પ્રકાર આપે છે.

સંપ્રદાયમાં શ્રી નંદદાસજીની બધી જ કૃતિઓ તરફ ખૂબ આદર છે અને તેથી જ આ પંચ મંજરીનું પ્રકાશન શ્રી વિઠ્ઠલદાસ શાહે 'વેણુધર' ના ગ્રાહકોને ભેટ આપવા કર્યું છે. મુદ્રણ કાર્યમાં જરા ઉતાવળ થઈ છે. બીજી આવૃત્તિ વખતે ધ્યાન આપી પ્રસિદ્ધ કરશે જ એવી આશા છે.

કેશવરામ કા. શાસ્ત્રી

કોશની પદ્ધતિનો પદ્યાત્મક શબ્દકોશ
. એક શબ્દના અનેક અર્થોને આપતા
કોશ છે. આમાં પણ સર્વત્ર મધ્યબિંદુ
ાખવામાં આવ્યા છે.
અદભુત પ્રકારની રૂપક કથાના રૂપમાં
ારોથી ખચિત આ સમૃદ્ધ કૃતિ એક
ે છે. આ મંજરીમાં કાવ્ય શાસ્ત્રના
લક્ષણોથી સમૃદ્ધ નગર વન ઉપવન
વર્ણન કવિએ આપી કવિ તરીકેની
એ સાધી આપ્યો છે. વ્રજભાષાનું એ
ત્તમોત્તમ કૃતિઓથી લોકભાષાઓમાં
ાષા જ સમૃદ્ધ છે, અને એ સ્થાન
સજીનો ફાળો છે. એમાં પણ વૈષ્ણવ
ાય ઈતર કોઈ પણ નાયકના મિથ્યા
ાપણને આશ્ચર્ય મુગ્ધ કરી દે છે.
ુવિશાળ કાવ્યકૃતિ છે, એની પાસે
એવી કૃતિ છે. બંને વચ્ચેનો તફાવત
અને ઊર્મિમય એમ બેઉ પ્રકાર આપે
નક કાવ્ય પ્રકાર આપે છે.
સજીની બધી જ કૃતિઓ તરફ ખૂબ
ાંચ મંજરીનું પ્રકાશન શ્રી વિઠ્ઠલદાસ
ટ આપવા કર્યું છે. મુદ્રણ કાર્યમાં જરા
વખતે ધ્યાન આપી પ્રસિદ્ધ કરશે જ

ગ્રંથ પરિચય

મહાનુભાવ શ્રી સૂરદાસ આદિ અષ્ટછાપ મહાભક્ત કવિઓમાં શ્રી નંદદાસજીનું સ્થાન શ્રી સૂરદાસજી પછીનું છે. શ્રી નંદદાસજીને 'જડૈયા' તરીકેનું પદ મળેલું છે. અષ્ટછાપ-વાર્તાઓમાં શ્રી નંદદાસજીનું જીવનવૃત્તાંત સવિસ્તર પ્રકટ થયેલું છે એટલે અહીં તેનો વિસ્તાર કર્યો નથી.

શ્રી નંદદાસજી કૃત રાસપંચાધ્યાયી તો હજારો વૈષ્ણવોના નિત્યપાઠ ક્રમમાં છે અને તેથી તે દુર્લભ નથી. પણ પંચમંજરી તો આજે વર્ષોથી મળતી ન હતી. ગો.વા.પ.ભ. શેઠ શ્રી રણછોડદાસ વરજીવનદાસ પેટલાદીએ છપાવી પ્રકટ કરેલી, પણ તે દુષ્પ્રાય બની હતી. વૈષ્ણવોની આતુરતા વધતી હતી. બરોબર એ જ અવસરે 'વેણુધર' વૈષ્ણવોના હાથમાં પંચમંજરી અર્પણ કરે છે અને તે પણ વ્રજભાષાના કઠિન શબ્દોમાં સરલ ગુજરાતી અર્થો સાથે. વૈષ્ણવોની રસપીપાષા સંતોષવા માટેનું આ દિવ્ય સાધન બની રહેશે એમાં જરાય શંકા નથી.

સંસ્કૃત અને ભાષા સાહિત્યમાં આવા ઘણા ગ્રંથો છે અને તેનો અભ્યાસ ચાલુ છે. ગુજરાતીમાં પણ આવા ગ્રંથો છે. છતાં પંચમંજરી તરફ આપણું આકર્ષણ અજબ છે. કારણ કે પંચમંજરી લૌકિક રસ તરફ ઢળતી નથી. એ તો 'રસૌ વૈ સઃ એ વેદોક્ત દિવ્ય મહારસનાં દર્શન કરાવે છે. તેથી જ એના તરફ મમતા છે.

શ્રીમદ ભગવદ્ ગીતામાં પ્રભુ શ્રીમુખે આજ્ઞા કરે છે કે :

'આ કામ અને ક્રોધ એ બંને રજોગુણથી પેદા થયેલા છે. મોટા ભૂખાળવા છે, મહાપાપી છે, તેને તારા દુશ્મન માન.'

હાડ માંસ ચામ અને રુધિરના બનેલા આ દેહો આવેશમાં આવીને અમુક ચેષ્ટા કરે છે તે ઉપર જણાવેલા કામથી કરે છે. એ દુષ્ટ કામ એવા જ ગંદા પદાર્થોથી ભરેલા દેહમાં જ ભૂતપ્રેતપિશાચની

પેઠે પેસે છે. કામ જેવા દુશ્મનના ગુલામ બનીને કરેલી ચેષ્ટાઓને ‘શૃંગાર’ નામ જ કેમ અપાય ? શાસ્ત્રકારોએ, કામશાસ્ત્રના રચનારા વાત્સયાયન વગેરે મહર્ષિઓએ કામશાસ્ત્રો રચીને વિષયવાસનાના ગુલામ બનાવાનો ઉપદેશ વિશ્વને આપ્યો નથી જ.

ગીતામાં વળી પ્રભુ એક દુશ્મન ‘કામ’ને ઓળખાવીને એક બીજા દિવ્ય કામને પણ ઓળખાવે છે :-

‘હે ભરતશ્રેષ્ઠ અર્જુન ! આ વિશ્વમાં ધર્મથી વિરુદ્ધ નહિ એવો કામ હું પોતે છું.’

ત્યારે પ્રભુએ બે કામ ઓળખાવ્યા. એક કામને દુશ્મન ગણવા આજ્ઞા કરી અને બીજો કામ પોતે જ છે એમ કહ્યું. ભક્તકવિઓએ રસૌ વૈ સઃ એ વેદોક્ત પ્રભુનું સ્વરૂપ ઓળખાવવા માટે જે કામશાસ્ત્રનો ઉપયોગ કર્યો છે તે રજોગુણના પુત્ર કામનો નહિ પણ આનંદમય દિવ્ય દેહથી અનુભવાતા નિર્ગુણ કામરસનો અનુભવ કરવા માટે જ છે એ વાત લક્ષય બહાર ન જ રહે. નહિતર દુશ્મન સખાનો ભેદ કળી નહિ શકાય અને ઉદ્ધારને બદલે પતનના ખાડામાં ગબડી પડશે. તેથી જ લાલબત્તી બતાવી છે કે :-

लौकिकपुंसि नार्यां वा तदाभासो रसशास्त्रे निरुप्यते ।

લૌકિક પુરુષ કે સ્ત્રીમાં રસનો આભાસ પણ રસશાસ્ત્રમાં જે બતાવ્યો છે, તેનો ઇરાદો ભગવદ્ભક્તિ વધારવા માટે છે, નહિ કે લૌકિકમાં આગેકૂચ કરવા માટે છે.

અલૌકિક પ્રભુસ્વરૂપ આનંદમય કામરસ આ દુન્યવી દેહથી સંપૂર્ણ અનુભવી શકાતો નથી, એ વસ્તુસ્થિતિ જો નજર પાસેથી ખસી ગઇ તો આવા રસગ્રંથોનો આસ્વાદ જરાય નહિ આવે. શ્રી વિઠ્ઠલેશ્વર પ્રભુએ પોતાના શૃંગારરસમંડન ગ્રંથમાં સ્પષ્ટ લખ્યું છે કે :

‘હે કામરહિત રસિકો ! તમે મારો આ શૃંગારરસમંડન ગ્રંથ ખૂબ વાંચો એવી પ્રાર્થના છે. પણ અલૌકિક રસને નહિ પિછાણનાર

વૈષ્ણવે તો આ શ્ર
પંચમંજ
ઉલ્લાસથી વાંચે
પ.ભ. શ્રી
મહારસનું દાન ર
ભાવુક હૃદયોને
રસપૂર્ણ સાહિત્ય
‘વેણુધર’
છે. મોંઘવારીના
ચિત્રો, મનનીય
ઉત્તમોત્તમ રસમ
ગ્રાહકોને અર્પણ
સંપ્રદાય સેવાના
આલેખાશે.
—વસંતર

મહાનુભ
ગ્રંથ ભાષાનુવા
સાહિત્યનો અનુ
પ્રયાસ કર્યો છે.
પરમ દયાળુ
વૈષ્ણવોની સહા
વલ્લભની કૃપાનુ
છે. અર્થમાં ત્રુ
હોવી સંભવ છે

નના ગુલામ બનીને કરેલી ચેષ્ટાઓને
? શાસ્ત્રકારોએ, કામશાસ્ત્રના રચનારા
મે કામશાસ્ત્રો રચીને વિષયવાસનાના
ાને આપ્યો નથી જ.

ાક દુશ્મન 'કામ'ને ઓળખાવીને એક
ખાવે છે :-

આ વિશ્વમાં ધર્મથી વિરુદ્ધ નહિ એવો

ઓળખાવ્યા. એક કામને દુશ્મન ગણવા
ોતે જ છે એમ કહ્યું. ભક્તકવિઓએ
ભુનું સ્વરૂપ ઓળખાવવા માટે જે
તે રજોગુણના પુત્ર કામનો નહિ પણ
ભવાતા નિર્ગુણ કામરસનો અનુભવ
ાય બહાર ન જ રહે. નહિતર દુશ્મન
અને ઉદ્ધારને બદલે પતનના ખાડામાં
ી બતાવી છે કે :-

तदाभासो रसशास्त्रे निरूप्यते ।

. રસનો આભાસ પણ રસશાસ્ત્રમાં જે
ાવદ્ભક્તિ વધારવા માટે છે, નહિ કે
છે.

ાનંદમય કામરસ આ દુન્યવી દેહથી
એ વસ્તુસ્થિતિ જો નજર પાસેથી ખસી
વાદ જરાય નહિ આવે. શ્રી વિઠ્ઠલેશ્વર
ગ્રંથમાં સ્પષ્ટ લખ્યું છે કે :
! તમે મારો આ શૃંગારરસમંડન ગ્રંથ
ણ અલૌકિક રસને નહિ પિછાણનાર

વૈષ્ણવે તો આ ગ્રંથ જોવો પણ નહિ.'

પંચમંજરી અને તેનો રસભર્યો આ અનુવાદ વૈષ્ણવો ઉલ્લાસથી વાંચે અને ઉપરની વસ્તુસ્થિતિ જરાય વિસરે નહિ.

પ.ભ. શ્રી મોતીલાલ મહેતા રસમગ્ન છે. પ્રભુએ અદેય એવા મહારસનું દાન એમને કર્યું છે. તેમાંથી રસકણિકા આ ગ્રંથમાં એમણે ભાવુક હૃદયોને આપી છે. તેઓ હવે વધારે ઉદાર બનીને આવું રસપૂર્ણ સાહિત્ય વૈષ્ણવ સમાજને આપતા રહે, એવી યાચના છે.

'વેણુધર' ના સંપાદક વિઠ્ઠલદાસ સી. શાહનું આ મહાસાહસ છે. મોંઘવારીના કપરા કાળમાં હૃદયમાં કોતરાઈ રહે તેવાં અતિ સુંદર ચિત્રો, મનનીય લેખોથી ભરપૂર દળદાર અંકો ઉપરાંત ત્રણસો પૃષ્ઠનું ઉત્તમોત્તમ રસમય વાચન અર્પતું આ પંચમંજરી જેવું દુર્લભ પુસ્તક ગ્રાહકોને અર્પણ કરે તે જેવી તેવી સેવા નથી. સાંપ્રદાયિક માસિકોની સંપ્રદાય સેવાના ઈતિહાસમાં 'વેણુધર'ની આ ઉદારતા સુવર્ણાક્ષરે આલેખાશે.

—વસંતરામ શાસ્ત્રી

લેખકનું નિવેદન

મહાનુભાવ પુષ્ટિ રસિક સંતોની ખિદમતમાં હું પંચ મંજરીનો ગ્રંથ ભાષાનુવાદ સહ રજૂ કરું છું. નંદદાસજીના અપૂર્વ ભાષા સાહિત્યનો અનુવાદ ગુર્જર ગિરામાં મેં કર્યો છે, બલકે કરવાનો મેં પ્રયાસ કર્યો છે. એ કામ *पंगु लंघयते गिरिम् ।* એના જેવું છે. છતાં પરમ દયાળુ શ્રીમદ્ ગોસ્વામી બાળકોની તેમજ ભાવસ્વજાતીય વૈષ્ણવોની સહાનુભૂતિથી જ આ કાર્ય કંઈક અંશે થયું છે. મને તો વલ્લભની કૃપાનું તેમજ વલ્લભની દયાનું જ આ આ પરિણામ ભાસે છે. અર્થમાં ત્રુટિ જરૂર હશે જ અને છે જ. પરંતુ હું જીવ છું. ત્રુટિ હોવી સંભવ છે. આકૃતિ તો મહાભક્ત નંદદાસજીની છે. એનું ગાયું

આપણે ગાવાનું છે. નવું કાંઇ કરવાનું નથી. પરંતુ એના ગ્રંથના, અનુવાદના મિષ ભક્તમણિ નંદદાસજીની યશ ગાથા ગાવાની મને સાંપડી છે. તેમજ તેની પ્રેરણા આપનાર શ્રી રસિક સેવાનુરાગી શ્રી વિઠ્ઠલદાસ સી. શાહનો પણ ઉપકાર માનું તો તે સકારણ છે. કોઇ પણ પ્રકારના પક્ષપાત વગર નંદદાસજીની અપૂર્વ ભાવકૃતિ પરત્વે, સર્વ કોઇને માન થાય એમાં આશ્ચર્ય નથી, સાહિત્ય દૃષ્ટિએ ભલે અન્ય માર્ગના સમાલોચકો આને જુએ તો, તેમને પણ ભક્તરાજ પર માનભાવ પ્રકટશે જ પરંતુ અનાધિકારીઓ, નંદદાસજીના રસિકના મર્મોને તો નહીં જ સમજી શકે. કારણ નંદદાસજીએ ખાસ કરી જનોને નિજાનંદ ઉત્પન્ન થાય એની ખાતર આ સર્વશ્રેષ્ઠ પંચ મંજરીની યોજના કરી છે. વાંચકો આશા છે કે, તમો તેને લક્ષપૂર્વક વિચારશો, તો તમને જરૂર રસિક ભક્તિનું દાન થશે જ. હું તો આપ સર્વનો નમ્ર સેવક છું. આ કાર્ય થવામાં સ્વામીનો કોઇ અનુગ્રહાત્મક સંકેત હશે તો જ આ બની શક્યું છે. મારી ૭૦ વરસની અવસ્થામાં, એક અઠવાડિયામાં, આ પ્રમાણે આ ગ્રંથને લખી શકાય એ જ આશ્ચર્યાન્વિત છે. શ્રી પરમ કૃપાળુ ગુરુદેવની કૃપાનું જ આ પરિણામ છે. સુજ્ઞ વાંચકોને શું વિનવું! અંતમાં ભૂલચૂકની ક્ષમા માંગી નિવેદન પૂર્ણ કરું છું.

લિ. વિજ્ઞપ્તિકાર મોતીલાલ હરજીવનદાસ મહેતા, ધંધુકા નિવાસીના પ્રેમ તેમજ દૈન્ય સહ ભગવદસ્મરણ અંગીકાર કરશો.

सुज्ञेषु किम् अधिकम् ।

ગ્રંથની સમીક્ષા

મહાનુભાવ પુષ્ટિમાર્ગાનુરકત પરમ ભગવદીય રસિક વૈષ્ણવ સમાજને નમન કરી શરૂમાં આ ગ્રંથનો આરંભ કર્યો હતો. જો કે સાહિત્ય તેમજ અલંકાર એટલા બધા અત્યુત્તમ આ ગ્રંથમાં મહાભક્ત નંદદાસજીએ વર્ણવેલ છે કે તેનો સરળ ભાષામાં અનુવાદ કરવો મારા માટે તો અતિ મુશ્કેલ જ ગણાય. પરંતુ યોગાનુયોગ શ્રીયુત પરમ વૈષ્ણવ શ્રી વિઠ્ઠલદાસ સી. શાહ કે જે સંદેશ કાર્યાલયમાં જાહેરાત

કરવાનું નથી. પરંતુ એના ગ્રંથના,
ંદદાસજીની યશ ગાથા ગાવાની મને
આપનાર શ્રી રસિક સેવાનુરાગી શ્રી
પકાર માનું તો તે સકારણ છે. કોઈ
ંદદાસજીની અપૂર્વ ભાવકૃતિ પરત્વે,
આશ્ચર્ય નથી, સાહિત્ય દૃષ્ટિએ ભલે
ે જુએ તો, તેમને પણ ભક્તરાજ પર
નાધિકારીઓ, નંદદાસજીના રસિકના
કારણ નંદદાસજીએ ખાસ કરી જનોને
ાર આ સર્વશ્રેષ્ઠ પંચ મંજરીની યોજના
મો તેને લક્ષપૂર્વક વિચારશો, તો તમને
જ. હું તો આપ સર્વનો નમ્ર સેવક છું.
અનુગ્રહાત્મક સંકેત હશે તો જ આ
ની અવસ્થામાં, એક અઠવાડિયામાં,
ાય એ જ આશ્ચર્યાન્વિત છે. શ્રી પરમ
ા પરિણામ છે. સુજ્ઞ વાંચકોને શું
ા માંગી નિવેદન પૂર્ણ કરું છું.

લાલ હરજીવનદાસ મહેતા, ધંધુકા
ાહ ભગવદસ્મરણ અંગીકાર કરશો.

ી સમીક્ષા

ુરકત પરમ ભગવદીય રસિક વૈષ્ણવ
ા ગ્રંથનો આરંભ કર્યો હતો. જો કે
બધા અત્યુત્તમ આ ગ્રંથમાં મહાભક્ત
સરળ ભાષામાં અનુવાદ કરવો મારા
ાય. પરંતુ યોગાનુયોગ શ્રીયુત પરમ
હ કે જે સંદેશ કાર્યાલયમાં જાહેરાત

વિભાગનું સંચાલન કરે છે, તેઓ મને પંદરેક દિવસ પહેલાં અમદાવાદમાં મળ્યા- અને પોતે એક 'વેણુધર' નામનું માસિક કાઢવા વિચારે છે એમ જણાવ્યું અને સાથમાં શ્રી નંદદાસજી કૃત પંચમંજરીનું પુસ્તક અનુવાદ સહિત માસિકની ભેટ તરીકે તેની વ્હેંચણી કરવી, એવો મનોભાવ તેઓશ્રીએ વ્યક્ત કર્યો અને સાથમાં મને કહ્યું કે, તમો તેનો અનુવાદ લખી આપો એટલે તે હું પ્રસિદ્ધ કરીશ. સંપ્રદાયમાં આ રસિક સાહિત્ય પ્રકટ થવાની જરૂર છે. જો કે મને આ ગ્રંથનો અનુવાદ કરવાનું સાહસ મારી શક્તિ બહારનું લાગ્યું છતાં સ્નેહીના પ્રેમને વશ થઈ ધંધુકા આવ્યા બાદ તેનો આરંભ કર્યો અને એક અઠવાડિયામાં દિનરાત લખી એ ગ્રંથ પૂર્ણ કર્યો. જો કે એમાં ક્ષતિઓ ઘણી છે અને હું પણ માનું છું કે છે જ. તે બાબતનો વિચાર કરીને જ મહાનુભાવ સજ્જન વૈષ્ણવોને વિનવણી કરવાની કે આપ તો સહિષ્ણુતાના પ્રતીક છો એટલે ક્ષમા અભ્યર્થના, ત્રુટીના સંબંધની જરૂર માન્ય કરશો જ.

આ ગ્રંથમાં પાંચ પ્રકાર પૃથક પૃથક રીતે ભક્તિના ભેદ તરીકે વર્ણવેલા છે. ગ્રંથકાર એને પંચમંજરી એવું નામ આપે છે. પંચમંજરી શબ્દ જ ઉલ્હાસવાચ્ય છે.

પ્રથમ વિરહમંજરી છે, એમાં વિરહના પ્રકારાંતર ભેદ વર્ણવેલા છે. કાવ્યકાર ભક્તમણિ ચાર પ્રકારના મુખ્ય ભેદ વિરહના વર્ણવે છે. વળી મેઘદૂતના કાવ્યકર્તાની અનુહારે અહીં ચંદ્રને દૂત માની વિરહિની ભક્ત પોતાની મનોભાવના અર્થાત પ્રેમનું દર્દ ઠાલવે છે. સિદ્ધાંતની દૃષ્ટિએ વિયોગાગ્નિથી પરિપક્વ થયા વગરના પાત્રમાં અત્યુત્તમ પ્રકારનો પ્રેમ રસ ઠરતો નથી એટલે વિરહની આવશ્યકતા છે એમ પ્રતીત થાય છે. ત્યાર બાદ ગ્રંથકાર રસમંજરી પ્રકટ કરે છે. કારણ કે પાત્ર શુદ્ધ થયા બાદ જ રસ ઠહેરી શકે છે, માટે વિરહ બાદ રસમંજરી કથે છે.

આ રસમંજરીમાં નાયક નાયકાના ભેદનું અદભુત રીતે રસવર્ણન છે. તેમાં નાયકાઓના અનેક ભેદો છે અને ગ્રંથકારે તેને અતિ સુંદર રીતે વર્ણવેલા છે. ઉપમાઉપમેયથી અલંકૃત લલનાઓને અતિ રસ લહેરથી નંદદાસે સમૃદ્ધ કરેલ છે. મારું એવું નમ્ર મંતવ્ય છે કે, જગતભરમાં જેટલી અને જેવા પ્રકારની સ્ત્રીઓ છે, તે સર્વનું દોહન કરી નંદદાસજીએ તેમના વર્તાવ પ્રમાણે નાયકાઓનાં નામ આપી જગ સમસ્તની સ્ત્રીઓને એમાં આવરી લીધી છે અને નાયકાના તો ખાસ કરી ચાર ભેદો જ સ્વીકૃત કર્યા છે. પરંતુ એ ચારમાં અનેક પ્રકારનો સમાવેશ થઈ જાય છે. જો કે અલંકારના તેમજ નાયક નાયકાના ભેદોમાં ઘણાં ઘણાં પુસ્તકો કવિઓએ પ્રકટ કર્યા છે. જગતપ્રસાદ કૃત જગત વિનોદ, કવિ પદમાકર કૃત રસિક પ્રિયા, કાઠિયાવાડના ચારણ કવિઓએ કરેલો પ્રવીણસાગર તેમજ રસવાટિકા વગેરે અનેક ગ્રંથો ભાષા સાહિત્યમાં મોજુદ છે, તેમજ સંસ્કૃત નાટ્યો પ્રાચીન સમયના કવિઓએ રસ સાહિત્ય તરીકે પ્રસિદ્ધ કરેલા અધુરા પણ પ્રસિદ્ધ છે. પરંતુ તે સર્વ પોતાની ઉપમા ઉપમેયને લૌકિકમાં ઘટાવી રહ્યા છે. કેમ કે તેઓ શ્રીકૃષ્ણના પ્રેમ શૃંગારના અનભિજ્ઞ હોઈ તેઓ અલૌકિક રસ સાહિત્ય સમૃદ્ધ કરી શક્યા નથી. એટલે એ ભક્તિ રસના સાહિત્યની કૃતિનો ફાળો અમારા કીર્તનાનંદ મસ્તશ્રી નંદદાસજીને જ જાય છે. માટે નંદદાસજી અદ્વિતીય ભક્તકવિ છે, એમ કહેવામાં જરા પણ અતિશયોક્તિ નથી જ.

રસમંજરી વર્ણન કર્યા બાદ ભક્તિપ્રવર નંદદાસજી માનમંજરીનું નિરૂપણ કરે છે. ખાસ કરી જ્યાં ભક્તાધિન ભગવાન છે ત્યાં જ માનનો સંભવ છે. રાધિકા કુંવરનું માન કોઈ અનેરી પ્રભા ભક્તિમાર્ગને આપે છે. આ માનલીલા, એ શુદ્ધપુષ્ટિ લીલા ગણાય છે.

दान मान रास इति त्रयं पुष्टि : આ ત્રણ પુષ્ટિ લીલા માનેલી છે. એટલે નંદદાસજી પણ, રસ પ્રાપ્ત થએલ રસિકો માટે માનમંજરી પ્રકટ કરે છે. માનમાં ઠાકોર પોતાનું ઠાકોરપણું ભુલી જાય છે અને

યક નાયકાના ભેદનું અદભુત રીતે
ના અનેક ભેદો છે અને ગ્રંથકારે તેને
ઉપમાઉપમેયથી અલંકૃત લલનાઓને
ૃદ્ધ કરેલ છે. મારું એવું નમ્ર મંતવ્ય છે
જેવા પ્રકારની સ્ત્રીઓ છે, તે સર્વનું
ના વર્તાવ પ્રમાણે નાયકાઓનાં નામ
એમાં આવરી લીધી છે અને નાયકાના
ીકૃત કર્યાં છે. પરંતુ એ ચારમાં અનેક
છે. જો કે અલંકારના તેમજ નાયક
પુસ્તકો કવિઓએ પ્રકટ કર્યાં છે.
, કવિ પદમાકર કૃત રસિક પ્રિયા,
કરેલો પ્રવીણસાગર તેમજ રસવાટિકા
મમાં મોજુદ છે, તેમજ સંસ્કૃત નાટ્યો
સાહિત્ય તરીકે પ્રસિદ્ધ કરેલા અધુરા
પોતાની ઉપમા ઉપમેયને લૌકિકમાં
શ્રીકૃષ્ણના પ્રેમ શૃંગારના અનભિજ્ઞ
ા સમૃદ્ધ કરી શક્યા નથી. એટલે એ
ા ફાળો અમારા કીર્તનાનંદ મસ્તશ્રી
નંદદાસજી અદ્વિતીય ભક્તકવિ છે,
ોક્તિ નથી જ.

ર્ય બાદ ભક્તિપ્રવર નંદદાસજી
ાસ કરી જ્યાં ભક્તાધિન ભગવાન
ધેકા કુંવરનું માન કોઈ અનેરી પ્રભા
ીલા, એ શુદ્ધપુષ્ટિ લીલા ગણાય છે.

ુષ્ટિ : આ ત્રણ પુષ્ટિ લીલા માનેલી
ાપ્ત થએલ રસિકો માટે માનમંજરી
ાનું ઠાકોરપણું ભુલી જાય છે અને

કેવળ દીનતા ધારણ કરી, માનવતીને મનાવે છે. જ્યાં પ્રભુતા ત્યાં મર્યાદા, અને જ્યાં પ્રભુતા નહિ, ત્યાં પુષ્ટિ. આ મર્મ સમજવો જરૂરી છે. વળી આ માન મંજરી નંદદાસજીએ અમરકોષની રીતે, અનેક શબ્દોના ભંડોળથી સમૃદ્ધ કરી છે અને એક શબ્દના, અનેક પર્યાય-શબ્દો સમજાવવાનો સુપ્રયાસ કર્યો છે. અને દરેકનો અર્થ માનમાં ઘટાવ્યો છે. રસ સાહિત્યની દષ્ટિએ, માન મંજરીની શ્રેણી અદભુત છે તેમજ નંદદાસજી શબ્દબ્રહ્મના કેવા અદ્વિતીય જાણકાર છે એ આ કૃતિ ઉપરથી સમજી શકાય છે.

માન બાદ એક અનેકાર્થ મંજરી પ્રસિદ્ધ કરે છે. અનેકાર્થમાં એક શબ્દ બ્રહ્મની અતિ સુંદર યોજના છે. *नामरुप विभेदेन जगत क्रीडति यो यतः*

નામ રૂપના વિશેષ ભેદો વડે કરી જે જગતમાં ક્રીડી રહ્યો છે તે પર બ્રહ્મ જ છે. એ શ્રુત્યાનુસાર દરેક નામ નંદદાસજી પ્રભુના નામ પરત્વે ઘટાવે છે. આમાં ભક્તમણિ રસિક કવિની ઉક્તિ અત્યુત્તમ છે. એનું નામ અનેકાર્થ મંજરી આપ્યું છે. શબ્દલાલિત્ય અપૂર્વ છે.

છેવટમાં, એ રૂપમંજરી પ્રસિદ્ધ કરે છે. આ રૂપ મંજરીના રૂપની એટલી બધી, અદ્વિતીયતાનું વર્ણન કરે છે કે, સાધારણ માનવીની કલ્પનામાં પણ એ રૂપ ન આવી શકે. આ રૂપ મંજરીને પ્રભુ સાથે સમાગમ કરાવવા માટે, પોતે ઈંદુમતી નામ ધારણ કરી, તેની સહચરી બને છે અને એ પાત્રને, આ પંચમંજરી દ્વારા ઘડે છે અને મંજરી એક અનેક રસિક તત્વોને નિવસવાના ધામ જેવી બને છે. કામદેવના માનનું પણ મંજરી મર્દન કરે છે અને છેવટે સ્વપ્નની અવસ્થામાં એને ગિરધર કુંવરનું મિલન થાય છે. ત્યારબાદ એ મિલનની વાર્તા મંજરી દ્વારા નંદદાસજી શ્રવણ કરે છે અને પુનઃ અનેક પ્રકારના પ્રયાસ કરી મૂર્છાવસ્થામાં એ ગોકુલ રાજનું સર્વ રીત્યા મિલન તેમજ રમણ સિદ્ધ થાય છે અને જાગૃત અવસ્થામાં રમણનાં સર્વ ચિહ્નો રૂપમંજરીમાં ઉત્થાન થયેલ નંદદાસજી જુએ છે અને

પોતાની કૃતિનો ભગવાને બદલો આપ્યો, એમ માની સંતોષ અનુભવે છે.

શ્રીમાન મહાનુભાવ નંદદાસજી મહાન રસિક ભક્ત હોવા છતાં અપૂર્વ ત્યાગી હતા. પુષ્ટિમાર્ગ શૃંગાર રસાત્મક પરાભક્તિનો પોષક છે. છતાં ત્યાગ પણ અત્યુત્તમ ભક્તોએ સેવ્યો છે. શ્રી મહાપ્રભુજી આપ લોકવેદાતિત માર્ગને સ્થાપન કરે છે એટલે એમાં ત્યાગ ખાસ છે. તેમજ પ્રેમીઓના ઈતિહાસો સંપૂર્ણ બલિદાનના પ્રતીક સમા છે એટલે કે ત્યાગના જ નમૂનાઓ છે.

आशायां बध्यते लोक - कर्मणा परिबध्यते ।
आयु : क्षयं न जानाति-तस्मात् जागृहि जागृहि ॥

જીવ પ્રાણી માત્ર આશામાં બંધાય છે અને વળી કર્મથી વિશેષ બંધાય છે, પરંતુ આયુષ્યના ક્ષયને જાણતા નથી માટે જાગો, જાગો.

जन्मदुःखं जरादुःखं जाया दुःखं पुनः पुनः ।
अंतकाले महादुःखं तस्मात् जागृहि जागृहि ॥

જન્મ દુઃખરૂપ છે. વૃદ્ધાવસ્થા દુઃખરૂપ છે. વળી સ્ત્રી પુત્રાદિકની કૌટુંબિક જાળ પણ દુઃખરૂપ છે માટે જાગો, જાગો.

काम क्रोधौ लोभ मोहो देहे तिष्ठन्ति तस्करा ।
ज्ञानरत्नापहाराय तस्मात् जागृहि जागृहि ।

કામ ક્રોધ લોભ તથા મોહ આ ચોરો જ્ઞાનરૂપી રત્નની ચોરી કરવા માટે દેહમાં ભરાઇ રહ્યા છે. માટે જાગો, જાગો.

ऐश्वर्य स्वप्न सकाशं यौवनं कुसुमोपमम् ।
क्षणिकं चल आयुष्यं तस्मात् जागृहि जागृहि ॥

ઐશ્વર્ય સ્વપ્ન સરખું છે, યૌવન પુષ્પ જેવું છે. આયુષ્ય ક્ષણિક, અને ચંચળ છે માટે જાગો, જાગો.

લોક વેદના કોઇ ફળની કામના વગરના પુષ્ટિભક્તો કોઇ પણ વખત સંસારાસક્ત થતા જ નથી. સંસારમાં રહ્યા છતાં

લો આપ્યો, એમ માની સંતોષ અનુભવે

નંદદાસજી મહાન રસિક ભક્ત હોવા
ષ્ટિમાર્ગ શૃંગાર રસાત્મક પરાભક્તિનો
ા અત્યુત્તમ ભક્તોએ સેવ્યો છે. શ્રી
ત માર્ગને સ્થાપન કરે છે એટલે એમાં
ોના ઈતિહાસો સંપૂર્ણ બલિદાનના પ્રતીક
ર નમૂનાઓ છે.

क - कर्मणा परिबध्यते ।
ाति-तस्मात् जागृहि जागृहि ॥

ામાં બંધાય છે અને વળી કર્મથી વિશેષ
ક્ષયને જાણતા નથી માટે જાગો, જાગો.

जाया दुःखं पुनः पुनः ।
स्मात् जागृहि जागृहि ॥

વૃદ્ધાવસ્થા દુઃખરૂપ છે. વળી સ્ત્રી
ા દુઃખરૂપ છે માટે જાગો, જાગો.

ोहो देहे तिष्ठन्ति तस्करा ।
त् जागृहि जागृहि ।

મોહ આ ચોરો જ્ઞાનરૂપી રત્નની ચોરી
ા છે. માટે જાગો, જાગો.

यौवनं कुसुमोपमम् ।
तस्मात् जागृहि जागृहि ॥

છે, યૌવન પુષ્પ જેવું છે. આયુષ્ય
જાગો, જાગો.

ાની કામના વગરના પુષ્ટિભક્તો કોઈ
તા જ નથી. સંસારમાં રહ્યા છતાં

જલકમળવત્ નિર્લેપ રહેવાવાળા ભક્તો સદા બંધનમુક્ત જ છે. આ સર્વ ભક્તો મુક્તાત્મા છે. ત્યાગી છતાં રસિક છે. પ્રભુ પર જ તેમનો સાચો અનુરાગ છે. તેઓ શ્રી ગોવર્ધનનાથજીના સ્વરૂપમાં સંપૂર્ણ રીત્યા આશક છે શ્રી રસેષ ભગવાને તેમને પોતાની અનેકવિધ લીલાનું દર્શન આપ્યું છે એટલે તેઓ એ રસમાં છકયા રહી એ પ્રત્યક્ષ લીલાનાં કીર્તનો ગાય છે. એ સમયમાં આવા અષ્ટ ભગવદીયો કીર્તનકાર હતા. તેઓ સર્વ રૂપાસક્ત હોવાની સાથે સંગીતકળામાં શિરોમણિ હતા. ભગવાન કૃષ્ણ પણ એમનાં કીર્તન સાંભળવા સદા ઉત્સુક દેખાતા. આ ભક્તો કોઈ વખત માન પણ કરતા છતાં ભગવાન તેમને મનાવી લેતા. તે ભગવાનના અષ્ટ સખા પૈકીના આ વાર્તાનાયક શ્રી નંદદાસજી છે અને તેઓશ્રીએ પોતે આ રૂપમંજરીનું અત્યુત્તમ પાત્ર નિર્માણ કર્યુ છે.

આ નંદદાસજી ઈતિહાસ પ્રસિદ્ધ રામભક્ત તુલસીદાસજીના નાના ભાઈ છે. તુલસીદાસજી અનન્ય રામભક્ત છે ત્યારે નંદદાસજી અનન્ય કૃષ્ણભક્ત છે. શ્રી કૃષ્ણ પોતે મર્યાદાતિત છે, વળી રમણશ્રેષ્ઠ છે, તેમજ તેમના ભક્તો પરાભક્તિ સંપન્ન છે, તેમજ શ્રીમદ્ ગોપિકાની ભક્તિ થકી જ વૃન્દાવનવિહારી રીઝે છે, એવી પુષ્ટિમાર્ગની ઘોષણા છે. પુષ્ટિમાર્ગ રસિક ભક્તિનો પ્રતિપાદક છે. એટલે શ્રી મહાપ્રભુજીના અનુયાયીઓ જ રસિક ભક્તિનું અવલંબન કરી શકે છે. તદ્ ન્યાયે શ્રી ભાગવતના તત્વજ્ઞ મહા રસિક ભક્ત નંદદાસજી આ રસિક પંચમંજરીનો ગ્રંથ પ્રકટ કરે છે તે કાવ્યની દૃષ્ટિએ, અલંકારની દૃષ્ટિએ, ઈષ્ટોપાસનાની દૃષ્ટિએ, દૈન્યની દૃષ્ટિએ તેમજ ભક્તિની દૃષ્ટિએ અત્યુત્તમ છે. નંદદાસજી અપૂર્વ ત્યાગી છે છતાં પ્રેમ સમૃદ્ધ છે. નંદદાસજીના કીર્તનની ઝમક અતિ મજેદાર છે. રસિકશ્રેષ્ઠ નંદદાસજી નાયકને વક્રોકિત પણ ઘણી સંભળાવે છે. ઉપાલંભો પણ આપે છે તેમજ સખ્યતાના ભાવથી કોઈ વખતે રિસાય પણ છે. ભગવાનની દરેક લીલાના રસનું એમણે આસ્વાદન લીધું છે. એ

ભક્તની ભાવવાહી કૃતિમાં રસની અભિવૃદ્ધિ જ હોઈ શકે. સાહિત્યની દૃષ્ટિએ પણ આ ગ્રંથ અપૂર્વ છે. આ ગ્રંથની જેટલી પ્રશંસા કરીએ એટલી ઓછી છે. સુજ્ઞ વાંચકોને આ ગ્રંથમાં આવેલ વસ્તુની અહીં સૂક્ષ્મ રૂપરેખા આપી અત્ર ગ્રંથનો ઉપસંહાર પૂર્ણ થાય છે. *इत्यलम् ।*

प्रयास बहुत अच्छा है । और योग्य समय पर किया गया है । इसी तरह संप्रदाय के साहित्य को श्री मोतीलाल महेता समझाते रहे ये आशा रखता हुं ।

गो. व्रजाधीश

સંપાદકનું નિવેદન

શ્રી વલ્લભની કૃપાથી પુષ્ટિમાર્ગના અષ્ટસખાની એક મહાન ભગવદ્ ભક્ત કવિ શ્રી નંદદાસજી કૃત 'પંચમંજરી' ગુજરાતી ભાષામાં પ્રગટ કરી વૈષ્ણવોના કરકમલમાં મૂકતાં ખૂબ આનંદ થાય છે.

યેજુ કછુક રસ યહ સંસારા તાકો પ્રભુ તુમહી આધારા ॥

'પંચ મંજરી' પ્રગટ કરવાનો વિચાર શા માટે થયો તેનું મારે સ્પષ્ટીકરણ કરવું જોઈએ. મહાન ભગવદ્ ભક્ત કવિ શ્રી નંદદાસજીએ 'પંચ મંજરી' વ્રજભાષામાં પ્રગટ કરી હતી. જે અનુપમ, અલૌકિક રસભોગ્ય છે. જેમાં અલૌકિક રસના જુદા જુદા પ્રકારોનું વર્ણન સુંદર શૈલીમાં આપવામાં આવ્યું છે.

જેવા કે, 'વિરહ મંજરી', 'રસ મંજરી', 'માન મંજરી' 'અનેકાર્થ મંજરી' અને 'રૂપ મંજરી.'

આ ગ્રંથ વ્રજભાષામાં હોઈ વૈષ્ણવ જનતાને સમજવા માટે ઘણું જ અઘરું હતું એટલે આ ગ્રંથને ગુજરાતી ભાષામાં પ્રગટ કરવાની મારી ઈચ્છા થઈ જેથી વૈષ્ણવ જનતા સરળતાથી તેની ભાવના સમજી શકે.

બીજો આશય ઘણો જ ભાવનાશીલ છે. જગતમાં જે રસની કણિકા દેખાય છે તે રસ નંદદાસજી કહે છે કે પ્રભુ આપની કૃપાનું

રસની અભિવૃદ્ધિ જ હોઈ શકે. સાહિત્યની
ર્ં છે. આ ગ્રંથની જેટલી પ્રશંસા કરીએ
ચકોને આ ગ્રંથમાં આવેલ વસ્તુની અહીં
ગ્રંથનો ઉપસંહાર પૂર્ણ થાય છે. *इत्यलम् ।*

है । और योग्य समय पर किया गया
ाहित्य को श्री मोतीलाल महेता समझाते

गो. व्रजाधीश

ાદકનું નિવેદન

ી પુષ્ટિમાર્ગના અષ્ટસખાની એક મહાન
નંદદાસજી કૃત 'પંચમંજરી' ગુજરાતી
વોના કરકમલમાં મૂકતાં ખૂબ આનંદ

સંસારા તાકો પ્રભુ તુમહી આધારા ॥
કરવાનો વિચાર શા માટે થયો તેનું મારે
. મહાન ભગવદ્ ભક્ત કવિ શ્રી
જભાષામાં પ્રગટ કરી હતી. જે અનુપમ,
ાં અલૌકિક રસના જુદા જુદા પ્રકારોનું
માં આવ્યું છે.
ંજરી', 'રસ મંજરી', 'માન મંજરી'
મંજરી.'
ાં હોઈ વૈષ્ણવ જનતાને સમજવા માટે
આ ગ્રંથને ગુજરાતી ભાષામાં પ્રગટ
જેથી વૈષ્ણવ જનતા સરળતાથી તેની

જ ભાવનાશીલ છે. જગતમાં જે રસની
દદાસજી કહે છે કે પ્રભુ આપની કૃપાનું

ફલ છે.

જગત પરનો સર્વ રસ નિકુંજનાયક રસેશ શ્રી કૃષ્ણના અલૌકિક રસની કણિકા છે- બિંદુ છે. ભૌતિક રસ કરતાં અલૌકિક રસ શું છે તેનું ભાન શ્રી નંદદાસજી આ પંચમંજરીમાં કરાવે છે.

આ હેતુથી આ ગ્રંથ પ્રગટ કરવાનો મેં નિશ્ચય કરેલો. આ વિચારને મૂર્તિમંત સ્વરૂપ આપવા આ ગ્રંથના લેખક શ્રી મોતીલાલ હ. મહેતાને વિનંતી કરી. શ્રી મોતીલાલભાઈએ તે વિનંતી સહર્ષ સ્વીકારી પોતે તેનું સરળ ગુજરાતી ભાષાંતર ભાવવાહી ભાષામાં કરી આપ્યું.

આ તકે હું તેમનો જેટલો આભાર માનું તેટલો ઓછો છે.

મારો પ્રથમ પ્રયાસ 'પુષ્ટિમાર્ગનાં ૫૦૦ વર્ષ' અને બીજો પ્રયાસ 'પંચ મંજરી' છે કે જે પહેલવહેલી ગુજરાતી ભાષામાં પ્રગટ થાય છે. 'વેણુધર' માસિકના ભેટ પુસ્તક તરીકે 'પંચ મંજરી' ને પ્રગટ કરવામાં આવી છે.

આ પુસ્તક પ્રગટ કરવામાં પ્રથમથી મને સહકાર આપનાર ભાઈશ્રી વૃંદાવનદાસ આકુવાલાનો આભારી છું. આ પુસ્તકની પ્રસ્તાવના શ્રી કે.કા. શાસ્ત્રીએ લખી આપી છે તે માટે હું તેમનો આભારી છું. અને ભૂમિકા શ્રી વસંતરામ હ. શાસ્ત્રીએ લખી આપી છે તે માટે તેમનો પણ હું ઋણી છું.

આ પુસ્તક માટે જે ભાઈઓએ આર્થિક સહાયતા કરી છે તે માટે પણ તેમનો આભારી છું. આ કાર્યમાં જે ભાઈઓએ મારા માટે મમતા બતાવી મને સહકાર આપ્યો છે તે માટે પણ હું તેમનો આભારી છું. 'વેણુધર' ના ગ્રાહકોનો પણ આ તકે આભાર માનવો ભૂલી શકું તેમ નથી. નૂતન સાહિત્ય પ્રગટ કરવાની શ્રીવલ્લભ મને કૃપા કરે એ જ અભિલાષા સાથે હું વિરમીશ.

દાસાનુદાસ
વિઠ્ઠલદાસ સી. શાહના
ભગવદ્સ્મરણ

વિરહ મંજરી

दोहा

परम प्रेम उच्छलनकु बढयो जु तन मन मेन ॥
व्रज बाला विरहिन भइ कहत चंदसों बेन ॥ १ ॥

परस्य प्रेम इति परम प्रेम પર શબ્દ પરબ્રહ્મ પુરુષોત્તમ વાચ્ય છે. એટલે કે પુરુષોત્તમ સંબંધનો પ્રેમ. પ્રેમ એક સાગર છે, સાગરમાં ભરતી ઓટ સહજ છે. આ સમયે આ સુકુમાર બાલિકામાં પ્રેમની ભરતી છે. તેમજ બાલિકાના હૃદયમાં પ્રેમ ઉછળી રહ્યો છે, અર્થાત પ્રેમના હિલોર ઉદ્ભવી રહ્યા છે, તેને લઈ રૂપગર્વિતા બાલિકામાં કામદેવ સંપૂર્ણપણે તન મનમાં વ્યાપ્ત થઈ ગયો છે. આ ગ્રંથ નાયિકાનું નામ જ રૂપમંજરી છે. વળી પ્રેમાવેશને લઈ, દેહાધ્યાસનું તેને વિસ્મરણ છે. તેમજ મિલનેચ્છા માટે વિરહવેદનાશીલ હોવાથી નભમંડળમાં બિરાજતા ચંદ્રને પોતાનો દૂત માની, સંદેશવાહક માની પરમકાન્ત શ્રીકૃષ્ણચંદ્રને સંદેશ આપે છે. અર્થાત્ ચંદ્ર દ્વારા પોતાનો મનોભાવ સ્વનાયકને પહોંચાડે છે. મેઘદૂતમાં જેમ નાટ્યકાર મેઘને જ દૂત માની પોતાની મનોભાવના પહોંચાડે છે. તદ્વત્ અહીં રૂપમંજરી ચંદ્ર દ્વારા પોતાની સંવેદના પ્રિયતમને પહોંચાડે છે.

दोहा

अहो चंद सुखकंद तुम जात आहि उहि देश
द्वारावती नंदनदसों कहीयो बल संदेश ॥ २ ॥

હે ચંદ્ર, તમો તો સુખના કંદ છો. મતલબ કે તમારામાં અમૃત ભર્યું છે. વળી સર્વ વનસ્પતિના તમો જીવનદાતા છો. તેમજ હું પણ મૃદુવેલ છું. મારે પણ જીવનની જરૂરિયાત છે, પરંતુ મારું જીવન નંદનંદન છે, પરંતુ તમો મારો સંદેશ પહોંચાડવાનું એક કામ તે જરૂર કરો. વળી તમો તો દરેક ઠેકાણે ફરતા છો. આ દેશમાંથી તે દેશમાં પણ જરૂર જશો જ. તેમજ દ્વારિકા પણ તમો જશો જ. ત્યાં મારો

રહ મંજરી

दोहा

ु बढयो जु तन मन मेन ॥
भइ कहत चंदसों बेन ॥ १ ॥

પ્રેમ પર શબ્દ પરબ્રહ્મ પુરુષોત્તમ વાચ્ય
ધનો પ્રેમ. પ્રેમ એક સાગર છે, સાગરમાં
સમયે આ સુકુમાર બાલિકામાં પ્રેમની
હૃદયમાં પ્રેમ ઉછળી રહ્યો છે, અર્થાત
ા છે, તેને લઈ રૂપગર્વિતા બાલિકામાં
ાં વ્યાપ્ત થઈ ગયો છે. આ ગ્રંથ નાયિકાનું
ળી પ્રેમાવેશને લઈ, દેહાધ્યાસનું તેને
નેચ્છા માટે વિરહવેદનાશીલ હોવાથી
ા પોતાનો દૂત માની, સંદેશવાહક માની
શ આપે છે. અર્થાત્ ચંદ્ર દ્વારા પોતાનો
ડે છે. મેઘદૂતમાં જેમ નાટ્યકાર મેઘને જ
ના પહોંચાડે છે. તદ્‌વત્ અહીં રૂપમંજરી
પ્રેયતમને પહોંચાડે છે.

दोहा

तुम जात आहि उहि देश
कहीयो बल संदेश ॥ २ ॥

ના કંદ છો. મતલબ કે તમારામાં અમૃત
ના તમો જીવનદાતા છો. તેમજ હું પણ
નની જરૂરિયાત છે, પરંતુ મારું જીવન
ો સંદેશ પહોંચાડવાનું એક કામ તે જરૂર
ાણે ફરતા છો. આ દેશમાંથી તે દેશમાં
દ્વારિકા પણ તમો જશો જ. ત્યાં મારો

નંદનંદન બિરાજે છે. અહીં એક જ આશ્ચર્ય છે કે દ્વારિકામાં નંદનંદન હોય જ ક્યાંથી? દ્વારિકામાં તો વસુદેવનંદન શ્રીકૃષ્ણ બિરાજે છે. છતાં નાયિકા નંદનંદનને જ સંદેશો કહેવરાવે છે. એક ઠેકાણે દ્વારિકાધીશ પ્રભુનો એવો અર્થ કરેલ છે કે *द्वारे द्वारे अधिशः इति द्वारिकाधिश* દ્વારિકા એક મિષ છે. પરંતુ સંદેશ તો વૃજરાજ કુમાર નંદનંદન પર જ છે. અને નિકટ પહોંચ્યા પછી વિનયપૂર્વક મારી પરિસ્થિતિ નિવેદન કરશો. શૃંગારસ સ્થાનમાં ચંદ્રનું વિશેષ સ્થાન છે. વળી ચંદ્ર પણ રસિક છે. એટલે પ્રેમનો સંદેશ, પ્રેમનો જાણકાર હોય તેની સાથે જ મોકલાય એવા પ્રકારની જ્ઞાત અવસ્થા ચતુર બાલિકાની છે જ.

चोपाई

चले चले तुम जैयो तहां बेठे होय सांवरे जहां ॥३॥
निधरक कहीयों जिय डरों
हो हरी अब व्रज आवन करो ॥४॥
तुम बिन दुःखित भइ व्रजबाला नागर नागधर नंदकेलाला ॥५॥

હે સુચારુ ચંદ્ર, ચાલતા ચાલતા તમારે ત્યાં જવું કે જ્યાં અમારો સાંવરો બિરાજતો હોય, પછી હૃદયમાં જરા પણ સંકોચ રાખ્યા વગર તે સુંદર નાયકને કહેશો કે હરિ, હવે આપ વૃજમાં પધારો. હે નાગર ॥

નાગરીયોનાસ્વામી ॥ હે નગધર ॥ ગોવર્ધનધર ॥ હે નંદલાલા, તમારા વગર વૃજ બાલાઓ સર્વ દુઃખિત થઈ રહી છે. એટલે ભક્ત દુઃખમોચનાર્થ આપ શીઘ્ર પધારો.

पूर्वपक्ष रसवृध्यर्थ

प्रश्न भइ एक सुंदर श्याम सदा बसत वृंदावन धाम ॥ ६॥
वाके विरहजु उपज्यो महा, कहो नंद सो कारण कहा ॥ ७॥

અહીં આગળ રસિક ભક્તવર્ય નંદદાસજી અન્ય વૈષ્ણવ સમાજને મર્મ સમજાવવા ખાતર પોતાના ચિત્તમાં એક પ્રશ્ન ઉપસ્થિત કરે છે કે શ્યામસુંદર તો સદા વૃંદાવન ધામમાં બિરાજે છે. તો પછી

આ બાલિકાને મહાવિરહ ઉત્પન્ન થયો એ શી રીતે ઘટી શકે ? માટે હે નંદદાસજી, આ બાબતનો ખુલાસો સમજાવો, એટલે નંદદાસજી તેનો જવાબ આપે છે.

नंद संबोधत ताको चित्त, व्रजके विरह समझ ले मित ॥८॥

હવે નંદદાસજી પોતાના ચિત્તને સંબોધિને કહે છે કે હે ચિત્ત વૃજના વિરહ એક પ્રકારના તું મિષ સમજ. મતલબ કે આ વિરહ આંતરિક સંયોગાત્મક છે. પરંતુ વાર્તામાં રસોદ્દીપન થાય તે ખાતર રસિક વાર્તાકાર રૂચિ ઉત્પન્ન થાય તો એવાં પ્રલોભનો ઉપજાવે છે.

व्रजमें विरहजु चार प्रकार जानत हैं जे जाननहार ॥९॥

વ્રજમાં ચાર પ્રકારના વિરહ છે. એ વિરહ જેના તનમાં છે, અર્થાત્ જેના રોમ રોમમાં વિપ્રયોગ છે, તે જ આ વિરહના સર્વ પ્રકારો સમજી શકે છે. જે વ્યક્તિ વિરહ સંવેદનાશીલ નથી તેના માટે આ વિષય નકામો છે. હવે વિરહના ચાર પ્રકાર વર્ણવે છે.

प्रथम प्रत्यक्ष विरह तूं सुनले तातें पुन पलकांतर गुनले ॥१०॥
तीसरो विरह वनांतर भये चतुर्थो देशांतरके गये ॥११॥

પ્રથમ પ્રત્યક્ષ વિરહ : એ ખાસ શ્રી વૃષભાન કુમારીકા શ્રીમદ્દ રાધિકાજી માટેનો છે.

દ્વિતીય વિરહ :- ખાસ કરી અપર સ્વામિનિ શ્રી ચંદ્રાવલીજી માટેનો છે.

તૃતીય વિરહ :- ખાસ કરી કુમારીકા એટલે કે શ્રી લલિતાજી માટેનો છે.

ચતુર્થ વિરહ :- ખાસ કરી વૃજ સમસ્તના વિનોદાર્થ મહાભક્તમણિ શ્રી નંદદાસજી કથે છે.

પ્રથમ પ્રત્યક્ષ, બીજો પલકાંતર, ત્રીજો વનાંતર અને ચોથો દેશાંતર એમ ક્રમશ ચાર પ્રકારના વિપ્રયોગનું અર્થાત્ વિરહાવસ્થાનું અહીં વર્ણન છે.

પન્ન થયો એ શી રીતે ઘટી શકે ? માટે
ા ખુલાસો સમજાવો, એટલે નંદદાસજી

चित्त, व्रजके विरह समझ ले मित ॥८॥
ના ચિત્તને સંબોધિને કહે છે કે હે ચિત્ત
તું મિષ સમજ. મતલબ કે આ વિરહ
રંતુ વાર્તામાં રસોદ્દીપન થાય તે ખાતર
થાય તો એવાં પ્રલોભનો ઉપજાવે છે.
प्रकार जानत हैं जे जाननहार ॥९॥
વિરહ છે. એ વિરહ જેના તનમાં છે,
વેપ્રયોગ છે, તે જ આ વિરહના સર્વ
ક્ત વિરહ સંવેદનાશીલ નથી તેના માટે
વેરહના ચાર પ્રકાર વર્ણવે છે.
ुनले ताते पुन पलकांतर गुनले ॥१०॥
ये चतुर्थो देशांतरके गये ॥११॥
એ ખાસ શ્રી વૃષભાન કુમારીકા શ્રીમદ્

કરી અપર સ્વામિનિ શ્રી ચંદ્રાવલીજી

કરી કુમારીકા એટલે કે શ્રી લલિતાજી

સ કરી વૃજ સમસ્તના વિનોદાર્થ
કથે છે.
પલકાંતર, ત્રીજો વનાંતર અને ચોથો
રના વિપ્રયોગનું અર્થાત્ વિરહાવસ્થાનું

હવે પ્રથમ પ્રત્યક્ષ, બીજો પલકાંતર, વનાંતર, દેશાંતર આ ચારેના પૃથક્કરણ ભક્તકવિ કરે છે પરંતુ શરૂમાં વિરહી ભક્તની પાત્રતા એક દુહામાં સમજાવે છે.

दोहा

जे घट विरह अवा अनल परिपक भये सुहाय (सुभाय)
ताहि घट मध्य नंद हो प्रेम अभी ठहराय ॥ १२ ॥

મૃતિકાનો ઘટ હોય તેને નિભાડાના અગ્નિથી પકાવે છે એટલે તે પરિપક્વ થઈ લાલ રંગનો બને છે, અને પછી જળ રહી શકે છે. કાચા ઘટમાં જળ રહી શકે જ નહીં. તેવી જ રીતે આ દેહરૂપી ઘટ વિરહાગ્નિથી સંતપ્ત થાય નામ પરિપક્વ થાય તો જ તેમાં પ્રેમામૃત ઠરી શકે. અપરિપક્વ દેહધારીયોમાં કોઈપણ વખત ભગવદ્ પ્રેમ અગરતો પ્રેમામૃત રહી શકે જ નહીં.

चोपाई

प्रत्यक्ष विरहः- प्रत्यक्ष विरहके सुन अब लक्षण
"कित होत जहां बडे विचक्षण ॥१३॥

પ્રત્યક્ષ વિરહના હવે લક્ષણ સંભળાવે છે કે જે શ્રવણ કરવાથી વિચક્ષણ નામ મહાચતુર પણ આશ્ચર્યચકિત થઈ જાય છે.

ज्यों नव कुंज सदन श्रीराधा विहरति पियसंग रुप अगाधा ॥ १४॥

નિકુંજેશ્વરી શ્રી રાધિકા નૂતન કુંજગૃહમાં બિરાજી પોતાના પ્રિયતમ રસશેખર નાયકની સાથમાં અનેક પ્રકારના વિહાર કરે છે. પ્યારિ અને પ્રિય ઉભય રૂપમાં અગાધ છે. મતલબ કે અગાધ રૂપ કહ્યું છે એટલે જીવ તેનું વર્ણન કરવા અસમર્થ છે. આગળ વધીને કહીએ

વેદાદિક શાસ્ત્રો પણ આ યુગલ સ્વરૂપનું વર્ણન કરવા અસમર્થ છે. માટે જ અગાધ રૂપ કહ્યું છે.

पोढी प्रीतम अंक सुहाई कछु एक लहर प्रेमकी आई ॥१५॥

વિહાર પશ્ચાત પ્યારીજી પ્રિયતમને આલિંગન કરી સુખદ નિંદ કરે છે. મતલબ કે પોઢી જાય છે. પરંતુ નિંદમાં એક દિવ્ય પ્રેમની લહર આવે છે. લહર નામ તરંગ, સુંદર પ્રેમ તરંગ, આલેખન નિર્દેશે છે.

संभ्रम भयो कहत रस वलिता मेरेलाल कहांरी ललिता ॥१६॥

પ્રેમની લહરમાં પ્યારિજી ચોંકી ઊઠે છે. પ્યારિજીને એક સુંદર ભ્રમ થયો. સંભ્રમ એટલે કે રસપોષક સુંદર ભ્રમ. પોતાની ઐકાન્તિક સહચરી શ્રી લલિતાજીને પૂછે છે કે હે લલિતે ! મારા લાલ ક્યાં છે ? જો કે લાલન એ સૈયામાં જ છે. વળી આલિંગન પણ એવુંને એવું જ છે. પરંતુ જે બહુ પ્રિય નાયક છે તેની નાયિકાને સદા અધિર જ રહે છે. અર્થાત્ મિલનમાં સદા અતૃપ્તિ જ રહે છે. સાર વસ્તુએ છે કે જ્યાં તૃપ્તિ છે ત્યાં મર્યાદા છે. જ્યાં અતૃપ્તિ છે ત્યાં શુદ્ધ પુષ્ટતા છે. આ તરંગ અમાનુષિક છે. સાક્ષાત્ પ્રિયતમ સાથમાં હોય છતાં વિરહ વ્યથા થાય એને પ્રત્યક્ષ વિરહ કહેવાય છે.

दोहा

भूत छुए मदीरा पीये सबकाहु सुध होय
प्रेम सुधारस जो पीये ताही न रहे सुध कोय ॥ १७ ॥

કોઈને ભૂત વળગ્યું હોય તો તેને ભૂત નિકળી ગયા પછી શુદ્ધિ ઠેકાણે આવી જાય છે. કોઈએ મદીરાનું પાન કર્યું હોય તો પણ તેનો નશો ઊતરે કે સર્વ દેહ ઠેકાણે આવી જાય પરંતુ જેણે પ્રેમ સુધારસનું પાન કર્યું છે તેનો અમલ તો સદા એકરસ નિત્ય જામેલો જ રહે છે. એ અમલ કોઈ દિવસ ઉતરતો જ નથી. તેમજ આવા અલૌકિક પ્રેમીને દુનિયાનું બીલકુલ ભાન હોતું જ નથી. એટલે કે *प्रेम पीयाला जो पीये आठे प्रहर अमल* અહીં તો અષ્ટ પ્રહર પ્રેમની ખુમારી છે. પ્રત્યક્ષ વિરહના લક્ષણ અત્રે પૂર્ણ થાય છે.

चोपाई

જી પ્રિયતમને આલિંગન કરી સુખદ નિંદ
ય છે. પરંતુ નિંદમાં એક દિવ્ય પ્રેમની
ા તરંગ, સુંદર પ્રેમ તરંગ, આલેખન

તા મેરેલાલ કહાંરી લલિતા ॥૧૬॥

રિજી ચોંકી ઊઠે છે. પ્યારિજીને એક
ટલે કે રસપોષક સુંદર ભ્રમ. પોતાની
ાજીને પૂછે છે કે હે લલિતે ! મારા લાલ
યામાં જ છે. વળી આલિંગન પણ એવુંને
ય નાયક છે તેની નાયિકાને સદા અધિર
સદા અતૃપ્તિ જ રહે છે. સાર વસ્તુએ
ા છે. જ્યાં અતૃપ્તિ છે ત્યાં શુદ્ધ પુષ્ટતા
. સાક્ષાત્ પ્રિયતમ સાથમાં હોય છતાં
ક્ષ વિરહ કહેવાય છે.

दोहा

सबकाहु सुध होय
ये ताही न रहे सुध कोय ॥ १७ ॥

ોય તો તેને ભૂત નિકળી ગયા પછી શુદ્ધિ
. મદીરાનું પાન કર્યું હોય તો પણ તેનો
. આવી જાય પરંતુ જેણે પ્રેમ સુધારસનું
સદા એકરસ નિત્ય જામેલો જ રહે છે.
. જ નથી. તેમજ આવા અલૌકિક પ્રેમીને
જ નથી. એટલે કે *પ્રેમ પીયાલા જો પીયે*
અષ્ટ પ્રહર પ્રેમની ખુમારી છે. પ્રત્યક્ષ
ય છે.

चोपाई

सुन पलकांतर विरह की बातें,
परम प्रेम पहिचानत जातें ॥ १८ ॥
शोभा सदन वदन असलोनो,
कोटि मदन छबीके नहीं होनो ॥ १९ ॥
सो मुख जब अवलोकन करे,
तबजु आन बिच पलकें परे ॥ २० ॥
व्याकुल व्हे वृजनारी भारी,
तिहिं दुःख देत विधातही गारी । २१ ॥

હવે પલકાંતર વિરહની વાત સંભળાવે છે કે જેનાથી ઊંચા પ્રકારના પ્રેમની ઓળખ થાય છે. શ્રી વૃજરાજકુમાર શોભાનું સદન છે. આપનું વદન અતિ સલોનું, નામ સુંદર છે અને તે સુંદરતાની બરોબરી કરોડો કામદેવ પણ કરી શકે તેમ નથી. કેમકે આ સુંદરતા અપાર્થિવ છે. આ સુંદર મુખાવિંદનું જે સમયે અવલોકન નામ દર્શન કરે તે વખતે નેત્રના આડી જે પલક આવી જાય તેનાથી વૃજનારી અતિ વ્યાકુલ થઈ જાય છે. એટલે તે દુઃખ સહન ન થવાને લઈ વિધાતાને ગારી નામ ઉપાલંભ આપે છે.

दोहा

बडो मंद अरविंदसुत जिंहीं न प्रेम पहिचान
पियमुख नीरखत द्रगनके पलक रची बिच आन ॥२२॥

અરવિંદ સુત નામ બ્રહ્મા અતિ મૂર્ખ છે. અર્થાત્ મંદ મતિવાળો છે. મતલબ કે એને પ્રેમની પહેચાન નામ ઓળખ નથી. એટલે તો પ્રિયના મુખનું દર્શન કરવા માટે જે નેત્ર છે તેના આડી એણે પલક રચી છે. અર્થાત્ કમળસુત બ્રહ્માને તે નિરસ સંબોધે છે. વાસ્તવિક રીતે બ્રહ્મા આ પ્રેમનો અધિકારી હોઈ શકેજ નહીં. એટલે એની કૃતિમાં ખામી હોવી સંભવિત છે.

चोपाई

विरह वनांतरको सुन लीजे गोपिनके मनमें मन दीजे ॥२३॥

હવે રસિક શ્રેષ્ઠ શ્રી નંદદાસજી વનાંતર વિરહ આપણને સંભળાવે છે. અને સાથમાં શ્રવણ ધર્મ ઉપદેશે છે કે તમો ગોપીના મનમાં તમારું મન પરોવી દ્યો. અર્થાત્ તમારું મન ગોપીકાઓને આપી દ્યો. તો તમને આ વિરહ વાર્તા સમજવામાં આનંદ આવશે. અર્થાત્ વૈષ્ણવોએ ગોપી બનવાની જરૂર છે. કારણ કે આ ગોપીના વિરહનું વર્ણન છે.

चोपाई

जब वृंदावन गौगण गोहन जात हे नंद सुवन मनमोहन ॥२४॥
तबकी कही न परत कछु बात,
एक एक अल्प कल्प समजात ॥२५॥
एकटक दृष्टि लिखिसि डोले, बोले तो पुतरीसी बोले ॥ २६॥

જ્યારે શ્રી ઠાકોરજી સમસ્ત ગાયોના વૃંદને ભેગા કરી ગાયો ચરાવવા શ્રી વૃંદાવનમાં જાય છે, ત્યારે એ નંદસુવન સમસ્ત વૃજના મનને મોહ ઉત્પન્ન કરી સર્વનું મન પોતાની સાથમાં જ લઈ જાય છે. આ સમયે જે વૃજભક્તને દુઃખ થાય છે તે કહી શકાય તેમ નથી. ભગવાનનાં દર્શન વગરની એક અલ્પ નામ ક્ષણ તેમને કલ્પ જેવી ભાસે છે. સર્વ નિશ્રેષ્ટ બની જાય છે. જે દિશામાં ભગવાન પધાર્યા છે તે દિશામાં તેમનાં નેન સ્થંભિત થઈ ગયા છે. અર્થાત્ એકટક દૃષ્ટિ લાગી ગઈ છે. કેવી કે જેમ કોઈ દીવાલ પર પૂતળી ચીતરી હોય અને તેની દૃષ્ટિ જેમ એકસાર હલનચલન વગરની હોય તદ્વત્ પ્રિતમ પધાર્યા તે દિશામાં તેમના નેંન જટીત થઈ ગયા છે. તેને કોઈ પૂછે તો તે કાંઈ બોલતી જ નથી. જો ચિત્રિત પૂતલી બોલે તો આ ભક્ત બોલે. અર્થાત્ સર્વ દેહાધ્યાસથી પર અવસ્થા વૃજભક્તો અનુભવી રહ્યા છે.

दोहा

नयन बेन मन श्रवण सब, जाय रहत पिय पास
प्राण मात्र धट रहत है फीर आवनकी आस ॥ २७ ॥

આ વનાંતર વિરહિની બાલિકા અર્થાત્ નાયિકાનાં નેત્ર, વાણી,

નંદદાસજી વનાંતર વિરહ આપણને
વણ ધર્મ ઉપદેશે છે કે તમો ગોપીના
અર્થાત્ તમારું મન ગોપીકાઓને આપી
 સમજવામાં આનંદ આવશે. અર્થાત્
ર છે. કારણ કે આ ગોપીના વિરહનું

चोपाई

हन जात हे नंद सुवन मनमोहन ॥२४॥
कछु बात,
समजात ॥२५॥
डोले, बोले तो पुतरीसी बोले ॥ २६॥

મસ્ત ગાયોના વૃંદને ભેગા કરી ગાયો
છે, ત્યારે એ નંદસુવન સમસ્ત વૃજના
મન પોતાની સાથમાં જ લઈ જાય છે.
 થાય છે તે કહી શકાય તેમ નથી.
ક અલ્પ નામ ક્ષણ તેમને કલ્પ જેવી
 છે. જે દિશામાં ભગવાન પધાર્યા છે
 થઈ ગયા છે. અર્થાત્ એકટક દષ્ટિ
 દીવાલ પર પૂતળી ચીતરી હોય અને
નચલન વગરની હોય તદ્વત્ પ્રિતમ
ટીત થઈ ગયા છે. તેને કોઈ પૂછે તો
ત્રિત પૂતલી બોલે તો આ ભક્ત બોલે.
વસ્થા વૃજભક્તો અનુભવી રહ્યા છે.

दोहा

सब, जाय रहत पिय पास
फीर आवनकी आस ॥ २७ ॥

ાલિકા અર્થાત્ નાયિકાનાં નેત્ર, વાણી,

મન, કર્ણ સર્વ પ્રિયની સાથે જ ગયાં છે. અર્થાત્ શ્યામમનોહરની પાસે જ છે. ફકત શરીરમાં પ્રાણ રહેલ છે, કારણ કે ભગવાન ગૌચારનમાંથી સંધ્યા સમયે પુનઃ પધારશે અને મિલન થશે એ આશાએ તેનો પ્રાણ ટકી રહ્યો છે.

चोपाई

सुन देशांतर विरह विनोद,
रसीक जनन मन बढवन मोद ॥२८॥

હવે મહામના શ્રી નંદદાસજી દેશાંતર વિરહ સંભળાવે છે. પરંતુ આ વિરહને વિનોદ કહ્યો છે. એટલે કે વાસ્તવિક રીતે વૃજજનોને દેશાંતર વિરહ નથી, પરંતુ જે ભક્તજનો રસિક છે. તેમના મનને હર્ષ ઉપજાવવા ખાતર, દેશાંતર વિરહ અહીં વર્ણવાય છે.

नंदसुनकी लीला जिति मथुरा द्वारावति बहु भती ॥२९॥

નંદાલયની નંદકુમાર માટેની જેટલી વિરહની શ્રેણીઓ હતી તેટલી કહી, હવે વિનોદાર્થ, મથુરા દ્વારકાની, અનેક પ્રકારની ઉક્તિઓનું અત્ર વર્ણન કરે છે. તે પણ વિરહાત્મકતો છે જ.

सुमरत तदाकार होई जाही यह वियोग यह विध वृजमांहि ॥३०॥

જે વસ્તુનું સ્મરણ કરે એ રૂપ વૃજ ભક્તો બની જાય છે. આવા પ્રકારનો વિરહ વૃજમાં જ છે.

ज्यों मणि कंठ बांधके कोई, बिचरे बन बन ढुंढत सोई ॥ ३१॥

જેમ કોઈને અમૂલ્ય મણિ સ્યમંતક જેવો મળ્યો હોય તો તે ખોવાઈ જવાના ભયને લઈ એને ગળામાં જ લટકાવી રાખે છતાં તેને તે વારંવાર ભૂલી જાય કેમકે જે બહુ પ્રિય છે તેની એવી જ અધિરતા હોય છે અને પછી તે મણિને જ્યાં ત્યાં વન-ઉપવનમાં શોધવા જાય છે. વાસ્તવિક રીતે તો મણિ તેના કંઠમાં જ છે. તેવી જ રીતે વૃજભક્તને મણીસ્થાનિય શ્રી કૃષ્ણચંદ્ર છે. વૃજભક્તના હૃદયના આપ ભૂષણ છે. આપ એના ગલહાર છે. છતાં પ્રિય વસ્તુ જાણે કે ખોવાઈ

ન ગઇ હોય ? તેમ કેટલીએક વખત માની તેની શોધ કરવા વૃજ ભક્તો લાગી જાય છે. વાસ્તવિક રીતે તો ભગવાન વૃજભક્તને છોડી દૂર પધારતા જ નથી. હવે તેને સમજાવવા, નંદદાસજી કાંઇક વિશેષ સમર્થન કરે છે.

सो यह वाला रूपरताला सांझ मिले हे मोहन लाला ॥३२॥

આ બાલિકા જે રૂપ રસનું આલય નામ મંદિર છે, અર્થાત રૂપ અને રસ બન્ને જેનામાં અદ્‌ભૂત રીતે ઠસી ઠસીને ભરેલા છે અર્થાત્ કેવળ રસાળ છે, મતલબ કે ગોટલી તેમજ છોતરાં વગરનો આંબો તે રસાળ કહેવાય તેવી જ સાંગોપાંગ રસરૂપભરી આ કિશોરીને સાંજના સમયે મોહન લાલ મળેલ છે, એટલે તેની ખુમારીમાં તે મસ્ત છે, નામ રસમસ્તિ અનુભવે છે.

पिय एक फुलमाल हसदीनी सुंदर अंगरागरस भीनी ॥३३॥
ताही पहरके कनक अटारी पोढ रही भर आनंदभारी ॥३४॥

સંધ્યા સમયે પ્રિયતમ મળ્યા અને મંદ મંદ હસી એક સુંદર અંગરાગ રસમાં ભીંજાએલી પુષ્પમાળા તે બાલિકાને આપી. એટલે તે પહેરીને એક સુવર્ણ અટારીમાં ખૂબ આનંદભરી તે પોઢી રહી હતી. આ સુખદ નીંદ કેટલી ઉપમાને યોગ્ય છે તે જ કહેવું અતિ મુશ્કેલ છે. આ સુખદાવસ્થા કલ્પનાતિત છે. આ સુહાગિનિ બાલિકા અતિવ ધન્યવાદને પાત્ર છે.

रही हुती रजनी कछु थोरी जागपरी सह जाही वरगोरी ॥३५॥
द्वारावती लीला सुध भई ताही छीनसों विकल व्हेगइ ॥३६॥
द्रष्टिपर गयो चंदागेन लागी ताहि संदेसे देन ॥३७॥

એક સહજ થોડી રાત્રી બાકી રહી હતી, ત્યાં અચાનક વરને પ્રસન્ન કરવાવાળી ગૌરી જાગી ગઇ. જાગતાં જ તેને અચાનક દ્વારિકા લીલાનું સ્મરણ થઇ આવ્યું, અને તેને એક એવો તરંગ આવી ગયો કે ભગવાન મને તજી દ્વારિકા પધાર્યા એટલે એ જ ક્ષણે તે વિકલ થઇ

વખત માની તેની શોધ કરવા વૃજ
ક રીતે તો ભગવાન વૃજભક્તને છોડી
સમજાવવા, નંદદાસજી કાંઈક વિશેષ

ना सांझ मिले हे मोहन लाला ॥३२॥

સનું આલય નામ મંદિર છે, અર્થાત
દ્ભૂત રીતે ઠસી ઠસીને ભરેલા છે
બ કે ગોટલી તેમજ છોતરાં વગરનો
વી જ સાંગોપાંગ રસરૂપભરી આ
હન લાલ મળેલ છે, એટલે તેની
સમસ્તિ અનુભવે છે.

पदीनी सुंदर अंगरागरस भीनी ॥३३॥
टारी पोढ रही भर आनंदभारी ॥३४॥

મળ્યા અને મંદ મંદ હસી એક સુંદર
પમાળા તે બાલિકાને આપી. એટલે તે
ખૂબ આનંદભરી તે પોઢી રહી હતી.
યોગ્ય છે તે જ કહેવું અતિ મુશ્કેલ છે.
છે. આ સુહાગિનિ બાલિકા અતિવ

री जागपरी सह जाही वरगोरी ॥३५॥
ई ताही छीनसों विकल व्हेगइ ॥३६॥
लागी ताहि संदेसे देन ॥३७॥

બાકી રહી હતી, ત્યાં અચાનક વરને
ગઈ. જાગતાં જ તેને અચાનક દ્વારિકા
તેને એક એવો તરંગ આવી ગયો કે
ર્યા એટલે એ જ ક્ષણે તે વિકલ થઈ

ગઈ. ત્યાં ઊંચે નભ મંડળમાં તેની દૃષ્ટિ ગઈ. તો તેણે ચંદ્રમાને જોયો. એટલે એને તે સંદેશ દેવા લાગી. નંદદાસજીની આ વિરહ કથાની ભૂમિકા અતિવ સુંદર તેમજ ભાવ અને સ્નેહ સમૃદ્ધ છે અને પછી તુરત બારે માસની વિરહ કથા શરૂ કરે છે. મતલબ કે વૃજસ્થ ભક્તવૃંદો તો સદા વિયોગ રસમાં જ સંવૃત છે, એટલે કથાનકનું સ્ફોટન સત્ય જ છે.

द्वादश मास विरहकी कथा विरहनको दुःखदायक यथा ॥३८॥

छिनक मांझ बरनी यह बाला,
महा विरहिनी व्हे तिहि काला ॥३९॥

બારે માસ વિરહિની નાયિકાને કેવી રીતે દુઃખદાયક છે એની કથા શ્રી નંદદાસજી કહે છે. એક ક્ષણમાં જ મતલબ કે દ્વારિકા લીલાની સુદ્ધિ આવતાં જ વરને રીઝવવાળી આ બાળા એ જ ક્ષણે વિરહાતુર થઈ ગઈ.

दोहा

निपट अटपटो चटपटो व्रजको प्रेम वियोग
अजहु जहां सुरझे नहीं, उरझे बड़ेबड़े लोग ॥४०॥

આ વૃજનો જે પ્રેમ વિયોગ છે એ દેખાવમાં સહેલો લાગે છે પરંતુ તેમાં ઘણી ખાંચખૂંચ ભરી છે મતલબ કે તે અટપટો છે. કેટલાએક એવું માને છે કે આ પ્રેમને નીપટવો, નામ ઉકેલ લાવવો સહેલ છે, પરંતુ મમજ્ઞો જે તેનો માયનો સમજે છે એને જ એના ખરા મહત્વનો ખ્યાલ છે. જેને પ્રેમ છે તેને જ વિયોગ છે, તેને જ વિરહસંવેદના છે, એને જ એની ચટપટી છે, નામ તાલાવેલી અગર તો તમન્ના છે. બીજાઓનો આમાં ચંચુ પ્રવેશ પણ દુર્લભ છે. અજ નામ બ્રહ્માની પણ જ્યાં ગમ્ય નથી તો બીજાની તો વાત જ શું કરવી? અરે મોટા-મોટા ઋષિ મુનિયો પણ એમાં ઉલઝાઈ ગયા છે, નામ ગુંચાઈ ગયા છે. એનો ઉકેલ તેમને જડ્યો નથી, તો પછી સાધારણ

જીવો તો પ્રેમવિયોગના મહત્ત્વને ન સમજે તે સહજ છે.

अथ मास वर्णन

॥ सोरठा ॥ चैत्र चलो जिन कंथ वार वार पां पर कह्यो
निपट असंत वसंत मेन महा महिमंत जहां ॥४१॥

અત્ર નાયિકા પોતાના કંથને વિનવે છે કે હે કંથ તમો ચૈત્ર માસમાં પરદેશ ન જાઓ. હું આપને ચરર્ણાવિંદમાં પડી પ્રાર્થના કરું છું; કારણ કે નજીકમાં અસંત એટલે સંતપણું જેમાં ન રહી શકે એવી વસંત ઋતુ આવે છે કે જેમાં પૃથ્વીપતિ કામદેવ છે એટલે આ મહિંનામાં કોઈ રીતે પોતાનો નાયક પરદેશ ન જાય એવી ઈચ્છા તે સેવે છે.

चोपाई

तदपि न रहे चलेइ चले कहियो चंद भलेजु भले ॥४२॥

તો પણ આટઆટલો અનુભવ છતાં પ્રિય ન જ રહ્યા, બસ ગયા તે ગયા જ. પરંતુ હે ચંદ્ર તમો તેને ખોટું લાગે એવું જરા પણ કહેશો નહીં. એને એમ જ કહેજો કે આપે જે કર્યું તે ભલું જ કર્યું છે.

तब ही कोकील कुहुकुहु कियो,
सुनतहि डहक बहेक गयो हियो ॥४३॥

આ પ્રમાણેની વિયોગ અવસ્થા ભોગવી રહ્યા છે તેમાં વળી કોકિલાએ કુહુકુહુ એવો મધુર અવાજ કર્યો કે જે સાંભળતાં જ હૃદય બહેંકી ગયું અને રડવા લાગ્યા. કોકિલાના ટહુકાથી નાયિકાને મોટું દુઃખ ઉદ્દ્ભવ્યું.

जनु कौलकार मेन मोही दइ
जो कछु कहत हुती सोई भई ॥४४॥

અહો જાણે કે કામદેવે મને પડકાર કર્યો હોય એવી કીલકાર મને લાગી. હું પહેલાં સમવયસ્ક સહચરીયોને કહેતી કે પ્રિયતમ જો ચૈત્ર માસમાં નહીં હોય તો મારી શું અવસ્થા થશે ? તે ધારવા

ત્વને ન સમજે તે સહજ છે.

थ मास वर्णन

लो जिन कंथ वार वार पां पर कह्यो
मेन महा महिमंत जहां ॥४१॥

કંથને વિનવે છે કે હે કંથ તમો ચૈત્ર
આપને ચરર્ણાવિંદમાં પડી પ્રાર્થના કરું
એટલે સંતપણું જેમાં ન રહી શકે એવી
માં પૃથ્વીપતિ કામદેવ છે એટલે આ
નાયક પરદેશ ન જાય એવી ઈચ્છા તે

चोपाई

चले कहियो चंद भलेजु भले ॥४२॥

અનુભવ છતાં પ્રિય ન જ રહ્યા, બસ
ંદ્ર તમો તેને ખોટું લાગે એવું જરા પણ
હેજો કે આપે જે કર્યું તે ભલું જ કર્યું છે.

हुकुहु कियो,
गयो हियो ॥४३॥

ગ અવસ્થા ભોગવી રહ્યા છે તેમાં વળી
ર અવાજ કર્યો કે જે સાંભળતાં જ હૃદય
યા. કોકિલાના ટહુકાથી નાયિકાને મોટું

मोही दइ
सोई भई ॥४४॥

વે મને પડકાર કર્યો હોય એવી કીલકાર
યસ્ક સહચરીયોને કહેતી કે પ્રિયતમ જો
મારી શું અવસ્થા થશે ? તે ધારવા

પ્રમાણેની ભયાનકતા હું અનુભવી રહી છું.

मदन जाल गोलक से भोरां फिर गये उपर ठोरहिं ठोरा ॥४५॥

અહો આ ઋતુ કેવી છે અને કામદેવે તો લાગ જોઈને પોતાની જાળ આ ઋતુમાં સર્વ ઠેકાણે બીછાવી છે. મને તો તેણે ખાસ કરી પોતાની જાળમાં સપડાવી છે. ગોલક એટલે છેદ. વનમાં આપ જોશો તો ખેતરોમાં ટીલા માટીના હોય તેના પર રાફડા જેવા ગોળ દરો હોય અને તેના પર કરોળીયાની જાળ અગર તો કેટલા એક ઠેકાણે તેના પડ જામી ગયા હોય એટલે એ ભોરામાં ફસાયેલ જીવ બહાર નીકળી ન શકે તે જ પ્રમાણે હાલ હું કામની પકડમાં આવી ગઈ છું તેમાંથી કેમે કરી બચી શકું એમ નથી.

सुखद जु हुतो तिहारे संग सो अब बैरी भयो अनंग ॥४६॥

આ જ અનંગ જ્યારે હે પ્રિય આપનું સાંનિધ્ય હતું ત્યારે તે સુખદ લાગતો હતો, પરંતુ આપની ગેરહાજરીમાં તો એ અનંગ મારો વેરી થયો છે.

नव पुहुपनके धनुष बनाये मधुप पांति तबां तंत चढाये ॥४७॥
नृतके नूतन अंकुर वाण तक तक मरम करे संधान ॥४८॥

હવે આ કામદેવે વળી પુષ્પનું ધનુષ્ય બનાવ્યું છે. ધનુષ્યની પણ છ ભ્રમર પંક્તિની તંત સ્થાને બાંધી છે અને વસંત ઋતુમાં જે અણીદાર અંકુર નામ ટીસીયો ઉદ્‌ભવી છે, તે પોતાના ધનુષ્યમાં બાણસ્થાને અનુસંધાન કરી તાકી તાકીને મારા મરમ સ્થાન ઉપર પ્રહાર કરે છે. અર્થાત્‌ મર્મ ઉપર જ બાણનું સંધાન કરે છે.

अरु यह त्रिगुण पवन कितहुको
पुहुप पराग लीये कर बुको ॥४९॥

વળી તે કામની સહાયતામાં શીતળ મંદ સુગંધ એવો સમીર આવેં છે. આવે છે તો ખરો પરંતુ પુષ્પની પરાગને લેતો થકો તીરછો મને પ્રહાર કરે છે. મતલબ કે મને જ તે અથડાય છે. એને લઈ હું

વિદિર્ણ નામ ચુર થઇ જાઉં છું.

फागसो खेळ्त वन वन फिरे,
रस अनरस सब काहुन भरे ।।५०।।

અત્યારે તો કામનો ખેલ હોરીના ઘેરૈયા જેવો છે. કારણ કે હોરીનો રસિયો જ્યારે રંગ છીરકવા ખેલમાં વિહરે છે, ત્યારે તે રસિક અગર તો અનરસિક એવું કાંઇ જોતો નથી. એ તો સર્વને એકસરખી રીતે રંગથી ભરી દે છે. કારણ કે આ હોરીના ખેલમાં રસિકતા નામ વીરતાપ્રધાન છે તેમજ ખેલનો આવેશ છે. તેવી જ રીતે આ ઉન્મત કામદેવ પાત્ર અપાત્ર જોયા વગર આ માસમાં સર્વને સતાવે છે.

पांच बानको प्राण समान तिन अति चंचल किये परान ।।५१।।

કામદેવનાં પાંચ બાણ છે. એ પાંચે બાણનો હાલ તે પ્રહાર કરી રહેલ છે. તેને લઇ પ્રાણ અતિ ચંચળ થઇ ગયા છે. મતલબમાં એ પ્રાણ હવે રહેશે કે કેમ એવી ભીતી લાગી ગઇ છે. પુષ્પનું ધનુષ્ય અલી નામ ભ્રમરની તાંત અને પાંચ બાણનું સંધાન. એ પાંચ બાણના નામ શોષણ, દહન, ઉચ્ચાટન, ક્ષોભન અને સંમોહન છે. આ પૈકીનું એક એક બાણ એક એક પ્રાણને હરે છે. જ્યારે પાંચે બાણનો પ્રહાર કામદેવ કરે પછી પાંચે પ્રાણ ચલાયમાન થઇ જાય એમાં કહેવું જ શું ?

जलपर जल भीरमें, परसात नाहिन पीर
ऊछ्ल परे जब तीरमं, तब जाने गुन नीर ।।५२।।

જલચર મત્સ્ય જ્યારે જલમાં હોય ત્યારે તેને કોઇ પીડનો ખ્યાલ હોતો નથી પરંતુ અચાનક જલમાંથી કાંઠા પર એ મત્સ્ય ઊછળી પડે ત્યારે નીરના ગુણનો ખ્યાલ આવે છે. હાલ અમારી એવી અવસ્થા છે. કારણ કે પ્રાણનાથ સદા સમીપ હતા ત્યારે વિરહ વેદનાનો કોઇ ખ્યાલ આવતો ન હતો પરંતુ આપના દૂર પધાર્યા પછી આપના સાંનિધ્યપણાના ગુણની હવે કિંમત સમજાય છે. વાસ્તવિક રીતે આ વિપ્રયોગ જ ફૂલરૂપ છે કારણ કે આ બાલિકા વિરહવસ્થાને

ં છું.

ન વન फिरे,
काहुन भरे ॥५०॥

ખેલ હોરીના ઘેરૈયા જેવો છે. કારણ કે
છીરકવા ખેલમાં વિહરે છે, ત્યારે તે રસિક
કાંઈ જોતો નથી. એ તો સર્વને એકસરખી
રણ કે આ હોરીના ખેલમાં રસિકતા નામ
નો આવેશ છે. તેવી જ રીતે આ ઉન્મત
વગર આ માસમાં સર્વને સતાવે છે.

ान तिन अति चंचल किये परान ॥५१॥

ાણ છે. એ પાંચે બાણનો હાલ તે પ્રહાર
ાણ અતિ ચંચળ થઈ ગયા છે. મતલબમાં
એવી ભીતી લાગી ગઈ છે. પુષ્પનું ધનુષ્ય
અને પાંચ બાણનું સંધાન. એ પાંચ બાણના
ટન, ક્ષોભન અને સંમોહન છે-આ પૈકીનું
ાણને હરે છે. જ્યારે પાંચે બાણનો પ્રહાર
ાણ ચલાયમાન થઈ જાય એમાં કહેવું જ

में, परसात नाहिन पीर
ीरमं, तब जाने गुन नीर ॥५२॥

યારે જલમાં હોય ત્યારે તેને કોઈ પીડનો
અચાનક જલમાંથી કાંઠા પર એ મત્સ્ય
ગુણનો ખ્યાલ આવે છે. હાલ અમારી એવી
ાણનાથ સદા સમીપ હતા ત્યારે વિરહ
તો ન હતો પરંતુ આપના દૂર પધાર્યા પછી
ગુણની હવે કિંમત સમજાય છે. વાસ્તવિક
રૂપ છે કારણ કે આ બાલિકા વિરહવસ્થાને

લઈ ધ્યાન બન્યું છે. તન્મયતા અનુભવે છે. આ વિરહાવસ્થામાં સતત્ પિયનું એકરસ ધ્યાન બન્યું રહે છે.

सोरठा-वैशाकमान

आवहु बलि वैशाख दुःख निदरन सुख करन विय,
उपजी मन अभिलाष वन विहरण गिरिधरन संग ॥५३॥

હે વૈશાખ માસ તું ભલે આવ્યો. તું કેવો છે ? દુઃખને નાશ કરવાવાળો તેમજ પિય સંબંધના સુખને આપવાવાળો છું. આ માસમાં શ્રી ગિરિધરના સંગમાં વનવિહાર કરવાની ખૂબ અભિલાષા છે.

चोपाई

कुसुम धूर धूधरीसी कुंजे,
मधुकर निकर करत जहां गुंजे ॥५४॥

આ માસમાં અખાત્રીજના વાયરા આવે એટલે એમાં પુષ્પની ધૂર પવનમાં ઘુમરી ખાઈને ઉડે એને લઈ કુંજમાં પુષ્પની આંધિ જેવું થઈ જાય મતલબ કે કુંજ બરોબર દેખાય નહીં; મતલબ કે, પુષ્પની ધુંવાર છાઈ જાય અને વળી ભ્રમરના સમૂહો તે મકરંદનું પાન કરવા ખાતર એના ફરતા ગુંજાર કરી રહ્યા હોય છે. આ અવસ્થા જોઈ મને ઘણા ઘણા મનોરથો ઉદ્ભવે છે. કયો મનોરથ તે કહે છે.

गुहिगुहि नवल मालती माला,
मेहि पहिरावो नंदके लाला ॥५५॥

નૂતન તાજા માલતી પુષ્પની માલા આપના શ્રીહસ્તથી ગૂંથી ગૂંથીને હે નંદલાલ આપ મને પહેરાવો અને વધુમાં,

ललित लवंग लतनकी छाहीं,
हस बोलो डोलो गल बांहीं ॥५६॥

સુંદર લતા મંડપની છાયામાં મારી સાથે આપ હસો, બોલો અને ગલબાંહી કરી વનમાં ડોલો. આ ડોલન અતિ રસરૂપ છે. વળી વિશેષ મનોભાવ વ્યક્ત કરે છે.

पुलिन कालिंदीको अति रम्य,

त्रिगुण पवनकी है जहां गम्य ॥५७॥

હે પ્રિય, કાલિંદિજીનો તટ અતિ મનોહર સુંદર છે તેમજ શીતલ મંદ સુગંધ એવા પવનની જ્યાં ગમ્ય છે, નામ પહેચાન છે આવા શ્રીયમુના તટ પર મારી એક ઈચ્છા છે. હવે ઈચ્છા કહે છે.

किसलय शयन सुपेशल कीजे,
सिर तर सुमन उसीसा दीजे ॥५८॥

શ્રી યમુનાં પ્રાંત પર કિસલયદલ એટલે કે વૃક્ષના નવાંકુરમાં ઉદ્ભવતા પ્રથમના કોમળ, છોટા, લાલપત્તા એની સુંદર કોમળ સૈયા બનાવો અને મસ્તક નીચે એક પુષ્પનું ઓશિંકુ ગોઠવો અને વિશેષમાં આ બાલિકા મનોહર દિવ્ય મનોરથ કરે છે.

इक पट ओढ पोढ सुख लीजे,
आवहु बल छिनछिन छबि छीजे ॥५९॥

તતપશ્ચાત્ એક મહિન વસ્ત્ર આપણ ઉભયઓઢીને તે સૈયામાં પોઢીએ. હે પિય, તું હવે જલ્દી આવ કારણ કે મારે તે સૈયામાં સાથમાં પોઢી વારંવાર તારી સુંદર છબીનો સ્પર્શ કરવો છે. પરંતુ *वो कहां ?*

द्रुमनसों लपटित प्रफुल्लित बेली,
जन मोहि हसत हैं देख अकेली ॥६०॥

અરે ઓ પ્રિય ! આપ જરા જુઓ તો ખરા ! વૃક્ષને વેલીઓ લપટાઈ રહી છે અને તેને લઈ તે પ્રફુલ્લિત છે તે જોઈ મને એવું લાગે છે કે મને એકલી આપના વગર જોઈને જાણે કે તે હસતી ન હોય !

जो कबहु पिय ध्यान हुं धरुं,
परिरंभण मुख चुंबन करुं ॥६१॥
रंचत सुख बहुरो दुःख भारी,
कहियो शशी यह दशा हमारी ॥६२॥

હવે આ દુઃખમાંથી બચવા ખાતર હું તે પીયનું ધ્યાન કરું અગર તો માનસિકતામાં રમણ કરું અગરતો ભાવાવેશમાં ચુંબન પણ

जहां गम्य ॥૫૭॥

નો તટ અતિ મનોહર સુંદર છે તેમજ નની જ્યાં ગમ્ય છે, નામ પહેચાન છે રી એક ઈચ્છા છે. હવે ઈચ્છા કહે છે.

शल कीजे,
सा दीजे ॥૫૮॥

કિસલયદલ એટલે કે વૃક્ષના નવાંકુરમાં શેટા, લાલપત્તા એની સુંદર કોમળ સૈયા ક પુષ્પનું ઓશિંકુ ગોઠવો અને વિશેષમાં મનોરથ કરે છે.

सुख लीजे,
छबि छीजे ॥૫૯॥

ન વસ્ત્ર આપણ ઉભયઓઢીને તે સૈયામાં જલ્દી આવ કારણ કે મારે તે સૈયામાં સુંદર છબીનો સ્પર્શ કરવો છે. પરંતુ વો

कुल्लित बेली,
देख अकेली ॥૬૦॥

પ જરા જુઓ તો ખરા ! વૃક્ષને વેલીઓ તે પ્રફુલ્લિત છે તે જોઈ મને એવું લાગે ગર જોઈને જાણે કે તે હસતી ન હોય !

न हुं धरुं,
न करुं ॥૬૧॥

ख भारी,
शा हमारी ॥૬૨॥

બચવા ખાતર હું તે પીયનું ધ્યાન કરું ણ કરું અગરતો ભાવાવેશમાં ચુંબન પણ

કરું પરંતુ તેમાં રંચક સુખ સ્થાયી સુખતો નહીં જ કારણ કે જ્યારે જાગી જાઉં ત્યારે તો ઉલટું મારે દુઃખ થાય. હે ચંદ્રમા, મારી હાલમાં આ દશા છે તે તમો જરૂર નંદકુમારને કહેજો. મતલબ કે તમો જેવું નજરે જુઓ છો તેવું યથાસ્થિત કહેજો.

यह विध बल वैशाख यह वीत्यो सुख दुःख लाग,
सडसी भइ लुहारकी, छिन पानी छिन आग ॥૬૩॥

આ પ્રમાણે વૈશાખ મહિનો સુખ દુઃખ ભોગવતાં ગયો. કેવો ગયો કે જેમ લુહારની સાણસી એક હોય તેનાથી પકડીને અનેક લોઢાનો બનાવવાનો ઉપયોગી સામાન બનાવે; તે સામાનને અગ્નિમાં તપાવે વળી તેના પર ઘણના પ્રહાર થાય; વળી તેને પાણીમાં છમકોરે વળી તપાવે વળી છમકોરે. એક પાત્ર પૂરું થયા પછી બીજું પાત્ર કરવા લાગે. પરંતુ સાણસી તો એક જ. એને તો પાત્રની સાથમાં અગ્નિમાં તપવાનું તેમજ પાણીમાં પણ જવાનું એટલે સાણસીના દુઃખનો અંત તો ન જ આવે તેવી જ રીતે હું પ્રિયનું ધ્યાન ધરું તેટલી વખત દાહની નિવૃત્તિ પરંતુ જ્યારે ધ્યાન મુક્ત થાઉં કે તુરત જ વિરહાગ્નિ જ્વલંત હોયજ. આ પ્રમાણે મારી સ્થિતિ છે.

ज्योष्ठमास

सोरठा-रहीन तनक अमेंठ तुम बिन नंदकिशोर पिय
निपट निर्लज यह जेठ धाय धाय वधु वन गहे ॥૬૪॥

હે નંદકિશોરપ્રિય ! તમારા વગર હવે જરાપણ ધીરજ અર્થાત્ શાન્તિ રહેતી નથી. વળી નજીક જ જેઠ માસ આવ્યો છે. એમાં અસાધારણ ગરમી પડે છે. વૃજવધુઓ દોડી દોડીને વનમાં જાય છે. મતલબ કે ઈચ્છા ન હોય છતાં આ જેઠ માસ વૃજવધુઓને પકડીને વનમાં લઈ જાય છે.

चोपाई

वृषके तपन तपत अति दई,
घर वन अनल भई सब भई ॥૬૫॥

तेसी विरह व्यथा नित नई,
अग्निमें अवर जनु दई ॥६६॥

એક વર્ષાના આગમની ગરમી અને વધુમાં ઉષ્ણકાળની પરિસીમાએ પહોંચેલ ગરમી. પરિણામ એ આવ્યું કે ઘરમાં, અગર તો વનમાં જ્યાં જઈએ ત્યાં અનલ નામ અગ્નિ જેવી ગરમી. એક તો આવી ઉત્કટ ગરમી, એમાં વળી વિરહવ્યથા નિત્ય નવી નવી હોય જ એટલે એવું બની રહ્યું છે કે, જાણે અગ્નિ પૂંજ હોય તેમાં બીજો અગ્નિ આવી વધારો કરતો ન હોય ?

चंदन चरचे अति परजरें,
इंदु किरण धृतबिंदु सों परें ॥६७॥
चंदन चंद तो तिनकू सियरे,
जिनके नंदनंदन पिय नियरे ॥६८॥

કોઈ એમ કહે કે બહુ ગરમી સતાવતી હોય તો ચંદનની અર્ચા કરો. પરંતુ ભાઈ, ચંદન અને ચંદ્ર તો જેને નંદનંદન પિય પાસે હોય તેને સુખદ છે પરંતુ પ્રાણનાથની ગેરહાજરીમાં વિરહની નાયિકાને ચંદન અને ચંદ્રમાં તો ઉલટા દુઃખદ છે. ચંદન લગાવીએ તો ઉલટું દઝાડે છે. જેમ લોહનો ગરમ તવો હોય તેના પર જલબિંદુ પડે તો ચમકારો બોલે, જલ ઉલટુ બળી જાય, તદ્વત્ ચંદનની બાબતમાં બને છે. તેમજ ઈંદુ નામ ચન્દ્રના કિરણ તો ધૃતબિંદુ જેવા લાગે છે. અર્થાત્ એ કિરણ તો અગ્નિમાં ઘી હોમાય અને જેમ વિશેષ અગ્નિ પ્રજવળે તેવી સ્થિતિ છે.

अहो चंद मोहि दुःखित न झांको,
मंदमंद ये रथ जिन हांको ॥६९॥
झमक जाओ हरि पियहि सुनाय,
करहो कहा बहु ब्रज आय ॥७०॥

હે ચંદ્રમા, મને દુ ખિનીને તમો બહુ ન જુઓ અને તમારો રથ પણ મંદ મંદ ન હાંકો પરંતુ શીઘ્ર ગતિથી જાઓ અને હરિ પિયને

મારો સંદેશ આ
મતલબ કે નાયિ
દશમી અવસ્થા

दावानल
सो वह
अरु क
काली
हे स्वा

હતું ત્યારથી અ
લઈ સમસ્ત
કાલીનાગને ન
પ્રમાણેની હકી

बेग
गुण

વળી
વિપત્તિને હરો
એમ વિનવીને
કહીએ ?

क्षीर
चंदा
क्षीर

ચંદ્રમાં દધિ
મંદબુદ્ધિવાળ
છે એવું જ્ઞા
અનેક પ્રકાર
એક સુંદર

नेत नई,
दई ॥૬૬॥

મની ગરમી અને વધુમાં ઉષ્ણકાળની
પરિણામ એ આવ્યું કે ઘરમાં, અગર તો
નલ નામ અગ્નિ જેવી ગરમી. એક તો
ળી વિરહવ્યથા નિત્ય નવી નવી હોય જ
જાણે અગ્નિ પૂંજ હોય તેમાં બીજો અગ્નિ
?

रजरें,
सों परें ॥૬૭॥
कू सियरे,
य नियरे ॥૬૮॥

ુ ગરમી સતાવતી હોય તો ચંદનની અર્ચા
ને ચંદ્ર તો જેને નંદનંદન પિય પાસે હોય
ાથની ગેરહાજરીમાં વિરહની નાયિકાને
ા દુઃખદ છે. ચંદન લગાવીએ તો ઉલટું
મ તવો હોય તેના પર જલબિંદુ પડે તો
મળી જાય, તદ્વત્ ચંદનની બાબતમાં બને
કિરણ તો ધૃતબિંદુ જેવા લાગે છે. અર્થાત્
ડોમાય અને જેમ વિશેષ અગ્નિ પ્રજવળે

खत न झांको,
हांको ॥૬૯॥
पियहि सुनाय,
ज आय ॥૭૦॥

ાનીને તમો બહુ ન જુઓ અને તમારો રથ
ુ શીઘ્ર ગતિથી જાઓ અને હરિ પિયને

મારો સંદેશ આપો અને કહેજો કે, પછી વૃજમાં આવીને શું કરશો ? મતલબ કે નાયિકાનું એવું કહેવું છે કે હવે વિલંબ થશે તો મારી દશમી અવસ્થા થઇ જશે.

दावानल जु पान हूं कर्यो,
सो वह बहुर त्रियन संचर्यो ॥૭૧॥
अरु कहियों सबहिन दुःख पायो,
काली फिर कालिंदी आयो ॥૭૨॥

હે સ્વામિન્ તમોએ એક વખત વૃજમાં દાવાનળનું પાન કર્યું હતું ત્યારથી એને દ્વેષ હતો એટલે હવે આપની ગેરહાજરીનો લાભ લઇ સમસ્ત વૃજસ્ત્રિયોમાં તે પ્રવેશ્યો છે અને વધુમાં તમોએ કાલીનાગને નાથ્યો હતો તે પાછો કાલિંદિજીમાં આવ્યો છે. આ પ્રમાણેની હકીકત નંદનંદનને કહેજો.

बेग जाहु व्रज बिपत जो हरो,
गुण अवगुण कछु जिय न धरो ॥૭૩॥

વળી કહેજો કે તમો તુરત વૃજમાં જાઓ અને અમારી વિપત્તિને હરો અને અમારા ગુણ અવગુણ હૃદયમાં ધારણ ન કરો એમ વિનવીને નંદનંદનને મનાવજો. અમારી અવસ્થા હે ચંદ્ર, અમો શું કહીએ ?

दोहा

क्षीर समुद्र के मीन, ज्यों, रहत चंद ढिंग आहि ॥
चंदहि मंद न जाने हीं, जलचर मानत ताहि ॥૭૪॥

ક્ષીર સમુદ્રનું માછલું ચંદ્રમાંની નજીકજ રહે છે કારણ કે ચંદ્રમાં દધિસુત છે વળી સમુદ્રમાંથી એની ઉત્પત્તિ છે એટલે આ મંદબુદ્ધિવાળું મીન ચંદ્રને પણ એક જલચરજ માને છે એને આ ચંદ્ર છે એવું જ્ઞાન નથી. તદવત્ હે પિય, તમો વૃજમાં અમારી સાથમાં અનેક પ્રકારની ક્રીડા કરતા ત્યારે અમે પણ એમ માનતા હતા કે, આ એક સુંદર આહિરનો છોરો છે. તમારા વાસ્તવિક સ્વરૂપનું અમોને

જ્ઞાન ન હતું, પરંતુ હવે જણાય છે કે તમારા વિના અમારી કેવી દુઃખદ સ્થિતિ છે.

अषाढ मास

॥ सोरठा ॥

विपत न वरणी जात, दई जु मास अषाढ मोहि
ओचक आधिरात, पिउ पिउ पपैया करे ॥ ૭૫ ॥

હે સ્વામિન્, અષાઢ માસમાં જે વિપતિ આવી રહી છે, તે અવર્ણનીય છે. અધૂરામાં પૂરું એક તો હું ભયાક્રાંત અને વ્યથિત તો છું જ તેમાં વળી અચાનક અર્ધરાત્રિના સમયે બપૈયો પિયુ પિયુ એમ બોલ્યો.

वह दुःख वह रजनी पहिचाने ॥
कासो कहुं कह्यो को माने ॥૭૬॥

એ રાત્રિનું દુઃખ તો એ રાત્રિ જ જાણે. હું આ દુઃખ કોને કહું ? અને મારું માને પણ કોણ ?

कोनहि भांत भोर जब भयो ॥
दुःखहि में दुःख उपज्यो नयो ॥૭૭॥

આ પ્રમાણે દુઃખ ભોગવતા ભોગવતા પરાકાષ્ટાએ સવાર થઇ ત્યાં તો વળી દુઃખમાં નવું દુઃખ આવ્યું.

पावस सेन मेन ले चढयो ॥
विरहिजन मारन रीस बढयो ॥૭૮॥
बदरा बने चहुं दिश धाये ॥
बूंदन बान धन वरषत आये ॥૭૯॥

કામદેવ પાવસ ઋતુનું સૈન્ય લઇ ચારે તરફથી ધસી આવ્યો અને જે વિરહિ છે તેને રીસ કરીને મારવા લાગ્યો અને ચોતરફથી વાદળાનો જથ્થો ઉમડી આવ્યો અને વૃંદાવનને ચારે તરફથી ઘેરો ઘાલ્યો.

घनमें चमकत जैसे दामिनि ॥

જણાય છે કે તમારા વિના અમારી કેવી

अषाढ मास

॥ सोरठा ॥

ात, दई जु मास अषाढ मोहि
पिउ पिउ पपैया करे ॥ ७५ ॥

માસમાં જે વિપતિ આવી રહી છે, તે
રું એક તો હું ભયાક્રાંત અને વ્યથિત તો
ર્ધરાત્રિના સમયે બપૈયો પિયુ પિયુ એમ

ी पहिचाने ॥
ो माने ॥७६॥

એ રાત્રિ જ જાણે. હું આ દુઃખ કોને
કોણ ?

जब भयो ॥
ाज्यो नयो ॥७७॥

ગવતા ભોગવતા પરાકાષ્ટાએ સવાર થઈ
ઃખ આવ્યું.

चढयो ॥
बढयो ॥७८॥
धाये ॥
ात आये ॥७९॥

ું સૈન્ય લઈ ચારે તરફથી ધસી આવ્યો
કરીને મારવા લાગ્યો અને ચોતરફથી
યો અને વૃંદાવનને ચારે તરફથી ઘેરો

ामिनि ॥

भवनमें भाज दुरत है भामिनि ॥८०॥
घेरी मेन सेन दुःखदायक ॥
तुम बिन कोन छुडावन लायक ॥८१॥

કામદેવ પોતાનું સૈન્ય લઈ મને ચારે બાજુથી ઘેરી રહ્યો છે અને દુઃખ દઈ રહ્યો છે. હે હરિ, તમારા વગર મને એમાંથી કોણ છોડાવી શકે તેમ છે ? જુઓ તો ? ઘનમાં વીજળી વારંવાર ચમકે છે અને તેના ભયને લઈ હું ભુવનમાં છુપાઈ જાઉં છું. નાથ, આપ તુરત પધારી મને બચાવો.

दोहा

मोर सोर सुन सुंदरी, खरीडरी निश ताहि ॥
ताहि नींद कैसे परे, मेन पर्यो रित जाहि ॥८२॥

એવામાં મોરનો ટહુકાર અચાનક થયો, તે શોર સાંભળતાંજ એ રાત્રિમાં મને ભારે ડર લાગ્યો. આપ જાણો છો કે જેની પછવાડે કામ પડ્યો હોય તેને નિંદ્રા પણ શી રીતે આવે ? એક અર્થ એવો છે કે કોઈ સ્ત્રીને ઋતુકાલ આવ્યો હોય અને તેનો પતિ પરદેશ હોય તો તે સ્ત્રીને નિંદ કેવી રીતે આવે ?

सोरठा ॥ हो मनभावन पीय सावन आवन कहेत सब ॥
अवगुन कोन जु तीय भवन रमन आयो नहीं ॥८३॥

હે મનભાવન પ્રિય, હવે બધા શ્રાવણ માસ આવવાનું કહે છે. પરંતુ અમારામાં એવા કયા અવગુણ ભર્યા છે કે અમારા ભુવનમાં રમણ કરવાવાળો પ્રિય હજુ સુધી આવ્યો જ નહીં ?

ચોપાઈ

अव देखियत उमगी देन माला ॥
मानहु मत्त मदनके व्याला ॥८४॥

હવે તો ઘનની પંક્તિયો ઉમડીને આવતી દેખાય છે. અર્થાત્ ગહેરા વાદળના થોકના થોક ઉમડી આવે છે. એ જા કે મદ ઝરતા હાથી ન હોય એવા ભાસે છે.

छुटे जो बंधन तोर मरोर ॥
धनुष बने जानो पचरंग डोर ॥८५॥

હવે એક તો મદોન્મત્ત હસ્થિ અને વળી જેના બંધનો છુટી ગયાં છે તેમજ પાંચ રંગના મેઘધનુષ્યરૂપી બાણ જેના હાથમાં છે પછી બાકી શું રહે ?

बगनकी पंक्त बड़ो दंत ॥
घुरवा पदके पटा वहंत ॥८६॥

આ શ્રાવણ માસમાં બગલાની માળાકૃતિરૂપ બે પંક્તિયો નભ મંડળમાં ઉડે છે. એ તો જાણે કે હસ્તિના દંતશુળ જેવા દેખાય છે તે હસ્તિ નામ વાદળા ઘુરવા નામ ગર્જના કરે છે અને પવનરૂપી મહાવત તે વાદળરૂપી હસ્તિને ચલાવી રહ્યા છે.

गरजन गुंजन सुन सुन महा ॥
दलकत हिय दुःख कहिये कहा ॥८७॥

આ પ્રમાણેનો તેનો ગુંજાર નામ ગર્જના સાંભળીને ભયના માર્યા મારા હૃદયના ટુક ટુક થઈ જાય છે અને તે સમયના જે હૃદયના દુઃખ અમો ભોગવીએ છીએ તે કોને કહીએ ?

भर भर सूंडन डारती पानी ॥
मारत मोरि करत नकबानी ॥८८॥
घूमत चलत महा मतवारे ॥
ढाहत तियनके अवधि करारे ॥८९॥

આ હસ્તિ એટલે કે વાદળ, તેને પાણીનો બહુ શોખ હોય છે, એટલે સુંઢો ભરી ભરીને જળની વર્ષા કરે છે અને વળી મને તાકી તાકીને મારે છે એટલે મારા મર્મસ્થાનને ભેદે છે. જેમ શિકારી નિશાનને તાકી ને મારે તેમ આ મને તાકી તાકીને મારે છે. વળી વાદળરૂપી હસ્તિઓ ડોલતા ડોલતા મહામદોન્મત થઈ વિચરે છે, એટલે ગાઢ અંધકાર છવાઈ જાય છે. કેટલી એક નાયકાઓને નાયકે અવધ આપી હોય છે કે આ રાત્રીએ અમુક સમયે હું તારે ત્યાં

ोर ॥
ा डोर ॥८५॥

હસ્થિ અને વળી જેના બંધનો છુટી
ાનુષ્યરૂપી બાણ જેના હાથમાં છે પછી

॥
॥८६॥

ાલાની માળાકૃતિરૂપ બે પંક્તિયો નભ
હસ્તિના દંતશુળ જેવા દેખાય છે તે
ામ ગર્જના કરે છે અને પવનરૂપી
યલાવી રહ્યા છે.

महा ॥
हिये कहा ॥८७॥

જાર નામ ગર્જના સાંભળીને ભયના
જાય છે અને તે સમયના જે હૃદયના
કોને કહીએ ?

पानी ॥
बानी ॥८८॥
ारे ॥
करारे ॥८९॥

ળ, તેને પાણીનો બહુ શોખ હોય છે,
ી વર્ષા કરે છે અને વળી મને તાકી
મર્મસ્થાનને ભેદે છે. જેમ શિકારી
ા મને તાકી તાકીને મારે છે. વળી
ાલતા મહામદોન્મત થઈ વિચરે છે,
ય છે. કેટલી એક નાયકાઓને નાયકે
રાત્રીએ અમુક સમયે હું તારે ત્યાં

આવીશ, પરંતુ તે અવધીના સર્વ કરારો ગાઢ અંધકારને લઈ નષ્ટ થઈ જાય છે, અર્થાત્ નાયક આવી શકતો જ નથી.

दोहा

अवगुण जोहे मित्रमें, मित्र न चित्त धरंत ॥
केतकी रसवस मधुप जिम, कंटक दुःख न गिनंत ॥९०॥

આ ઠેકાણે નાયકા પોતાના પ્રિયતમ કૃષ્ણને મિત્ર ધર્મ સમજાવે છે કે મિત્રતા કોને કહેવાય ? ખરો મિત્ર એનું નામ કહેવાય કે પોતાના મિત્રમાં અવગુણ હોય છતાં તે ચિત્તમાં ધારણ ન કરે. દાખલા તરીકે ભ્રમરને કેતકીના રસની તમન્ના છે, એટલે કેતકીમાં રહેલા કાંટા ગમે તેટલા વાગે તો પણ ભ્રમર તે કંટકના દુઃખને ગણતો નથી. એ તો રસગ્રાહી નામ સારગ્રાહી જ છે. તેવી જ રીતે હે સ્વામિન્ ! તમારે અમારા અવગુણની ગણના ન જ કરવી જોઈએ.

सोरठा ॥ भादो अति दुःख एन, कहियो चंदगोविंद सों ॥
घन अरु घनसें नयन, होडन वरषत रेन दिन ॥ ९१॥

આ ભાદરવો માસ અતિ દુઃખનું ઘર છે. હે ચંદ્ર, તું ગોવિંદ ભગવાનને આ પ્રમાણે કહેજે : એક તો ઘન દિનરાત વરસ્યા કરે છે અને બીજી બાજુ ઘનવત્ મારા નેંન વરસ્યા કરે છે. ઘનને અને નેત્રને હોડ થઈ છે કે કોણ વધુ વરસે. આખરે ઘન થાકશે પરંતુ નેત્ર નહીં થાકે.

चोपाई

गति विपरित रची इन मेना ॥
गरजे घन वरषे तिय नयना ॥९२॥

અરે કામની વિચિત્ર ગતિ તો જુઓ ? ઘન ગર્જના કરે અને અશ્રુવર્ષા અમારા નેનમાંથી થાય.

सींचत भुजा मूल दृगनाई ॥
छिन छिन विरहबेली अधिकाई ॥९३॥

ભુજા મુલ એટલે સ્તન પ્રદેશ. મતલબ કે નેત્રમાંથી અશ્રુનું

ટપકન થાય તે હૃદય પર પડે એટલે વિરહવેલીને પોષણ મળે, મતલબ કે વિરહવલ્લરી વધુ વિકસતી જાય.

भादों रेन अंधियारो भारी ॥
तामें तिय अति होय दुःखारी ॥९४॥

ભાદરવાની રાત્રિમાં અતિ ગાઢ અંધકાર હોય તેમાં પતિ વગરની સ્ત્રી અતિ દુઃખિયારી હોય છે.

घन अरु घोरे पवन झकोरें ॥
दादुर झींगर कानन फोरें ॥९५॥

એ બાજુ ઘન ઘોર ગર્જના કરે, બીજી બાજુ ઝંઝાવાત જેવો પવન જોરથી ફૂંકાય અને દેડકાઓ તેમજ તમરાંના કાન ફોડી નાખે એવા ભયાનક અવાજો સંભળાય.

आंगन विजुरी करत जो चोटें ॥
घरमें अति अंधियारी घोटें ॥९६॥

વળી સ્વઆંગનમાં વીજળીઓ ચોટ કરતી હોય, ઘરમાં ચારે તરફ અંધીયારી છાઈ ગઈ હોય.

इकली दाहरी ठाडी रहे ॥
बढगई रेन घटयो नहिं चहे ॥९७॥

વળી એકલી ઉંબરામાં ખડકી પર બાલિકા ઊભી રહી હોય રાત્રિ પણ બરોબર જામી ગઈ હોય; વળી સવાર પડે જ નહિ. આ સમયના દુઃખની પરાકાષ્ટા તે વિરહિની બાલા જ સમજી શકે.

इंद्र कोप कीनो व्रज अबें ॥
जल व्याकुल गोकुल है सबें ॥९८ ॥

વળી ઇંદ્રે ખરો કોપ તો હાલ વૃજ પર કર્યો હોય એમ લાગે છે. સમસ્ત ગોકુલ ગાઢ વર્ષાથી વ્યાકુળ થઈ રહ્યું છે.

आवहु बल बिलम्ब जिन करो ॥
बहुरयों गिरि गोवर्धन धरो ॥९९॥

પડે એટલે વિરહવેલીને પોષણ મળે,
વિકસતી જાય.

भारी ॥
दुःखारी ॥९४॥

અતિ ગાઢ અંધકાર હોય તેમાં પતિ
હોય છે.

झकोरें ॥
फोरें ॥९५॥

ર્જના કરે, બીજી બાજુ ઝંઝાવાત જેવો
કાઓ તેમજ તમરાંના કાન ફોડી નાખે
ાય.

जो चोटें ॥
घोटें ॥९६॥

જળીઓ ચોટ કરતી હોય, ઘરમાં ચારે
ોય.

रहे ॥
हिं चहे ॥९७॥

ાં ખડકી પર બાલિકા ઊભી રહી હોય
હોય; વળી સવાર પડે જ નહિ. આ
વિરહિની બાલા જ સમજી શકે.

अबें ॥
है सबें ॥९८ ॥

તો હાલ વૃજ પર કર્યો હોય એમ લાગે
થી વ્યાકુળ થઇ રહ્યું છે.

जिन करो ॥
धरो ॥९९॥

હે પિય, આપ વિલંબ કર્યા વગર જલદી પધારો, અને પુનઃ ગોવર્ધન ગિરિ ધારણ કરી અમને બચાવો. અહીં ગોવર્ધન ભક્તનું સ્વરૂપ છે. અને તેના સ્તનપ્રદેશ શિખર સ્થાને છે, એને ધારણ કરવા નાયકને વિનવે છે. કારણ કે કામ જ વર નાશાર્થ ભગવાનના મિલનનો ઉદ્દેશ છે. ભગવાનનું મિલન એજ પરમ ઔષધ છે ફક્ત એકવાર આપ વૃજમાં પધારો અને વિરહ વ્યથાનું ઔષધ આપો. ભગવદ્ મિલન એજ પરમ ઔષધ છે.

दोहा

प्रान रहे घट आय ईम, जिम यव अंकुर तोय,
अन आवन जु प्रबल पवन झरप रहें पिय सोय ॥१००॥

જેમ યવના અંકુર પર જલનું ઝાકળનું બિંદુ બાઝી રહેલું હોય તેમ આ ઘટમાં પ્રાણ આવી રહ્યા છે, જેવી રીતે પ્રબળ પવનનો સપાટો આવે તો ઝાળકનું બિંદુ તુરત ખરી પડે, એનું નામ નિશાન નહીં રહે, તેવી જ રીતે આપના ન પધારવા રૂપી પ્રબળ પવનનો સપાટો જો લાગશે તો આ પ્રાણ પણ ઝાકળબિંદુવત્ ખરી પડશે, મતલબકે પ્રાણનું પતન થઇ જશે.

सोरठा : - कहियो उडुप उदार सुंदर नंदकुमारसों,
अस़ कृश कीनी कार हार भारतें डार दिये ॥१०१॥

હે ઉદાર ચંદ્રમા, તમો નંદકુમારને આ પ્રમાણે કહેજો કે હવે આસો આવ્યો છે, આ માસ અમારા શરીર એવામાં કૃશ થઇ ગયાં છે કે હાર વગેરેના ભાર અમારે ઉતારીને ફેંકી દેવા પડ્યા છે, કારણ કે તે ઉંચકવાની અગર તો અંગ પર ધારણ કરી રાખવાની અમારામાં શક્તિ નથી.

खंजन प्रकट भये दुःख देना संजोगिन तिय केसे नयना ॥१०२॥

ખંજન નેંન રૂપ રસ માતે આવા ખંજનના નેત્ર હાલ તો અમને જોવાથી દુઃખ ઉત્પન્ન કરે છે, કારણ કે એનાં નેત્ર સંયોગિત્રિય

જેવાં છે. અમો કે જે વિયોગિનિયો છીએ, તેને એ નેત્ર શું કામનાં ?

निर्मल जल अंबुज तहां फुले तिन पर लंपट अलि कुल झुले ॥१०३॥
सुध आवत वह मोहनमुखकी, कुटिल अलकयुत सीमा सुखकी ॥१०४॥

આ આસો માસમાં જળ નિર્મળ હોય વળી તેમાં કમળો પ્રફુલ્લિત હોય અને તે કમળ પર લંપટ જે ભ્રમરના પુંજો છે, તે ગુંજાર કરે છે, આ જોઈને મોહનના મુખની સુધિ આવે છે. એ મુખ કેવું છે ? વાંકડીયા ગુચ્છાદાર વાળની લટો મુખાર્વિંદ પર લપટાયેલી હોય એની શોભા શું કહું ? એને નિરખવું એજ સુખની અવધિ છે. એથી વધુ સુખ બીજું છે જ નહિ. વળી લંપટ અલીને જોઈ આ મનમોહનની પણ લંપટતા યાદ આવે છે. વિચારો. આ ભ્રમર અનેક કળીનો રસ ભોગી છે, મતલબ કે લુચ્ચો છે. પ્યારા ! તું પણ એવો જ છું. વધુ શું ? આ એક વ્યથાભર્યો રસિક ઉપાલંભ છે.

मोरन नूतन चंदवा डारे देख देख दृग होत दुःखारे ॥१०५॥
आवहु वलि ते शीर पर धरो पंख पुराने हाथें करो ॥१०६॥

આ આસો માસમાં મયુર પીંછાઓને ખેરવી નાંખે છે. એ જોઈ જોઈ નેત્રમાં દુઃખ થઈ આવે છે; માટે હે બલિષ્ઠ, હે પ્રિયતમ, તમો અહીં તુરત આવો તે વેરાયેલ મયુર પીંછને એકત્ર કરો અને મસ્તક પર ધારણ કરો.

सांज समय बनतें बन आवो,
गौरज मंजित वदन दिखावौ ॥१०७॥

હે પ્રિય, આપ સંધ્યા સમયે વનમાંથી વનના સિંગાર ધારણ કરી વૃજમાં પધારો અને આપનું ગૌરજથી મંડીત થયેલ વદન અમોને દેખાડો.

वा छबि बिन नयन हमारे जरत हे मरा विरहके जारे ॥१०८॥

એ ગોરજ મંડિત છબીના દર્શન વગર અમારાં નેત્ર વિરહાગ્નિ એટલે શિતાગ્નિથી બળી રહ્યાં છે.

નેયો છીએ, તેને એ નેત્ર શું કામનાં ?

ा पर लंपट अलि कुल झुले ॥१०३॥
टिल अलकयुत सीमा सुखकी ॥१०४॥

ળ નિર્મળ હોય વળી તેમાં કમળો
પર લંપટ જે ભ્રમરના પુંજો છે, તે
દનના મુખની સુધિ આવે છે. એ મુખ
વાળની લટો મુખાર્વિંદ પર લપટાયેલી
તેને નિરખવું એજ સુખની અવધિ છે.
નહિ. વળી લંપટ અલીને જોઈ આ
આવે છે. વિચારો. આ ભ્રમર અનેક
કે લુચ્ચો છે. પ્યારા ! તું પણ એવો
થાભર્યો રસિક ઉપાલંભ છે.

े देख देख दृग होत दुःखारे ॥१०५॥
र धरो पंख पुराने हार्थे करो ॥१०६॥

યુર પીંછાઓને ખેરવી નાંખે છે. એ
ાવે છે; માટે હે બલિષ્ઠ, હે પ્રિયતમ,
રાયેલ મયુર પીંછને એકત્ર કરો અને

आवो,
खावौ ॥१०७॥

સમયે વનમાંથી વનના સિંગાર ધારણ
ું ગૌરજથી મંડીત થયેલ વદન અમોને

ारे जरत हे मरा विरहके जारे ॥१०८॥

ના દર્શન વગર અમારાં નેત્ર વિરહાગ્નિ
છે.

दोहा

ओर ठोरकी आग पिय पानी लाग बुझाय, ॥
पानीमेंकी आग बलि काहे लाग सिराय ॥१०९॥

હે પ્રિય બીજે ઠેકાણે આગ લાગી હોય તો તે આગ પાણીથી જલદી શાન્ત થાય; પરંતુ જ્યાંથી એટલે કે પાણીમાંથી જ આગ લાગી હોય તો તેને શી રીતે બુઝાવાય ? તદ્‌વત આ આગ તો તમારા અમિલનને લઈ લાગી છે તો તે મીલન થાય તો જ શમે તેમ છે.

सोरठा ॥ प्रीतम परम सुजान कातिक जो नहीं आवहो ॥
तो यह चंचल प्राण पिय तुमहीपें आय हैं ॥११०॥

હે પરમ સુજાન પ્રિતમ, જો તમો કારતક માસમાં અહીં નહીં આવો તો આ ચંચલ પ્રાણ જ્યાં આપ બિરાજો છો ત્યાં આપની પાસે આવશે, મતલબ કે નાયિકા અતિ વ્યથિત છે.

अहो चंद गति मंद न गहो सुंदर गिरिधर पियसों कहो ॥१११॥
समय पाय कहियो अरगाय जेसें बलि बलि उनही सुहाय ॥११२॥

હે ચંદ્ર, તમો મંદગતિ ધારણ ન કરો, જલ્દી જઈ ગિરિધર પિયને સંદેશ કહો. વળી સમયને ઓળખીને સંદેશ કહેવો કે જેથી સંદેશ માર્યો ન જાય. તેમજ વીનવીને કરગરીને સંદેશ કહેવો. જેમ એને સુહાય તેવી રીતેકહેવો. બલી-અબલી એટલે કે નમી નમીને કહેવો. શ્રી વલ્લભાખ્યાનમાં ગાયું છે કે શ્રી પુરૂષોત્તમ ઉત્તમ વરને સમય જોઈ શીર નામવા. આ રીત છે. પ્રેમ તો વૃજભક્તો જ નિભાવી જાણે છે. આ પ્રમાણેની વ્યથિત અવસ્થા છતાં સ્વપ્રાણ પ્રિયને ખોટું ન લાગે એવો સંદેશ તો પુષ્ટિ ભક્તો જ મોકલી શકે. શુદ્ધ પુષ્ટિ ભક્તો એટલે ખાસ વૃજભક્તો.

आइ शरद सुहाई राति प्रफुल्लित वेलि मल्लिका जाति ॥११३॥

અહો ! આ શરદની સોહામણી રાત્રિ આવી, વલ્લરીયો સર્વ આ ઋતુમાં પ્રફુલ્લિત છે, તેમજ મલ્લિકાનાં પુષ્પો સર્વ ખીલી રહ્યાં છે વળી :

उदित भयो उडुराज सदाको रहेत अखंडल मंडल जाको ॥११४॥

વળી ષોડસ કળાથી ચંદ્ર પણ ઉદિત થઈ સંપૂર્ણ વિકસેલો છે તેમજ અખંડિત સર્વત્ર પોતાની ચાંદની પ્રસારી શ્રી યમુના પરના પ્રદેશની અદ્‌ભુત શોભા કહી રહ્યો છે.

छूट रही छबि विमल चांदनी ॥
सुभग पुलिन कालेंद नंदनी ॥११५॥
शीतल मृदुल वालुका सच्यो ॥
यमुना स्वकर तरंगन रच्यो ॥११६॥

શરદચંદ્રની વિમલ ચાંદની ચારે તરફ છૂટી રહી નામ પ્રસારી રહી છે, તેમાં વળી જેના સુંદર પુલિન નામ ત્રટો છે, તે યમુના ત્રટ પ્રાંત પર તો તે અભૂત શોભા પ્રસરાવી રહી છે. ત્યાં આગળ શિતલ તેમજ મૃદુલ કોમળ વાલુકાના જમા થયેલ ચોકો છે, કે જે ચોકને શ્રી યમુનાજીએ પોતાના તરંગરૂપી શ્રી હસ્તથી સીંચન કરેલ છે, નામ સમારેલ છે.

कल्पतरुतर मंजुल मुरली मोहन अधर सुधारस जुरली .॥११७॥
ठाडे व्हे पिय बहुर बजावो ताकर वृज सुंदरी बुलावो ॥११८॥

હે પ્રિય, અમારી સાથે મળીને પછી રાસ વિલાસ કરો, રમણ કરો, ચુંબન કરો, મૃદુમૃદુ મુસકાન કરો, અને આપની સહ સુગંધભરી સાંવરી બાંહ્ય અમારા કંઠપર મેલી અમાર દાહને મીટાવો અર્થાત્ વિરહજ્વરને શાંત કરો.

मिल खेलो बल रास विलास परिरंभण चुंबन मृदुहास ॥११९॥
सहज सुगंध सांवरी बाहु कंठन मेल मिटावहु दाहु ॥१२०॥

હે પ્રિય, આપના આ મિલનને લઈ કામજવર શાન્ત કરવા શીતોપચાર ઘણા કર્યા. જુઓ, ચોવા ચંદન શરીરને લગાડયું, પરંતુ તેનાથી તો ઉલટું શરીર પ્રજવળી ઉઠ્યું. જેનું ભાગ્ય વિપરિત હોય તેને તો પાણીમાં પણ આગ જોવાય છે.

दोहा

रहेत अखंडल मंडल जाको ॥११४॥

યંદ્ર પણ ઉદિત થઈ સંપૂર્ણ વિકસેલો છે
ની ચાંદની પ્રસારી શ્રી યમુના પરના
રહ્યો છે.

चांदनी ॥
नंदनी ॥११५॥
सच्यो ॥
रच्यो ॥११६॥

દની ચારે તરફ છૂટી રહી નામ પ્રસારી
ર પુલિન નામ ત્રટો છે, તે યમુના ત્રટ
પ્રસરાવી રહી છે. ત્યાં આગળ શિતલ
જમા થયેલ ચોકો છે, કે જે ચોકને શ્રી
શ્રી હસ્તથી સીંચન કરેલ છે, નામ

हन अधर सुधारस जुरली .॥११७॥
नाकर वृज सुंदरी बुलावो ॥११८॥

મળીને પછી રાસ વિલાસ કરો, રમણ
ાન કરો, અને આપની સહ સુગંધભરી
મેલી અમાર દાહને મીટાવો અર્થાત્

परिरंभण चुंबन मृदुहास ॥११९॥
न मेल मिटावहु दाहु ॥१२०॥

મિલનને લઈ કામજવર શાન્ત કરવા
ચોવા ચંદન શરીરને લગાડયું, પરંતુ
ળી ઉઠ્યું. જેનું ભાગ્ય વિપરિત હોય
વાય છે.

दोहा

पर जर उठत शरीर सब, चोवा चंदन लाग ॥
विध गति जब विपरित तब, पानिहुमें आग ॥१२१॥

હે પ્રિય, આપના આ મિલનને લઈ કામજ્વર શાન્ત કરવા શીતોપચાર ઘણાં ધર્યા, જુઓ. ચોવા ચંદન શરીરને લગાડ્યું, પરંતુ તેનાથી તો ઉલટું શરીર પ્રજવળી ઉઠ્યું. જેનું ભાગ્ય વિપરિત હોય તેને તો પાણીમાં પણ આગ જોવાય છે.

नाथ अनुकुलतां यातैः सर्वैस्तां अनुकुलताम् ।
तस्मिन स्तद विपरिते तु सर्व एव भवेस्तदा ॥

શ્લોક ॥ શ્રી ગુંસાઈજી મહારાજ આપ વિજ્ઞપ્તિમાં આજ્ઞા કરે છે કે જેને નાથ અનુકૂલ હોય તેને સર્વ અનુકૂળ, પરંતુ સ્વામિ પ્રતિકૂળ હોય તો સર્વ પ્રતિકૂળ જ છે.

दोहा

अगहन गहन समान गहियत मोर शरीर शशि ॥
दीजीए दरसन दान उगहन होहे जो पुण्य बल ॥१२२॥

હવે આ માગશર માસનું વર્ણન કરે છે. વ્રજમાં તેને અગહન માસ કહે છે. એ અગહન ગ્રહણ જેવો છે. એટલે મારા શરીરને ચંદ્રમાં ધારીને તે ગ્રસી જાય છે. અર્થાત્ આ માસને ગ્રહણની, નામ રાહુની ઉપમા આપે છે. ગ્રહણમાં પણ ભગવાન પધારે છે, અને સૂર્ય ચંદ્રને છોડાવે છે. તેમજ પ્રજા પણ પુન્ય દાન, રાહુમાંથી સૂર્ય, ચંદ્ર મુક્ત થાય તે ખાતર કરે છે. તેવી જ રીતે અમારા પુણ્ય બળનો જો ઉદય થાય અને આપ દરસનનું દાન કરો તો આ માસમાંથી છૂટાય.

चोपाई

बिछुरन योग जोबन गयो आव ।
विरह राहुको फबि गयो दाव ॥१२३॥

હે પ્રિય, હાલ આપથી બિછુરવાનો યોગ અમારે આવ્યો છે, એટલે વિરહરૂપી રાહુનો દાવ લાગ્યો છે. એ ન કરે એટલું ઓછું.

पूर्व वैर सुमीर रीस भर्यो. मो तन चंद आनके धस्यो ॥१२४॥

હે પ્રિય, ચંદ્ર સૂર્યના કહેવાથી તમોએ રાહુનું મસ્તક છેદી નાખ્યું હતું, એટલે પૂર્વના વૈરનું સ્મરણ કરી, રીસે ભરાઇ મારા શરીરને ચંદ્રમા માની, એકદમ ધસીને મને ગળી જાય છે. હે સ્વામિન, આપ મને જલદી બચાવો. પ્રિતમને પોતાની નિકટ પધરાવવા નાયકા કેવી ચાતુર્યતાથી સ્વનાયકને વિનવે છે ? આ એક અદ્દ્ભૂત વિનય પ્રયોગ છે.

दियो जु दंत विधुंतुद गाढे ।
काहीपें अब कढत न काढे ॥१२५॥

હવે એ રાહુએ મને મગરની પકડથી પકડી, પોતાના દાંત બેસાડી દીધા છે. એમાંથી કોઇ છોડાવી શકે એમ નથી. કોઇ તે પકડ છોડાવવા ગમે તેટલું મથે, તો પણ મગરની પકડમાંથી છૂટાય તેમ નથી.

वहत न रहत नयन एक सार ।
ते जनु चलत अमृत की घार ॥१२६॥

નેત્રમાંથી જે અશ્રુ વહે છે, તે કોઇ રીતે બંધ થતાં જ નથી એ તો એકધારા વહ્યા જ કરે છે. જાણે કે અમૃતની ધાર વહેતી હોય તેવું લાગે છે.

हो शशि जो पिय नंदकिशोर ॥
अवगुन कहन लगे कछु मोर ॥१२८॥
तब तुम तिनसों कहियों एसे बहुरन कबहु भाखे जैसे ॥१२९॥

હે ચંદ્રમા, તમો મારા પ્રિય પાસે જાઓ અને તે વખતે તે નંદકિશોર જો મારા અવગુણ તમને કહેવા લાગે તો તમે તેને કહેજો કે હવે ફરીથી કોઇ દિવસ ભૂલ નહીં કરે, તેમજ ખોટું લાગે તેવું બોલશે પણ નહીં. આ પ્રમાણે કહી નંદનંદન પ્રિયને મારા વતી મનાવશો.

दोहा

मित्र जो अवगुन मित्रके अनत नाहिं भाखंत ॥
कूप छांय जिम आपनी हिये मध्य राखंत ॥१३०॥

હવે પ્રિય
જો આપણા મિત્ર
કહેવાય જ નહીં.
તેમ મિત્રના અવ
અમારા અવગુણ

સોરઠા-
सबे ता

હે ચંદ્ર,
તે કહી જાય તે
તાપવું ફુસ જેવું
શ્યામ છે શ્રી અ
સુવાય, તો જ

बडी
कर्यो

મોટી
મોટી રાત્રી પિ
નથી.

महा
झट

બકાસુ
નિશારાત્રિ પુત
અર્થાત્ રાત્રિ

मदन
तिहिं

વળી
વારંવાર ચાવી

કહેવાથી તમોએ રાહુનું મસ્તક છેદી
રનું સ્મરણ કરી, રીસે ભરાઇ મારા
ધસીને મને ગળી જાય છે. હે સ્વામિન,
મને પોતાની નિકટ પધરાવવા નાયકા
વેનવે છે ? આ એક અદ્‌ભૂત વિનય

गाढे ।
काढे ॥१२५॥

મગરની પકડથી પકડી, પોતાના દાંત
છોડાવી શકે એમ નથી. કોઇ તે પકડ
પણ મગરની પકડમાંથી છૂટાય તેમ

एक सार ।
की धार ॥१२६॥

છે, તે કોઇ રીતે બંધ થતાં જ નથી એ
જાણે કે અમૃતની ધાર વહેતી હોય તેવું

शोर ॥
मोर ॥१२८॥
एसे बहुरन कबहु भाखे जैसे ॥१२९॥

પ્રિય પાસે જાઓ અને તે વખતે તે
મને કહેવા લાગે તો તમે તેને કહેજો કે
હીં કરે, તેમજ ખોટું લાગે તેવું બોલશે
દનંદન પ્રિયને મારા વતી મનાવશો.

दोहा
के अनत नार्हिं भाखंत ॥
ी हिये मध्य राखंत ॥१३०॥

હવે પ્રિયતમને મિત્ર ધર્મ સમજાવે છે કે મિત્ર કોને કહેવાય ? જો આપણા મિત્રમાં અવગુણ હોય તો તે અવગુણ બીજા કોઇ આગળ કહેવાય જ નહીં. કેવી રીતે ? જેમ કૂવાનો પડછાયો કૂવામાં જ સમાય તેમ મિત્રના અવગુણ હૃદયમાં જ સમાય. માટે પ્રિયતમને કહે છે કે અમારા અવગુણ ભૂલીને અમારા પર અનુગ્રહરૂપી દશરનદાન દો.

सोरठा-विपद परी यह पूस अहो चंद्र व्रज चंद बिन ॥
सबे तापनी फूस बिन घुर सोयें श्याम तन ॥१३१॥

હે ચંદ્ર, વ્રજચંદ્રના વગર આ પોષ માસમાં જે વિપદ્ પડી છે તે કહી જાય તેમ નથી. ઠંડી ઉડાડવા ગમે તેટલું તાપીએ તો પણ તે તાપવું ફુસ જેવું છે, મતલબ કે નકામું છે. અહીં તો એક શૈયામાં શ્યામ છે શ્રી અંગ જેનું, એ કમનીય કાન્તની સાથે એક રજાઇ ઓઢી સુવાય, તો જ શીત જાય એમ છે. બાકી સર્વ ઉપચાર નકામા છે.

चोपाई
बडी बडी रेन तनकसें दिना ॥
कयों भरही पिय प्यारे विना ॥१३२॥

મોટી મોટી રાત્રી અને છોટા છોટા દિવસ. આ પ્રમાણેની મોટી રાત્રી પિય પ્યારા મિલન વગર શી રીતે ખૂટે ? રાત્રી ખૂટતી જ નથી.

महा बकी ज्यों आवत रात ॥
झट दे मोहिनिगिळ्ही जात ॥१३३॥

બકાસુર રાક્ષસની બહેન પુતના જેવી આ રાત છે. મતલબ કે નિશારાત્રિ પુતના છે. અરે ! એ તો ઝટ લઇને મને ગળી જ જાય છે. અર્થાત્ રાત્રિની ઠંડીને પુતનાની ઉપમા આપે છે.

मदन दाढ बिच देदे चंपे ॥
तिहिं दुःख ताको तन मन कंपे ॥१३४॥

વળી આ સમયે મદન કામદેવ પણ મને સ્વદાઢથી પકડી વારંવાર ચાવી રહ્યો છે એ દુઃખ તો જે હું ભોગવી રહી છું એ તો મન

જ જાણે છે. મતલબ કે ઠંડીને પુતનાની તેમજ કામદેવની ઉપમા આપે છે. મતલબ કે ઠંડીમાં જો તમો જુઓ તો દાંતની કડકડાટી બોલે એવી સખત ઠંડી પડે વ્રજમાં છે. પ્રિતમ પ્રાણનાથના સમાગમ વગર આ નાયકાને કોઈ રીતે ચેન નથી. મતલબ કે એ હાલ મહાન દુઃખ, વિરહ વેદનાનું ભોગવી રહી છે.

रवि जो छिनक न लेहि छुडाय ।
तो मोहि निशा बकी गिल जाय ॥१३५॥

રવિસ્થાને પોતાના પ્રિયતમ પ્રભુ, તે આવીને મને તુરા ન છોડાવે તો આ પુતના જેવી રાત્રી જરૂર મને ગળી જશે.

હવે ચંદ્રમાને કહે છે કે તે જો કોઈ રીતે ન માને તો હું જે કહું છું તે વ્યંગ વક્રોકિત તેને સંભળાવજો.

पांच दिवस के हुतेजो पीय ॥
तब तुम हनी हती वह तीय ॥१३६॥
अब तो बलि बलवंत पियारे ॥
कंसादिक चाणूर संहारे ॥१३७॥

જ્યારે હે પીય, તમે પાંચ દિવસના હતા, અર્થાત્, બાળવયમાં હતા ત્યારે તમે પુતનો હણી હતી, પણ તમે અને અમો સાથમાંજ હતા, અને વળી કેટલીએ વખત સાથમાં રહ્યા, રમ્યા, ખેલ્યા, એ તો બધું આપ ભૂલી ગયા. હવે તો હે પ્યારા, તમો બળવાન થયા. કંસ તેમજ ચાણુરમલ વગેરેને સંહારી મોટા રાજા થયા, મતલબ કે હવે તમને અમારી શું પડી હોય! મતલબ કે હે સ્વામિન્ તમે અમને ભૂલી ગયા છો. પરંતુ એવું ન બનવું જોઈએ માટે કૃપા કરી દરશન આપો.

अहो चंद व्रजचंद बिन, परे सबे दुःख आय ॥१३८॥
सदन आघासुरसें भये, तिनतन चह्यो न जाय ॥१३९॥

હે ચંદ્ર, વ્રજચંદના વગર સર્વ પ્રકારના દુઃખ એકી સાથે આવી પડ્યા છે. અમારા ઘર તો અઘાસુરને રહેવાના સ્થાન જેવા બની ગયાં છે. હવે એ ઘરમાં રહેવાની આ તન ઈચ્છા રાખતું નથી.

ોને પુતનાની તેમજ કામદેવની ઉપમા આપે
તમો જુઓ તો દાંતની કડકડાટી બોલે એવી
. પ્રિતમ પ્રાણનાથના સમાગમ વગર આ
ી. મતલબ કે એ હાલ મહાન દુઃખ, વિરહ

न लेहि छुडाय ।
की गिल जाय ॥१३५॥

પ્રિયતમ પ્રભુ, તે આવીને મને તુરા ન
ી રાત્રી જરૂર મને ગળી જશે.

છે કે તે જો કોઈ રીતે ન માને તો હું જે કહું
સંભળાવજો.

ुतेजो पीय ॥
ी वह तीय ॥१३६॥
लवंत पियारे ॥
संहारे ॥१३७॥

મે પાંચ દિવસના હતા, અર્થાત્, બાળવયમાં
હતી, પણ તમે અને અમો સાથમાંજ હતા,
સાથમાં રહ્યા, રમ્યા, ખેલ્યા, એ તો બધું
હે પ્યારા, તમો બળવાન થયા. કંસ તેમજ
મોટા રાજા થયા, મતલબ કે હવે તમને
લબ કે હે સ્વામિન્ તમે અમને ભૂલી ગયા
જોઈએ માટે કૃપા કરી દરશન આપો.

बिन, परे सबे दुःख आय ॥१३८॥
भये, तिनतन चह्यो न जाय ॥१३९॥

વગર સર્વ પ્રકારના દુઃખ એકી સાથે આવી
અઘાસુરને રહેવાના સ્થાન જેવા બની ગયાં
ની આ તન ઈચ્છા રાખતું નથી.

सोरठा ॥ मकरजु दारुण सित, कहियो शशी पियसों रहसि
घर आवो हरि मित, छिनक छतीसों लागके ॥१४०॥

મકર માસ એટલે મહામાસ. એમાં અતિ દારૂણ ઠંડી પડે. માટે હે ચંદ્રમા, તું અમારા પ્રિયને જરા એકાંતમાં આ વાત કરજે કે હે હરિ, હે મિત્ર, હવે તો જલદીથી મને છાતીએ લગાવી લે. આ પ્રમાણે કહેજે.

चोपाई

कपि गुंजाले जतन बनावे ॥
त्यों त्यों अधिक अधिक दुःख पावे ॥१४१॥

આ માસની અતિ ઠંડી વ્રજમાં માંકડાંઓને પણ લાગે છે, એટલે તેઓ ચણોંઠીઓ ભેગી કરે છે અને તેની ઢગલીઓ બનાવે છે કેમકે તેઓ ગુંજાની લાલાશને અગ્નિ માને છે પછી તેના ફરતાં તે માંકડાંઓ તાપવા બેસે છે, પરંતુ ઊલટી એમને વધુ ઠંડી લાગે છે એટલે ઠંડીનું અધિકાધિક દુઃખ ભોગવે છે.

वेदन आन औषधो आन ॥
क्योदुःख मिटत जान बिन जान ॥१४२॥

વેદના હોય બીજી અને ઔષધિ હોય બીજી તો તેનાથી વેદના શી રીતે મટે ? ઔષધિ તેમજ રોગનું જ્ઞાન ન હોય તેમનાથી દુઃખ શી રીતે મટી શકે ? તેવી જ રીતે અમો ભૌતિક ઉપચાર ગમે તેટલા કરીએ પરંતુ તેથી કાંઈ વિરહ વેદના શમે નહીં. એ વેદના તો આપના દરશન તેમજ મિલનથી જ મટી શકે તેમ છે.

दिन अरु रजनी परे तुसार ॥ सीत महा अग्निकी झार ॥१४३॥

દિવસ અને રાત્રી એક સરખી સખત ટાઢ પડે છે પરંતુ તે ઠંડી અમોને આપના વગર હીમ જેવી એટલે અગ્નિની જ્વાલા જેવી લાગે છે.

मृदुल वेलसी वृजकी बाला ॥
मुरझ चली हो गिरिधर लाला ॥१४४॥

આવી દારૂણ હીમ વર્ષા જેવી શીતથી કોમળ વલ્લરી જેવી વ્રજની બાલા તો હે ગિરિધરલાલ, મૂર્છિત જ થઇ ગઇ છે.

अरु कहिये बल पियसों ऐसें ॥
देखे जात दुःखित तुम तैसें ॥१४५॥

હે ચંદ્રમા, તમો અમારા પ્રિય નંદકુમારને જેવું તમો નજરે જુઓ છો, અર્થાત્ અમને જેવા દુઃખિત તમો જુઓ છો તે જ પ્રમાણે જરૂર કહેજો. આમાં બિલકુલ અતિશયોક્તિ નથી.

जो कबहु हठ नींद अनैये ॥
सांवरो प्रिय सपनेमें पैये ॥१४६॥
तदपि न सुख जब परीये जाग ॥
प्रज्वलित महा अग्निमें आग ॥१४७॥

જો કોઇ વખત હઠ કરીને નિદ્રા કરું, તો એ સાંવરો પ્રિય સ્વપ્નમાં આવે અને જ્યારે જાગીએ ત્યારે એ પૈકીનું કાંઇ ન હોય એટલે એમાં સુખ નહીં, જ્યારે જાગીએ ત્યારે એવું લાગે છે કે જાણે પ્રજ્વલિત મહાઅગ્નિમાં વિશેષ અગ્નિ પડ્યો.

ज्यो चकइ निजझांई चाही ॥ मुदित होत पति मानत ताहि ॥१४८॥
प्रबल पवन पुन आन डुलावे चकई विलप महा दुःख पावे ॥१४९॥

જેવી રીતે ચકલી દર્પણમાં પોતાનું પ્રતિબિંબ દેખી હર્ષાયમાન થઇ પ્રતિબિંબને પોતાનો પતિ માને છે, પરંતુ એક પ્રબળ પવનો સપાટો આવે અને એ દર્પણને ડોલાવી દે, ત્યારે ચકલીને પ્રતિબિંબ ન દેખાય એટલે તે એમ માને કે મારો પતિ જતો રહ્યો અને પછી વિલાપ કરી કરીને મહાદુઃખ પામે એવી જ રીતે અમારી પણ ભ્રમણા છે, મતલબ કે સાક્ષાત્ મિલન વગર કોઇ રીતે બચી શકાય તેમ નથી.

ताही छिन दुःख कहिये कोन ।
दाधे पर जिम लागत लोना ॥१५०॥

ચકલીને તે ક્ષણે જેવું દુઃખ થાય છે તેનાથી કોટી ગણું વિરહનું દુઃખ આ બાલિકાને થાય છે, કોઇ એને સાંત્વનની વાત કરે તો ઊલટું

વર્ષા જેવી શીતથી કોમળ વલ્લરી જેવી
ારલાલ, મૂર્છિત જ થઈ ગઈ છે.

પિયસોં ઐસેં ॥
તુમ તૈસેં ॥૧૪૫॥

ામારા પ્રિય નંદકુમારને જેવું તમો નજરે
જેવા દુઃખિત તમો જુઓ છો તે જ પ્રમાણે
લ અતિશયોક્તિ નથી.

अनैये ॥
ें पैये ॥१४६॥
परीये जाग ॥
नमें आग ॥१४७॥

કરીને નિદ્રા કરું, તો એ સાંવરો પ્રિય
જાગીએ ત્યારે એ પૈકીનું કાંઈ ન હોય
ારે જાગીએ ત્યારે એવું લાગે છે કે જાણે
શેષ અગ્નિ પડ્યો.

॥ मुदित होत पति मानत ताहि ॥१४८॥
त्रे चकई विलप महा दुःख पावे ॥१४९॥

ર્ણમાં પોતાનું પ્રતિબિંબ દેખી હર્ષાયમાન
ાતિ માને છે, પરંતુ એક પ્રબળ પવનો
ને ડોલાવી દે, ત્યારે ચકલીને પ્રતિબિંબ ન
મારો પતિ જતો રહ્યો અને પછી વિલાપ
એવી જ રીતે અમારી પણ ભ્રમણા છે,
ાગર કોઈ રીતે બચી શકાય તેમ નથી.

हिये कोन ।
त लोना ॥१५०॥

દુઃખ થાય છે તેનાથી કોટી ગણું વિરહનું
કોઈ એને સાંત્વનની વાત કરે તો ઊલટું

એ જ ક્ષણે એને મહાન દુઃખ થઈ આવે છે, કારણ કે જેમ ઘાવ હોય તેના પર લૂણ ભભરાવે અને જેવું દુઃખ થાય એવું દુઃખ વિરહિની નાયિકાને કોઈ કાંઈ કહે કે તુરત જ થાય છે. કારણ કે સાંત્વન આપવાવાળો અનભિજ્ઞ છે.

दोहा

महा मासके कदन कर मांस रह्यो नहिं देह ॥
स्वास रहे घट लपटकें वदन चहनके नेह ॥१५१॥

મહા માસની એવી હાડમારી આ બાલિકાએ ભોગવી છે કે જાણે આ માસમાં તેનો દેહ છે જ નહિ, પરંતુ એ ઘટમાં નામ શરીરમાં શ્વાસ લપટાઈને રહેલ છે. કારણ કે વદનચંદ્રના દર્શન કરવાની ચાહ તેમજ નેહ છે તેને લઈને જ દેહ ટક્યો છે.

सोरठा - जो यह फागुन पीय फागनखेल न आय व्रज ॥
केहों के यह जीय पिय तुमहींपें आय हैं ॥१५२॥

જો આ ફાગણ માસમાં અમારો પ્રિય, ફાગ ખેલવા વૃજમાં નહીં આવે તો હે ચંદ્ર તમે તે નંદકુમારને કહેજો કે હવે અમારો જીવ તમારી પાસે આવશે.

चोपाई

मोहीकों ले चलीए चंदा जहां बसत हे नंदके नंदा ॥१५३॥
कहा करेंगे गुरुजन मेरो ॥ दुर्जन क्यों न हसे बहुतेरो ॥१५४॥
जाकेअंग रोग हे महा ॥ औषध खात लाज हे कहा ॥१५५॥

હવે ચંદ્રમાને કહે છે કે હે ચંદ્ર, તું મને જ્યાં નંદનંદન વસે છે ત્યાં સાથમાં લઈ ચાલ. ગુરુજનો મારું શું કરવાના છે ? તેમજ દુર્જનો ભલે ને ગમે તેમ હસ્યા કરે તો તેથી શું થયું ? અરે, જેના અંગમાં રોગ છે એને વળી ઔષધ ખાવામાં લાજ શી ?

यह विध घरीक रही चटपटी
प्रेमकी रीत नीपट अटपटी ॥१५६॥

આ પ્રમાણે એક ઘડીક વિરહની ચટપટી રહી. પ્રેમની રીત જ

અનોખી છે. આ વિરહના એક કથન માત્ર જ છે. જેમ *जयति जन निवासो देवकी जन्मवाद.* જે સર્વભૂત પ્રાણી માત્રમાં બિરાજી રહ્યો છે એવા દેવકીનંદનનો જય હો. અહીં જેમ કથન માત્ર દેવકીનંદન છે. કારણ કે દેવકીજી તો દ્વાર છે, ભગવાન દેવકીજીના ઉદરથી જનમ્યા જ નથી. એટલે તે જેમ કથન માત્ર છે તેમ આ દેશાંતર વિપ્રયોગ પણ કથન માત્ર છે.

बहुर्यो व्रजलिला सुध आई ॥
जामे नित्य किशोर कन्हाइ ॥१५७॥

આ પ્રમાણે દેશાંતર વિપ્રયોગના ચાલુ તરંગમાં જ આ બાલિકાને વ્રજલીલાની સુદ્ધિ આવી ગઇ કે જેમાં નિત્ય કિશોર કાન્હ વ્રજમાં બિરાજે છે.

सुपनको दुःख पावत जैसें ॥
जाग परे सुख होत है तैसे ॥१५८॥

જેમ કોઇને સ્વપ્નમાં દુઃખ આવ્યું હોય, પરંતુ જાગે ત્યારે તે દુઃખ ન હોય તેવી જ રીતે આ વૃજભક્તને દેશાંતર વિપ્રયોગનું દુઃખ સ્વપ્નવત્ જ હતું. પરંતુ જ્યાં જાગૃત થયા કે તુરત જ ભગવાન કૃષ્ણના સાંનિધ્યનું સુખ ભોગવી રહ્યા હતા, આ તો વ્રજલીલા છે તેમજ વિપ્રયોગ પણ વ્રજવધૂઓનો છે. વળી વ્રજમાં નિત્ય લીલાકિશોર કૃષ્ણની સદા છે જ. એટલે આ દેશાંતર વિરહને એક તરંગ કહીએ તો તે અઘટિત નથી જ.

तबही कान्ह बजाई मुरली
मधुर मधुर पंचम स्वर जुरली ॥१५९॥

જ્યાં વ્રજલીલાની શુદ્ધિ આવી કે તુરત જ કાન્હની મુરલીની ધુન સંભળાઈ, વળી એ મુરલીમાં પંચમસ્વર જોડેલો છે, એટલે મધુરાતિ મધુર આકર્ષક નાદ આ વિરહિની નાયિકાએ સાંભળ્યો.

बछरा मिलवन मिस उठ भोरा ।
यह रवनी गवनी उहि ओर ॥१६०॥

ેક કથન માત્ર જ છે. જેમ *जयति जन*
સર્વભૂત પ્રાણી માત્રમાં બિરાજી રહ્યો છે
અહીં જેમ કથન માત્ર દેવકીનંદન છે.
, ભગવાન દેવકીજીના ઉદરથી જનમ્યા
માત્ર છે તેમ આ દેશાંતર વિપ્રયોગ પણ

आई ॥
कन्हाइ ॥१५७॥

વિપ્રયોગના ચાલુ તરંગમાં જ આ
આવી ગઈ કે જેમાં નિત્ય કિશોર કાન્હ

जैसें ॥
है तैसे ॥१५८॥

દુઃખ આવ્યું હોય, પરંતુ જાગે ત્યારે તે
વૃજભક્તને દેશાંતર વિપ્રયોગનું દુઃખ
ગૃત થયા કે તુરત જ ભગવાન કૃષ્ણના
હતા, આ તો વ્રજલીલા છે તેમજ
છે. વળી વ્રજમાં નિત્ય લીલાકિશોર
દેશાંતર વિરહને એક તરંગ કહીએ તો

रली
र जुरली ॥१५९॥

આવી કે તુરત જ કાન્હની મુરલીની
લીમાં પંચમસ્વર જોડેલો છે, એટલે
આ વિરહિની નાયિકાએ સાંભળ્યો.

उठ भोरा ।
ओर ॥१६०॥

પ્રાતઃકાળમાં વાછડાં ભેગા કરવાના મિષથી આપ જાગ્યા અને જ્યાં રમણની સામગ્રી ઉપસ્થિત છે, તે તરફના દરવાજા પર પધાર્યા.

ठाढे निकस कुंवर वर पोर ।
बन रही निशको चंदन खोर ॥१६१॥

ભગવાનકૃષ્ણ આપ પોર, નામ દ્વાર પર આવીને ઊભા રહ્યા અને ચંદનના વાઘા આપે રાત્રીના ધરેલા છે એવા મધુર દર્શન બાલિકાને થયાં.

लटपटी पाग कछुक झुक रही ।
सो छबि परत कोनपें कही ॥१६२॥

આપની પાગ લટપટી છે, નામ કાંઈક શિથિલ થએલી છે, અને વળી કાંઈક ઝુકી રહેલી, નામ નમી રહેલી છે, એવા લલિતકુમારની તે વખતની શોભા કોનાથી વર્ણવી શકાય એમ છે ?

सालस रसभरे चंचल नयन ॥
जिनहीं निरख मुरझत मनमेन ॥१६३॥

પ્રાણનાથના નેત્રમાં આળસ ભરી છે, અર્થાત્ અર્ધમુંદેલા નેન છે, વળી રસભર્યાં છે તેમજ ચંચલ છે. આ નેનની વિલક્ષણતા નામ વિરુદ્ધ ધર્માશ્રયતા જણાય છે, કારણ કે આળસપણું અને ચંચલતા ઉભય સમકાલિન હોઈ શકે, આવી નેનની શોભા જોઈ કામદેવ મુર્છિત થઈ જાય છે. તો ગોપીના મનમેન મુર્છિત થાય એમાં કહેવું શું ?

अकेले प्राण पियारे पाये
निशके दुःख सबही विसराये ॥१६४॥

આ પ્રમાણે એકલા પ્રાણપ્યારાનું મિલન આ બાલિકાને થયું, એટલે રાત્રીના જે સ્વપ્નવત્ દેશાંતરાદિક વિરહનાં દુઃખ જે અનુભવ્યાં હતાં તે સર્વ ભુલી જવાયાં.

ताहि देख नयन अरवरे सुंदर गिरिधर पिय हस परे ॥१६५॥

આ પ્રમાણે શ્રી ઠાકોરજીને જ્યારે આ વ્રજબાલિકાએ જોયા

ત્યારે એ આશ્ચર્યમાં પડી ગઇ. એને એમ થયું કે આ હું શું જોઉં છું? તેનાં નેત્ર ચકળવકળ થવાં લાગ્યાં, પછી સુંદર ગિરિધર પિય આ બાલિકાને જોઇ એકદમ હસી પડ્યા.

समाचार जाने वह तियके अंतर्यामि सबके जियके ॥१६६॥

શ્રી કૃષ્ણ તો સર્વ જીવ પ્રાણિ માત્રના અંતર્યામી છે, એટલે આ બાલિકાના સર્વ સમાચારા આપ જાણી ગયા.

यह प्रकार विरह मंजरी निरवधि परम प्रेम रसभरी ॥१६७॥

આ પ્રમાણે જેનું માપ ન આંકી શકાય, એવી પરમ પ્રેમભરી વિરહ મંજરી શ્રી નંદદાસજીએ કહી.

जो कोउ सुने गुने चित लावे सो सिद्धांत तत्त्वको पावे ॥१६८॥

જે કોઇ આ વિરહ-મંજરી સાંભળે અગર તો ગાય, અથવા ચિત્તમાં ધારણ કરે તો અવશ્ય એ સિદ્ધાંત તત્ત્વને નામ પ્રેમના મરમને જરૂર પ્રાપ્ત કરી શકે.

दोहा

और भांत व्रजको विरह बने न काहू अंग ॥
पूरणता हरि वृंदकी परत तासमें भंग ॥१६९॥

કોઇ અન્ય સાધનો દ્વારા આ વ્રજનો વિપ્રયોગ કોઇ દેહધારી પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી, પરંતુ વ્રજભક્તોની કૃપા હોય તો જ આ વિરહ પ્રાપ્ત થાય છે. આપ જુઓ કે આ વ્રજવૃંદ શ્રીહરિનું માનિતું છે, વળી સંપૂર્ણ રિત્યા ભગવાન પણ એમાં અનુરક્ત છે, છતાં કોઇ વખત કોઇ મિષથી ભગવાન અંતર્ધાન થઇ ચાલુ લીલામાં ત્રુટી પાડી દે છે, કારણ કે ભક્તોને વિરહનું દાન કરી, તેમને સંપૂર્ણ પાત્ર બનાવવા છે. વાસ્તવિક રાસમાં વૃજભક્તને મદ થયો એટલે ભગવાન અંતર્ધાન થયા એમ કથા છે, પરંતુ તે મદ તો સૌભાગ્યનો સૂચક છે. આવા ભગવાનના કૃપા થાય વ્રજભક્તને મદ થાય એમાં તો સ્વામિની શોભા છે. આ રસિકમદ છે. આ મદ કોઇ રીતે દોષિત નથી. મંજરીકાર નંદદાસજી રાસ પંચાધ્યાયીમાં એટલા ખાતરઆ મદને જુદી રીતે

ે. એને એમ થયું કે આ હું શું જોઉં છું ?
લાગ્યાં, પછી સુંદર ગિરિધર પિય આ
ી પડ્યા.

तियके अंतर्यामि सबके जियके ॥१६६॥

ત્ર પ્રાણિ માત્રના અંતર્યામી છે, એટલે આ
ાપ જાણી ગયા.

जरी निरवधि परम प्रेम रसभरी ॥१६७॥

ા ન આંકી શકાય, એવી પરમ પ્રેમભરી
એ કહી.

वे सो सिद्धांत तत्त्वको पावे ॥१६८॥

ંજરી સાંભળે અગર તો ગાય, અથવા
ા એ સિદ્ધાંત તત્ત્વને નામ પ્રેમના મરમને

दोहा

विरह बने न काहू अंग ॥
परत तासमें भंग ॥१६९॥

ારા આ વ્રજનો વિપ્રયોગ કોઈ દેહધારી
્રજભક્તોની કૃપા હોય તો જ આ વિરહ
આ વ્રજવૃંદ શ્રીહરિનું માનિતું છે, વળી
ોમાં અનુરક્ત છે, છતાં કોઈ વખત કોઈ
ે ચાલુ લીલામાં ત્રુટી પાડી દે છે, કારણ
રી, તેમને સંપૂર્ણ પાત્ર બનાવવા છે.
ે મદ થયો એટલે ભગવાન અંતર્ધાન
મદ તો સૌભાગ્યનો સૂચક છે. આવા
તને મદ થાય એમાં તો સ્વામિની શોભા
ાદ કોઈ રીતે દોષિત નથી. મંજરીકાર
ાં એટલા ખાતરઆ મદને જુદી રીતે

વર્ણવે છે. *क्यों न करे अभिमान कहान मोहन वश जीनके.* આ પ્રમાણે કાન્હ મોહન જેના વશ છે, એ શા માટે અભિમાન ન કરે ? તેવી જ રીતે આ વિરહ મંજરીમાં જે વ્રજબાલિકાનો વિરહ-પ્રકારાન્તર ભેદ કરી વર્ણવેલો છે, એ એક ઊંચા પ્રકારના સુહાગનું વર્ણન છે. રસિક ભક્તિપથની શ્રી નંદદાસજીએ આ વિરહ મંજરી દ્વારા વિજય પતાકા ફરકાવી છે. કોઈપણ ધર્માચાર્યોએ આ અદ્‌ભુત રસનું પાન કર્યું લાગતું નથી. ફક્ત અમારાશ્રી વલ્લભે જ, આ રસિક ભક્તિ પથમાં સર્વ રસસાહિત્ય પુષ્ટિ જીવોને માટે પ્રકટ કર્યું છે.

ईतश्री विरह मंजरी संपूर्ण ।

રસ મંજરી

(નંદદાસજી કૃત)

दोहा

नमो नमो आनंदधन सुंदर नंदकुमार ॥
रसमय रसकारण रसिक जग जाके आधार ॥१॥

ભગવાન કૃષ્ણ રસમય છે. આપ રસનું કારણ છો એટલે કે સર્વ રસો ઉત્પત્તિનું મૂળ છો. તેમજ સમસ્ત જગતના આપ આધારભૂત છો, તેમજ જે રસિક ભક્તો છે તેને રસદાન કરવાને માટે, જેનું પ્રાકટ્ય છે, એવા આનંદઘન, પરમ સુંદર, નંદકુમારને હે પુષ્ટિજનો તમો નમન કરો, નમન કરો; એવું બેવડું નમન રસાધિક્ય ભાવથી નંદદાસજી કહે છે.

ચોપાઈ

हे जु कछुक रस यह संसारा ॥ ताको प्रभु तुमहीं आधारा ॥२॥

આ સંસારમાં જે કાંઈ રસની કણિકા જોવામાં આવે છે તેનો આધાર હે પ્રભુ તું જ છો.

ज्यों अनेक सरिता जल वहे ॥ आन सबे सागरमें रहे ॥३॥

દાખલા તરીકે અનેક સરિતાઓ જલ વહન કરે છે, પરંતુ તે

સર્વ જલ પરિણામે તો સાગરને જ મળે છે તે જ પ્રમાણે જેટલા રસવર્ણનો કવિઓ કરે છે તે સર્વ પરિણામે તોહે પ્રભુ, તારા જ છે તેમજ અંતે તારામાં જ સમાય છે.

जगमें कोकवि बरने काही ॥ सोयश रस सब तुम्हारो आही ॥४॥

આ જગતમાં કોઇ પણ વ્યક્તિનો કોઇ કવિ યશ વર્ણન કરે તો તે યશ વાસ્તવિકરીતે તો તારામાં ઉદ્‌ભવેલો છે; એટલે કે કવિ ભલે યશગાથા ગમે તેની ગાય, પરંતુ વાસ્તવિક સત્ય તો એ યશગાથા તમારી જ છે.

ज्यों जलनिधितें जलधर जल ले ॥
बरखे हरखे अपने कर ले ॥ ५ ॥

દાખલા તરીકે જલધર વાદળ જલનિધિ સમુદ્રમાંથી જલ લઇ પોતે પૃથ્વી પર વર્ષા કરે છે અને હરખાય છે કે હું મારા હાથથી વરસાદ વર્ષાવું છું. પરંતુ તે જલ સમુદ્રનું છે, એનું ક્યાં છે ? તેવી જ રીતે પ્રભુની યશ ગાથાઓમાંથી અનેક યશગાથાઓ સાંભળી હાલના કવિઓ જેના તેના યશ વર્ણન કરે છે, પરંતુ તે સર્વ યશ રસ વાસ્તવિક રીતે પ્રભુના જ છે.

अग्नितें अनगन दीपक बरे ॥ बहुर आय सब तिनमें ररे ॥६॥

જેવી રીતે અગ્નિમાંથી અનેક દીપકો પ્રકટ થાય છે અર્થાત્ કારીગરો અનેક દીવા કરે છે પરંતુ જ્યારે તે સર્વ વિલય થાય ત્યારે તે સર્વ દીપકો અગ્નિમાં જ સમાઇ જાય છે, તેવી જ રીતે સર્વ પ્રકારના રસનું મૂળ ભગવાન કૃષ્ણજ છે અને તેમાં જ સર્વ રસનું પર્યવસાન છે.

एसई रुप प्रेमरस जोहे ॥ तुमतें हे तुमही कर सोहे ॥७॥

એ જ પ્રમાણે આ સમસ્ત વિશ્વમાં જે કાંઇ રૂપ, પ્રેમ અગર તો રસ જોવામાં આવે છે એ તમારાથી જ પ્રકટ થયેલા છે અને તમારે લઇને જ શોભે છે.

दोहा

ને જ મળે છે તે જ પ્રમાણે જેટલા રસ-
પરિણામે તોહે પ્રભુ, તારા જ છે તેમજ

॥ सोयश रस सब तुम्हारो आही ॥४॥

વ્યક્તિનો કોઈ કવિ યશ વર્ણન કરે તો
માં ઉદ્‌ભવેલો છે; એટલે કે કવિ ભલે
રંતુ વાસ્તવિક સત્ય તો એ યશગાથા

धर जल ले ॥
कर ले ॥ ५ ॥

વાદળ જલનિધિ સમુદ્રમાંથી જલ લઈ
અને હરખાય છે કે હું મારા હાથથી
લ સમુદ્રનું છે, એનું ક્યાં છે ? તેવી જ
અનેક યશગાથાઓ સાંભળી હાલના
ન કરે છે, પરંતુ તે સર્વ યશ રસ

बरे ॥ बहुर आय सब तिनमें ररे ॥६॥

અનેક દીપકો પ્રકટ થાય છે અર્થાત્
પરંતુ જ્યારે તે સર્વ વિલય થાય ત્યારે
સમાઈ જાય છે, તેવી જ રીતે સર્વ
કૃષ્ણજ છે અને તેમાં જ સર્વ રસનું

॥ तुमतें हे तुमही कर सोहे ॥७॥

સ્ત વિશ્વમાં જે કાંઈ રૂપ, પ્રેમ અગર
મારાથી જ પ્રકટ થયેલા છે અને તમારે

दोहा

रुप प्रेम आनंद रस, जो कछु जगमें आहि ॥
सो सब गिरिधर देवकों, निधरक बरनो ताहि ॥८॥

રૂપ, પ્રેમ, આનંદ રસ જે કાંઈ આ જગતમાં આવેલ છે તે બધા અમારા ગિરિધર દેવના જ છે, માટે નંદદાસજી કહે છે કે હું ભય વગરનો થઈ એનું વર્ણન કરું છું.

चोपाई

एक मित्र हमसों अस गुन्यों ॥ में नायका भेद नहिं सुन्यो ॥९॥
अरु जो भेद नायकके गुने ॥ तेऊ में नीके नहीं सुने ॥ १०॥

એક મિત્ર અમારી પાસે એવું બોલ્યો મેં નાયકાના ભેદ સાંભળ્યા નથી અને જે કાંઈક નાયકના છે તે પણ બરોબર સાંભળ્યા નથી.

हाव भाव हेलादिक जिते ॥ रति समेत समझावहु तिते ॥११॥

હાવ ભાવ તેમજ હેલાદિક જેટલા ભેદ છે તે રીતસર પદ્ધતિપૂર્વક મને રતિ સહિત સમજાવો.

जबलग इनके भेद न जाने ॥ तबलग प्रेमतत्त्व न पहिचाने ॥१२॥

જ્યાં સુધી નાયકા નાયકના ભેદ ન જણાય ત્યાં સુધી પ્રેમનું તત્ત્વ ન જ સમજાય.

जहां जाको अधिकार न होई । निकट हि वस्तु दूर है सोई ॥१३॥

જહાં એટલે જેનો અધિકાર નથી, એ વસ્તુ સામે જ હોય તો પણ તેનાથી તે દૂર જેવી જ છે.

मीन कमल के ढिंग ही रहे ॥ रुप रंग रस मधुपहि लहे ॥१४॥

મત્સ્ય કમળની નજીક જ રહે પરંતુ કમળના રૂપ, રંગ અને રસનું આસ્વાદન તો ભ્રમર જ કરી શકે છે, કારણ કે ભ્રમર જ કમળની સૌરભનો અધિકારી છે.

निकटही निरमोलिक नग जैसे ॥ नयन हौन तिहिं पावे कैसे ॥१५॥

નજીકમાં જ અમૂલ્ય નંગ નામ હીરો હોય, પરંતુ નેત્રથી અંધ

હોય, તે તેને કેવી રીતે પ્રાપ્ત કરી શકે ?

बिन जाने यह भेद सब, प्रेम न परचो होय ॥
चरण हीन उचे अचल, चढत न देख्यो कोय ॥१६॥

આ પ્રમાણે એના ભેદ સમજ્યા વગર પ્રેમનું જ્ઞાન ન થાય, અર્થાત્ પ્રેમનો પરચો ન સમજાય. કેવી રીતે ? કે જેમ કોઈને ચરણ ન હોય તેની ઊંચે અચલ ગીરી પર ચઢવાની શક્તિ જ ક્યાંથી ? મતલબ કે ચરણહીન ચઢી ન જ શકે.

चोपाई

तासों नंद कहत अब उतर । मुरख जन मन मोहित दुत्तर ॥१७॥

હવે નંદદાસજી શંકાકારને જવાબ આપે છે. ખાસ કરી જે મૂરખજન છે, અર્થાત્ સમજ વગરના કુતર્કવાદી છે એનું મોઢું બંધ કરવા ખાતર નંદદાસજી સર્વ બાબતનું સમાધાન કરે છે.

बात अवर कछु अवरहि बूझे । अल्प ज्ञान गुण जन मन दुझे ॥१८॥

વાત કાંઈક કહેવાતી હોય ત્યારે મૂરખો કાંઈક ઊંધુ સમજે મૂરખમાં જ્ઞાન અલ્પ હોય એટલે ગુણીજનને એ દુભવે એવી મૂરખાની રીત છે.

अब सुन ले मूरख मन केसो । बरन सुनाउं तूमकूं तेसो ॥ १९॥

અહીં હવે મૂર્ખનું મન કેવું હોય છે, તેનું તમને નંદદાસજી વર્ણન સંભળાવે છે.

महा नक्रमुख मणि जो होइ ॥
ताहि कलह कर काढे सोइ ॥२०॥

સર્પના મુખમાં રહેલો મહામૂલો મણિ તેની પાસે હોય, પરંતુ કોઈને સાથે કલહ થયો હોય તો લડાઈમાં એ મણિ જ પથ્થરની જેમ ફેંકે, એટલે કે મણિ જાલ્યો જાય. મૂર્ખને આ મણિ છે એવું જ્ઞાન જ નથી એટલે મણિને નકામો સમજી ફેંકી દે છે.

चोपाई

ા કરી શકે ?

सब, प्रेम न परचो होय ॥
ल, चढत न देख्यो कोय ॥१६॥

ાદ સમજ્યા વગર પ્રેમનું જ્ઞાન ન થાય, ાજાય. કેવી રીતે ? કે જેમ કોઈને ચરણ ીરી પર ચઢવાની શક્તિ જ ક્યાંથી ? ા જ શકે.

चोपाई

। मुरख जन मन मोहित दुत्तर ॥१७॥

કારને જવાબ આપે છે. ખાસ કરી જે વગરના કુતર્કવાદી છે એનું મોઢું બંધ બાબતનું સમાધાન કરે છે.

। अल्प ज्ञान गुण जन मन दुझे ॥१८॥

હોય ત્યારે મૂરખો કાંઈક ઊંધુ સમજે એટલે ગુણીજનને એ દુભવે એવી

ो । बरन सुनाउं तूमकूं तेसो ॥ १९॥

ા કેવું હોય છે, તેનું તમને નંદદાસજી

ो होइ ॥
े सोइ ॥२०॥

મહામૂલો મણિ તેની પાસે હોય, પરંતુ ો લડાઈમાં એ મણિ જ પથ્થરની જેમ ય. મૂર્ખને આ મણિ છે એવું જ્ઞાન જ મજી ફેંકી દે છે.

चोपाई

कुपित भुंजगम शीश पग धरे ॥
हाथ न पाथ रासि पुन तरे ॥२१॥

ભુજંગ નામ સર્પ કોપેલો હોય તેના મસ્તક પર પગ ધારણ કરે, પછી એના હાથમાં બચવાનો રસ્તો જ ન રહે, કે જેમાંથી તે આખો બચી શકે.

तेल लेह कर धूर की घानी ॥
मृगतृष्णातें पीवे पानी ॥२२॥

તેલ લેવું હોય તો ઘાંણીમાં ધૂળ ઓરે અને મૃગતૃષ્ણા નામ ઝાંઝવાના જળથી પાણી પીવાની ઈચ્છા કરે.

खोच ससाके सिंग जु पावे ॥
पै मूरख मन हाथ न आवे ॥२३॥

ગમે તેટલી શોધ કરો તો સસલાનું શીંગડું ન મળે, કદાપિ એમ માનો કે વખતે મળે, તો પણ મૂરખનું મન હાથમાં ન આવે.

तू तो सुन ले रस मंजरी ॥
नख शिख परम प्रेम रस भरी ॥२४॥

હવે નંદદાસજી પોતાના મનને તેમજ ભાવ સહચરોને કહે છે કે તમો નખથી શીખા પર્યંત જેમાં રસ જ ભરેલો છે એવી રસમંજરી સાંભળો.

दोहा

रस मंजरी अनुसार के नंद सुमति अनुसार ॥
बरतन वनिता भेद जहां प्रेम सार विस्तार ॥२५॥

રસ પદ્ધતિ અનુસાર અથવા તો શ્રી નંદદાસની સુંદર મતિ અનુસાર, વનિતાના ભેદનું અહીં સ્પષ્ટીકરણ કરાય છે, કે જે દ્વારા પ્રેમ તત્ત્વનો વિસ્તાર થશે.

चोपाई

जगमें युवति तीन प्रकार ॥
करी करतार निज रस विस्तार ॥२६॥

આ જગમાં ત્રણ પ્રકારની યુવતીયો છે અને કીરતાર નામ પ્રભુએ પોતાનો રસ વિસ્તારવા માટે તેને પ્રકટ કરી છે.

प्रथम स्वकीया बहुर परकिया ॥
एक सामान्य बखानी तिया ॥२७॥

એક સ્વકિયા, બીજી પરકિયા અને ત્રીજી સામાન્ય કિયા. આ ત્રણની મુખ્ય ગણતરી છે.

ते पुन तीन तीन प्रकार ॥
मुग्धा मध्या प्रौढा विहार ॥२८॥

હવે ઉપરોક્ત ત્રણેમાં અકેકમાં મુગ્ધા, મધ્યા, અને પ્રૌઢા, એવા ત્રણ ભેદો અલંકારવાદીઓએ કહ્યા છે.

सो मुग्धा हू पुनि द्वे विध गनी ॥
ज्यों उत्तर उत्तर रस सनी ॥२९॥

આ મુગ્ધામાં પણ બે પ્રકાર, એક અજ્ઞાત અને બીજી સહજજ્ઞાત, એટલે કે જે ઉત્તરદલ જ્ઞાત મુગ્ધા છે, એમાં વિશેષ રસ છે, એમ રસિકજનો માને છે.

प्रथम ही मुग्ध नवोढा होई ॥
पुन विश्रब्ध नवोढा होई ॥३०॥

પ્રથમાવસ્થામાં મુગ્ધ નવોઢા કહેવાય અને ત્યારબાદ અમુક સમયે તે વિશ્રબ્ધ નવોઢા કહેવાય. વિશ્રબ્ધ નવોઢા એટલે સહજ કાંઈક થોડીક જાણકાર અવસ્થા.

मुग्धा नवोढा

चोपाई

जीही तन नव यौवन अंकुरे ॥
लाज अधिक तन मन संकुरे ॥३१॥

મુગ્ધા નવોઢાનું એવું લક્ષણ છે કે જેના તનમાં નૂતન યુવાનીના અંકુરનો ઉદ્ભવ થાય, વળી એક પ્રકારે તે મુગ્ધા છે, એટલે તેનામાં લાજ અધિક છે, તેમજ તનમનથી સંકોચવાળી છે.

પ્રકારની યુવતીયો છે અને કીરતાર નામ
રવા માટે તેને પ્રકટ કરી છે.

हुर परिकया ॥
ानी तिया ॥२७॥

પરકિયા અને ત્રીજી સામાન્ય ક્રિયા. આ

प्रकार ॥
विहार ॥२८॥

.માં અકેકમાં મુગ્ધા, મધ્યા, અને પ્રૌઢા,
દીઓએ કહ્યા છે.

द्वे विध गनी ॥
स सनी ॥२९॥

. બે પ્રકાર, એક અજ્ઞાત અને બીજી
તરદલ જ્ઞાત મુગ્ધા છે, એમાં વિશેષ રસ
ે.

ोढा होई ॥
होई ॥३०॥

નવોઢા કહેવાય અને ત્યારબાદ અમુક
કહેવાય. વિશ્રબ્ધ નવોઢા એટલે સહજ
સ્થા.

मुग्धा नवोढा

चोपाई

न अंकुरे ॥
मन संकुरे ॥३१॥

વું લક્ષણ છે કે જેના તનમાં નૂતન
થાય, વળી એક પ્રકારે તે મુગ્ધા છે,
છે, તેમજ તનમનથી સંકોચવાળી છે.

अली अधीन होय रति जाके ॥
भूषण रुचि तेसी नहीं ताके ॥३२॥

અલી નામ સખીના આધિન આ મુગ્ધાની રતિ નામ પ્રેમ છે, હજુ એને ભૂષણ નામ દાગિના પર પૂરી રુચિ નથી. મતલબ કે મનોભાવ ગુપ્ત છે. એટલે જ મુગ્ધ નવોઢાની પરિસ્થિતિ અલીને આધિન છે.

प्रीतम जब कर पंकज घरे ॥
बल कर सेज निवेशित करे ॥३३॥
क्रीडा करी सब अंगन गहे ॥
तदपि सुतीय उर गमन्यो चहे ॥३४॥

આ નાયકના શરીર પર પ્રિયતમ પોતાનો હસ્તકમલ ધરે તેમજ બળ કરીને સૈયામાં પ્રવેશ કરાવે તેમજ તેની સાથે સર્વાંગક્રીડા કરવાની ઈચ્છાથી સર્વ અંગોને ગ્રહે નામ પકડે તો પણ આ ત્રિયા હૃદયથી ગમન કરવાની ઈચ્છા કરે પરંતુ શરીરથી નહીં, કારણ કે શરમવતી આ મુગ્ધા છે.

तन कर भागे मन कर रमे ॥
कही न जाय जस वे संधि समे ॥३५॥

જે વખતે ભગવાન કૃષ્ણ આ નાયકાની સાથે રમણ કરવાની ઈચ્છા કરે, તે વખતે તે મનથી રમણની ઈચ્છા કરે, પરંતુ તનથી ભાગી જાય. આ પ્રમાણેના સંયોગ વકતે જે અવસ્થા થાય તે વખતની પરિસ્થિતિ કહી શકાય નહીં એવો અદ્‌ભુત રસ તેમાં જણાય છે.

जों 'पारद को कर स्थिर करे ॥
सो नवोढा बाला उर धरे ॥३६ ॥

જે નાયક હથેળીમાં પારો સ્થિર રાખી શકે મતલબ કે જેનું વીર્ય કોઈપણ રીતે સ્ખલન જ ન થાય તે આ નવોઢા બાલાના પ્રેમને ધારણ કરી શકે. ભૌતિક નાયકનું આ પ્રસંગમાં કામ જ નથી.

निपटहि लाज लपेटी लहिए ॥

सो तिय मुग्ध नवोढा कहिए ॥३७॥

આ પ્રમાણેનો દિવ્ય નાયક નજીક હોવા છતાં જેને લાજની લપેટ રહે તે મુગ્ધા નવોઢા કહેવાય.

दोहा

नेह नवोढा नारिको, वार वार कन्याय ॥
थलराये पाये नहीं, निरपीडे निरसाय ॥३८॥

આ નવોઢા નારીનો નેહ પ્રાપ્ત કરવો અતિ મુશ્કેલ છે, કારણ કે આ મુગ્ધા નવોઢા વારંવાર કોચવાઈ જાય છે, મતલબ કે માનભંગ થઈ જાય છે. હવે જો નાયક તેને હાલક લોલક નામ વ્યંગ વક્રોકિત ન કરે તો તેના સમાગમમાં રસ ન આવે, તેમજ તેને સહજ ઉગ્રતા આવે એવી રીતે પીડે નહીં તો નિરસતા આવે માટે ચતુર નાયક એક ક્ષણમાં વક્રોકિત કરી, તેને રીસાવે છે, નામ માનવતી કરે છે અને બીજી ક્ષણમાં તેને મનાવી લે છે. એટલે કે નવોઢા નારીનો નેહ રસનાયક વૃજરાજકુંવર સિવાય કોઈ મેળવી શકે એમ નથી.

विश्रब्ध नवोढा

चोपाई

अंग अंग जोबन जोति संचरी ॥
कंचन छरी मानो नग जरी ॥३९॥

ઉપરોક્ત નાયકાના અંગ અંગમાં જોબનની જ્યોત સંચરેલી જણાય છે. જેમ સુવર્ણની છૂરી હોય અને તેમાં જવાહીર જડ્યા હોય એ જેમ શોભે તેમ આ વિશ્રબ્ધ નવોઢા શોભે છે.

किंचित मिलत पियासों हिया ॥
उपजो भाव प्रेम को दिया ॥४०॥

એક સહજ પ્યારાનું મિલન થાય કે તુરત જ આ નાયિકા હૃદયદાન આપે છે. તેને ભાવ ઉત્પન થયો છે, એટલે સ્વનાયકને તે પ્રેમ આપે છે કારણ કે આ પ્રેમાતુર નાયિકા છે.

नव भूषण रुचि सुचि अनुरागी ॥

कहिए ॥३७॥

નાયક નજીક હોવા છતાં જેને લાજની
કહેવાય.

दोहा

वार वार कन्याय ॥
निरपीडे निरसाय ॥३८॥

હ પ્રાપ્ત કરવો અતિ મુશ્કેલ છે, કારણ
કોચવાઈ જાય છે, મતલબ કે માનભંગ
તેને હાલક લોલક નામ વ્યંગ વક્રોકિત
સ ન આવે, તેમજ તેને સહજ ઉગ્રતા
નિરસતા આવે માટે ચતુર નાયક એક
સાવે છે, નામ માનવતી કરે છે અને
છે. એટલે કે નવોઢા નારીનો નેહ
કોઈ મેળવી શકે એમ નથી.

नवोढा

चोपाई

संचरी ॥
जरी ॥३९॥

ગ અંગમાં જોબનની જ્યોત સંચરેલી
હોય અને તેમાં જવાહીર જડ્યા હોય
નવોઢા શોભે છે.

हिया ॥
दिया ॥४०॥

મેલન થાય કે તુરત જ આ નાયિકા
ઉત્પન થયો છે, એટલે સ્વનાયકને તે
માતુર નાયિકા છે.

अनुरागी ॥

मुसक सरखीकूं चाहन लागी ॥४१॥

આ નાયિકાને નૂતન નૂતન આભૂષણ પહેરવાની રુચિ છે તેમજ તેને અનુરાગ બહુ પ્રિય છે અને મુસકી નામ હસીને એ સખીને ચાહવા લાગી છે.

न्यौंतिय सब छबि जाके अंग ॥
आवन लगी नवल नव रंग ॥ ४२॥

સૌંદર્યતાની અનુપમેય શોભા આમંત્રણથી જાણે કે એના અંગમાં જ આવીને વસી હોય એમ લાગે છે. તેમ નવલ નાયકના સંગમાં નવરંગ ખેલવા આવતી હોય એમ અદ્ભુત શોભા આપે છે.

उपजी कछुक द्रगन आतुरी ॥
लज्जित जहां खंजन चातुरी ॥४३॥

આ નાયિકાના નેત્રમાં પ્રિયમિલન માટેની આતુરતા દેખાય છે અને ચાતુર્યતા એવી અદ્ભુત દેખાય છે કે જ્યાં ખંજન નેનની ચાતુર્યતા લજ્જિત થઇ જાય છે.

तन लावण्य झलक परी एसी ॥
मुक्ता फल नव पानीय जैसी ॥४४॥

જેમ સુંદર મુક્તાફળ નામ મોતી હોય, અને વળી તે પાણીદાર એબ વગરનું હોય, તે જેમ ચમકદાર દેખાય છે; તદ્વત્ આ નાયિકાના અંગનું લાવણ્ય અતિ ચમકભર્યું લાગે છે.

पिय संग सोवत अति छबि लहे ॥
कर कर कलित कुचस्थल गहे ॥४५॥

આ અદ્ભૂત સુંદર નાયિકા જે સમયે પ્રિયના સંગમાં સુવે છે, ત્યારે તેની શોભા અવર્ણનીય દર્શાય છે અને ચતુર નાયક પોતાના કર વતી તેના કૂચ સ્થળને સ્પર્શી કલિત નામ મર્દન કરવા ચહાય છે. પરંતુ નાયિકા પોતાની ઈચ્છા છતાં એ પ્રદેશને પોતાના કરવતી પકડી રાખે છે.

नीवी बंधन द्दढ कर धरे ॥

उरज माल बांधी एक करे ॥४६॥

આ નાયિકા નિવિ બંધન એટલે કે લેંધાની નાડી એક કર વતી દૃઢતાથી પકડી રાખે છે, અર્થાત્ નિવિ બંધન પર પોતાનો હાથ ધરી રાખે છે અને ઉરજ માલ જે હૃદય પર માલા વગેરે છે તેને હાલક લોલક ન થાય તેમજ કોઇ પ્રકારનો અવાજ ન થાય માટે એક હસ્તે પકડી રાખે છે.

अध मुद्रित नयनन छबि पावे ॥
मृगछौंनन कछु ओघसी आवे ॥४७॥

રમણ સમયે આ નાયિકાનાં અર્ધ નેત્ર ખુલ્લાં અને અર્ધ મિંચાયેલા રહે છે, મતલબ કે મૃગના જેવા નશાતુર એનાં નેન છે, મતલબ કે કોઇ મૃગલીના બચ્ચા જેવાં નેન છે, જાણે કે કાંઇક નશો કર્યો હોય એવાં નેન દેખાય છે; અર્થાત્ પ્રીતમની સાથમાં રસ રમણની નશા જેવી ખુમારી તેના નેનમાં છાઇ રહેલી છે, આ નેનની અદ્‌ભુત શોભા છે.

कोमल कोप कबहुं जो गहे ॥
कूप छांहि जिम हियमें रहे ॥४८॥

કોઇ વખત રસનાયક રમણમાં બરજોરી કરે તો આ નાયકા સહજ કોમળ કોપ ધારણ કરે, પરંતુ તે કોપ પ્રકટ ન કરે. કૂવાની પરછાંઇ જેમ કૂવામાં જ રહે તેમ આ નાયકાનો કોપ એના હૃદયમાં જ રહે. આ પ્રમાણે જે વ્યવહારો નાયક તરફથી બરજોરીના બને છે તેને તે અંતરથી પસંદ કરે છે અને બહારથી પોતાનો ભાવ છુપાવે છે. નાયક ચતુર સુજાન છે એટલે ઉભય સંતોષ અનુભવે છે.

यह प्रकार परखीए जोई ॥ विश्रब्ध नवोढा सोई ॥४९॥

આ પ્રમાણેની જેમાં લક્ષણાઓ દેખાય તે વિશ્રબ્ધ નવોઢા નાયકા ગણાય છે, મહાનુભાવ રસિક ભક્ત શ્રી નંદદાસજી આ ભાવરસમાં છકેલા છે એટલે જ નાયિકાના ભેદોનું આવું સુંદર વર્ણન કરી શકે છે.

करे ॥४६॥

એટલે કે લેંધાની નાડી એક કર વતી
નિવિ બંધન પર પોતાનો હાથ ધરી
દય પર માલા વગેરે છે તેને હાલક
રનો અવાજ ન થાય માટે એક હસ્તે

पावे ॥
आवे ॥४७॥

કાનાં અર્ધ નેત્ર ખુલ્લાં અને અર્ધ
ગના જેવા નશાતુર એનાં નેન છે,
જેવાં નેન છે, જાણે કે કાંઈક નશો
અર્થાત્ પ્રીતમની સાથમાં રસ રમણની
છાઈ રહેલી છે, આ નેનની અદ્‌ભુત

गहे ॥
रहे ॥४८॥

મણમાં બરજોરી કરે તો આ નાયકા
પરંતુ તે કોપ પ્રકટ ન કરે. કૂવાની
આ નાયકાનો કોપ એના હૃદયમાં
નાયક તરફથી બરજોરીના બને છે
બહારથી પોતાનો ભાવ છુપાવે છે.
ભય સંતોષ અનુભવે છે.

॥ विश्रब्ध नवोढा सोई ॥४९॥

ણાઓ દેખાય તે વિશ્રબ્ધ નવોઢા
રસિક ભક્ત શ્રી નંદદાસજી આ
નાયિકાના ભેદોનું આવું સુંદર વર્ણન

दोहा

गाढालिंगन पियको, दे न सके तिय सोय ॥
नव अनंग अंकुर हिये, डरत भंग जिन होय ॥५०॥

આ લલિત સુભગ સુંદર નાયિકા પોતાના પ્રિયને દઢ આલિંગન દઈ શકતી નથી, કારણ કે તેના હૃદય પર નવ અનંગ નૂતન કામદેવના ઉભય સુંદર અંકુર ઉદ્‌ભવેલા છે, એટલે એ અંકુર છુંદાઈ જાય, અગર તો અંકુર ભાંગી જાય એ બીકને લઈ ગાઢાલિંગન દઈ શકતી નથી.

अज्ञात यौवना

सखी जब सर स्नान ले जाहीं ॥
फूले अमलन कमलन माहीं ॥५१॥
पाछें डरत रोम की धारा ॥
मानत बाल शिवाल की डारा ॥५२॥

આજે, અજ્ઞાન યૌવના નાયિકાને તેની સખી સરોવર પર સ્નાન કરવા લઈ જાય છે, તે વખતે તે સરોવરમાં કમળો ફુલેલા નામ પ્રફુલ્લિત છે. વળી જળ પણ મળ વગરનું સ્વચ્છ સ્ફટિક જેવું છે, પછી તેમાં આ બાલિકા સ્નાન કરે છે. સ્નાન કરતાં મુખ પર વાળની લટો આવે છે તે ઉપાડીને તેને પાછી પશ્ચાત ભાગમાં ધકેલે છે, પછી તેનું ચંદ્રવદન ખુલ્લું થાય છે. જેમ કોઈ કુંડમાં જલ ભર્યું હોય અને તેના પર શેવાળ જામેલી નામ પથરાએલી હોય, પછી તે શેવાળને હાથ વતી દૂરકરીએ તો સુંદર સ્ફટિક જેવું જલ દેખાય, તે જ પ્રમાણે આ બાલિકાના મુખચંદ્રની આડે તેના વાળરૂપી શેવાળ પથરાઈ જાય છે પછી તે શેવાળ બરડા તરફ ઊંચી કરીને નાખે ત્યારે તેનું સુંદર ચંદ્રવદન દેખાય છે.

दीरघ नयन चलत जब कोने ॥
शरद कमल दलहीतें लोने ॥५३॥
तिनही श्रवण बिच पकर्यो चहे ॥

अंबुजदलसें लागे कहे ॥५४॥

આ બાલિકાના દીર્ઘ નામ લાંબા નયન છે. એ નેત્ર જરા તિરછા થઈ ખૂણાની બાજુ જાય છે. વળી શરદ કમલના દળથી પણ તે અતિ કોમળ અને સુંદર છે. તેમજ બહુ સ્નાન કર્યું છે, એટલે એમાં લાલિમા પણ છાઈ રહેલી છે. હવે એ નેન શ્રવણેન્દ્રિયના મધ્યભાગને સ્પર્શ કરે છે, એટલે કપોલ પર થઈ આગળ જાય છે, ત્યારે એવી શોભા દેખાય છે કે જાણે નયનાંબુજ પોતાના દળ નામ પાંખડીને ન સ્પર્શતું હોય એમ લાગે છે.

यह प्रकार वरसे छवि सुधा ॥
सो अज्ञात यौवना मुग्धा ॥५५॥

આ પ્રમાણે જેના સૌંદર્યમાં સુધાનામ અમૃતવર્ષણનું થતું હોય તે અજ્ઞાત યૌવના કહેવાય.

ज्ञात यौवना लक्षण ॥

सहियरके उरज तन चहे ॥
अपने चहे मुसक छबि लहे ॥५३॥

હૃદયથી તેમજ દેહથી સહિયરને મળવાની અભિલાષા રાખે, કોઈના કહેવાથી નહીં પરંતુ પોતાની ઈચ્છાથી જ સહીયરને મળવાનું કહે અને જ્યારે સહિયર આવે ત્યારે સહજ મુખમાં હસે, એ વખતે આ સખી શોભાની આઢ્યતાને વરે છે.

सखी कहे बल तब कुच नये ॥
इकठे भये शंभुसे भये ॥४७॥

હવે સખી આ બાલિકાને કહે છે કે તારે નવા કૂચ છે, અર્થાત્ કોઈના સ્પર્શ વગરના છે, તેમજ બરોબર મહાદેવના લિંગ જેવા ગોળ છે, જાણે કે હૃદય પર શિવલિંગ હોય એવા લાગે છે.

को सुकृत वह निज नख धरहि ॥
इनको चंदचूड जो करहि ॥५८॥

સખી કહે છે એવા કોણે સુકૃત કર્યા હશે કે આ કૂચ પર

हे ॥५४॥

નામ લાંબા નયન છે. એ નેત્ર જરા
ાય છે. વળી શરદ કમલના દળથી પણ
. તેમજ બહુ સ્નાન કર્યું છે, એટલે એમાં
હવે એ નેન શ્રવણેન્દ્રિયના મધ્યભાગને
પર થઇ આગળ જાય છે, ત્યારે એવી
ાનાંબુજ પોતાના દળ નામ પાંખડીને ન

वे सुधा ॥
ग्धा ॥५५॥

ર્યમાં સુધાનામ અમૃતવર્ષણનું થતું હોય

॥

चहे ॥
बे लहे ॥५३॥

સહિયરને મળવાની અભિલાષા રાખે,
ોતાની ઈચ્છાથી જ સહીયરને મળવાનું
ે ત્યારે સહજ મુખમાં હસે, એ વખતે
. વરે છે.

कुच नये ॥
ये ॥४७॥

ને કહે છે કે તારે નવા કૂચ છે, અર્થાત્
ક બરોબર મહાદેવના લિંગ જેવા ગોળ
ગ હોય એવા લાગે છે.

नख धरहि ॥
रहि ॥५८॥

ોણે સુકૃત કર્યા હશે કે આ કૂચ પર

પોતાના નખ ધારણ કરી બીજના ચંદ્રના આકારના ક્ષત કરશે જે ક્ષત કરે એ જ બડભાગી નાયક ગણાય.

मुसक सखीकूं मोर जोड़ ॥
ज्ञात यौवना कहिये सोड़ ॥५९॥

આ પ્રમાણે સખી જ્યારે જ્ઞાતયૌવના નાયકાને કહે ત્યારે તે તેને પર હસીને ધીમી લપડાક મારે છે, અર્થાત્ સખીવાક્ય એને રૂચે છે એ એની પ્રતીતિ છે.

विश्रब्ध नवोढा मध्या ॥
लज्जा मदन समान सुहाइ ॥
दिन दिन प्रेम चोंप अधिकाइ ॥६०॥

આ વિશ્રબ્ધ નવોઢા નાયકામાં જે લજ્યા છે તે કામદેવના જેવી સોહામણી લાગે છે અને દિન દિન પ્રતિ તેનામાં પ્રેમની ચોંપ વધતી જાય છે મતલબ કે પ્રેમાતુર છે.

पिय संग सोवत सोवन काइ ॥
मन मन इम सोचे सुखदाइ ॥६१॥

પિયના સંગમાં તે શયન કરે છે, પરંતુ ખરી રીતે એ સૂઇ શકતી જ નથી, કારણ કે સુખ ઉત્પન્ન થાય એવી વિચારણા કર્યા કરે છે, મતલબ કે શોચ કરે છે, જો હું સૂઇ જઇશ તો શું સુખ લઇ શકીશ ? માટે એ જાગ્યા જ કરે છે.

सोये प्रीतम मोहन मुखकी ॥
हान होय अवलोकन सुखकी ॥६२॥

એ નાયકા એમ માને છે કે જો હું સુઇ જઇશ તો મુખાર્વિંદના દર્શન કરવાનું જે સુખ છે તે હું ગુમાવી બેસીશ. મુખદર્શનની કેવી સુંદર અભિલાષા છે ?

जागे ते कर रहत प्रसंग ॥
रम्यो चहे नव रुप नव रंग ॥६३॥

આ ચતુર નાયકા અનેક પ્રકારના નવા નવા પ્રસંગો ઊભા

કરી પોતે તો ન સૂએ પરંતુ પોતાના પ્રિતમને પણ ન સુવા દે, કારણ કે એને આખી રાત, જેનામાં રૂપ નૂતનતા છે એવા સુંદર કિશોર કમનીય નાયકની સાથે રમણ કરવું છે અને રમણમાં પણ નવા નવા રંગ કરવા છે, મતલબ કે નવી નવી અનેક રીતો રમણની ઊભી કરી પ્રીતમસંગે આખી રાત્રી મોજ માણવી છે.

यह प्रकार युवती जो लहिये ॥
अति विश्रब्ध नवोढा कहिये ॥६४॥

આવા પ્રકારના શુભલક્ષણ સંયુક્ત જે યુવતિ જોવામાં આવે તે વિશ્રબ્ધ નવોઢા કહેવાય.

दोहा

छूट हियहार विहारसब सूंध्यो करे कचहार ॥
उतम मध्यम जानिये परिमल प्रेम आधार ॥६५॥

આ રમણના પરિણામે હૃદયની જે માળાઓ છે તે બધી છૂટી જાય છે, નામ બીખરાઈ જાય છે. નાયક નાયિકા ઉભયના હૃદય ઉપરની માળાઓ તૂટી જાય છે, નામ છૂટી જાય છે અને કચ જે અંબોડો છે તેના પર વેણી બાંધેલી હોય તે પણ છૂટી જાય છે અને તે સર્વ પુષ્પો વક્ષસ્થળ-હૃદય પર પડે છે, તે સર્વ જાણે કે આ નાયકાના સ્તન પ્રાંતની સુગંધ લેવા ન આવતા હોય એવા લાગે છે, અને વેણી પણ છૂટી જાય છે, તે છૂટીને હૃદય પર આવે છે એટલે એ વેણી પણ આ નાયકાના હૃદયની સુગંધ લેવા આવી હોય એમ લાગે છે. આ સર્વ એકત્ર થઈ વિહારની સુગંધ હૃદય પરથી લે છે. આ નાયકામાં ઉત્તમ કોણ અને મધ્યમ કોણ એ તો પ્રેમની સૌરભથી જણાઈ આવે એને ઓળખવા માટે પ્રેમનો જ આધાર છે, બીજી રીત નથી.

प्रौढा

पूरण जोबन गहगही गोरी ॥
अधिक अनंग लाज जिय थोरी ॥६६॥
के लि कलाकी कोविदा रहे ॥

પોતાના પ્રિતમને પણ ન સુવા દે, કારણ
માં રૂપ નૂતનતા છે એવા સુંદર કિશોર
ણ કરવું છે અને રમણમાં પણ નવા નવા
ાવી નવી અનેક રીતો રમણની ઊભી કરી
જ માણવી છે.

जो लहिये ॥
ढा कहिये ॥६४॥

લક્ષણ સંયુક્ત જે યુવતિ જોવામાં આવે તે

दोहा

नब सूंध्यो करे कचहार ॥
ो परिमल प्रेम आधार ॥६५॥

મે હૃદયની જે માળાઓ છે તે બધી છૂટી
ાય છે. નાયક નાયિકા ઉભયના હૃદય
છે, નામ છૂટી જાય છે અને કચ જે
ાંધેલી હોય તે પણ છૂટી જાય છે અને તે
ર પડે છે, તે સર્વ જાણે કે આ નાયકાના
આવતા હોય એવા લાગે છે, અને વેણી
હૃદય પર આવે છે એટલે એ વેણી પણ
લેવા આવી હોય એમ લાગે છે. આ સર્વ
હૃદય પરથી લે છે. આ નાયકામાં ઉત્તમ
તો પ્રેમની સૌરભથી જણાઈ આવે એને
ાધાર છે, બીજી રીત નથી.

प्रौढा

गोरी ॥
जिय थोरी ॥६६॥
विदा रहे ॥

प्रेम भरी मद गज जिम चहे ॥६७॥

આ પ્રૌઢા નાયકામાં સર્વરીત્યા સંપૂર્ણતા છે. એમાં પૂર્ણ યુવાની છે. આ ગોરી સંપૂર્ણ શૃંગારથી ભરેલી છે, તેનામાં કામની આધિક્યતા છે. તેમજ લાજ નહિ જેવી થોડી છે, કેલીકલા નામ રમણની અનેક રીતોમાં તે પરમ ચતુર નામ પારંગત છે તેમજ પ્રેમભરી છે. જેમ હસ્તિની મદમસ્તગજની ઈચ્છા રાખે તેમ આ પ્રૌઢા શ્યામ સુંદરની ઈચ્છા સદા રાખ્યા કરે છે.

दीरध रेन अधिक के भावे ॥
भोर को नाम सुनत दुःख पावे ॥६८॥
कुरकुट सुन चुरकुट व्हे भारी ॥
मन मन देति विघाताहि गारी ॥६९॥

રાત્રિ જેમ લાંબી અને મોટી હોય તે એને રૂચે છે. સવાર પડવાનું નામ સાંભળે કે તુરત દુઃખ પામે છે. કુકડાને બોલતો સાંભળે તો તેનું હૃદય વિદિર્ણ થઈ જાય છે અને મનમાં વિધાતાને ગારી આપે છે.

अति प्रगल्भ बेनी रस ऐनी ॥
सो प्रौढा प्रीतम सुख देनी ॥७०॥

એની બેની નામ કેશ અતિ લાંબા તેમજ રસરૂપ છે. આવી પ્રૌઢા પ્રીતમને સુખ આપવાવાળી છે.

दोहा

जात न उठ लपटान सुठ, कठिन प्रेमकी बात ॥
सूर उद्योत करोत सम, चीन किये बिबगात ॥७१॥

આ પ્રૌઢા નાયિકા શૈયામાંથી ઉઠી શક્તી નથી. કદાપી ઉઠે છે તો તે પાછી પ્રીતમને લપટાઈ જાય છે. એને પ્રાણનાથથી વિખુટું થવું સહાતું નથી. પ્રેમીઓને સંયોગમાંથી છૂટવું એ મહાકઠિન બાબત છે. સૂર્યનો ઉદય એમને કરવતી જેવો લાગે છે, કરવતીનું વ્હેરીને એકના બે ભાગ કરવાનું કામ છે, તેવી જ રીતે આ ઉભય નાયક નાયિકા રસ

રમણમાં એક થઈ ગયાં છે, અર્થાત્ એમનું ગાત બીબ નામ એ બીબુ નામ પુતળું ઉભયનું એકરૂપ બની ગયું છે. આ યુગલને સૂર્યોદયને લઈ છૂટું થવું પડે છે અર્થાત્ ઉભય જે એકરસરૂપ છે, તેમને ચીરાઈને છૂટું થવું પડે છે. ચીરાવું નામ છૂટું થવું એ મહાન દુઃખની બાબત છે. રૂપના બીબામાં ઢળાયેલ યુગલ રૂપના મૂર્તિમંત પૂતળા છે.

अवर भेद चौपाई

तहां कोऊ घीरा कोऊ अधीरा ॥
कोऊ धीरा धीरा रस वीरा ॥७२॥

આ નાયકામાં વળી બીજા ભેદો છે, કોઈ તો ધીર ભાવવાળી, કોઈ અધીર ભાવવાળી તો કોઈમાં ધીર તેમજ અધીર બેઉ ભાવ જોવામાં આવે, તેમજ રસવીરા એટલે રસમાં વીર રસિકતામાં પાછી ન પડે એવી એનું નામ રસવીરા.

मुग्धा में धीरादिक लक्षण ॥
प्रगट नहीं पें लखे विचक्षण ॥७३॥

મુગ્ધામાં ધીર અધીર વગેરે લક્ષણો પ્રકટ હોતાં નથી, પરંતુ વિચક્ષણ નામ ચતુર નાયક તે જોઈ શકે છે.

ज्यों सुंदर तरुं अंकुर माहीं ॥
दलफल फूल डार सबताहीं ॥७४॥

જેમ અંકુર પૃથ્વીમાં દેખાય, પરંતુ તે અંકુરમાં સમસ્ત વૃક્ષ હોય છે. દલ, ફલ, ફુલ, ડાળીઓ સર્વ એ અંકુરમાં જ છે. તેવી જ રીતે મુગ્ધામાં પ્રકટભાવ ન દેખાય પરંતુ સર્વ ભાવ તેની ભીતર છે જ. જેમ અંકુર વૃક્ષનું આગમન સ્થાન છે તેમ મુગ્ધા સર્વ રસની આગમન નાયિકા છે.

मध्यामें तें प्रगट जनावे ॥
पल्लव कली फूल व्हे आवे ॥७५॥

હવે જે મધ્યા હોય તેમાં રસ ચિહનો પ્રકટ દેખાય. જેમ અંકુરમાંથી પાંદડાં, ફળ, ફૂલ સર્વ આવે અને દેખાય તેમ મધ્યામાં

ર્થાત્ એમનું ગાત બીબ નામ એ બીબુ
બની ગયું છે. આ યુગલને સૂર્યોદયને
ાત્ ઉભય જે એકરસરૂપ છે, તેમને
રાવું નામ છૂટું થવું એ મહાન દુઃખની
ાયેલ યુગલ રૂપના મૂર્તિમંત પૂતળા છે.

भेद चौपाई

अधीरा ॥
वीरा ॥७२॥

ाजा ભેદો છે, કોઈ તો ધીર ભાવવાળી,
ોઈમાં ધીર તેમજ અધીર બેઉ ભાવ
એટલે રસમાં વીર રસિકતામાં પાછી
ારા.

क्षण ॥
विचक्षण ॥७३॥

વગેરે લક્ષણો પ્રકટ હોતાં નથી, પરંતુ
જોઈ શકે છે.

माहीं ॥
बताहीं ॥७४॥

ેખાય, પરંતુ તે અંકુરમાં સમસ્ત વૃક્ષ
ીઓ સર્વ એ અંકુરમાં જ છે. તેવી જ
ખાય પરંતુ સર્વ ભાવ તેની ભીતર છે
ાન સ્થાન છે તેમ મુગ્ધા સર્વ રસની

वे ॥
आवे ॥७५॥

ેમાં રસ ચિહનો પ્રકટ દેખાય. જેમ
સર્વ આવે અને દેખાય તેમ મધ્યામાં

સર્વ રસના આગમરૂપ અવયવ ચિહ્નરૂપ દેખાય.

अथ मध्याधीरा

सा अपराध पिय कूं लहे
व्यंग कोप के बचन जो कहे ॥७६॥
वसत निकुंज पुंज में मोहन ॥
तुम अति भ्रमित भये पिय सोहन ॥७७॥
बैठो हो पिय काहेको खीजो ॥
नलिनी दल बिजना कर बीजो ॥७८॥
रंचक भ्रोंह करेरी लहिये ॥
सो तिय मध्या धीरा कहीये ॥७९॥

પ્રિયતમ મધ્યાધી રાનિ કુંજમાં પધારે એટલે પ્રીતમને અપરાધી જ માને પરંતુ આદર તો જરૂર કરે અને પછી કોપ કરી વ્યંગ વાક પ્રહાર કરે. હે મોહન, તમો તો અનેક નિકુંજોમાં વસો છો. એટલે હે પિય, હે સોહન, નામ સુહામણા તમને કોઈએ ભ્રમિત કર્યા હોય એમ લાગે છે. હે પિય, શા માટે ખીજાઓ છો ? બિરાજો. લ્યો, હું કમળદળનો પંખો લઈ તમને હવા નાખું. આ પ્રમાણે બોલે અને સહજ જેની ભ્રકુટી ટેડી થાય મતલબ કે ક્રોધાભાસ જણાય એ ત્રિય મધ્યાધિરા કહેવામાં આવે છે.

अथ मध्या अधीरा

जागे तुम निस प्राण पियारे ॥
अरुण भये हें नयन हमारे ॥८०॥
अधर सुधारस तुम पिय पियो ॥
घूमत हें यह हमारो हियो ॥८१॥
प्रिय रन नखर शर लगे तुम्हारे ॥
पीर होते पिय हिये हमारे ॥८२॥
वनमें श्रीफल बन गये तुमको ॥
काम क्रूर मारत हे हमको ॥८३॥

હે પ્રિય, તમો આખી રાત્રિ અન્ય નાયકાને ત્યાં જાગ્યા છો,

પરંતુ ખરા ઉજાગરાને લઈ મારાં નેત્ર લાલ થયાં છે. અધર સુધારસનું પાન તમે કર્યું છે, પરંતુ નશાને લઈ મારું હૃદય ઘૂમી રહ્યું છે અને વળી હે પ્રિય, રણમાં, યુદ્ધમાં, કામ સંગ્રામમાં નખના બાણ તમને વાગ્યાં છે, કારણ કે નખના ક્ષત ઉઘાડા જણાય છે, પરંતુ તેમાં તમને શું ? પીડા તો મારા હૃદયમાં થાય છે, વળી વન કુંજમાં આપ રાત્રિભર રહ્યા એના શ્રીફળ નામ કુચદ્વયના ચિહ્ન તમને બની ગયા છે. એમા શું ? ક્રુર કામ તો મને મારી રહ્યો છે.

बचन व्यंग करे रस भोई ॥
हे अधरा मध्या तिय सोई ॥ ८४

આ પ્રમાણે જે રસભર્યા વચનોથી વક્રોક્તિ કરે એને મધ્યા આધિરા કહેવામાં આવે છે.

मध्या धीरा धीरा यथा

प्रीतम कूं जब सागस लहे ॥
व्यंग अव्यंग वचनकछु कहे ॥ ८५॥
अहो अहो मोहन सोहन पिया ॥
नव अनुराग चुचात है हिया ॥८६॥

પ્રિતમ જ્યારે તેની કુંજમાં પધારે ત્યારે વ્યંગ તેમજ અવ્યંગ એવાં થોડાં વચનો કહે. અહો ! અહો ! હે સુહામણા મોહન પ્રિય, તમારા હૃદયથી નૂતન અનુરાગ પ્રકટી રહ્યો છે. સાગસ એટલે માનસહ પધરાવે છે.

चतुर शिरोमणि नंद के लाल ॥
नव यौवन गुण रुप रसाल ॥८७॥
यों कहिं द्रग भर आवे जोइ ॥
धीरा धीरा मध्या सोइ ॥८८॥

હે ચતુર શિરોમણિ નંદલાલા, તમારામાં નિત્ય નૂતન તારૂણ્યતા છે. વળી ગુણ, રૂપ અને રસની તો આપ ખાણ છો, એટલું બોલતાં જ નેત્રમાં જેને અશ્રુ ભરાઈ આવે એ ધીરા ધીરા મધ્યા કહેવાય છે.

મારાં નેત્ર લાલ થયાં છે. અધર સુધારસનું
શાને લઈ મારું હૃદય ઘૂમી રહ્યું છે અને
માં, કામ સંગ્રામમાં નખના બાણ તમને
ક્ષત ઉઘાડા જણાય છે, પરંતુ તેમાં તમને
યમાં થાય છે, વળી વન કુંજમાં આપ
ા નામ કુચદ્વયના ચિહ્ન તમને બની ગયા
ો મને મારી રહ્યો છે.

स भोई ॥
य सोई ॥ ८४

ભર્યા વચનોથી વક્રોક્તિ કરે એને મધ્યા

धीरा धीरा यथा

ास लहे ॥
कछु कहे ॥ ८५॥
ोहन पिया ॥
है हिया ॥८६॥

કુંજમાં પધારે ત્યારે વ્યંગ તેમજ અવ્યંગ
ડો ! અહો ! હે સુહામણા મોહન પ્રિય,
ુરાગ પ્રકટી રહ્યો છે. સાગસ એટલે

के लाल ॥
 रसाल ॥८७॥
ावे जोइ ॥
ोइ ॥८८॥

ા નંદલાલા, તમારામાં નિત્ય નૂતન
અને રસની તો આપ ખાણ છો, એટલું
ુ ભરાઈ આવે એ ધીરા ધીરા મધ્યા

प्रौढा धीरा

चोपाई

सागस जान सांवरे पिया ॥
गूढ मान कर बैठी तिया ॥८९॥
प्रीतम तासौं अनुनय करे ॥
वार वार कर अंबुज घरे ॥९०॥
बोलत क्यों न शुधाकी धारा ॥
डोलत क्यों न रुप की डारा ॥९१॥
केतकी कुसुम गरम सम गोरी ॥
साज न वसि लाज जिय थोरी ॥९२॥
भृकुटी भ्रमत जु लहिये ॥
सो तिय प्रौढा धीरा कहिए ॥९३॥

નાયક, કુમાર, કિશોર, પોતાને ત્યાં પધાર્યા કે તુરત ગુઢમાન આ ત્રીયાએ કર્યું. આ ગાઢ માન નથી પણ ગુઢ માન છે, એટલે ઉપરથી છે. અંદરથી નથી. હવે પ્રીતમ તેને અનુનય નામ પ્રાર્થના કરે છે અને વારંવાર પોતાનો હસ્તકમળ તેના પર ધારણ કરે છે અને કહે છે કે, હે સુંદરી ! તું વચનામૃત દ્વારા સુધાની વર્ષા કેમ કરતી નથી ? હે રૂપ લતિકે ! તું ડોલતી કેમ નથી? હે કેતકી ના પુષ્પના ગરભ જેવી ગોરી, હજુ તું શૈયામાં કેમ આવતી નથી ? હવે લાજ કાંઈક થોડી રાખ. આ પ્રમાણે નાયક તેને વિનવે છે તે વખતે જેની ભ્રકુટી ભ્રમણ થતી જોવામાં આવે તે ત્રીયા પ્રૌઢા ધીરા કહેવાય છે.

प्रौढा अधीरा

चोपाई

पिय उर मुकुर समान सुहाइ ॥
तामें नीरख अपुनी झांइ ॥ ९४ ॥
आने तिय की जिय संका माने ॥
पिय सों रच रुसनो ठाने ॥ ९५ ॥

પ્રીતમ પધારે તેના દર્પણ જેવા હ્યદયમાં નાયકા પોતાનું પ્રતિબિંબ જુએ છે,એટલે આપની પાસે બીજી કોઈ ત્રિયા છૂપાયેલી છે, એમ એના હ્યદયમાં શંકા આવે છે એટલે પ્રિયની સાથે સહજ રીસાવવાનું કરે છે, મતલબ કે આ સહજ લધુ માન છે.

पुन अवधारे कोप निवारे ।।
हस हसता प्रतिबिंबही मारे ।। ९६ ।।
यह प्रकार परखिये जोइ ।।
हे अधिर प्रौढा तिय सोई ।। ९७ ।।

ઘડીકમાં કોપને ધારણ કરે, અને ઘડીકમાં કોપને વારી લે, અને તે પ્રતિબિંબને હસી હસીને હાસ્યનો પ્રહાર કરે. એવા લક્ષણ જોવાય તે અધિર પ્રૌઢા કહેવાય.

अथ प्रोढा धीरा धीरा
सागस जान सलोने लाला ।।
कोमल मान गहे वरबाला ।। ९८ ।।
प्रेम भरे सुन बचन तियाके ।।
हसहिसलोल कपोल पियाके ।। ९९ ।।
राते दृग रस रिस सों भोये ।।
मानो मीन महावर धोये ।। १०० ।।
यह प्रकार तियाजो लहिये ।।
प्रौढा धीरा धीरा कहिये ।। १०१ ।।

આ પ્રમાણે સુંદર લાલાને પધાર્યા જાણી, આ વરને પ્રસન્ન કરવાવાળી બાલા કોમળ માનગૃહણ કરે છે, પ્રેમભર્યા વચને પ્રિતમને સંભળાવે છે, એ સાંભળતાંજ પ્રિયના સુગોળ કપોલદ્ધયમાં હાસ્ય દેખાય છે, વળી રસરીસથી આ નાયકાના નેત્ર રાતાં જોવાય છે. કેવાકે જેમ મીન મહાવર સમૂદ્ધમાંથી સહજ તટ પર આવે અને તેના નેનમાં લાલિમા દેખાય તેવી લાલિમા આ બાલિકાના નેનમાં છે, મતલબ કે બહુ જળમાં રહેનાર મીનના નેન લાલ જ હોય છે. તેમાં વળી સહજ રીસ એટલે વધુ લાલિમા જણાય આવા પ્રકારના જે

દર્પણ જેવા હ્રદયમાં નાયકા પોતાનું
પની પાસે બીજી કોઈ ત્રિયા છૂપાયેલી
આવે છે એટલે પ્રિયની સાથે સહજ
કે આ સહજ લધુ માન છે.

निवारे ॥
मारे ॥ १६ ॥
जोड़ ॥
सोई ॥ १७ ॥

કરે, અને ધડીકમાં કોપને વારી લે,
ને હાસ્યનો પ્રહાર કરે. એવા લક્ષણ
ય.

लाला ॥
बाला ॥ १८ ॥
तियाके ॥
पियाके ॥ १९ ॥
भोये ॥
ये ॥ १०० ॥
नहिये ॥
ये ॥ १०१ ॥

ને પધાર્યા જાણી, આ વરને પ્રસન્ન
નગૃહણ કરે છે, પ્રેમભર્યા વચને
ળતાંજ પ્રિયના સુગોળ કપોલદ્વયમાં
થી આ નાયકાના નેત્ર રાતાં જોવાય
મૂદ્રમાંથી સહજ તટ પર આવે અને
લાલિમા આ બાલિકાના નેનમાં છે,
મીનના નેન લાલ જ હોય છે. તેમાં
લાલિમા જણાય આવા પ્રકારના જે

ત્રીયામાં લક્ષણો દેખાય તે પ્રૌઢા ધીરા ધીરા કહેવાય.

अथ सुर्त गोपना परकीया

चोपाई

कहे सबसों सखी गृह अंतर ॥
अब तें हों सोए न स्वतंतर ॥ १०२ ॥१
सास लरो किन मैया लरो ॥
भैया जो भावे सो करो ॥ १०३ ॥
आखु घर न हित दुष्ट मंझारी ॥
मो पर उछाल परी दई मारी ॥ १०४ ॥
दे गई तीक्ष्ण नख दुख दाइ ॥
कासों कहुं दरद सो माइ ॥ १०५ ॥
यह छल छलन छिपावे जोइ ॥
परकीया सुर्त गोपना सोई ॥ १०६ ॥

પ્રીતમની સાથે જે સુરતક્રીડા કરી છે, તે છુપાવવામાં આ નાયકા પરમ ચતુર છે. આ નાયકા બધાને ઘરમાં કહે છે કે બવે હું સ્વતંત્ર રીતે અહી સૂઈ પણ શક્તિ નથી. ચાહે તો સાસુ લડે, મૈયા લડે, અરે ! ભાઈને ફાવેતે કરે. આખું ઘર કોઈ મારા હિતને જોતું નથી. આ ગઈ રાત્રીમાં એક દુષ્ટ બિલાડી હુ સૂતી હતી ત્યાં ઉછળી મારા પર પડી, અને મને મારી દીધી, અને પોતાના તીક્ષ્ણ નખ મને લગાડી ગઈ હવે એનું એટલું દરદ થાય થે તે હું કોને કહું ? આ પ્રમાણે સુરતક્રીડામાં જે નખક્ષતના ચિહ્ન થએલા છે, એને ચાતુર્યતાથી તે છુપાવે છે. આ પ્રમાણે ના છલથી જે પોતાની રસકેલી છુપાવે એ પરકીયા સુર્ત ગોપના કહેવાય છે.

वाक विधग्धा परकीया

अहो पथिक वर्षत हे घाम ॥
रंचत कहुं करो विश्राम ॥ १०७ ॥
इतते निकठ कालिंदी तीर ॥

सीतल मंद सुंगध समीर ॥१०८॥
गहवर तरु तमाल हे जहां ॥
प्रफुल्लित वल्ली मल्लिका तहां ॥१०९॥
छिनक छहां लीजे पय पीजे ॥
बहुर्यो उठ मारग मन दिजे ॥११०॥
पियहि सुनाय पथिक सों कहे ॥
वाक विदग्धा परकीया यहे ॥१११॥

નાયકમાં શ્રેષ્ઠ ભગવાન વનમાં વિચરી રહ્યા છે. તાપની ઋતુ છે, વચમાં આ નાયકાનો નિવાસ આવે છે. તે નાયકશ્રેષ્ઠને એકાંતમાં જોઇ પોતાનો મનોભાવ છુપાવી અતિ રસભર્યા ચાતુર્યાત્મક વચન બોલે છે. હે પથિક, હે પરદેશી, ધૂપ બહુ પડે છે. કોઇ ઠેકાણે સહજ વિશ્રામ કરો. પોતાને ત્યાં વિશ્રામ કરો એમ કહેતી નથી, એ ચાતુર્ય છે. અરે અહીં સઘન વૃક્ષને વીંટળાઇને પ્રફુલ્લિત છે. તેમજ મલ્લિકાનાં પુષ્પો ખીલેલાં છે માટે એક ઘડી અહીં છાંયમાં આરામ કરો અને શીતળ જલપાન કરો. અર્થાત્ અધરરસામૃત પીવો અને પછી મન લાગે ત્યાં ખુશીથી પધારજો. આ પ્રમાણે પથિકના મિષથી પોતાના પિયને સંભળાવે એને વાક્વિદગ્ધા પરકીયા કહેવામાં આવે છે.

अथ लक्षिता परकीया

लक्षण चिन्ह कर जो लख पाई ॥
छल बल बुद्धि न छिपाइ जाई ॥११२॥
सतर भ्रोंह गुरुजन कौ सहे ॥
जो बूझे तोंसो इम कहे ॥ ११३॥
जों कछु भइ सो भइ गति भली ॥
होन हार सो व्हे हे अली ॥११४॥
अरु जो होत हे होहुं सिर पर ॥

नमीर ॥१०८॥
जहां ॥
का तहां ॥१०९॥
य पीजे ॥
न दिजे ॥११०॥
सों कहे ॥
या यहे ॥१११॥

ાન વનમાં વિચરી રહ્યા છે. તાપની ઋતુ
ાસ આવે છે. તે નાયકશ્રેષ્ઠને એકાંતમાં
ાવી અતિ રસભર્યા ચાતુર્યાત્મક વચન
ી, ધૂપ બહુ પડે છે. કોઈ ઠેકાણે સહજ
શ્રામ કરો એમ કહેતી નથી, એ ચાતુર્ય
ને વીંટળાઈને પ્રફુલ્લિત છે. તેમજ
માટે એક ઘડી અહીં છાંયમાં આરામ
રો. અર્થાત્ અધરરસામૃત પીવો અને
પધારજો. આ પ્રમાણે પથિકના મિષથી
એને વાક્વિદગ્ધા પરકીયા કહેવામાં

लक्षिता परकीया

लख पाई ॥
छिपाइ जाई ॥११२॥
कौ सहे ॥
कहे ॥ ११३॥
गति भली ॥
अली ॥११४॥
सिर पर ॥

पेट पातरे नाहिंन बचे सर ॥११५॥
निधरक भइ कहत इम लहिये ॥
सो परकीया लक्षिता कहिये ॥११६॥

આ લક્ષિતા પરકીયામાં પ્રીતમના સગના રમણના સ્ફુટ ચીહ્નો નામ લક્ષણ જણાય છે. તે છલબુદ્ધિથી છુપાવી શકાય તેમ નથી, એટલે હવે તે કોઈથી બીતી નથી. ગુરુજનની ગમે તેટલી ટેઢી ભ્રકુટી એના પર હોય તો પણ તે ડરતી નથી. એને કોઈ પૂછે તો તેને આ પ્રમાણે કહે છે. જે થવાનું હતું તે થયું અને તે ભલું જ થયું છે. હે અલી ! જે હોનહાર હતું તે થયું. અને હવે વળી જે શિર પર આવી પડે તે સહી લઈશ. પાતળું પેટ હોય એમાં બાણ વાગ્યું હોય તો તે આરપાર નીકળી જાય, તેની જેમ જેનાં હલકા પેટ છે તેના પેટમાં વાત રહે જ નહીં, અને તે જ્યાં ત્યાં ગમે તે બોલે પરંતુ આ નાયકા ભય વગરની છે. ભય વગરની થઈને જવાબ આપે છે. આ પ્રમાણે ના લક્ષણવાળી પરકીયા લક્ષિતા નાયકા કહેવાય છે.

नायका भेद नब

प्रोषित पतिका अरु खंडिता ॥
कलहंतग्ति उत्कंठिता ॥ ११७॥
अवर बिप्रलब्धा नायका ॥
बासकसज्जा अभिसारिका ॥११८॥
पुनस्व धीन वल्लभागुनी ॥
नवमी प्रीतम गमनी सुनी ॥११९॥

प्रोषित पतिका

जाको पती देसांतर रहे ॥
अथि संताप जो विरह तन सहे ॥१२०॥
दुर्बल तन मन व्याकुल होइ ॥
प्रोषित पतिका कहिये सोई ॥१२१॥

જેનો પતિ પરદેશ રહે એટલે તેને અતિ સંતાપ રહે. તેને લઈ તન દુર્બલ થઈ જાય, એને લઈ મન વ્યાકુળ થઈ જાય. આવાં

લક્ષણોવાળી પ્રોષિત પતિકા કહેવાય.

अथ मुग्धा प्रोषित पतिका
विरह व्यथा सबहियेहि सहे ॥
सखी जनहुंसुं नाहिन कहे ॥१२२॥
सीतल सेज संवार बिछावे ॥
सोय न सके लाज जिय आवे ॥१२३॥
गद गद कठ रहे अकुलानी ॥
नयनन मांझ न आवे पानी ॥१२४॥
भामिनी संग मनसिज दुःख पावे ॥
सोमुग्धा प्रोपिता पतिका कहावे ॥१२५॥

આ મુગધા પ્રોષિત પતિકા, વિરહ વ્યથા બધી હૃદયમાં જ સહન કરે, પોતાની સખીને પણ હકીકત ન કહે. શીતલમૃદુલ સૈયા સુંદર બનાવે છે, પરંતુ તેમાં તે સૂઇ શકતી નથી, કારણ કે એના હૃદયમાં લાજ આવે છે. તે ગદગદિત કંઠવાળી હોઇ અતિ મૂંઝાય છે, આટલું છતાં નેત્રમાં પાણી બહાર આવવા દેતી નથી. આ ભામિની પોતે સદૈવ કામદેવ સંબંધીનું દુઃખ ભોગવ્યા કરે છે. આ મુગ્ધા પ્રોષિત પતિકા કહેવાય છે.

मध्या प्रोषितपतिका

प्रिय बिन जब ही मदन ज्वर दहे ॥
यह प्रकार सखी सों कहे ॥१२६॥
सखी हों पहरे करकंचन वले ॥
और पर कर करपें चले ॥१२७॥
वसन लेय पट किंकणी सोइ ॥
छिन छिन आधि अधिक क्यों होइ ॥१२८॥
कोन समय आयो यह सजनी ॥
इंदु अनल बरसे सब रजनी ॥१२९॥
यह प्रकार कहत जो लहिये ॥
मध्या प्रोषित पतिका कहिये ॥१३०॥

હેવાય.

तिका
सहे ॥
कहे ॥१२२॥
छावे ॥
जय आवे ॥१२३॥
लानी ॥
पानी ॥१२४॥
दुःख पावे ॥
कहावे ॥१२५॥

તેકા, વિરહ વ્યથા બધી હૃદયમાં જ
હકીકત ન કહે. શીતલમૃદુલ સૈયા
સૂઈ શકતી નથી, કારણ કે એના
દિત કંઠવાળી હોઈ અતિ મૂંઝાય છે,
ર આવંવા દેતી નથી. આ ભામિની
ભોગવ્યા કરે છે. આ મુગ્ધા પ્રોષિત

ोषितपतिका
ज्वर दहे ॥
कहे ॥१२६॥
न वले ॥
ले ॥१२७॥
सोइ ॥
क्यों होइ ॥१२८॥
सजनी ॥
जनी ॥१२९॥
हिये ॥
हिये ॥१३०॥

પ્રિયના મિલન વગર આ નાયકાને મદન જ્વર દેહે છે. એટલે તે સખીને આ પ્રમાણે કહે છે. અરે સખી, તું જો તો ખરી, મેં આ કરમાં સુવર્ણ વલય પહેર્યા છે તે ઊંચા ચડીને બાહુએ પહોંચી જાય છે. અરે ! એક વલયમાં બન્ને હાથ સમાઈ જાય છે, મતલબ કે તે અતિ દૂબળી થઈ ગઈ છે. પોતાના વસ્ત્ર, જે વખતે લે તે વખતે એમાં ઘુઘરીયો ટાંકેલી હોય; તે કીંકણીના રવ થાય છે; તે જોઈ ક્ષણે ક્ષણે એને અધિક દુઃખ વ્યાપે છે,અર્થાત્ આ નાયિકા સંતપ્ત છે. એ કહે છે કે, હે ! સખી, આ કેવો સમય આવ્યો છે કે ઈન્દુ રાત્રીમાં અનલ નામ અગ્નિની વર્ષા કરે છે. આ પ્રમાણે બોલતી જે જોવામાં આવે તે મધ્યા પ્રોષિત પતિકા કહેવાય છે.

प्रौढा प्रोषित पतिका
पिय परदेश धीर नहिं धरे ॥
पीर भीर कछु सुध नहिं परे ॥१३१॥
तरुण अनंग तरुण दुःख बढयो
अग अग गरल जिम चढयो ॥१३२॥
विरह लहरी जब उठ मुरझावे ॥
बाहुको वलय ढरक मुर आवे ॥१३३॥
जानो यह वलय ना ठीक लहे ॥
जीवत हे किधो मरगइ अहे ॥१३४॥
यह प्रकार पेखिये जोइ ॥
प्रौढा प्रोषित पतिका सोइ ॥१३५॥

પ્રૌઢા પ્રોષિત પતિકા નાયિકાનો પતિ જ્યારે પરદેશ હોય ત્યારે તે નાયિકા જરા પણ ધીરજ રાખી શકતી નથી. વળી વિરહ વ્યથાને લઈ તેને કોઈ જાતની શુદ્ધિ રહેતી નથી. જેવો તેનામાં અનંગ નામ કામદેવ પ્રબળ છે તેવો જ તેનો વિપ્રયોગ પણ પ્રબળ હોય છે તે એટલે સુધી કે સર્પ કરડતાં જે ઝેર અંગ અંગમાં વ્યાપી જાય છે તેમ પ્રીતમથી દૂર થતાં જ તેના અંગ અંગમાં વિયોગનું દર્દ વ્યાપી જાય છે કોઈ વખત વિરહની લહેરમાં તે બેભાન થઈ જાય છે. ત્યારે તેના

હાથમાં પહેરેલા વલય નામ કંકણ નીચે સરકી પડે છે તે જાણે કે તેણી જીવે છે કે મરી ગઇ છે તેની શંકામાં તે કંકણને ત્યાં રહેવું ઠીક લાગતું નથી. આવી અવસ્થા જે નાયિકાની દેખાય તેને પ્રૌઢા પતિકા નાયિકા કહેવાય.

परकीया प्रोषित पतिका

प्राण पियारे पीयही न पेखे ॥
सो तिय सब जग सुनो देखे ॥१३६॥
आनके ढिंग उसास नहीं लेही ॥
मुंदे मुहते उतर देही ॥१३७॥
तपत उसास तहां कोउ लहे ॥
बाल विरहिनीकी तब कहे ॥१३८॥
सखी जब कमल फूल पकरावे ॥
हाथ न छुवे निकट धरवावे ॥१३९॥
अपने करजु विरह ज्वर ताते
मत मुरझाय डरे तिय याते ॥१४०॥

પોતાના પ્રાણપ્યારા પ્રીતમને દેખ્યા વગર આ ત્રિયા સર્વ જગતને સૂનું દેખે. બીજાની આગળ તે ઉષ્ણ શ્વાસ પણ ન લે અને કોઇ પૂછે તો મુખ બંધ રાખી ઉત્તર આપે, ઉષ્ણ શ્વાસ તેના મુખમાંથી આવે આને કવિઓ બાલ વિરહીની કહે છે. સખી જ્યારે કમળનું પુષ્પ, તેના હાથમાં પકડાવે, ત્યારે તે હાથમાં ન લેતાં તેને નજીકમાં મુકાવે છે, કારણ કે તેના હાથમાં વીરહજ્વર છે એટલે તે વખતે કમળ મુરઝાઇ જાય.

अवां अग्नि जिम अंतर दहिये ॥
परकीया प्रोषित पतिका कहिये ॥१४१॥

નિભાડાનો અગ્નિ જેમ અંદર રહેલા ઠામને પકવે છે તેમજ આ વિરહાગ્નિ આ બાલિકાના હૃદયને દહન કરી રહેલ છે, આ લક્ષણવાળી પ્રોષિત પતિકા કહેવાય છે.

प्रेम मिटे नहीं जन्म भर उत्तम कुलकी लाग ॥

કણ નીચે સરકી પડે છે તે જાણે કે તેણી
ાંકામાં તે કંકણને ત્યાં રહેવું ઠીક લાગતું
કાની દેખાય તેને પ્રૌઢા પતિકા નાયિકા

प्रोषित पतिका

पेखे ॥
नो देखे ॥१३६॥
हीं लेही ॥
१३७॥
लहे ॥
कहे ॥१३८॥
न पकरावे ॥
रवावे ॥१३९॥
र ताते
याते ॥१४०॥

ीतमने દેખ્યા વગર આ ત્રિયા સર્વ
ાગળ તે ઉષ્ણ શ્વાસ પણ ન લે અને
ત્તર આપે, ઉષ્ણ શ્વાસ તેના મુખમાંથી
હીની કહે છે. સખી જ્યારે કમળનું
ારે તે હાથમાં ન લેતાં તેને નજીકમાં
ામાં વીરહજ્વર છે એટલે તે વખતે

दहिये ॥
कहिये ॥१४१॥

અંદર રહેલા ઠામને પકવે છે તેમજ
હૃદયને દહન કરી રહેલ છે, આ
ાય છે.

र उत्तम कुलकी लाग ॥

ज्यों युगभर जलमें रहे मिटे न चकमक आग ॥१४२॥

ઉત્તમ જે કુલીન છે એને કોઈની સાથે પ્રેમ લાગ્યો હોય તો તે પ્રેમ જન્મભર એકરસ ટકી રહે છે, જેમ ચકમકનો પથ્થર આખા યુગ સુધી જલમાં ડૂબી રહે તો પણ એને જ્યારે કાઢો ત્યારે એનામાં એ જ અગ્નિની ચમક દેખાય, તેમજ આ બાલા ગમે તેટલું પ્રિયના મિલન વગરનું દુઃખ સહન કરે તો પણ તેનો પ્રેમ પ્રીતમ પરથી ઘટતો નથી.

खंडिता

प्रीतम अनत रेन सब जगे ॥
अंग अंग रति चिन्हन पगे ॥१४३॥
भोर भये जाके घर आवे ॥
सोवनिता खंडिता कहावे ॥१४४॥

પ્રીતમ અન્ય નાયિકાને ત્યાં આખી રાત્રી બિરાજ્યા ને તેના અંગ અંગ પ્રતિ રતિના ચિહ્ન અંકિત થયેલ છે એવો પ્રીતમ સવારમાં આ નાયકાના ઘરે આવે એ વનિતા ખંડિતા કહેવાય છે, હવે ખંડિતામાં પણ ભેદો છે, તે ભેદનું હવે વર્ણન કરે છે.

मुग्धा खंडिता

पिय उर उरज अंक पहिचाने
कुंभचिह्न कछू जियमेजाने ॥१४५॥
नक्षतख छ्ती चिते चकि रहे ॥
ते प्रीतमतें पूछ्यो चहे ॥१४६॥
पिय हस ताही कंठ लगावे ॥
सो मुग्धा खंडिता कहावे ॥१४७॥

પ્રિયના હૃદય પર સ્તનના ચિહ્ન જોઈને નાયકા માને છે કે અન્ય નાયકાના કુચના ચિહ્ન છે વળી નખક્ષતના ચિહ્ન છાતી પર જોઈ એ ચકિત થઈ જાય છે એટલે તે પ્રીતમને પુછવાની ઈચ્છા કરે છે ત્યાં તો આ પ્રીતમ હસીને નાયકાને કંઠે લગાવી દે છે. આ મુગ્ધા ખંડિતા

નાયકા કહેવાય છે.

मध्या खंडिता

प्रीतम उर कुछ चिन्हन चहे ॥
जाने पर व छू वे नहीं कहे ॥१४८॥
पुन तन में नख रेखहि देखे ॥
स्वासनभरे न आंखन पेखे ॥१४९॥
चपल चखन ते जो जल आवे ॥
मुख धोवन मिस ताहि दुरावे ॥१५०॥
मन मन विमन होय रस सानी ॥
मध्या खंडिता एसे बखानी ॥१५१॥

પ્રીતમના હૃદય પર કોઈ ચિહ્ન ન હોય એવું આ નાયકા ઈચ્છે છે છતાં ચિહ્ન જણાય છે, પરંતુ પોતે કહેતી નથી વારંવાર આપના તનમાં નખક્ષત તે જોવે છે એ જોઈ તે હતાશ થઈને શ્વાસ લે છે, પરંતુ આંખ ખોલતી નથી. એને દુઃખ તો ઘણું જ છે એના ચપળ નેત્રમાંથી અશ્રુ ભરાઈ આવે છે પરંતુ મુખ ધોવાના બહાનાથી એ પોતાનું મન દુઃખ છુપાવે છે. મનમાંને મનમાં તે વિમન નામ હતાશ થઈ જાય છે. આવી જે રસમાં સનાએલી હોય તે મધ્યા ખંડિતા કહેવાય છે.

प्रौढा खंडिता

भोरहिआयो मोहन लाल ॥
प्रिया यावक अंकित भाल ॥१५२॥
नयननीर नयन अब धारे ॥
प्रात अमंगल ते नहीं डारे ॥१५३॥
दर्पण ले पिय आगे धरे ॥
व्यंग वचन बोलत नहिं डरें ॥१५४॥
कहुंकहुं नखक्षत देखियत एसे ॥
रतिकी प्रीतिके अंकुर जैसे ॥१५५॥
ऊपर ईम देखियत रंग बढ्यो ॥
गाढालिंगन टूट दी परयो ॥१५६॥

ा खंडिता

चहे ॥
ीं कहे ॥१४८॥
हे देखे ॥
पेखे ॥१४९॥
जल आवे ॥
दुरावे ॥१५०॥
स सानी ॥
खानी ॥१५१॥

ચિહ્ન ન હોય એવું આ નાયકા ઈચ્છે
પોતે કહેતી નથી વારંવાર આપના
ઈ તે હતાશ થઈને શ્વાસ લે છે, પરંતુ
તો ઘણું જ છે એના ચપળ નેત્રમાંથી
ધોવાના બહાનાથી એ પોતાનું મન
તે વિમન નામ હતાશ થઈ જાય છે.
તે મધ્યા ખંડિતા કહેવાય છે.

खंडिता

॥
ाल ॥१५२॥
ारे ॥
ारे ॥१५३॥
॥
डरें ॥१५४॥
एसे ॥
जैसे ॥१५५॥
बढ्यो ॥
ो ॥१५६॥

यह प्रकार कहत रीससानी ॥
सो प्रौढा खंडिता बखानी ॥१५७॥

મોહનલાલ પ્રાતઃકાળમાં આ પ્રૌઢા ખંડિતાને ત્યાં પધારે છે તે વખતે પ્યારીજીના ચરણ ચિહ્નથી આપનું ભાલ અંકિત છે. ચર્ણ ચિહ્નની લાલ છાપ પડેલી છે તે જોઈ નયનમાં નીર ઉભરાઈ આવે છે. પરંતુ પ્રાતઃકાળમાં આંસુ સારવા તે અમંગળ ગણાય માટે અશ્રુ સારતી નથી પરંતુ પ્રીતમના સામું એક દર્પણ લાવીને ધરે છે. આ નાયકા વ્યંગ વચન બોલતાં જરા પણ ડરતી નથી. કોઈ કોઈ ઠેકાણે તો એવા નખ ક્ષત પ્રકટ દેખાય છે કે જાણે રતિની પ્રીતિના અંકુર ઉદ્‌ભવ્યા હોય. ઉપરથી તો આ પ્રમાણે અરસપરસ એક બીજા સામું જુએ છે અને તુરત જ પ્રેમ રંગથી રંજીત થઈ અન્યોન્ય ગાઢાલિંગન કરી પ્રેમમાં ચકચૂર બની જાય છે. આ પ્રમાણેનાં લક્ષણ સંયુક્ત નાયિકા પ્રૌઢા ખંડિતાના ગણાય છે.

परकीया खंडिता

पिय गर कंकण मुद्रा लहे गंडन श्रमके कण पुन चहे ॥१५८॥
नमित नयन कर ठाढी रहे प्रीत भंग डर कछु वन कहे ॥१५९॥
दूती परकर नयन तरेरे उरे सीस दुसास जरेरे ॥१६०॥
टपक टपक दृग असुवा परे कमल दलन मोती झरे ॥१६१॥
यह प्रकार प्रेम रस सानी सो परकीया खंडिता बखानी ॥१६२॥

પ્રિયની ગ્રીવા પર નાયક જ્યાં રાત રહ્યા છે તે નાયિકાના કંકણની છાપ દેખાય છે અને કપોલ દ્વય પર કાંઈક શ્રમ જલના બિંદુ પણ જણાય છે. આ સર્વ જોઈ તે નમીત નયન કરીને ઠાડી રહે, પ્રીતનો ભંગ થાય, એ ખાતર તે નાયકને કાંઈ કહેતી નથી પરંતુ દુતી પર રીસ કાઢે છે અને ટેઢાં નેત્ર પણ કરે છે અને હૃદય પર શીષ ઢાળી દુઃશ્વાસ નામ ઉષ્ણ શ્વાસ લે છે જાણે કે એ જલી રહી હોય એમ દેખાય છે, ટપક ટપક નેનમાંથી આંસુ પડે છે ને જાણે કે કમળના દળ પર મોતી ઝરતા હોય એવું દેખાય છે, આ પ્રમાણે જે

પ્રેમરસથી રંગાએલી દેખાય, તેને પરકીયા ખંડિતા કહેવામાં આવે છે.

दोहा

सब काहु सों देखिये लाल तिहारी प्रीत
जहां डारो तांही बढे अमर वेलकी रीत ॥१६३॥

અમરવેલ જ્યાં નાખો ત્યાં ચોટી જાય એવીજ રીતે હે નંદલાલ તારા ઉપરની પ્રીત જ્યાં દેખો ત્યાં વધતી જ જોવામાં આવે છે. સમસ્ત વૃજમાં દરેક ત્રિયાઓમાં હે લાલન તારી પ્રતી એકધારી જોવામાં આવે છે કારણ કે દરેકની પ્રીતિનું પાત્ર તું એક જ છો. વૃજમાં ગોપ બાલકો, વૃદ્ધ ગોપો તેમજ સામાન્ય સર્વની વર્ગ એકસરખી તારા પર પ્રીત છે અને દરેક ભાવનો તું પોષક છે, ભક્ત પ્રસન્ન રહે એવી જ દરેક પ્રકારની લીલા કરી ભક્તના દરેક પ્રકારના પ્રેમાભાવને તું સંતોષે છે. મતલબ કે ભક્તજન પર તારી અપાર કરુણા તેમજ પક્ષપાત છે.

कलहंतरिता

प्रथमही पीयही अनादर करे पीछे ते पछतायो करे ॥१६४॥
स्वास भरे उर अती संताप उरजे मुरजे करे प्रलाप ॥१६५॥
सोचत सीश धुनत जोलहिये सो तिय कलहंतरिता कहिये ॥१६६॥

मुग्धा कलहंतरिता

प्रीतम अनुनय कर करगहे वह लटलपट लाज सों रहे ॥१६७॥
पीछे मलय पवन जब वहे तब पिय उर धर सोयो चहे ॥१६८॥
मन मन सीश धुनत जो लहिये मुग्धा कलहंतरिता सो कहिये ॥१६९॥

પ્રથમ પ્રિય એના આંગણામાં પધારે કે તુરત જ પ્રીતમનો અનાદર કરે અને પ્રીતમ પધારી ગયા પછી પશ્ચાતાપ કરે, પછી ઉષ્ણ શ્વાસ લે અને અતિ સંતાપ કરે અને હૃદયમાં એવી ભારે મૂંઝવણ થઈ આવે, પછી ગાઢ રૂદન કરે, ખૂબ શોચ કરે અને મસ્તક ધુણાવ્યા કરે કે મેં આ શું કર્યું ? આવાં લક્ષણો દેખાય તે કલહંતરિતા કહેવાય. મુગ્ધા કલહંતરિતા પાસે પ્રીતમ પધારી એને અનુનય નામ પ્રાર્થના

પરકીયા ખંડિતા કહેવામાં આવે છે.

दोहा

लाल तिहारी प्रीत
मर वेलकी रीत ॥१६३॥

ત્યાં ચોટી જાય એવીજ રીતે હે
દેખો ત્યાં વધતી જ જોવામાં આવે
ોમાં હે લાલન તારી પ્રતી એકધારી
કની પ્રીતિનું પાત્ર તું એક જ છો.
ોપો તેમજ સામાન્ય સર્વની વર્ગ
ને દરેક ભાવનો તું પોષક છે, ભક્ત
લીલા કરી ભક્તના દરેક પ્રકારના
બ કે ભક્તજન પર તારી અપાર

हंतरिता

छे ते पछतायो करे ॥१६४॥
ते मुरजे करे प्रलाप ॥१६५॥
तिय कलहंतरिता कहिये ॥१६६॥

कलहंतरिता

लटलपट लाज सों रहे ॥१६७॥
पिय उर धर सोयो चहे ॥१६८॥
ध्या कलहंतरिता सो कहिये ॥१६९॥

ામાં પધારે કે તુરત જ પ્રીતમનો
ાયા પછી પશ્ચાતાપ કરે, પછી ઉષ્ણ
ને હૃદયમાં એવી ભારે મૂંઝવણ થઈ
શોચ કરે અને મસ્તક ધુણાવ્યા કરે
ો દેખાય તે કલહંતરિતા કહેવાય.
ધારી એને અનુનય નામ પ્રાર્થના

કરે, તેમજ પોતાના હસ્તથી તેનો હસ્ત ગ્રહણ કરે નામ પકડે, પરંતુ આ મુગ્ધા છે એટલે લાજથી લપટાઈ રહે છે એટલે પ્રીતમ તેની પાસેથી પધારી જાય છે. પછી એ એકલી પડે છે, ત્યારબાદ શીત પવન વહે છે અને મુગ્ધા નાયકા પીયને હૃદય પર ધારણ કરી શયન કરવાની ઈચ્છા કરે છે. આ મુગ્ધા કલહંતરીતા ત્યારબાદ મનોમન પસ્તાય છે અને આ મેં ખોટું કર્યું એમ માની મસ્તક ધુણાવે છે. આ સ્થિતિની નાયકા મુગ્ધા કલહંતરિતા કહેવાય છે.

मध्या कलहंतरिता

रमन आन अनुनय अनुसरे रुप के गर्व अनादर करे ॥१७०॥
पीछे अती दुःख कहत लजाय कहे विना हिये पीर न जाया ॥१७१॥
चकित भई सहचरी सो कहे वात आन अघरन में रहे ॥१७२॥
बैठी अधोमुख सोभे जोइ मध्या कलहंतरिता तिय सोइ ॥१७३॥

રમણાર્થે આવેલો પ્રિયતમ પ્રથમ આવતાં જ વિનય કરે પરંતુ રૂપગર્વિલી મધ્યા કલહંતરિતા એનો અનાદર કરે, પછી પ્રાણવલ્લભ પધારી જાય, ત્યારબાદ એને અતિ દુઃખ થાય અને તે કહેતાં પણ શરમાય અને કહ્યા વિના હૃદયની પીડ ઓછી ન થાય, પછી ચકિત થઈ સહચરીને કહે. પરંતુ કહેવા આવેલી વાત અધરોષ્ટમાં જ રહે અને નીચું મુખ કરીને બેસે અને શોભાના પૂતળા જેવી દેખાઈ આવે. આ મધ્યા કલહંતરિતા કહેવાય.

प्रौढा कलहंतरिता.

अये जब मोहन रंग भरे, क्यों में नयन तरेरे करे ॥१७४॥
कुच लट गहत अनक क्यों परी, क्यों कुच छुवत कलह में करी ॥१७५॥
अलिकद्दष्ट निष्ट बड कोइ, आइ निधि करपहिले खोइ ॥१७६॥
यह प्रकार प्रलपतिजो लहिये, प्रौढा कलहंतरिता कहीए ॥१७७॥

જ્યારે કોટીકામસુંદર રંગભર્યા મારે ત્યાં આવ્યા, ત્યારે મેં કેમ નેત્ર ઉગ્ર કર્યા ? અરે ! મારા કૂચ તેમજ વેણીની લટ ગ્રહણ

કરતાં હું કેમ રિસાઇ ગઇ ? અરે ! કૂચ ગ્રહણ કરતી વખતે મેં કલહ કેમ કર્યો ?અરે ! મોટા મોટા યોગીયોને જે દષ્ટિપથમાં ન આવે એ નિધિ મારે ત્યાં આવેલી મેં ખોઇ. આ પ્રમાણે વિલાપ કરતી જોવામાં આવે તે પ્રૌઢા કલહંતરિતા કહેવાય છે.

परकीया कलहंतरीता.

जाके लीये पती न में पेखे, गुरुवे जेहरवे कर लेखे ॥१७८॥
धीरज धन में दीन लुटाइ, त्यों त्यों सहचरीसों चीरराइ ॥१७९॥
लाज तीनक सम तोरही दीनी, सरीता वार बुंद समकीनी ॥१८०॥
सो पीय आज में अती अपमाने, सखी विधि अतीप्रती कुलहीजाने ॥१८१॥
यह वीधवीलपती प्रभ पती परकीया कलहंतरिता कहीये ॥१८२॥

જે પ્રિયતમના પ્રેમ ખાતર મેં પતિના સામું પણ ન જોયું, વળી જે ગુરુજનો હતા તેને પણ ન ગણ્યા, અરે ! કેટલાએ ધીરજ રૂપી ધર્મથી મેં સમગ્ર સમય વિતાવ્યો અને વળી સખીજન પર પણ ચીડ ઘણી કરી. અરે ! લાજ શરમ તો તણખલાની જેમ તોડી નાખી. અરે ! એને વરવા માટે મોટી સરિતાઓ જલના બુંદ જેવી ગણી, એ પ્રિય આજે મારે આંગણે આવ્યા ત્યારે મેં એનું અપમાન કર્યું. માટે હે સખી ! વિધિ અતિ પ્રતિકુળ જણાય છે. આ પ્રમાણે શોચગ્રસ્ત થઇ જે વિલાપ પ્રલાપ કરતી જોવામાં આવે તે પરકીયા કલહંતરિતા ગણાય છે.

दोहा

रसहु लाग कलहंतसों कलह न कीजे कोय
कानहु जो उनो करे सो सोनो जर जाय ॥१८३॥

જેની સાથે રસ લાગ્યો હોય તેનાથી કલહ કોઇ રીતે ન કરવો. જો સોનાના વજનથી કાનને નુકસાન થતું હોય તો તે સોનું શું કામનું ? ભલે સોનું સળગી જાય કાનને નુકસાન થવા ન દેવાય, તેવી જ રીતે જે કલહથી પ્રીતમ દૂર થાય તેવો કલહ શું કામનો ? ભલે તેના

રે ! કૂચ ગ્રહણ કરતી વખતે મેં કલહ
યોગીયોને જે દષ્ટિપથમાં ન આવે એ
ઈ. આ પ્રમાણે વિલાપ કરતી જોવામાં
ાય છે.

कलहंतरीता.

गुरुवे जेहरवे कर लेखे ॥१७८॥
त्यों सहचरीसों चीरराइ ॥१७९॥
सरीता वार बुंद समकीनी ॥१८०॥
ने, सखी विधि अतीप्रती कुलहीजाने

कीया कलहंतरिता कहीये ॥१८२॥

ર મેં પતિના સામું પણ ન જોયું, વળી
ગણ્યા, અરે ! કેટલાએ ધીરજ રૂપી
ો અને વળી સખીજન પર પણ ચીડ
તણખલાની જેમ તોડી નાખી. અરે !
મો જલના બુંદ જેવી ગણી, એ પ્રિય
ારે મેં એનું અપમાન કર્યું. માટે હે
ાય છે. આ પ્રમાણે શોચગ્રસ્ત થઈ જે
ાં આવે તે પરકીયા કલહંતરિતા

दोहा

कलह न कीजे कोय
सोनो जर जाय ॥१८३॥

ોય તેનાથી કલહ કોઈ રીતે ન કરવો.
ાન થતું હોય તો તે સોનું શું કામનું ?
ુકસાન થવા ન દેવાય, તેવી જ રીતે
વો કલહ શું કામનો ? ભલે તેના

ભીતરમાં સ્નેહ હોય.

अथ उत्कंठिता लक्षण.

बांध संकेत पीय नहीं आवे, चींता
कर तीय अती दुःख पावे ॥१८४॥
आरती कर संताप जनाइ, तन तोरत
अति लेत ज्रंभाइ ॥१८५॥
भर भर नयन अवस्था कहे, उत्कंठीता
नायका वहे ॥१८६॥

પ્રીતમની સાથના સંકેતમાં નક્કી થયું હોય કે અમુક સમયે નાયક પધારશે. આ નાયકા પ્રતીક્ષા કરી રહી હોય અને કરાર મુજબ પ્રિય ન આવે એટલે ચિંતા કરી તે અતિ દુઃખ પામે. એ આરતી કર્યા કરે અને સંતાપ દેખાડે અને આખું શરીર તોડતી હોય એવો દેખાવ કરે અને બગાસાં ખાયા કરે, એનાં નેત્ર વારંવાર જલથી ભરાઈ જાય. આવી અવસ્થા જોવામાં આવે તે ઉત્કંઠિતા નાયકા કહેવાય.

मुग्धा उत्कंठिता.

प्राण पिय अजहु नहिं आये हों जानो कि नहि विरमाये ॥१८७॥
लाज ते सखी कहुं नहिं बुझे, चींता कर मन ही मन सुरझे ॥१८८॥
चकित भइ घर आंगन फिरे, कोन जाय उसासन भरे ॥१८९॥
दुःखतें मुख पीयरी पर आवे, मुग्धा उत्कंठिता कहावे ॥१९०॥

અરે પ્રાણનાથ હજુ ન આવ્યા ? કોણ જાણે કોઈએ આપનો ભરમાવ્યા હશે. શરમની મારી સખીને પણ આ મુગ્ધા છે માટે પૂછતી નથી અને મનમાંને મનમાંજ કાંઈ કશકુ મેળવવા મથામણ કર્યા કરે અને ચકિત થઈને ઘરમાં તેમજ આંગણામાં ફર્યા કરે અને છેવટ ઘરના એક ખૂણામાં જઈ ગુપ્ત રીતે ઉષ્ણ શ્વાસ નામ નિશ્વાસ લીધા કરે, દુઃખ વડે કરી એનું મુખ પીળું પડી ગયેલું હોય નામ લોહી બધું ઊડી ગયું હોય, આ મુગ્ધા ઉત્કંઠિતા ગણાય.

मध्या उत्कंठिता.

करे विचार मन ही मन भइ, क्यों नहीं आये प्रीतम दइ ॥१९१॥

के यह सखी गये नहीं लेना, के कछु डरपे पंकज नयना ॥१९२॥
भर आवे तब लोचन पानी घुम परे तब कहे सयानी ॥१९३॥
सोचत इम जल मोचत लहीए मध्याऊत्क ठिताजु कहीए ॥१९४॥

આ નાયકા મનમાં ને મનમાં જ વિચાર કરે છે કે હે વિધાતા પ્રીતમ કહ્યા મુજબ કેમ નહીં પધાર્યા હોય ? અરે ! કાં તો સખી આપને લેવા નહીં ગઈ હોય ? અગર તો કમલનયન એકલા આવતા બન્યા હોય ? એટલું વિચારતાની સાથે જ એના નેત્રમાં જલ ભરાઈ આવે અને પછી ચક્કર આવવાથી તે પડી જાય. આ સયાની કહેવાય છે. અગર તો એની સખી એને સયાની કહી ધીરજ આપે છે. આ પ્રમાણે જે સોચગ્રસ્ત તેમજ જલસારતી જોવામાં આવે તે મધ્યા ઉત્કંઠિતા કહેવાય છે.

प्रौढा उत्कंठिता

प्रीतम अन आए जब लहे ठाडी कुंजसदन इम कहे ॥१९५॥
अहो निकुंज भ्रात इत सुनीधो हे सखी युथा मन मन गुनीधो ॥१९६॥
हे निशिमात तात अंधीयारे पुछत हों तुमहितु हमारे ॥१९७॥
हो तमाल हो बंधु रसाल क्यों नहीं आए मोहनलाल ॥१९८॥
एसे विलपती प्रलपती लहिये प्रौढा उत्कंठिता सो कहिये ॥१९९॥

પ્રીતમ નિકુંજમાં ન પધાર્યા એવું જાણી કુંજસદનમાં ઊભી ઊભી એમ કહે છે. અહો ! નિકુંજ, ભાઈ મારી હકીકત તમો સાંભળો. ચંકપવેલી, નાગવેલી, રાયવેલી આદિ નિકુંજમાં વસતી વલ્લરાયોને સખી સંબોધનથી કહે છે. હે સખી તમો મારી અવસ્થાનો મનમાં વિચાર કરો. હે રાત્રીરૂપી માતા, હે અંધકારરૂપ પિતા, હું તમને પૂછું છું કારણ કે તમો મારા હિતુ નામ સહાયક છો. હે તમાલવૃક્ષ, હે બંધુ, હે રસાલ, મોહનલાલ કેમ પધાર્યા નહીં ? આ પ્રમાણે વિલાપ-પ્રલાપ કરતી જે જોવામાં આવે તેને પ્રૌઢા ઉત્કંઠિતા સમજવી.

परकीया उत्कंठिता

के कछु डरपे पंकज नयना ॥१९२॥
 परे तब कहे सयानी ॥१९३॥
मध्याऊत्क ठिताजु कहीए ॥१९४॥

મમાં જ વિચાર કરે છે કે હે વિધાતા
ધાર્યા હોય ? અરે ! કાં તો સખી
ગર તો કમલનયન એકલા આવતા
 સાથે જ એના નેત્રમાં જલ ભરાઈ
 તે પડી જાય. આ સયાની કહેવાય
સયાની કહી ધીરજ આપે છે. આ
લસારતી જોવામાં આવે તે મધ્યા

उत्कंठिता

 कुंजसदन इम कहे ॥१९५॥
पखी युथा मन मन गुनीधो ॥१९६॥
 हों तुमहितु हमारे ॥१९७॥
नहीं आए मोहनलाल ॥१९८॥
ढा उत्कंठिता सो कहिये ॥१९९॥

ર્યા એવું જાણી કુંજસદનમાં ઊભી
નેકુંજ, ભાઈ મારી હકીકત તમો
રાયવેલી આદિ નિકુંજમાં વસતી
છે. હે સખી તમો મારી અવસ્થાનો
 માતા, હે અંધકારરૂપ પિતા, હું
ારા હિતુ નામ સહાયક છો. હે
ોહનલાલ કેમ પધાર્યા નહીં ? આ
જોવામાં આવે તેને પ્રૌઢા ઉત્કંઠિતા

ीया उत्कंठिता

जीही मनमोहन पीय हीतमाई, ईलको बनधन बसी न ठराइ ॥
कवन कवन तप में नहीं कीयो, वारिद बहींर रहीबो लीयो ॥
मनसिज देव सेव इमकीनी, लाजतही में दक्षिणा दीनी ॥
सोपीय आज आतिथ नहीं भये, भोरे कीनही भोरे लये ॥
यों वनमें मनमें दुख पाबे परकीया उत्कंठिता कहावे ॥२०४॥

મનમોહન પ્રિયના પ્રેમને લઈ એકલી સઘનવનમાં રહેતા પણ હું બીધી નહીં. અરે, શાં શાં તપ મેં નથી કર્યા ? અરે ! વર્ષાઋતુમાં પણ બહાર ખુલ્લામાં હું રહી, મનસી જ એટલે કામદેવ, એટલે મારો પ્રિયતમ નંદકુમાર. મેં એની એવી સેવા કરી કે જેની ખાતર મેં લોકલાજ, કુળકાનની દક્ષિણા દીધી. એ પ્રિયતમ આજે મારા અતિથિ ન થયા. અરે, એ પ્રિયતમ ભોળો છે. એને કોઈએ ભોળવી લીધો. આ પ્રમાણે એકાંત વનમાં મનમાં દુઃખ પામ્યા કરે એને પરકીયા ઉત્કંઠિતા કહેવી.

अथ विप्रलब्धा लक्षण.

पिय संकेत आप चल आवे, तहां प्रीतमकुं नांही न पावे ॥२०५॥
स्वास भरे लोचन जल भरे, पीय सहचरी सों झुकझुक लरे ॥
मनवैराग्य धरे दुःख पावे, युवती विप्रलब्धा सु कहावे ॥

આ વિપ્રલબ્ધાને પ્રિયતમે તેની સખી સાથે સંકેત મોકલેલ કે રાત્રીએ અમુક ઘેર આવે, એટલે આ સખી પોતાની સખી સાથે પોતે ચાલીને આવી, પરંતુ ત્યાં પ્રીતમ પ્રાપ્ત ન થયા. એટલે શ્વાસ લેવા લાગી નેનમાં જલ ભરાઈ ગયા અને પોતાની જે પ્રિય સહચરી છે, એની સાથે ઝુકીઝુકીને લડવા લાગી. પછી એના મનમાં અતિ દુઃખ પામવાથી વૈરાગ્ય આવી જાય છે. આ યુવતી વિપ્રલબ્ધા કહેવાય છે.

मुग्धा विप्रलब्धा.

कपट सोंह कर कर सखी जाको, ले आइ निकुंद में ताको ॥
तहां प्रीतमकुं नांही न पावे क्षुभित होय छबी कहत न आवे ॥
सतर भ्रोंह सो सखी डरावे मुग्धा विप्रलब्धा सु कहावे ॥२१०॥

આ મુગ્ધા વિપ્રલબ્ધાને તેની સખી ખોટા ખોટા સોગન ખાઈને, સમજાવીને નિકુંજમાં લાવે છે પરંતુ પ્રીતમ તેને મળતા નથી. તે વખતે તે છોભિલી પડી જાય છે. તે વખતની એની શોભા કહી જાય એમ નથી, પછી તો સખી પર ક્રોધમય ટેઢી ભ્રકુટી કરી સખીને ડરાવે છે. આ લક્ષણવાળી મુગ્ધા વિપ્રલબ્ધા કહેવાય છે.

मध्या विप्रलब्धा.

पिय संकेत आय वरबाला, पाये पीयही न रुपरसाला ॥
अधमुद्रित नयनन चकि रहे, आधी बात बदत छबी लहे ॥
आधी बीरी दशनन दरे, ठाडी गृढ उसासन भरे ॥२१३॥
कछु एक मन वैराग्यही आवे, मध्या विप्रलब्धा सु कहावे ॥

પોતાના પ્રિયતમને સંકેત સ્થળ કહ્યું હોય સ્થળે આ બાલા આવે પરંતુ આ રૂપરસાલ બાલિકાને ત્યાં પ્રિયતમ મળતા નથી. એનાં નેન અર્ધ ખુલ્લાં છે. નેત્રથી એ તાક્યા કરે છે. કોઈ પૂછે તો અડધી વાત કહે, વળી આ મધ્યા અત્યંત સુંદર છે. એની દંતપંક્તિ નીચે અડધી બીડી છે અને અડધી બહાર છે, તે પણ એમની એમ રહે છે. પોતે ઊભી ઊભી ગૂઢ ઉસાસ નામ નિસાસા લઈ રહી છે. અતિ દુઃખને લીધે તેના મનમાં જરા થોડીવાર માટે વૈરાગ્ય આવી જાય છે. આવાં લક્ષણોવાળી મુગ્ધા વિપ્રલબ્ધા કહેવાય છે.

प्रौढा विप्रलब्धा.

कुंजसदन सुनो जब देखे, सखीजनहुको संग न पेखे ॥
कुटील कामदेव ते डरे, वाम देवते विनति करे ॥२१६॥
भोशंकर शूलीन, शिवशंकर, हर हीमकरघर उग्र भयंकर ॥
मदन मथन मृड अंतरयामी त्रात होहु जगतके स्वामि ॥
भर भर नयन त्रिनयन मनावे प्रौढा विप्रलब्धासु कहावे ॥

કુંજસદન પ્રીતમ વગરનું સૂનું જુવે એટલે આ પ્રૌઢા સખીજનના સંગને પણ જોતી નથી. કુટીલ કામદેવનો એને ભય લાગે છે, એટલે વામદેવ નામ મહાદેવને વિનંતી કરે છે. હે શંકર, હે ત્રિશુળ ધારણ કરવાવાળા, હે હર, હે હીમ કન્યા પાર્વતીના હસ્તને

ે તેની સખી ખોટા ખોટા સોગન
ાવે છે પરંતુ પ્રીતમ તેને મળતા નથી.
છે. તે વખતની એની શોભા કહી જાય
ોધમય ટેઢી ભ્રકુટી કરી સખીને ડરાવે
લબ્ધા કહેવાય છે.

विप्रलब्धा.

, पाये पीयही न रुपरसाला ॥
हे, आधी बात बदत छब्बी लहे ॥
ाडी गृढ उसासन भरे ॥२१३॥
ावे, मध्या विप्रलब्धा सु कहावे ॥

 સ્થળ કહ્યું હોય સ્થળે આ બાલા
કાને ત્યાં પ્રિયતમ મળતા નથી. એનાં
તાક્યા કરે છે. કોઈ પૂછે તો અડધી
ાંત સુંદર છે. એની દંતપંક્તિ નીચે
ાર છે, તે પણ એમની એમ રહે છે.
નામ નિસાસા લઈ રહી છે. અતિ
ાડીવાર માટે વૈરાગ્ય આવી જાય છે.
બ્ધા કહેવાય છે.

विप्रलब्धा.

सखीजनहुको संग न पेखे ॥
ाम देवते विनति करे ॥२१६॥
, हर हीमकरघर उग्र भयंकर ॥
त्रात होहु जगतके स्वामि ॥
ावे प्रौढा विप्रलब्धासु कहावे ॥

નું સૂનું જુવે એટલે આ પ્રૌઢા
. કુટીલ કામદેવનો એને ભય લાગે
વને વિનંતી કરે છે. હે શંકર, હે
, હે હીમ કન્યા પાર્વતીના હસ્તને

પકડવાવાળા, હે ઉગ્ર, હે ભયંકર, હે કામને હરનારા, હે જગતના સ્વામી, હે અંતર્યામી, મને આ કામદેવના ત્રાસમાંથી બચાવો, આ પ્રમાણે નેત્રમાં જળભરી જે ત્રિનયન શંભુને મનાવે તેને પ્રોઢા વિપ્રલબ્ધા કહેવામાં આવે છે.

परकीया विप्रलब्धा

धिरज अहीके शीश पग धरे, लज्जा तरल दरगणी तरे ॥
तीमीर महागज हाथ न ठेले, पतीडर ना हरपायन पेले ॥
यह वीध कुंजसदन चल आवे, तहां मनमोहन पीयही न पावे ॥
लताकर घरे अरु चींता करे, स्वास भरे लोचन जल भरे ॥
दूती कुसुम विजना विजे, तापर सतर भ्रोहकर खीजे ॥२२४॥
यरु प्रकार परखीये तीया, सोहे विप्रलब्धा परकीया ॥२२५॥

આ પરકીયા અતિનીડર તેમજ ધૈર્યસંપન્ન છે. એટલે રાત્રીના વખતમાં અંધકારમાં સર્પના મસ્તક પર પગ મૂકે છે તેમજ લજ્જારૂપી સરિતાને તે તરી જાય છે. અંધકારમાં જતાં રસ્તામાં હસ્તી આવે તો પોતાના હાથથી એને પાછા ધકેલી દે છે. અને જો સિંહ મળે તો એને પગના ઠેકાથી નસાડી મૂકે છે. આ પ્રમાણે કુંજસદનમાં જે ચાલીને આવે. અને આવ્યા પછી ત્યાં મનમોહન પ્રિયને ન જુએ એટલે એને ભારે વિમાસણ થાય છે. પછી એક વૃક્ષની લતા પર પોતાનો હાથ મૂકી અતિ ચિંતા કરે છે અને શ્વાસ ભરે છે તેમજ લોચનમાં જલ ભરાઈ આવે છે તે વખતે એની સખી પુષ્પનો પંખો લઈ, તેને હવા નાંખે છે એટલે એના પર તે તીરછી નજર કરી અતિ ખીજાઈ જાય છે. આ પ્રમાણે જેનામાં લક્ષણો હોય તે પરકીયા વિપ્રલબ્ધા કહેવાય.

दोहा

सजन सधनवन मांझ, तहां गुरु कहेवर वन वेली
पति डर नाहर पेलीपग करें कुवरसों केसी ॥२२६॥

પોતાનો સજન નામ પ્રેમી સઘન વનમાં હોય, વળી મોટાં સઘન નવેલી હોય ત્યાં અંધકારમાં મહારાત્રીનાસમયે જવામાં આ

પરકીયા પતિનો તેમજ નાહર નામ સિંહનો જરા પણ ડર માનતી નથી. એ બધું ઉલ્લંઘન કરી એનો પગ સજન પાસે જ પહોંચી જાય છે અને પછી વૃજરજકુંવરના સંગમાં કેલી કરે છે.

अथ वासक शय्या.

पीय आगमन जान वर बाला, सुरत सामग्री रचे रसाला ॥२२७॥
दूतिय पुछे सखी सों हसे, करे मनोरथ विकसे लसे ॥ २२८॥
नयनन निपट चटपटी लहीये, सो तिय वासक शय्या कहीये ॥२२९॥

પ્રિય પોતાને ત્યાં પધારવાના છે, એમ માની આ વરને પ્રસન્ન કરવાવાળી બાલા સુરત રસ કેલની સર્વરસાલ સામગ્રીની તૈયારી કરે છે. તે વખતે એને દૂતી પૂછે છે કે આ શું કરે છે ? ત્યારે એ સામું જોઇ હસે છે. માલતી નથી. પરંતુ પોતાના મનોરથનો વિકાસ કર્યા કરે છે અને એના નયનમાં ઘણી ચટપટી જોવામાં આવે છે. આવા આવા લક્ષણવાળી વાસ શૈય્યા નાયિકા છે.

मुग्धा वासक शय्या.

छीपी हार गुंथे छबी पावे, छल कर कर किंकीणी बजावे ॥२३०॥
दीप संवार सदनमें धरे, तीन में तेल अधिक नहीं भरे ॥२३१॥
सली कहुं सेज रची दीख लेहे, घुंघटपट में मुसकयो चहे ॥२३२॥
समक्ष न प्रीतम जो सुख लहे, मुग्धा वासक शय्या वहे ॥२३३॥

કોઇ ન જાણે તેમ છુપાઇને પ્રિયને પહેરાવવા માટે હાર ગુંથે વળી છલ કરી કરીને કીંકણી બજાવે મતલબ કે હું અહીં છું એમ પ્રીતમને જણાવે. જો કે પ્રીતમ તો છે નહીં પરંતુ પધારે ત્યારે આપને ખબર પડે કે બાલા અમુક જગ્યામાં છે. વળી દીવો બરોબર સંવારીને કુંજસદનમાં ધરે, પરંતુ તેમાં તેલ વધુ ન પૂરે કારણ કે પ્રિયતમ પધારે અને દીવો હોય તો આ મુગ્ધા છે એટલે એને શરમ આવે. સખીએ તૈયાર કરેલા સેજ ત્યાં જુએ એટલે તે ઘુંઘટ પટમાં હસી લે. પ્રીતમ સમક્ષ તો છે નહીં છતાં જે ભાવી સુખની આગમને ભોગવી તે મુગ્ધા વાસક શય્યા કહેવાય.

હર નામ સિંહનો જરા પણ ડર માનતી
ી એનો પગ સજન પાસે જ પહોંચી જાય
ા સંગમાં કેલી કરે છે.

य वासक शय्या.

ला, सुरत सामग्री रचे रसाला ॥२२७॥
करे मनोरथ विकसे लसे ॥ २२८॥
, सो तिय वासक शय्या कहीये ॥२२९॥

ારવાના છે, એમ માની આ વરને પ્રસન્ન
કેલની સર્વરસાલ સામગ્રીની તૈયારી કરે
છે કે આ શું કરે છે ? ત્યારે એ સામું
પરંતુ પોતાના મનોરથનો વિકાસ કર્યા કરે
ચટપટી જોવામાં આવે છે. આવા આવા
યેકા છે.

ा वासक शय्या.

छ्ल कर कर किंकीणी बजावे ॥२३०॥
न में तेल अधिक नहीं भरे ॥२३१॥
हे, घुंघटपट में मुसकयो चहे ॥२३२॥
नहे, मुग्धा वासक शय्या वहे ॥२३३॥

પાઈને પ્રિયને પહેરાવવા માટે હાર ગુંથે
ી બજાવે મતલબ કે હું અહીં છું એમ
તો છે નહીં પરંતુ પધારે ત્યારે આપને
ગ્યામાં છે. વળી દીવો બરોબર સંવારીને
તેલ વધુ ન પૂરે કારણ કે પ્રિયતમ પધારે
ા છે એટલે એને શરમ આવે. સખીએ
એટલે તે ઘુંઘટ પટમાં હસી લે. પ્રીતમ
ાવી સુખની આગમને ભોગવી તે મુગ્ધા

मध्या वासक शय्या.

पुष्पहार गुही सखीही दीखावे, कहेकी मोसो तोही न आवे ॥२३४॥
मीसही मीस पटभुषण धरे, सखीके आभरनसो अरे ॥२३५॥
द्वार चित्र देखन मीसबाला पिय मग देखे रुपरसाला ॥२३६॥
जाके चरित्र अवलोकन मनोज, हसहस चुंबे वदन सरोज ॥२३७॥
यह प्रकार हींय हुलसत लहीए, सो मध्या वासक शय्या कहीए ॥२३८॥

પુષ્પનો હાર ગૂંથી સખીને દેખાડે અને પૂછે છે કે મને તારા જેવો આવડે છે. કોઈ નુતન નુતન મિષ કાઢી, વસ્ત્રાભુષણ પોતે ધારણ કરે અને સખીની સાથે આભરણ માટે હઠ કરે તેમજ લડે વળી દ્વાર પર ચિત્ર છે તે જોવાના મીષથી બહાર જાય અને પ્રીતમને આવવાના રસ્તા પર આ રૂપ રસાલ બાલા જુએ. આનાં આવાં સુંદર ચરિત્રો જોઈને મનોજ જે કામદેવ છે તે હસીહસીને એના વદનકમળને ચૂંબન કરે છે. અહીં તો કામદેવ વૃજરાજકુમાર છે અને તે આ બાલાના મનમાંજ વસેલો છે. અન્ય કામદેવને અહીં પ્રવેશ જ નથી. આ પ્રમાણેનો જેના હૃદયમાં હુલાસ દેખાય એને મધ્યાવાસકશય્યા કહેવામાં આવે છે.

प्रौढा वासक शय्या.

प्रकटही अंगन भृषण सजे, सखी जन ते रंचक नहीं लजे ॥२३८॥
सेज वसन प्रसून सब करे, सौरभकर दुर्दिनसो अरे ॥२३९॥
सखी सों सबे मनोरथ कहे, प्रौढा वासक शय्या सोहे ॥२४०॥

આ પ્રૌઢા છે એટલે સર્વ આભુષણ પોતાના અંગ પર પ્રકટ રીતે સજ્જે છે. એને સખીની જરા પણ શરમ લાગતી નથી. શૈયાના ઉપર સુંદર ચાદર પોતાના હસ્તે જ સંવારી બિછાવે છે અને તેમાં સુગંધ લગાવે છે અને ભગવાન પધારતા નથી એટલે એ દુર્દિન ખોટા દિવસને માટે તે લડે છે અને સખીને પોતાના સર્વ મનોરથ કહે છે. આનું નામ પ્રૌઢા વાસક શય્યા કહેવાય.

परकीया वासक शय्या.

छ्लसु सुमुखी स्वासकुं खावे, छ्लही छ्ल करदीप सिरावे ॥२४१॥
सोवत छ्ळके बचन सुनावे, तापियको संकेत जनावे ॥२४२॥
बार बार हस करवट लेही, जोनसो वदन दीखाई देई ॥२४३॥
सेज परीनुपुर झनकावे, करके कल कंकण खुणकावे ॥२४४॥
यह प्रकार युवती जो लहीए परकीया वासक शय्या कहीए ॥२४५॥

આ પરકીયા છે એટલે આ સુંદર મુખવાળી શ્વાસ ખાય તે પણ છલતાથી ખાય અને છલમાંજ દીપક સિરાવી દે નામ ઓલવી નાંખે. સુતાં સુતાં પણ છલભર્યાં વચન સંભળાવે છે અને એ દ્વારા પોતાના પ્રિયને સંકેત સૂચન કરે. વારંવાર હસીને કરવટ લે એટલે બન્ને હસ્તના પોંચાની આંગળીઓ ભેગી કરી ટચાકા ફોડે અને વીજળી જેવી ચમકવાળું પોતાનું મુખ દેખાડી દે. સૈયામાં પડ્યા પડ્યા નુપૂરનો ઝણકાર કરે તેમજ હસ્તના કંકણ પણ ખખડાવે. આવાં લક્ષણો જોવામાં આવે તે પરકીયા વાસક શય્યા કહેવાય.

अथ अभिसारिका.

समय योग्य पट भृषण धरे, पिय अभिसार आप अनुसरे ॥२४६॥
रुप अधिक बुद्धीकी अधिकांई, अधिक चोंपते अधिक सुहाइ ॥२४७॥
उठके चले पीयपे जोइ अभिसारिका कहावे सोइ ॥२४८॥

સમયને યોગ્ય એવાં વસ્ત્ર ગહેના પોતાને હાથે જ ધરે અને પીયની ઈચ્છા અનુસાર પોતે અનુસરે. આનામાં રૂપ અને બુદ્ધિ બન્ને અધિક છે, તેમને પ્રીતમને મળવાની ચોંપ પણ અધિક છે. તેમજ સુહામણી પણ અધિક છે. પોતાની મેળે જ એ ઉઠીને ચાલતી ચાલતી પીયુ પાસે જાય છે. આનું નામ અભિસારિકા કહેવાય.

मुग्धा अभिसारिका.

बोलन आइ दुती दामीनी, चलीसंग सहचरी यामिनि ॥२४९॥
भुत भविष्यको जानन हार, कहत सुभग कनकनकी वार ॥२५०॥
झींगर मुख कर रटे आधार मंगल व्हैं हे न कर विचारा ॥२५१॥

वासक शय्या.

छ्लही छ्ल करदीप सिरावे ॥२४१॥
तापियको संकेत जनावे ॥२४२॥
जोनसो वदन दीखाई देई ॥२४३॥
के कल कंकण खुणकावे ॥२४४॥
रकीया वासक शय्या कहीए ॥२४५॥

આ સુંદર મુખવાળી શ્વાસ ખાય તે
માંજ દીપક સિરાવી દે નામ ઓલવી
ર્યાં વચન સંભળાવે છે અને એ દ્વારા
રે. વારંવાર હસીને કરવટ લે એટલે
ભેગી કરી ટચાકા ફોડે અને વીજળી
ખાડી દે. સૈયામાં પડ્યા પડ્યા નુપૂરનો
કંકણ પણ ખખડાવે. આવાં લક્ષણો
ક શય્યા કહેવાય.

अभिसारिका.

पिय अभिसार आप अनुसरे ॥२४६॥
अधिक चोंपते अधिक सुहाइ ॥२४७॥
ारिका कहावे सोइ ॥२४८॥

સ્ત્ર ગહેના પોતાને હાથે જ ધરે અને
નુસરે. આનામાં રૂપ અને બુદ્ધિ બન્ને
ળવાની ચોંપ પણ અધિક છે. તેમજ
ની મેળે જ એ ઉઠીને ચાલતી ચાલતી
અભિસારિકા કહેવાય.

अभिसारिका.

ीसंग सहचरी यामिनि ॥२४९॥
हत सुभग कनकनकी वार ॥२५०॥
ंगल व्हैं हे न कर विचारा ॥२५१॥

त्रिय मुच मुग्धा अभिराम अभी सरबल जहां सुंदरश्याम ॥२५२॥
यह वीथी जब सखी ले आवे, मुग्धा अभिसारिका कहावे ॥२५३॥

દામિનિ નામની એક દુતિકા આ મુગ્ધા અભિસારિકાને બોલાવવા આવી એટલે તુરત જ આ સહચરી રાત્રિના સમયે તેની સાથે ગઈ, દુતિકા ભુતભવિષ્યની જાણકારે છે એટલે એણે કહ્યું કે હે સુભગે, વનની વાટ તને ધન્ય કરે એમ છે. વળી આ તમારા મુખ વડે કહી રહી છે. એટલે એ રસ્તે જવાનો આપણને આધાર છે અને જરૂર એમાં મંગલ જ થશે માટે બીજો વિચાર ન કરીશ એમ દુતિ કહે છે. આ મુગ્ધા તો કાંઈ બોલતી જ નથી પરંતુ તે અભિરામ નામ પરમ સુંદર છે અને જ્યાં પ્રફુલ્લ કમળ છે એવા શ્રી યમુનાના તટ પર અગર તો કોઈ કુંડ સરોવર પર જ્યાં સુંદર શ્યામ બિરાજે છે ત્યાં આ સખી તે મુગ્ધા અભિસારિકાને લઈને આવી. આનું નામ મુગ્ધા અભિસારિકા કહેવાય.

मध्या अभिसारिका.

निरख मुख अभिसारिका तीहीवारा,
सखी संग बने रुचीर बीहारा ॥२५५॥
तीमीरमय नील नीवोल बनावे ॥
वदन चंद पर ओट दुरावे ॥२५६॥
मृग अरु सींहन ते नहीं शखे ॥
तीनी कींकणी मणी हात न टंके ॥२५७॥
चंद रुदय चंदन तन धरे ॥
जोनसी आपही हस हस परे ॥२५८॥
रीझ मदन जोतीय के वाने ॥
सोपुन कुंद कुसुम सर ताने ॥२५९॥
यह परिकार युवती जो लहीए ॥
मध्या अभिसारिकासु कहीए ॥२६०॥

આ અભિસારીનું સુંદર મુખ જોઈને તે જ વખતે સખી એને સંગમાં રૂચિર વિહાર કરાવવા લઈ જાય છે. એ વખતે અંધકારના

જેવા વર્ણવાળી શ્યામ સાડી તે ધારણ કરે છે અને પોતાના વદન ચંદ્રને ઘૂંઘટની ઓટમાં છુપાવે છે. મૃગ તેમજ સિંહનો એને જરા પણ ડર નથી એને તો કીંકણીથી તેમજ મણિમય હસ્તથી તે લે છે. ચંદ્રમાંના ઉદયને લઈ તેણે ચંદન શરીર પર ધારણ કરેલું છે. અને વીજળીના જેવી તે આ રાત્રીમાં હસ હસ કરે છે. તેના દંતની પંક્તિમાંથી વીજળી જેવો પ્રકાશ પડે છે. કામદેવ આ ત્રીયનાસુંદર શરીરના વાનથી રીઝીને દાડમના પુષ્પને પોતાના રસમાં સંધાન કરીને મારે છે. અહીં કામદેવ સ્થાનીય નંદદુલારો છે તે આ અભિસારીકા પર રીઝીને પોતાના નખક્ષત એને લગાવે છે એટલે તેના પર નહોરનાં ચિહ્નો ઊપસી આવે છે. તે દાડમના પુષ્પની અનુહાર છે આ પ્રકારની જે યુવતી જોવામાં આવે તે મધ્યા અભિસારિકા કહેવાય છે,

प्रौढा अभिसारिका,

एका की पीय पे अनुसरे ॥
धनुधर मदन सहायक करे ॥२६१॥
रजीनीकुं वासर समजाने ॥
तामे घन जिम दीनमणी माने ॥२६२॥
तीमीरही तरणि कीरण सम देखे ॥
गहे वरूवन सुभुवन कर लेखे ॥२६३॥
दुर्गम मनही सुगम करजाने ॥
मदन मत डर काको आने ॥२६४॥
यह वीधी मंजु कुज चल आवे ॥
प्रौढा अभिसारिका कहावे ॥२६५॥

પોતે એકલી જ પ્રિયની પાસે જાય. ધનુષ્યને ધારણ કરવાવાળો કામદેવ એની સહાય કરે. રાત્રિને તો તે દિવસ માને અને રાત્રીમાં ખુબ સઘન વાદળ હોય એને તો એ સૂર્ય માને, અંધકારને એ સૂર્યના કિરણ તરીકે માને અને ગહેવર સઘન વનને એ સુંદરમહાલય માને. દુર્ગમ ભયાનક માર્ગને તે સુગમ માને. કામથી ઉન્મત થએલ

ારણ કરે છે અને પોતાના વદન ચંદ્રને ગ તેમજ સિંહનો એને જરા પણ ડર મણિમય હસ્તથી તે લે છે. ચંદ્રમાંના પર ધારણ કરેલું છે. અને વીજળીના રે છે. તેના દંતની પંક્તિમાંથી વીજળી ત્રીયનાસુંદર શરીરના વાનથી રીઝીને સંધાન કરીને મારે છે. અહીં કામદેવ અભિસારીકા પર રીઝીને પોતાના ેના પર નહોરનાં ચિહ્નો ઊપસી આવે ર છે આ પ્રકારની જે યુવતી જોવામાં હેવાય છે,

अभिसारिका,

सरे ॥
करे ॥२६१॥
ने ॥
ी माने ॥२६२॥
सम देखे ॥
र लेखे ॥२६३॥
जाने ॥
आने ॥२६४॥
ल आवे ॥
वे ॥२६५॥

ની પાસે જાય. ધનુષ્યને ધારણ કરે. રાત્રિને તો તે દિવસ માને અને એને તો એ સૂર્ય માને, અંધકારને એ હેવર સઘન વનને એ સુંદરમહાલય સુગમ માને. કામથી ઉન્મત થએલ

આ નાયકા કોઈનો ડર માનતી નથી એટલે આ રીતે તે સુંદરકુંજમાં ચાલી આવે છે એને પ્રૌઢા આભિસારિકા કહેવામાં આવે છે.

परकीयां अभिसारिका.

उरजभार भंगुर गति जाकी ॥
परहै टूट मानो कटीताकी ॥२६६॥
चल नहीं सकत प्रेमके भारा ॥
डारत काढत उर के हारा ॥२६७॥
भुषण खोल सरखी पकरावे ॥
केली कमल गही दुर बगावे ॥२६८॥
जब अती सिथिल होत सुकुमारा ॥
टेकत चले वार धर धारा ॥२६९॥
जो न मनोरथ रथ तहां होइ ॥
क्यों पहोंचे पीयपे तिय सोइ ॥२७०॥
यह विधि मोहन पीयपे आवे ॥
परकीया अभिसारिका कहावे ॥२७१॥

એના હૃદય પર સ્તનદ્વયના ભારને લઈ ઘણી ડગમગાટ થઈ ગઈ છે અને એ બોજને લઈ તેની પતલી કટી જાણે હમણાં તૂટી પડશે એમ લાગે છે. આ પ્રમાણે પ્રેમના બોજથી તે ચાલી શકતી નથી. એટલે હૃદય પરના હારને કાઢી ફેંકી દે છે અને બીજાં જે આભુષણો છે એ કાઢી ને સખીના હાથમાં પકડાવે છે અને કેલીનામ રમતમાં હસ્તમાં કમલ લઈને તે દૂર ફેંકે છે. જ્યારે આ સુકુમારી બહુ શિથિલ થઈ જાય છે ત્યારે પોતાના વાળની લટોનો આધાર નામ લાકડીની જેમ તેનો ટેકો લઈ ચાલે છે. આ પ્રમાણે આ બાલિકા પોતાના મનોરથના રથમાં આરૂઢ થઈ પોતાના પ્રિયતમની પાસે પહોંચે છે. આવો મનોરથનો ઉત્સાહ ન હોય તો તે પિયની પાસે પહોંચી જ ન શકે. આ પ્રમાણે નિઃશંક થઈ મોહન પિયની પાસે આવે તેને પરકીયા અભિસારિકા ગણાય છે.

स्वाधिन पतिका

जाको पास पिया नहीं तजे, दीने दीन मदन महोत्सव सजे ॥
नव नव अबर आभरण घरे, बन विहार पियसंग रुचीकरे ॥
सने मनोरथ पुरण लहीए स्वाधिन पतिका नायका कहिये ॥

જેનું સાંનિધ્ય પ્રિતમ છોડે નહીં એવી આ નાયકા દિવસે દિવસે નવા નવા મનોરથો સજે, નવાં નવાં વસ્ત્ર આભરણ ધારણ કરે તેમજ પ્રિયના સંગમાં વનવિહાર કરવાની રુચિ ધારણ કરે. આ પ્રમાણે જેના સર્વ મનોરથ પૂર્ણ થાય તેને સ્વાધિન પતિકા નાયકા કહેવામાં આવે છે.

मुग्धा स्वाधिन पतिका

मोकटी नैसी कृष नहीं भई, अंगकान्ति अतिशय नहीं भुइ
उरजन नहीं गरमता तैसी, बचन चातुरी फुरीन वैशी ॥२७६॥
गति न मंद कछु भई सुहाइ, नयनन नहीं न वकताआई ॥२७७॥
एमन मोहन मननोही माई, कारजकवन सुजानत नाहीं ॥२७८॥
यह विधि सखी प्रीतवरसे सुधो सो स्वाधिन वल्लभा मुग्धा

આ મુગ્ધા પોતાની સખીને કહે છે, મારી કટી હજુ એવી કૃષ નામ પતલી થઇ નથી તેમજ મારા શરીરની કાન્તિપણ હજુ જોઇએ એવી થઇ નથી. હજુ ઉરજમાં ગરમી પણ નથી તેમજ વચન ચાતુર્યતા પણ હજુ સ્ફુરી નથી, અરે હજુ મંદગતિ પણ થઇ નથી, તેમજ નેત્રમાં વક્રતા પણ આવી નથી. છતાંએ મનમોહનનું મન મારામાં છે એનું શું કારણ તે હું જાણતી નથી. આ પ્રમાણે સ્વસખી પ્રતિ અમૃત વચનની વર્ષા કરે એ સ્વાધિન વલ્લભા મુગ્ધા માનવી.

मध्या स्वाधिन पतिका

में कछु रति उत्सव नहीं करे, अंक धरत बरणी खीस परे ॥२८०॥
संग सोबत नीवी गहीरहुं, चुंबन करत लाज जिय गहुं ॥
मेरीबात अमाझीम भावे, मोही गदगद बातन आवे ॥२८२॥
तदपिन पिय पाश्र्वत्यज जाइष तू कहि कहाकशेरीमाइ ॥८
अरग अरग ईम सखीसों कहे, मध्या स्वाधिन पतिको वहे ॥

तजे, दीने दीन मदन महोत्सव सजे ॥
ण घरे, बन विहार पियसंग रुचीकरे ॥
हीए स्वाधिन पतिका नायका कहिये ॥

ન છોડે નહીં એવી આ નાયકા દિવસે
જે, નવાં નવાં વસ્ત્ર આભરણ ધારણ કરે
વેહાર કરવાની રુચિ ધારણ કરે. આ
પૂર્ણ થાય તેને સ્વાધિન પતિકા નાયકા

स्वाधिन पतिका

भई, अंगकान्ति अतिशय नहीं भुइ
नी, बचन चातुरी फुरीन वैशी ॥२७६॥
हाइ, नयनन नहीं न वकताआई ॥२७७॥
ई, कारजकवन सुजानत नाहीं ॥२७८॥
रसे सुधो सो स्वाधिन वल्लभा मुग्धा

ખીને કહે છે, મારી કટી હજું એવી કૃષ
મારા શરીરની કાન્તિપણ હજુ જોઈએ
ગરમી પણ નથી તેમજ વચન ચાતુર્યતા
જુ મંદગતિ પણ થઈ નથી, તેમજ નેત્રમાં
મનમોહનનું મન મારામાં છે એનું શું
પ્રમાણે સ્વસખી પ્રતિ અમૃત વચનની
મુગ્ધા માનવી.

स्वाधिन पतिका

अंक धरत बरणी खीस परे ॥२८०॥
बन करत लाज जिय गहुं ॥
गदगद बातन आवे ॥२८२॥
ब तू कहि कहाकशेरीमाइ ॥८
हे, मध्या स्वाधिन पतिको वहे ॥

અરે મેં તો હજુ કોઇ રતિનો ઉત્સવ પણ કર્યો નથી, અરે એને આલિંગન કરે એની સાથે જ મારો અંબોડો છૂટી જાય. સંગમાં સૂવું ત્યારે નીવી નામ લેંઘાની નાડી હું પકડી રાખું અને એ ચુંબન કરે ત્યારે હું શરમાઇ જાઉં, છતાં મારી વાત એને અમૃત જેવી મીઠી લાગે અને મને તો ગદગદ વાણીથી વાત કરતાં પણ ન આવડે. તો પણ એ પ્રિય મારું પડખું તજતો નથી માટે હે સખી હવે તું જ કહે હું શું કરું. આ પ્રમાણે વારંવાર દીનતાથી સખીને આ પ્રમાણે કહે તે સ્વાધિન પતિકા મધ્યા ગણાય.

प्रौढा स्वाधिन पतिका

हे सखी औरनके जे पिया, बात सुनही स्वकीया परकीया
मेरो प्रीतम मोहीकुं जाने, आन युवती स्वप्ने नहीं माने
यह प्रकार कहे रसवोढा सो स्वाधिन वल्लभा प्रौढा ॥२८७॥

હે સખી બીજી બધીયોના પતિ તો સ્વકિયા અને પરકિયા ઉભયના ભોગી સાંભળ્યા છે, પરંતુ એ પ્રિયતમ તો મને એકને જ જાણે છે. અરે બીજી યુવતીને એ સ્વપ્નમાં પણ જાણતો નથી. આ પ્રમાણે રસટપકતી વાણીથી જે બોલે એ સ્વાધિન વલ્લભા પ્રૌઢા ગણાય.

परकीया स्वाधिन पतिका

प्रीतमके घरबहुत स्वकीया, भर भर रही प्रेम रसहीया
मृदुबेनी वर-वारिजनयनी हास विलास रासरसबेनी ॥२८९॥
एपरवनपुर अठाअटारी, पियकी दृष्ट न मोते न्यारी ॥२९०॥
काहु सों कछु बात न कहे, पीयकी अखियां संगही लहे ॥
यह प्रकार कहे जो तिया है स्वाधिन पतिका परकीया ॥
अंजन मंजन पट पहिर, गर्व करो मति कोय ॥
औरही प्रेम सुलक्षणो जीहे प्रीतम बस होय ॥२९३॥

અરે પ્રીતમના ત્યાં તો ઘણી સ્વકિયાઓ છે અને તે બધીયું પ્રેમરસથી પોતાનું હૃદય ભરી રહી છે વળી તે કોમળ વચન બોલવાવાળી તેમજ કમળ નયનવાળી તેમજ હાસ્ય વિલાસમાં રસનો

સમૂહ પીરસે એવી. વળી એની વેણી પણ અતિ રસભરી. વળી એ નાયકને હું પુરમાં અગર તો વનમાં એ સ્વકિયાઓની સાથે અટારી વગેરે જગ્યાએ જોઉં છું તો મને એમ લાગે છે કે એ પિયની દૃષ્ટિ મારાથી જરા પણ અલગ નથી. અરે એ તો કોઈની સાથે મન મૂકીને બોલતો નથી તેમજ મારી વાત કોઈને કહેતો પણ નથી પરંતુ એની આંખ તો મારી સાથમાં જ લાગેલી છે. આ પ્રમાણે જે ત્રિયા બોલી રહી છે એ સ્વાધિન પતિકા પરકિયા ગણાય છે. કોઈ એમ માને કે પ્રીતમ ટાપટીપથી પ્રસન્ન થાય છે તો તે ખોટું છે, કોઈ સુંદર અંજન આંજે, કોઈ સુંદર સ્નાન કરે, વસ્ત્ર, ઘરેણાં પહેરે એનો કોઈ ગર્વ ન કરશો પરંતુ એ પ્રિયને પ્રસન્ન કરવા માટેનો કોઈ ઓર પ્રેમ છે અને તે પ્રેમ સુંદર લક્ષણોથી અલંકૃત છે. આવા ઊંચા પ્રેમથી પ્રીતમ રીઝે છે.

प्रीतम गमनी नायिका

जाको प्रीतम गमन्यो चहे, भीत भइ कछुवे नहीं कहे ॥२१४॥
गमन विघन कछु मन मन सोचे, लोचन ते जल नाहीन मोचे ॥
चिता चिच चिता पर लहिये, सो तिय प्रीतम गमनी कहिये

જેની સાથે પ્રીતમ ગમન નામ રમણ કરવાની ઈચ્છા કરે પરંતુ એને ભય લાગે પરંતુ મુખથી કાંઈ બોલે નહીં. ગમનમાં વિઘન આવી જાય તે ખાતર મનમાં ને મનમાં વિચાર કરે અને લોચનથી જલ બહાર ન છોડે. આ પ્રમાણે જેના ચિત્તમાં ચિંતાગ્નિ ભર્યો હોય એ ત્રિય પ્રીતમગમની નાયકા કહેવાય છે.

मुग्धा प्रीतम गमनी

गमन बात जब पीयकी सुने, सुनतही मनमें घुन जीम घुने ॥
ताकी सखी गुप्त भइ डोले, कुंजन कल कोकिलन व्हे बोले ॥
रुपलतासी मुरजत लहीए मुग्धा प्रीतम गमनी कहीए ॥२११॥

આ નાયકાને ત્યાં પ્રીતમ આખી રાત રહ્યા છે. હવે પ્રીતમ ત્યાંથી જવાની વાત કરે છે. એ સાંભળતાં જ એનું મન પારાવાર વેદના ભોગવે છે. અર્થાત્ એનું મન કોઈ બાવરું હોય એવું બની જાય

ની વેણી પણ અતિ રસભરી. વળી એ
વનમાં એ સ્વકિયાઓની સાથે અટારી
મને એમ લાગે છે કે એ પિયની દૃષ્ટિ
l. અરે એ તો કોઈની સાથે મન મૂકીને
ત કોઈને કહેતો પણ નથી પરંતુ એની
ાગેલી છે. આ પ્રમાણે જે ત્રિયા બોલી
રકિયા ગણાય છે. કોઈ એમ માને કે
છે તો તે ખોટું છે, કોઈ સુંદર અંજન
વસ્ત્ર, ઘરેણાં પહેરે એનો કોઈ ગર્વ ન
કરવા માટેનો કોઈ ઓર પ્રેમ છે અને
ંકૃત છે. આવા ઊંચા પ્રેમથી પ્રીતમ

गमनी नायिका

ीत भइ कछुवे नहीं कहे ॥२९४॥
ोचे, लोचन ते जल नाहीन मोचे ॥
. सो तिय प्रीतम गमनी कहिये

મન નામ રમણ કરવાની ઈચ્છા કરે
ખથી કાંઈ બોલે નહીં. ગમનમાં વિઘન
ને મનમાં વિચાર કરે અને લોચનથી
ી જેના ચિત્તમાં ચિંતાગ્નિ ભર્યો હોય એ
ાય છે.

प्रीतम गमनी

सुने, सुनतही मनमें घुन जीम घुने ॥
ले, कुंजन कल कोकिलन व्हे बोले ॥
मुग्धा प्रीतम गमनी कहीए ॥२९९॥

મ આખી રાત રહ્યા છે. હવે પ્રીતમ
એ સાંભળતાં જ એનું મન પારાવાર
મન કોઈ બાવરું હોય એવું બની જાય

છે. કારણ કે એ મુગ્ધા છે એટલે બોલી શકતી નથી. તે મનમાં ને મનમાં મુંઝાય છે. આવી રૂપ લતિકા જેવી તે વખતે સંકોચાઈ જાય છે. મતલબ કે કરમાઈ જાય છે. આ નાયકા મુગ્ધા પ્રીતમ ગમની કહેવાય છે.

मध्या प्रीतम गमनी

पीयको चलन जान वरबाला बोले नहीं कछु रुपरसाला ॥
भरे दीर्घश्वास सयानी नयनन मांझ न आवे पानी ॥३०१॥
धर रहे हाथ माथके धोरे मानो आयुअक्षर टकटोरे ॥३०२॥
यह प्रकार परखीए जोड़, मध्या प्रीतम गमनी सोइ ॥३०३॥

પ્રિયનું પોતાના ત્યાંથી જવાનું જાણી આ વરબાલા જે રૂપરસની ખાણ છે તે મુખથી કાંઈ બોલતી નથી અને હતાશ થઈ લાંબા લાંબા નિઃશ્વાસ લીધા કરે છે પરંતુ અપશુકન થાય એ ખાતર એને પ્રેમાંજલ આવવા દેતી નથી અને પોતાના મસ્તક પર ઢોરા ઉપર પોતાનો હાથ મૂકે છે. તે વખતે એવું લાગે છે કે જાણે હમણાં એનું આયુષ્ય તૂટી જશે. આવા પ્રકારનાં લક્ષણ જોવામાં આવે તે મધ્યા પ્રીતમગમની જાણવી.

प्रौढा प्रीतम गमनी

हो श्रीपती पती पुछन तोहा, सत्य करो संदेह हे मोही
तन त्यागेहु युवती न कहीये, यह वियोग ज्वर त्यजत स्वकिया ॥
चंपक कुसुमवन भोंर परेरे, देतजुगध मरण कहुं नर ॥
एसे परलोक हो गरल समान कयाहे देत बध अज्ञान ॥
एसे कहीके चुप व्हे रहे, प्रौढा प्रीतम गमनी सुहे ॥३०८॥

હે શ્રીપતિ, હે ભગવાન, હું તમને પૂછું છું મને સત્ય કહો મને એક પ્રકારનો સંદેહ છે. કેટલીક ત્રિયાઓ વિયોગમાં તનનો ત્યાગ કરી દે છે. પરંતુ સ્વકિયાઓ એવા પ્રકારના વિયોગ જ્વરને તજી દે છે. અરે ચંપાનાં પુષ્પ જેમાં ઘણાં છે એવા વનમાં ભ્રમરાઓ આવીને પડે છે અને ચંપાની ગંધ લે કે તુરત ભ્રમરને મરણ નજીક દેખાય છે અહીં એથી વિચિત્રતા છે. કારણ કે ચંપાના પુષ્પ જેવી ગોરી

વૃજાંગનાના અનેક દળો તેનું રસ પાન કરવા માટે એક મનમોહન ભ્રમર આવે છે અને તે અનેક પુષ્પોનો રસ લે છે. તે મનમોહન પ્રિય રસ લઇ જ્યારે પધારે છે ત્યારે ઊલટાના ચંપાના પુષ્પ જેવીગોરીયાને પોતાનું મરણ નજીક દેખાય છે. અહીં તો ભ્રમરને બદલે પુષ્પની મરણપ્રાય અવસ્થા થાય છે. આ વિલક્ષણતા છે. જો અમારા પરલોક ગરલ સમાન નામ વિષ સમાન થઇ જાય અને અજ્ઞાનને લઇ અમને મોક્ષ ન મળે એની અમને કાંઇ દરકાર નથી. અમોને તો પ્રીતમનો સદા મિલાપ જોઇએ છીએ આવું બોલીને જે ચૂપ થઇ જાય છે તે પ્રૌઢા પ્રીતમગમની ગણાય છે.

परकीया प्रीतम गमनी

प्राण प्रिया कहु गमनते लहे, रहस्य परपीयसों यो कहे ॥
तुम हीतको दुकृत नहीं कीए, पन्नग कनपरमें पग दीये ॥
पती द्विज देव सेव सबत्यजी नित त्यजी सबलाजन लजी ॥
तिनके फल जे नरक जताये ते सब मोकु जीवत आये ॥
तपत यातना व्हे इन तनके कुंभीपाक पराभव मनके ॥३१३॥
महाघोर रौरव जो बतायो क्रोध रुप व्हैं नयन न आयो ॥
युवती आही पियगमनत जोहीक्यों न होय एसी गति मोही ॥
यह प्रकार कहत तिय जोइ परकीया प्रितमगमनी सोइ ॥३१६॥

दोहा

चलन कहत हें काल पिय कहा करु मेरी आल
विधना एसीकरे कछु जैसे होय न काल ॥३१८॥

પોતાના પ્રાણપ્રિય ક્યાંક જવાનો વિચાર કરે છે એટલે તે રહસ્ય પર આ પરકિયા પ્રિયને આ પ્રમાણે કહે છે : અરે સ્વામી તમારા પરના પ્રેમને લઇ મેં ક્યાં દુષ્કૃત નથી કર્યાં. અરે સર્પના મસ્તક પરતો મેં પગ દીધા છે તેમજ પતિ અને બ્રાહ્મણદેવની સેવા પણ મેં તજી દીધી છે. અરે બધા પ્રકારની લાજ પણ મારા કૃત્યને જોઇ લજ્જિત બની ગઇ છે. અરે આ બધાં ખોટાં કર્મનાં ફલ જે નરક બતાવ્યાં છે, એ બધાં હું જીવતાં જ ભોગવી રહી છું. અરે

રસ પાન કરવા માટે એક મનમોહન
પુષ્પોનો રસ લે છે. તે મનમોહન પ્રિય
રે ઊલટાના ચંપાના પુષ્પ જેવીગોરીયાને
છે. અહીં તો ભ્રમરને બદલે પુષ્પની
આ વિલક્ષણતા છે. જો અમારા પરલોક
ન થઇ જાય અને અજ્ઞાનને લઇ અમને
ઇ દરકાર નથી. અમોને તો પ્રીતમનો
વું બોલીને જે ચૂપ થઇ જાય છે તે પ્રૌઢા

या प्रीतम गमनी

लहे, रहस्य परपीयसों यो कहे ॥
कीए, पन्नग कनपरमें पग दीये ॥
त्यजी नित त्यजी सबलाजन लजी ॥
जताये ते सब मोकु जीवत आये ॥
नके कुंभीपाक पराभव मनके ॥३१३॥
यो क्रोध रुप व्हैं नयन न आयो ॥
जोहीक्यों न होय एसी गति मोही ॥
ोइ परकीया प्रितमगमनी सोइ ॥३१६॥

दोहा

पिय कहा करु मेरी आल
जैसे होय न काल ॥३१८॥

ાંક જવાનો વિચાર કરે છે એટલે તે
ને આ પ્રમાણે કહે છે : અરે સ્વામી
ક્યાં દુષ્કૃત નથી કર્યાં. અરે સર્પના
તેમજ પતિ અને બ્રાહ્મણદેવની સેવા
બધા પ્રકારની લાજ પણ મારા કૃત્યને
અરે આ બધાં ખોટાં કર્મનાં ફલ જે
હું જીવતાં જ ભોગવી રહી છું. અરે

શરીરમાં જે તપતના દુઃખ છે, તેની પાસે કુંભીપાક નરક પરાભવ પામી જાય છે. વળી જે મહા ઘોર રૌરવ નામનું નરક છે તે તો ક્રોધરૂપ ધારણ કરીને મારા નયનમાં આવી વસેલ છે. કારણ કે નેન વિરહના લીધે લાલ લાલ છે. આવી યુવતી એનો પતિ જ્યારે એના ત્યાંથી બીજે જવાનું કરે તો તેની આવી ગતિ થાય એમાં આશ્ચર્ય જેવું શું ? આ પ્રમાણે જેનામાં લક્ષણ જોવામાં આવે તે પરકીયા પ્રીતમગમની જાણવી.

અરે મારો પ્રીતમ આવતી કાલે જવાનું કહે છે તો હે સખી હું શું કરું મને તો કોઇ ઉપાય સુઝતો નથી. પરંતુ વિધાતા એટલી કૃપા કરે કે કાલ જ ન પડે ! કેવી ઊંચી ભાવના છે.

अथ नायक भेद

नायक वरने चार प्रकार प्रमदा प्रेम बढावन हार ॥३१८॥
एक धृष्ट एक सठ एक दक्षिण एक अनुकूल सुनहो अब लक्षण ॥

અહીં મહા રસિક ભક્ત નંદદાસજી ચાર પ્રકારના નાયકનું વર્ણન કરે છે. તે સર્વ પ્રેમદાના હર્ષને વધારવાવાળા છે. એક ધૃષ્ટ શઠ દક્ષિણ અને અનુકૂળ નાયક હવે એના લક્ષણ કહે છે.

अथ नायक भेद

नायक वरने चार प्रकार प्रमदा प्रेम बढावन हार ॥३१८॥
एक धृष्ट एक सठ एक दक्षिण एक अनुकूल सुनहो अब लक्षण ॥

અહીં મહા રસિક ભક્ત નંદદાસજી ચાર પ્રકારના નાયકનું વર્ણન કરે છે. તે સર્વ પ્રેમદાના હર્ષને વધારવાવાળા છે. એક ધૃષ્ટ શઠ દક્ષિણ અને અનુકૂળ નાયક હવે એના લશ્રણ કહે છે.

धृष्ट नायक

कर अफराध पीया ढींग आवे, निधरक भयो बात बहुरावे ॥
ताकहुं प्रीया कटाक्षण तारे हारन बांधे कमलन मारे ॥३१२॥
मार विडार द्वार पहुंचावे, सोवंत जान बहुर फिर आवे ॥

चपल सेज पर सोवे पर जोइ, नायक धृष्ट कहावे सोइ ॥३२३॥

ઘણા અપરાધો નામ ગુનાઓ કરીને પછી પ્રિયાની નજીક આવે તેમજ નિધરક ભય વગરનો હોય અને અપરાધની સર્વ વાત છુપાવી રાખે પરંતુ ત્રિયાને તો બધી ખબર છે. એટલે પ્રથમ તો એને સ્વાગતમાં કટાક્ષનો માર મારે છે અને પછી હારથી એને બાંધે છે તેમજ કમળ પુષ્પથી એને મારતાં મારતાં એને દ્વારે પહોંચાડે છે. બહાર કાઢે છે પછી આ નાયિકાને સુઇ ગઇ જાણીને પાછો આવે છે અને ચપળતાથી એની સેજ પર સાથે જ સૂઇ જાય છે. આવા લક્ષણવાળો ધૃષ્ટ નાયક ગણાય છે.

सठ नायक

बाल भालमें तिलक बनावे गुहि गुहि फूल माल पहिरावे ॥
मकर पत्रको रचे कपोल, बोलत जाय भावते बोल ॥३२५॥
कींकणी बंधन मीसकर डोरे, छलकर नीवीबंधन छोरे ॥
यह विधि रमणी रमण जो होइ, कहत हें कवि शठ नायक सोई ॥

આ નાયક આવતાં જ પહેલું તો બાલાના ભાલમાં પોતાને હાથે તિલક બનાવે અને ગૂંથી ગૂંથી ફૂલની માળા પહેરાવે. વળી મત્સ્યની પાંખની આકૃતિ કપોલ પર રચે કારણ કે કામની ધ્વજા પર મત્સ્યનું ચિહ્ન છે અને એ બાળાને રુચે એવા મીઠા મીઠા બોલ બોલતો જાય પછી ક્ષુદ્ર ઘંટીકા એટલે કટીની ઘૂઘરીવાળી બંદનવાર એના પર કોઈ મીષથી હાથ ફેરવે અને છલતાથી એનું નાડીબંધન છોડે. આ પ્રકારે જે રમણીની સાથે રમણ કરે તેને કવિ શઠ નાયક કહે છે.

दक्षण नायक

जब ललना मंडल में आवे, अति अनुराग भर्यो छब्बी पावे ॥
एक सहज सुंदर रसएनना मेरे मोहे, गडे बिब नयना ॥३२६॥
नयन मुंद तब तीनमें रहे, सबके मुख अंतर लहे ॥
देखीयत तन रोमांचित नये, मानो प्रेम नव अंकुर भये ॥
या नायक में यह शुभ लक्षण ताको दक्षण कहत विचक्षण ॥

, नायक धृष्ट कहावे सोइ ॥३२३॥
ાઓ કરીને પછી પ્રિયાની નજીક
હોય અને અપરાધની સર્વ વાત
ી ખબર છે. એટલે પ્રથમ તો એને
અને પછી હારથી એને બાંધે છે
ં મારતાં એને દ્વારે પહોંચાડે છે.
સુઇ ગઇ જાણીને પાછો આવે છે
સાથે જ સૂઇ જાય છે. આવા
.

नायक
गुहि फूल माल पहिरावे ॥
जाय भावते बोल ॥३२५॥
लकर नीवीबंधन छोरे ॥
कहत हें कवि शठ नायक सोई ॥

ું તો બાલાના ભાલમાં પોતાને હાથે
ની માળા પહેરાવે. વળી મત્સ્યની
ારણ કે કામની ધ્વજા પર મત્સ્યનું
વા મીઠા મીઠા બોલ બોલતો જાય
ઘરીવાળી બંદનવાર એના પર કોઇ
એનું નાડીબંધન છોડે. આ પ્રકારે જે
વે શઠ નાયક કહે છે.

नायक
, अति अनुराग भर्यो छबी पावे ॥
पेरे मोहे, गडे बिब नयना ॥३२६॥
सबके मुख अंतर लहे ॥
, मानो प्रेम नव अंकुर भये ॥
ण ताको दक्षण कहत विचक्षण ॥

આ દક્ષિણ નાયક જ્યારે લલનાના મંડળમાં આવે ત્યારે એ અતિ અનુરાગભર્યો તેમજ સોહામણો લાગે છે. સ્વાભાવિક જ જાણે તે સુંદરતાનું ધામ હોય એમ લાગે એમ લાગે છે અને તેના નેન મારી ભીતર પ્રવેશી ગયા હોય, હું નેત્ર બંધ કરું તો તેની અંદર તે રહે છે. બધી લલનાઓ તેના મુખ દર્શનનું સુખ અંતરમાં લહ્યા કરે છે એને જોતાં જ શરીરમાં નવું રોમાંચિત ઉદ્‌ભવે છે. જાણે કે પ્રેમના હૃદયમાં નવા અંકુર ન આવતા હોય એમ લાગે છે. આ નાયકમાં આ શુભ લક્ષણો છે માટે વિચક્ષણ કવિઓ તેને દક્ષિણ નાયક કહે છે. વળી બીજી રીતે કહીએ તો દક્ષિણ નાયક જ વિચક્ષણ છે.

अनुकूल नायक

नितही तियके वशही रहे, और न सुंदर स्वप्ने चहे ॥
करकस ठोर प्रिया जब चले तिहि दुख ताको हिय कल मले॥
जों श्रीराम चले बन घनमें, सियके चलत कहत यों मनमें ॥
हे अवनी तुम मृदु तन धरो हो दिनकर तन तपत न करो ॥
हो पवन तुम त्रिगुण बहाओ, रे नग मग ते बाहीर जाओ ॥
हे दंडकवन नियरे आय चल न सकत सिय कोमल पाय ॥
यह प्रकार रहे रससान्यो सो नायक अनुकुल बखान्यो ॥

આ અનુકૂળ નાયક હંમેશાં પોતાની સ્ત્રીને અનુકૂળ રહે છે અને સ્વપ્નમાં પણ તે બીજી સ્ત્રી સામું જોતો નથી. જ્યારે કોઇ કઠન કાંટા, કાંકરાવાળી જમીન પર પોતાની પ્રિયા ચાલે તો તે દુઃખથી તેનું હૃદય કમકમી જાય છે નામ દુઃખી થઇ જાય છે. અર્થાત્ ટુકટુક થઇ જાય છે, હવે એનો દાખલો આપે છે.

જેમ શ્રી રામ સઘન વનમાં વનવાસ ભોગવવા જાય છે ત્યારે શ્રી સીતાજી તેમના સાથમાં છે. જ્યારે સીતાજી ચાલે છે ત્યારે શ્રીરામ મનમાં આ પ્રમાણે બોલે છે કે : હે અવનિ નામ પૃથ્વી તું મૃદુ તન ધારણ કર. હે સૂર્ય, તું મારી સીતાના અંગને તપાયમાન ન કરે, હે પવન, તમો ત્રિગુણ વહો એટલે શીતળ મંદ અને સુગંધવાળા સુખકર થાઓ. અરે ઓ નગ નામ પર્વત તમો રસ્તામાંથી દૂર ખસી જાઓ. હે

દંડકવન તું નજીક આવી જા કેમ કે મારી સીતા કોમળ ચરણવાળી છે. એ ચાલી શકતી નથી. આ પ્રમાણે જે રસભર્યો નાયક છે તેને અનુકૂળ નાયક કહેવામાં આવે છે. સર્વ બાબતમાં નાયક શ્રેષ્ઠ ભગવાન કૃષ્ણ જ છે. એનામાં સર્વ ભાવો સંપૂર્ણ છે. નાયકાઓને સુખ આપવા ખાતર જ આ સર્વભાવો નાયક ધારણ કરે છે.

अथ भाव

प्रेमकी प्रथम अवस्था आही, कविजन भाव कहत हें ताही ॥
जाके हीये भाव संचरे निरस वस्तु सो रसमय करे ॥
जेसे निंबु आदिक रस जिते मधुर होय मधुमय मील तीते ॥
भाव बढयो क्यों जाने सोइ अवर वस्तुको ठोर न होइ ॥

પ્રેમની પ્રથમાવસ્થાને કવિજનો ભાવ કહે છે. જેના હૃદયમાં ભાવ સંચરે છે તે નીરસ વસ્તુને પણ રસમય કરે છે. જેમ લીંબુ વગેરેના જેટલા રસો છે તેમાં મીસરી મેળવે તો સર્વ રસો મધુર થઈ જાય છે. તેવી રીતે દરેક પ્રકારના પ્રેમમાં જો ભાવ ભળે તો દરેક પ્રેમ મધુર બની જાય છે. આપણામાં ભાવ વધ્યો છે એવું ક્યારે જણાય કે જ્યારે ભાવાત્મા વગર હૃદયમાં કોઈને માટે જગ્યા જ ન હોય.

हाव यथा

नयन बेन जब प्रकटे भाव ता कहुं सु कवि कहत हे हाव ॥
रुपजोतसी लटकत डोले, सबसों वचन मनोहर बोले ॥३४६॥
हसे लसे विलसे द्दग डोरे मेन धनुष सी भ्रोंह मरोरे ॥३४७॥
यह प्रकार युवती जो लहीए भावभरा सुहाव छ्बी कहीए ॥

નયનમાં અને વાણીમાં જ્યારે ભાવ પ્રકટ થાય તે વખતે સુંદર કવિઓ એને હાવ કહે છે. રૂપના દીવડા જેવી લટકતી ડોલતી આ હાવભરી સખી બધાથી મનોહર વચનો બોલે છે, એ હસે છે, લસે નામ વિનોદ કરે છે. વળી તે જ્યાં વિલસે છે નામ વિલસાર્થ વિચરે છે અને એના દ્રગ અને ડોળામાં પણ વિલાસ તરવરે છે અને એની ભૃકુટી કામના ધનુષ્યના મરોડ જેવી દેખાય છે. આવા પ્રકારનાં

મ કે મારી સીતા કોમળ ચરણવાળી
પ્રમાણે જે રસભર્યો નાયક છે તેને
વે છે. સર્વ બાબતમાં નાયક શ્રેષ્ઠ
ર્વ ભાવો સંપૂર્ણ છે. નાયકાઓને સુખ
ો નાયક ધારણ કરે છે.

थ भाव

आही, कविजन भाव कहत हें ताही ॥
निरस वस्तु सो रसमय करे ॥
जिते मधुर होय मधुमय मील तीते ॥
सोइ अवर वस्तुको ठोर न होइ ॥

વિજનો ભાવ કહે છે. જેના હૃદયમાં
ુને પણ રસમય કરે છે. જેમ લીંબુ
ીસરી મેળવે તો સર્વ રસો મધુર થઈ
પ્રેમમાં જો ભાવ ભળે તો દરેક પ્રેમ
ભાવ વધ્યો છે એવું ક્યારે જણાય કે
કોઈને માટે જગ્યા જ ન હોય.

व यथा

व ता कहुं सु कवि कहत हे हाव ॥
सबसों वचन मनोहर बोले ॥३४६॥
मेन धनुष सी भ्रोंह मरोरे ॥३४७॥
हीए भावभरा सुहाव छ्बी कहीए ॥

જ્યારે ભાવ પ્રકટ થાય તે વખતે સુંદર
ના દીવડા જેવી લટકતી ડોલતી આ
ર વચનો બોલે છે, એ હસે છે, લસે
જ્યાં વિલસે છે નામ વિલસાર્થ વિચરે
ાં પણ વિલાસ તરવરે છે અને એની
ડ જેવી દેખાય છે. આવા પ્રકારનાં

લક્ષણ જે યુવતીમાં દેખાય તે હાવવાળી ગણાય.

हेलायथा

पिय तन तनक कटाक्ष न जाके, नीवी कुच प्रकटे अरुढाके ॥
कंदुक खेले सखी कहुं ठेले, अग अग उमंग भाव छ्बी छेले ॥
क्षण क्षण बात बनायो करे, वार वार कर दरपण धरे ॥
अति श्रृंगार मगन मन रहे, ताकुं कवी हेला छ्बी कहे ॥

પ્રિયના તનના નામ સૌંદર્યના રૂપના જેને એક તનક કટાક્ષ લાગે છે તેનામાં અવનવા ઉત્કટ ભાવ આવી જાય છે. હેલા નામ ટેર કરીને નાયકને ચાહે છે. એની સર્વ ચાહ એ યુક્તિપુરઃસર જણાવે, એ તેની નીવી તથા કૂચ ઘડીકમાં પ્રકટ કરે છે અને ઘડીકમાં ઢાંકે છે. વળી કોઈ વખત ગેંદથી ખેલે છે અને ગેંદ દૂર મોકલી સખીજનને તે લેવા દૂર મોકલે છે અને એકલી રહેવા ચાહે છે. એના અંગમાં ઘણો ઉમંગ તેમજ ભાવભર્યો છે. એ અત્યંત શોભીતી દેખાય છે. ક્ષણ ક્ષણમાં અનેક પ્રકારની પ્રીતિસૂચક વાતો બનાવી કાઢે છે અને વારંવાર પોતાના હાથમાં દર્પણ લઈ એમાં પોતાનું મુખ જુએ છે. અત્યંત શ્રૃંગારમાં એનું મન મગ્ન થયેલું જોવાય છે તેને કવિઓ હેલા છબી કહે છે.

रतियथा

उचित धाम काम तो करे, जाने नहीं कवन अनुसरे ॥३५३॥
मुख प्यास सबे मीटजाय, गुरुजन डर कछु रंचक खाय ॥
मनकी गति दिय पें इकतारा समुद्र मीली जैसे गंगकी धारा ॥
तनक वात जो पीयकी पावे सो बिरीयां तपत व्हे आवे ॥
यद्यापि विघन घन आवही भारे जो रतिरसके मेटन हारे ॥
तदपि न भृकुटी रंचक मटके, एकरुप चित रसकुं गटके ॥
स्वेद पुनपुन पुलकत अंग नयनन जलकण अरुस्वर भग ॥
तन विवरन हिय कंप जनावे बिच मुरझाइ आवे ॥
यह प्रकार जाको तन लहीए, सो वह रंगभरी रति कहीये ॥

જે યોગ્ય ઘરકામ હોય તે સર્વ કરે પરંતુ એને ખબર નથી કે

આ સર્વ કોણ કરે છે. ભૂખ પ્યાસ એની સર્વ મટી ગઈ છે તેમજ ગુરુજનનો ડર સહજ રંચક જેવો માને છે એના મનની ગતિ એકતાર પ્રીતમના પર છે. જેમ ગંગાની ધારા સમુદ્રમાં મળે છે તેમ એના મનની ગતિ પ્રીતમમાં મળેલી છે. જો કોઈ જરી પ્રિયતમની વાત કરે તો તે સાંભળતાં જ એ જ વખતે એને તપન થઈ આવે છે. જોકે વિઘ્નોના ઘણાં સમૂહ આવે છે કે જે વિઘ્નો રતિ રસને મિટાવાવાળા હોય છે તો પણ તે જરા પણ મચક આપતી નથી. તેની ભ્રૂકુટી જરાપણ મચક આપતી નથી. એ તો એકચિત્તથી નાયકના રૂપરસનું પાન કર્યા કરે છે. અર્થાત્ રૂપરસ ગટકે છે નામ ગળે છે અર્થાત્ રૂપને પોતામાં ઉતારે છે. એને પુનઃ પુનઃ સ્વેદકણો આવે છે વળી રોમાવલિ પુલકિત થઈ જાય છે. નેત્રમાં જલબિંદુ જણાય છે તેમજ તેનો સ્વરભંગ જણાય છે. એના તનની શોભા કુંઠિત થઈ જાય છે. તેનું હૃદય કંપાયમાન થાય છે અને વચ્ચે વચ્ચે મૂર્છા આવી જાય છે. આ પ્રમાણે જેની શારીરિક અવસ્થા જોવામાં આવે એને રંગભરી રતિ કહેવામાં આવે છે.

यह सुंदर वर मंजरी नंददास रसिकन हितकरी ॥३६२॥
करन आचरन करोजिन कोइ, परमप्रेमरस पावे सोइ ॥३६३॥

આ સુંદરતાની શ્રેષ્ઠ એવી રસમંજરી શ્રી નંદદાસજીએ રસિક જે ભક્તપુરુષો છે તેના માટે કરી છે. જે કોઈ આદર સહસમજીને આ પ્રમાણે આચરણ કરે તે જરૂર પરમ પ્રેમ રસને પ્રાપ્ત કરી શકે.

दोहा

यह विधि यह रस मंजरी कही यथा मति नंद
जाके सुनत गुणत मनमें होय परम आनंद ॥३६४॥

આ પ્રમાણે આ રસમંજરી શ્રી નંદદાસજીએ યથામતિ કહી જેને સાંભળતાં તેમજ બોલતાં મનમાં પરમ આનંદ પ્રાપ્ત થાય છે.

॥ इति रसमंजरी संपूर्ण ॥

(પાન ૧૦૭ ઉપર ૨૧ મી લીટી-રંગભરી રતિ કહેવામાં

પ્યાસ એની સર્વ મટી ગઈ છે તેમજ
વો માને છે એના મનની ગતિ એકતાર
ની ધારા સમુદ્રમાં મળે છે તેમ એના
છે. જો કોઈ જરી પ્રિયતમની વાત કરે
વખતે એને તપન થઈ આવે છે. જોકે
કે જે વિઘ્નો રતિ રસને મિટાવાવાળા
ણ મચક આપતી નથી. તેની ભ્રૂકુટી
એ તો એકચિત્તથી નાયકના રૂપરસનું
રસ ગટકે છે નામ ગળે છે અર્થાત્ રૂપને
પુનઃ સ્વેદકણો આવે છે વળી રોમાવલિ
માં જલબિંદુ જણાય છે તેમજ તેનો
નની શોભા કુંઠિત થઈ જાય છે. તેનું
વચ્ચે વચ્ચે મૂર્છા આવી જાય છે. આ
યા જોવામાં આવે એને રંગભરી રતિ

नंददास रसिकन हितकरी ॥३६२॥
न कोइ, परमप्रेमरस पावे सोइ ॥३६३॥

વી રસમંજરી શ્રી નંદદાસજીએ રસિક
રી છે. જે કોઈ આદર સહસમજીને આ
પરમ પ્રેમ રસને પ્રાપ્ત કરી શકે.

दोहा

जरी कही यथा मति नंद
नमें होय परम आनंद ॥३६४॥

જરી શ્રી નંદદાસજીએ યથામતિ કહી
મનમાં પરમ આનંદ પ્રાપ્ત થાય છે.

समंजरी संपूर्ण ॥

૧ મી લીટી-રંગભરી રતિ કહેવામાં

આવે છે તેના પછી વાંચવું.)

दूती भेद

अथ दूती भेद-दूती बरनी चार प्रकारा ।
तिय पयि प्रेम बढावन हारा ॥
प्रथमही एक निसृष्टार्था ।
ताते बरनी अमीतार्था
तीसरी पत्र हारनी गुनी ।
चतुर्थ स्वयं दूतिका सुनी ॥

મહાનુભાવી નંદદાસજી રૂપમંજરીને હવે દૂતીકાના જુદા જુદા પ્રકાર સમજાવે છે. તેઓ કહે છે કે રસમાર્ગમાં ચાર પ્રકારની દૂતીકાઓ હોય છે. તેઓ પોતાના માલિક તથા માલકીનના પ્રેમને વધારવાવાળી હોય છે. પ્રથમ પ્રકારની દૂતી નિસૃષ્ટાર્થા કહેવાય છે, બીજી પ્રકારની અમીતાર્થા, ત્રીજી પ્રકારની પત્રહારની અને ચોથા પ્રકારની સ્વયં દૂતીકા કહેવાય છે.

अथ निसृष्टार्था-प्रथमही तिनकौ भाव विचारे ।
पुनि अपनी बुद्धि अवधारे ॥
तब तिन दुहुन भरोसो देई ।
भार सबे अपने शिर लेई ॥
युक्तिहीं युक्ति जु आन मिलावे ।
दूति निसृष्टार्थ कहावे ॥

તે દૂતીકા પ્રથમ પોતાના માલિક અને માલકિનનો ભાવ અર્થાત્ ધ્યેય શું છે તેની તપાસ કરે છે પછી બન્નેને ભેગા કરવા શું યુક્તિ કરવી તેનો પોતે સ્વતંત્ર વિચાર કરે છે. પછી બન્નેને એક બીજાને મિલન કરાવી આપવાની ખાત્રી આપે છે અને કહે છે કે પોતાના કાર્યમાં જે કાંઈ મુશ્કેલી પડશે તે તે પોતેસહી લેશે. છેવટ અનેક યુક્તિ પ્રયુક્તિથી પોતાના માલિક અને માલકિનનું મિલન કરાવે તે દૂતીને નિસૃષ્ટાર્થા દૂતીકા કહેવાય છે.

अथ अमितार्था-जाहि अनेक स्फुरहीं चातुरी ।
लखि पावही पियकी आतुरी ॥
अगम ठोर तें नहि डरे ।
लुकांजन दे तहां सचरे ॥
अस कछुं बातें कहे बनाई ।
पियको मनमेंन सो कराई ॥
तुरतहीं आन मिला वहीं जोई ।
अमितार्था कहावे सोई ॥

પ.ભ. નંદદાસજી હવે અમિતાર્થા દૂતી કોને કહેવાય તે સમજાવે છે. જે દૂતીકા મહાન ચતુર છે. પોતાના માલિકની આતુરતાને તુરત સમજી શકે છે, વળી ગમે તેવા અગોચર ભયંકર સ્થળમાં જવામાં તેને જરા પણ સંકોચ થતો નથી, જે આંખમાં આંજવાથી કોઇ ન જોઇ શકે તેવું લુકાંજન આંજીને જાય છે અને જે પોતાના માલિક અને માલકિનને નવી નવી વાતો બનાવીને યુક્તિ પ્રયુક્તિથી એવી મધુર ભાષાથી કહે છે કે બન્નેમાં એક બીજાને મળવાનો ભાવ-આતુરતા ઉત્પન્ન થાય કે તુરત એક બીજાને મિલાવી આપે તે દૂતીકાને અમિતાર્થા દૂતીકા કહેવાય છે.

अथ पत्रहारिनी-जो कछुं दै पठवहीं नंदनंदन ।
मालाफुल फुलेले सु चंदन ॥
दै आवहिं तहां तें लई आवे ।
पत्रहारिनी दूति कहावे ॥

ત્રીજા પ્રકારની પત્રહારીની દૂતીકા પોતાનો માલિક (નંદનંદન) ફૂલની માળા, ફુલેલ, ચંદન તથા જે કાંઇ તેને આપીને પોતાની સ્વામિનીને આપવા મોકલે તે સ્વામિનીને પહોંચાડે અને સ્વામિની જે કાંઇ આપે તે માલિકને પહોંચાડે છે.

આ પ્રકારની દૂતીકાને પત્રહારીની દૂતિકા કહે છે.

अथ स्वयंदूतिका-द्रृष्टि परहि जब मोहनलाल ।
पठईनु अंग अनंग विशाल ॥

अनेक स्फुरहीं चातुरी ।
आतुरी ॥
डरे ।
रे ॥
बनाई ।
कराई ॥
वहीं जोई ।
ई ॥

વે અમિતાર્થા દૂતી કોને કહેવાય તે
ચતુર છે. પોતાના માલિકની આતુરતાને
ગમે તેવા અગોચર ભયંકર સ્થળમાં
થતો નથી, જે આંખમાં આંજવાથી કોઈ
જીને જાય છે અને જે પોતાના માલિક
તો બનાવીને યુક્તિ પ્રયુક્તિથી એવી
ન્નેમાં એક બીજાને મળવાનો ભાવ-
એક બીજાને મિલાવી આપે તે દૂતીકાને

कछुं दै पठवहीं नंदनंदन ।
चंदन ॥
ई आवे ।
॥

રીની દૂતીકા પોતાનો માલિક (નંદનંદન)
તથા જે કાંઈ તેને આપીને પોતાની
સ્વામિનીને પહોંચાડે અને સ્વામિની જે
ડે છે.

પત્રહારીની દૂતિકા કહે છે.

परहि जब मोहनलाल ।
शाल ॥

धीरय गलित गलित पुनिबीरा ।
तनकहीमे व्हे जाय अधिरा ॥
पिय तन तनक कनाखिन झके ।
नाभिकुच प्रकटे अरु ढके ॥
कंडुक खेले सखि कहुं ठेले ।
पियको हिय बिलास छबिछेले ॥
नेन सेन संकेत जनावे ।
स्वयं दूतिका सुतिय कहावे ॥

(સ્વયં દૂતીકા એટલે નાયિકા પોતે જ પોતાના માલિકને મળવામાં દૂતીકાપણું કરે છે એટલે કે માલિકને મળવામાં તેને દૂતીકાની કોઈ જરૂર પડતી નથી. દૂતીકાના મુખ્ય તો ત્રણ જ પ્રકાર છે.)

આ નાયિકા પોતે જાતે જ પોતાના માલિકને મળવા, રીઝવવા જાય છે. પોતાનો લાલ મનમોહન તેની દૃષ્ટિ સમક્ષ આવતાં જ તેના રોમરોમમાં કામદેવ વ્યાપી જાય છે. મિલનાતુર અવસ્થામાં તે એવી અધીર થઈ જાય છે કે પોતે કોઈ વસ્તુથી ઠોકર ખાતાં પડી જાય છે અને પરિણામે પોતાના સ્નેહીને આપવાનું બીડું પણ હાથમાંથી પડી જાય છે. પોતાના પ્રિય તરફ તેણી કટાક્ષથી જુએ છે અને કામોદીપક હાવભાવ કરે છે. એક ક્ષણમાં નાભી ઉપરથી પાલવનો છેડો ખસેડી દે છે અને ઢાંકે છે. બીજી જ ક્ષણે કૂચ ઉપરથી છેડો ખસી જવા દે છે અને ઢાંકે છે. કદાચ પોતાની સાથે કોઈ સખી હોય તો તે તેણીની નિકટતા સહન કરી શકતી નથી તેથી તેણી તેને દૂર ફેંકી તે સખીને તે લેવા માટે મોકલે છે જેથી સ્વતંત્ર રીતે પોતાના પ્રિયને મળી શકે. એકાંત મળતાં જ પોતાના નેનસેનથી એકાંતમાં મળવાનો પોતાના પ્રિયને સંકેત કરે છે. આ પ્રકારની સ્વયં દૂતીકાનું કામ કરનારી નાયિકાને સ્વયંદૂતીકા કહેવાય છે.

अथ रस लक्षन-उचित सुधाम काम तो करे ।
जाने नहिन कवन अनुसरे ॥

भूख प्यास सबे मिट जाई ।
गुरुजन डर रंचक कछु खाई ॥
मनकी वृति पिय पेंईहीढार ।
समुद्र मिलीं जेंसें गंगकी धार ॥
तनक बात जो पियकी पावे ।
सो बिरीया सुनी तृपति न आवे ॥
यद्यपि विघनगन आवहीं भारे ।
रति रस के मेटनहारे ॥
तदपि तनक भ्रू भंग न होई ।
रंगभरी रति कहिये सोई ॥
ए लछन तू ईतने जानि ।
तासे पाहि प्रेम पहिचानी ॥

ભક્તરત્ન નંદદાસજી હવે રૂપમંજરીને રસનું સ્વરૂપ સમજાવે છે.

પ્રેમ એકરસવાહી થયો ક્યારે કહેવાય કે નાયિકા પોતાના ઘરનું કામ કર્યા કરે છતાં કોણ કરે છે તેની તેને ખબર પણ ન હોય. તેણીને ભૂખ તથા પ્યાસની પણ ખબર ન પડે અથવા પ્રેમાવેશમાં ભૂલી જાય. ખાય તો પણ પોતાના વડીલના ડરને લઈને જ. જેમ સમુદ્ર તરફ ગંગાની ધાર એક રસવાહી વહી રહી હોય છે અને જેમ સમુદ્રને મળી રહી હોય છે તેમ પોતાના મનની વૃત્તિઓ પોતાના પ્રિય તરફ એક રસવાહી વહી રહી હોય છે. કોઈ તેને તેના પ્રિયની જરા પણ વાત કહે તે વખતે તે સાંભળતાં તૃપ્ત ન થવાથી તેને વિશેષ રૂપમાં સાંભળવાનો ઉત્સાહ કરે છે. પોતાના પ્રિયની સાથેના પોતાના પ્રેમ વ્યવહારને રોકે તેવાં ભારેમાં ભારે અસહ્ય અને અભેદ વિઘ્નો આવે તો પણ જરાયે ડગે નહિ, અરે તેના નેત્રમાં જરા એ નાહિંમતપણું આવે નહિ. આવી નાયિકાનો આવો પ્રેમ રસરૂપ પ્રેમ કહેવાય.

શ્રી નંદદાસજી રૂપમંજરીને કહે છે કે તેં આ લક્ષણો જે જાણ્યાં તેનાથી વિશુદ્ધ પ્રેમની પહેચાન તને થઈ શકશે.

मिट जाई ।
कछु खाई ॥
पेंईहीढार ।
गंगकी धार ॥
पियकी पावे ।
तृपति न आवे ॥
आवहीं भारे ।
हारे ॥
पंग न होई ।
सोई ॥
जानि ।
हिचानी ॥

જી હવે રૂપમંજરીને રસનું સ્વરૂપ સમજાવે

થયો ક્યારે કહેવાય કે નાયિકા પોતાના
ોણ કરે છે તેની તેને ખબર પણ ન હોય.
પણ ખબર ન પડે અથવા પ્રેમાવેશમાં
પોતાના વડીલના ડરને લઈને જ. જેમ
ક રસવાહી વહી રહી હોય છે અને જેમ
ેમ પોતાના મનની વૃત્તિઓ પોતાના પ્રિય
ડી હોય છે. કોઈ તેને તેના પ્રિયની જરા
ભળતાં તૃપ્ત ન થવાથી તેને વિશેષ રૂપમાં
. પોતાના પ્રિયની સાથેના પોતાના પ્રેમ
ભારે અસહ્ય અને અભેદ વિઘ્નો આવે
રે તેના નેત્રમાં જરા એ નાહિંમતપણું
આવો પ્રેમ રસરૂપ પ્રેમ કહેવાય.
ંજરીને કહે છે કે તેં આ લક્ષણો જે
પહેચાન તને થઈ શકશે.

यह प्रकार यह रस मंजरी ।
नंददास रसिकन हितकरी ॥
जो ईह श्रवनन आभरण करिहें ।
सो पुनि परम प्रेम अनुसरी हें ॥

આ પ્રકારની રસમંજરી મહાનુભાવી નંદદાસજીએ રસિકોના હિત માટે રૂપમંજરીને સમજાવી છે. જે કોઈ તેને કર્ણના આભારણરૂપ માનીને અવગાહન કરશે તે પરમ પ્રેમને સમજી શકશે.

दोहा-यद्यपि अगमतें अगम अति निगम कहत हे ताहि ।
तदपि रंगिले प्रमेतें निपट निकट प्रभु आहि ॥

જો કે વેદ કહે છે કે પૂર્ણ પરુષોત્તમનો કોઈ પાર પામી શક્યું નથી છતાં પણ રસભર્યા વિશુદ્ધ પ્રેમથી તે જ પુરુષોત્તમનું અતિ નિકટપણું થઈ શકે છે.

यह सुंदर रसमंजरी करी यथा मति नंद ।
करिहें करनाभरण जो पैहें परमानंद ॥

રસાનુભવી નંદદાસજી કહે છે કે આ સુંદર રસમંજરી મેં મારી યથામતિ કરી છે. જો કોઈ તેને કર્ણપુટ ઉપર આભરણની માફક ધારણ કરશે એટલે કે બરાબર અવગાહન કરશે તો તેને જરૂર પરમાનંદની પ્રાપ્તિ થશે.

ભાન મંજરી

(નંદદાસજી કૃત)

દોહા

तन्नमामि पद परम गुरु कृष्ण कमलदल नैन ॥
जगकारण करुणार्णव गोकुल जाकों एन ॥१॥
नाम रुप गुण भेद जे सोइ प्रकट सब ठोर ॥
ताविन तत्त्व जु आन कछु कहे सो अति बडबोर ॥२॥
उचरी सकत नहिं संस्कृत, जान्यो चाहत नाम ॥

तिन लग नंद सुमती यथा, रचित नामकी दाम ।।३।।
गुथन नाना नामकी, अमर कोशके भांय ।।
मानवति के मान पर मिल ही अर्थ सब आय ।।४।।
स्वच्छ वच्छ उर पीयके निरखी अपनी झांइ ।।
ताते उपज्यो मान हिय अन्य तीयके भांइ ।।५।।

હે કમળદલનયન પરમગુરુ શ્રી કૃષ્ણ તમારા ચર્ણવિંદમાં હું નમન કરું છું. હે પ્રભુ તમો જ આ જગતના ઉપાદાન કારણ છો. વળી કરુણાસિંધુ છો, ગોકુલ જેનું નિવાસસ્થાન છે એવા પ્રભુને હું પુનઃ નમું છું. નામ રૂપ ગુણના જે ભેદ સર્વ ઠેકાણે પ્રકટ થયેલ છે તે સર્વ હે પ્રભુ તારા જ ભેદો છે. એ પૂર્ણ પુરુષ વગર જે કોઇ જગતમાં બીજું તત્ત્વ જાણે છે તેને મોટામાં મોટો મૂર્ખો માનવો. કેટલાક લોકો એવા છે કે સંસ્કૃત નામે ઉચરી શકતા નથી અને નામ જાણવાની ચાહ રાખે છે તો માટે શ્રી નંદદાસજી પોતાની સુંદર મતિ અનુસાર નામની માળા રચે છે. અમર કોષની પદ્ધતિએ અને અનેક પ્રકારના નામની માળા ગૂંથે છે અને ખૂબી એ છે કે એ સર્વના અર્થ માનવતી માનિનીના માન પર ઘટાવ્યા છે. સ્વચ્છ અને સ્ફટિક જેવા પિયના ઉરમાં પોતાનું પ્રતિબિંબ નીરખી અન્ય ત્રિય પ્રિય પાસે છે એમ માની આ માનની માન કરે છે. આ મંજરીના દરેક દોહામાં પહેલા કોશ પદ્ધતિ અનુસાર એક નામના પર્યાય નામો છે અને છેલ્લી લીટીમાં એનું વાતિક છે, એટલે આ મંજરીમાં છેલ્લી લીટીનો અર્થ કરવામાં આવશે.

माननाम

स्तंभ दर्प अहंकार मद गर्व स्वया अभिमान
मान राधिका कुंवरीको सबको करत कल्यान ।।६।।

રાધિકા કુંવરીનું માન સર્વનું કલ્યાણ કરવાવાળું છે.

सखीनाम

वयस्या सद्रीची सखी हितू बनी सहचरी आही ।।
अली कुंवरी नंदलालकी चली मनावन ताही ।।७।।

ती यथा, रचित नामकी दाम ॥३॥
ी, अमर कोशके भांय ॥
पर मिल ही अर्थ सब आय ॥४॥
ीयके निरखी अपनी झांइ ॥
हिय अन्य तीयके भांइ ॥५॥

પરમગુરુ શ્રી કૃષ્ણ તમારા ચર્ણવિંદમાં હું
જ આ જગતના ઉપાદાન કારણ છો. વળી
નિવાસસ્થાન છે એવા પ્રભુને હું પુનઃ નમું
ેદ સર્વ ઠેકાણે પ્રકટ થયેલ છે તે સર્વ હે
પૂર્ણ પુરુષ વગર જે કોઈ જગતમાં બીજું
મોટો મૂર્ખો માનવો. કેટલાક લોકો એવા
કતા નથી અને નામ જાણવાની ચાહ રાખે
ોતાની સુંદર મતિ અનુસાર નામની માળા
તિએ અને અનેક પ્રકારના નામની માળા
એ સર્વના અર્થ માનવતી માનિનીના માન
ાને સ્ફટિક જેવા પિયના ઉરમાં પોતાનું
ય પ્રિય પાસે છે એમ માની આ માનની
 દરેક દોહામાં પહેલા કોશ પદ્ધતિ અનુસાર
છે અને છેલ્લી લીટીમાં એનું વાતિક છે,
લીટીનો અર્થ કરવામાં આવશે.

माननाम

मद गर्व स्वया अभिमान
ीको सबको करत कल्यान ॥६॥

ા સર્વનું કલ્યાણ કરવાવાળું છે.

सखीनाम

ी हितू बनी सहचरी आही ॥
नकी चली मनावन ताही ॥७॥

શ્રી રાધિકાને માન મનાવવા ખાતર નંદકુંવરની એક સહચરી ચાલતી થઈ.

बुद्धिनाम

बुद्धि मनिषा शेमुषि मेघा धिषणा धीय ॥
करत चली मतिसों मनो भली विचिक्षण तीव ॥८॥

આ સહચરી પોતાની મતિથી મંત્રણા કરી શ્રીરાધિકાની પાસે જાય છે. આ વિચક્ષણ છે.

सरस्वतिनाम

वाणी वाकू सरस्वति गिराशारदा नाम ॥
चली मनावन भारती बचन चातुरी काम ॥९॥

આ ભારતી પોતાની વચન ચાતુરીથી કામ કાઢવા-મનાવવા માટે આવી રહી છે.

शीध्रनाम

आशु तरस सहसा झटित त्वरित तूर्ण द्रत होय ॥
सत्वर शीध्र रुक्षिप्रलधु त्वरंरय रहस सोय ॥१०॥
बाज वेग जब रभस रभ अवलंबित उताल ॥
चपल चली चातुर अली आतुर देख दयाल ॥११॥

દયાળુ નંદલાલને આતુર જોઈ આ ચતુર સખી રાધિકાને મનાવવા તરત જ ગઈ.

धामनाम

सदन सद्म अगार गृह गेह वेश्म संकेत
लयन धिषण पद आस पद आलय निलय निकेत ॥१२॥
मंदिर मंडप आयतन बसति निकया स्थान ॥
भुवन भूप वृषभानके गइ सहचरी जान ॥१३॥

આ પ્રમાણે વૃષભાન ભૂપના ભુવન પ્રતિ આ સહચરી ગઈ.

सुवर्णनाम

कांचन अर्जुन कार्तस्वर हेम हिरण्य सुवर्ण ॥
अष्टापद हाटक पुरक शात कुभं हरिस्वर्ण ॥
जातरुप कलधौतपुन चामीकर तपनीय ॥
रुकम रोदन कनक महारजत रमणीय ॥
जांबु नदकी भीन अरु माणिक शच छबी देत ॥
जहां तहां नरनारी सबझांइ झुक झुक लेत ॥२८॥

હવે વૃષભાન ભૂપના ભુવનની શોભાનું વર્ણન કરે છે ત્યાં જાંબુ નદની ભીન છે તેમજ તેમાં માણેક જડેલા છે. પૃથ્વી બધી સુવર્ણમય છે જ્યાં ત્યાં નરનારીઓ ઝૂકી ઝૂકીને પોતાનાં પ્રતિબિંબ જુએ છે.

रुप्यनाम

रुप्य रजत दुर्वर्ण पुन जात रुप खजुर ॥
रुपेकी गोसाल तहां भूपभुवन ते दूर ॥१६॥

ભૂપના ભુવનથી થોડેક દૂર રૂપાની ગૌશાળા છે. ત્યાં થઈ આ સખી જાય છે.

उज्जवलनाम

शुक्लशुभ्र पांडुर विशद अर्जुन सित अवदात धवल नवल
उची अटा करत घटा सो बात ॥१७॥

જેના મહાલય અતિ ધવલ નામ ગૌર છે તેમજ અટારીયો ઊંચી છે. એવી ઊંચી કે જાણે વૃક્ષલતા ઘટની સાથે વાત કરતી હોય એવી શોભા વૃષભાન ભુવનની છે.

शोभानाम

शोभा आभा भा प्रभा सुखमा परमा कांति ॥
छबी दीपती द्युति भूवनकी सुरभूलत दिवि भ्रांति ॥१८॥

હવે એ ભુવનની શોભાનું વર્ણન કરે છે. એ ભુવનની શોભા અદ્‌ભુત છે તેમાંથી તેજ સ્ફૂરે છે. અને દેવો પણ આવી દિવ્ય ભાંતનું ભુવન જોઇ પોતાના દેવલોકનો વાસ ભૂલી જાય છે.

हेम हिरण्य सुवर्ण ॥
शात कुभं हरिस्वर्ण ॥
ामीकर तपनीय ॥
हारजत रमणीय ॥
माणिक शच छबी देत ॥
आंइ झुक झुक लेत ॥२८॥

ભુવનની શોભાનું વર્ણન કરે છે ત્યાં ીમાં માણેક જડેલા છે. પૃથ્વી બધી ીઓ ઝૂકી ઝૂકીને પોતાનાં પ્રતિબિંબ

प्यनाम

जात रुप खजुर ॥
पभुवन ते दूर ॥१६॥

ૂર રૂપાની ગૌશાળા છે. ત્યાં થઈ આ

वलनाम

अर्जुन सित अवदात धवग नवल
॥१७॥

લ નામ ગૌર છે તેમજ અટારીયો ક્ષલતા ઘટની સાથે વાત કરતી હોય છે.

भानाम

सुखमा परमा कांति ॥
की सुरभूलत दिवि भ्रांति ॥१८॥

ં વર્ણન કરે છે. એ ભુવનની શોભા અને દેવો પણ આવી દિવ્ય ભાંતનું ાસ ભૂલી જાય છે.

कीरणनाम-अंशु गमस्ती मयूखकर गो मरीचि वसु जोति रश्मी परस शशी सूरकी जगमग जगमग होति ॥

આ ભુવન પર ચંદ્રમા અને સૂર્યનાં કિરણો પડે છે. એટલે એનાં ઝગમગાટ તેમજ તેજનાં કિરણો ચારે તરફ પ્રસરે છે.

मोरनाम-नील कंठ केकी बर्ही शिखी शिखडी होय ॥
शिवसुत वाहन अहि भखी मयूर कलापि सोय ॥२०॥
नाचत मोर अटान चढ अतिहि भरे आनंद ॥
छिन छिन जहां उमड रहे नव नीरद नंद नंद ॥२१॥

વૃષભાન ભૂપતિના ભુવનની અટાન નામ અગાસીમાં ચડીને અત્યંત આનંદભર થઈ મોર નાચે છે અને ક્ષણે ક્ષણે ત્યાં નવનીરદ વાદળાં ઊમટી ઊમટીને આવે છે તેમજ નવનીરદ નંદનંદન ઘનશ્યામ પણ ઊમટી ઊમટીને આ ભુવનમાં શ્રીરાધિકાજી બિરાજે છે એટલે વારંવાર આવે છે.

सिंहनाम-कंठीरव हरि केसरी पुंडरीक हर्यक्ष ॥
मृगपतिद्वीपी व्याध्रपुन पंचानन पल भक्ष ॥
सिहपौर वृषभानकी सहचरी पहची जाय ॥
अति संघट भट नटनको ठाढी भइ लजाय ॥२३॥

વૃષબાન ભુવનની સિંહ પોરે આ સહચરી આવી પહોંચી પરંતુ સુભટો મોટા યોદ્ધાઓ તેમજ નટો ક્રીડા કરનારની ભીડ હતી એટલે આ સહચરી લાજની મારી ત્યાં જ ઊભી રહી.

अस्वनाम-वाजी वाह तुरंग हय सैधव अवकेकान ॥
तरल तुरंगम भीर अति नेकन पैयें जाने ॥२४॥

આ ભૂપતિના ભુવન પ્રતિ અશ્વરોહીયોની અતિ ભીડ હતી એટલે એમાં જરા પણ જઈ શકાય એમ હતું નહીં.

हस्तीनाम-हस्ती दंती द्विग्द द्विप पद्मी वारण व्याल ॥
कुजर इम कुंभी करी स्तंबेरम शुडाल ॥२५॥
सिंधुर अरु पन्नगहरी गज सामज मातंग ॥
इत गयंद घूमत रहे रजित नाना रंग ॥२६॥

વૃષભાનજીના આંગણામાં અનેક પ્રકારના રંગથી ચિત્રિત હસ્તિયો ઘુમ્યા કરે છે એમાં સખી ભીતર કેવી રીતે જાય ?

अष्टसिद्धि नामः-अणीमा महिमा गरिमता लधिमा प्राप्ति अकाम
वशीकरण अरु ईशता अष्टसिद्धि के नाम ॥२७॥
अष्ट सिद्धि यह कष्ट कर सिद्ध लहत संसार ॥
ते वृषभान कुमारीके द्वार बुहारन हार ॥२८॥
नवनिधिनाम-महापद्मऔरपद्मपुन कच्छप मकर मुकुंद
शंख चक्र अरु नील औ इककहीयत पुनकुंद ॥
ए नवनिधिया जगतमें काहु वीरले दीख
तेन्या वल्लभराजके परत भिखारिन भीख ॥

આ નવનિધિ આ જગતમાં કોઈ વીરલાએ જોઈ હશે. તે અમારા વલ્લભરાજના ત્યાં ભીખારીયોને ભીખમાં વંટાય છે. મતલબ કે શ્રી રાધિકાજીના દ્વારે પણ એની ભીખ અપાય છે.

मोक्षनाम-मुक्ति अमृत कैवल्य पुन, अपुनर्भव अपवर्ग
निःश्रेयस निर्वाण पद-महासिद्ध वरस्वर्ग ॥
मुक्ति जु चार प्रकारकी नहीं पावत विनुयोग
ते वृषभानकी पौर झुक पावत पामर लोग ॥

આ પ્રમાણેની ચાર પ્રકારની મુક્તિ યોગ વગર પ્રાપ્ત થતી નથી. તે મુક્તિ આ વૃષભાનજીની પોળ પર ઝુકીને પામર લોક પણ મેળવી જાય છે.

राजानाम-नृप नरेश ईशान इन अधिपति महिपति भूप
राजा जहां वृषभान तहां वृषभान तहां बैठे सभा अनूप ॥३४॥

જ્યાં રાજા વૃષભાન બિરાજે છે ત્યાંની સભા પણ અનુપમ હોય છે.

देवनाम-देव अमर निर्जर विबुध सुर सुमनस त्रिदिवेश
वृंदारक रु विमानगति अग्निजिव्ह अमृतेश ॥
दिविषद लेखा बर्हिमुख गिरबान रु अतिओप
कवन देवता रंक तहां जहां बैठे बनगोप ॥

ણામાં અનેક પ્રકારના રંગથી ચિત્રિત
સખી ભીતર કેવી રીતે જાય ?

मा महिमा गरिमता लघिमा प्राप्ति अकाम
ना अष्टसिद्धि के नाम ॥२७॥
कर सिद्ध लहत संसार ॥
द्वार बुहारन हार ॥२८॥
ौरपद्मपुन कच्छप मकर मुकुंद
न औ इककहीयत पुनकुंद ॥
काहु वीरले दीख
रत भिखारिन भीख ॥

ગતમાં કોઈ વીરલાએ જોઈ હશે. તે
ીખારીયોને ભીખમાં વંટાય છે. મતલબ
એની ભીખ અપાય છે.

कैवल्य पुन, अपुनर्भव अपवर्ग
-महासिद्ध वरस्वर्ग ॥
की नहीं पावत विनुयोग
ुक पावत पामर लोग ॥

કારની મુક્તિ યોગ વગર પ્રાપ્ત થતી
જીની પોળ પર ઝુકીને પામર લોક પણ

शान इन अधिपति महिपति भूप
ां वृषभान तहां बैठे सभा अनूप ॥३४॥

બિરાજે છે ત્યાંની સભા પણ અનુપમ

र्जर विबुध सुर सुमनस त्रिदिवेश
अग्निजिव्ह अमृतेश ॥
गिरबान रु अतिओप
जहां बैठे बनगोप ॥

આ વૃષભાનજીના ત્યાં મોટા મોટા ગોપો બની-ઠનીને બેઠા છે ત્યાં આ બિચારા રંક દેવતાની શું કિંમત ? અર્થાત્ દેવો કરતાં પણ અહીં અતિ શોભા છે.

इंद्रनाम-शक्र शतक्रतु शचिपति संक्रंदन पुरुहूत
कौशिक वासव वृत्रहा मधवा मातलिसूत ॥
जिष्णु पुरंदर वज्रधर आखंडल रिपुपाक
सोहे जहां वृषभान तहां कोहे इंद्र वराक ॥

જ્યાં વૃષભાનરાજ બિરાજે છે ત્યાં કોણ દેવતા રાંકનો હિસાબ અને દેવોના સ્વામી ઈંદ્રની પણ વૃષભાનજીના વૈભવ પાસે કશી ગણના નથી.

अमृतनाम- सोमय सुधा पीयूष मधु अगदरदाज सुरभोग
अमी तहां कांनर कथा मत रहत सबलोग ॥

દેવોના અમૃતની વૃજમાં કશી કિંમત નથી. અહીં તો જ્યાં કનૈયાની કથામૃતનું પાન છે એજ ખરું અમૃત છે. એ અમૃતપાનને લઈ બધા લોક છક્યા રહે છે.

सेवकनाम-विधिकर किंकर दास पुन अनुचर अनुग पदात
भृत्य फिरत जहां मेनसें छभि बरनी नहीं जात ॥

અહીં વૃષભાન ભુવનમાં સેવક તરીકે કામદેવ સેવા કરવા ફર્યા કરે છે. એ સેવકની શોભા અદ્ભુત છે તો પછી બીજાનું તો કહેવું જ શું ?

दासीनाम-भृत्या दासी किंकर चेरी भरत जु अंभ
राजति मणिमय अजिरमें को उर्वशि को रंभ ॥

વૃષભાનજીના મણિમય આંગનમાં એવી સુંદર દાસીયો છે કે એની પાસે ઉર્વષિ અને રંભા કાંઈ ગણત્રીમાં નથી. રૂપ, ગુણ, ગાન, તાન, નૃત્ય સર્વમાં શ્રેષ્ઠ દાસીઓ છે.

मननाम-स्वांत हृदय मन्मथ पिता आत्मा मानस नाउं
मनसों शोचे सहचरी, भीतर किहि बिधि जाउं ॥

આ સહચરી મનમાં વિચાર કરે છે કે આ મહાલયમાં હું શી રીતે જાઉં. કારણ કે ત્યાં ઘણા પ્રકારની ભીડ છે. પ્રવેશ થવો જ મુશ્કેલ છે.

अंजननाम-कज्जल गज पाटल मशी नाग दीप सुत सोय
लुकांजन दृग दे चली ताहि न देखे कोय ॥

આ સખી પાસે લુકાંજન હતું તે આંજીને એ ભુવનમાં ગઈ. લુકાંજન આંજે એટલે એને કોઈ દેખી ન શકે અને એ સર્વને જુએ.

हीरानाम-निष्क पदिक पुन वज्रसो हीरा दिपे जु एन
सकुची तिनतनु देखजनु भूप भुवनके नैन ॥

વૃષભાનજીના ભુવનમાં સર્વ ઠેકાણે હીરા જડેલા હતા એ જાણે કે ભુપ ભુવનના નૈનો ન હોય એમ લાગ્યું એટલે સહચરી સંકોચમાં પડી ગઈ.

मंगलनाम-कुज अंगारक भूमी सुत लोहितांग महिबाल
मंगल से ठांठां उदित धरे जु दीपक लाल ॥

મંગલના ગ્રહ જેવા લાલ રંગના રતન આ ભુવનમાં જ્યાં ત્યાં હતા તે લાલ રંગના દીપક હોય એમ લાગે છે. એ મંગળ ગૃહ સદ્દશ દીપકો સૂર્ય ચંદ્રના ઉદયના પ્રતિક જેવા લાગે છે.

मोतीनाम-शशि गोती मोती गुलिक जलज सीपसुतनाम
मुक्ता बंदन माल जनु विहसत सुन्दर धाम ॥

ભુવનના દરવાજા પર મોતીની બંદનવાર બાંધેલી છે. એ જાણે કે આ ધામ હસ્તું હોય એમ દેખાય છે.

लक्ष्मीनाम-श्री पद्मा पद्मालया, कमला चपला होय
सिंधुसुता मा इंदिरा विष्णु वल्लभा सोय ॥
जाकी नयन कटाक्ष छबि रही सबें जग छाय
सो लक्ष्मी वृषभान गृह आप बसी हे आय ॥

વિષ્ણુ વલ્લભા લક્ષ્મી કે જેના કટાક્ષની શોભા સમસ્ત જગમાં છાઈ ગઈ છે. એ લક્ષ્મી અહીં વૃષભાન ભુવનમાં પોતાની મેળે

ચાર કરે છે કે આ મહાલયમાં હું શી
ા પ્રકારની ભીડ છે. પ્રવેશ થવો જ

ज पाटल मशी नाग दीप सुत सोय
ताहि न देखे कोय ॥

ન હતું તે આંજીને એ ભુવનમાં ગઇ.
ઈ દેખી ન શકે અને એ સર્વને જુએ.

पुन वज्रसो हीरा दिपे जु एन
नु भूप भुवनके नैन ॥

ાં સર્વ ઠેકાણે હીરા જડેલા હતા એ
ન હોય એમ લાગ્યું એટલે સહચરી

क भूमी सुत लोहितांग महिबाल
धरे जु दीपक लाल ॥

 રંગના રતન આ ભુવનમાં જ્યાં ત્યાં
 એમ લાગે છે. એ મંગળ ગૃહ સદશ
ેક જેવા લાગે છે.

मोती गुलिक जलज सीपसुतनाम
विहसत सुन्दर धाम ॥

મોતીની બંદનવાર બાંધેલી છે. એ
ેમ દેખાય છે.

ग्रालया, कमला चपला होय
ष्णु वल्लभा सोय ॥
बि रही सबें जग छाय
आप बसी हे आय ॥

જેના કટાક્ષની શોભા સમસ્ત જગમાં
ીં વૃષભાન ભુવનમાં પોતાની મેળે

આવીને સ્થાયી ભાવથી વસી છે.

मातानाम-अंबा सावित्री प्रसू जनयित्री मा नाम
जननी राधा कुंवरी की बेठी मंडनधाम ॥

શ્રી રાધાકુંવરીને જન્મ આપનાર કિરતીજી ત્યાં ધામમાં શોભારૂપ બેઠી છે. તે જાણે કે સર્વ માતા સ્થાનીય દેવીઓનું આધિદૈવિક પ્રતિક હોય એમ લાગે છે.

नमस्कारनाम-वंदन प्रव्हन नति नुति अभिवादन कर ताहि
सकुच अली आगें चली जहां कुंवरी वर आहि ॥

ત્યાં નમસ્કાર કરી સંકુચાતી સંકુચાતી આ સહચરી જ્યાં વૃષભાન કુંવરી બિરાજે છે ત્યાં ચાલી.

सीढीनाम-आरोहण आरोह पुन निःश्रोणी सोपान
मणीमय सीढी चढ सखी निरखी कुंवरी सुजान ॥

આવી મણીમય સીડી ચઢીને સખી ઉપર ગઇ. ત્યાં એણે વૃષભાન કુંવરીને જોઈ.

बेटीनाम-पुत्री दुहिता कन्यका तनया तनुजा होय
सुता जहां वृषभान की गई सहचरी सोय ॥

આ પ્રમાણે જ્યાં વૃષભાનજીની સૂતા બિરાજે છે, ત્યાં આ સખી ગઇ.

शय्यानाम-कशिपु तल्प शय्या शयन संवेशन शयनीय
दुग्धपेन सम सेजपर बैठी तिय रमणी ॥

દૂધના ફીણ જેવી સફેદ સૈયા પર આ રમણીય રાધાકુંવરી બેઠેલી છે.

कुसुमनाम-सुमन कुसुम रु प्रसून पुन पुष्प फलपितानाम
फूल गेंदकर वर लिये छबिसों खेलत भाम ॥

એક પુષ્પનો ગેંદ પોતાના સુંદરતમ શ્રી હસ્તમાં લઇ પોતાની જ છબીની સાથે ખેલતી રાધા દેખાય છે.

उसीषानाम-उपबर्हण उपधान पुऊ कंदुक सोइ उसीर
मृदुल उसीस उढक के, बैठी मान गंभीर ॥

રાધિકાના હસ્તમાં જે પુષ્પ ગેંદ છે તેને જ ઓશિકું બનાવી એ કોમલ ઓશિકાને અઢેલીને રાધિકા ગંભીર માનમાં બિરાજેલ છે.

मुखनाम-आनन आस्य लपन वदन, वक्रतुंड छबि भौंन
मुख रुख व्हे जात इम, जिम द्रपण मुखपौंन ॥

શ્રી રાધિકાનું મુખારવિંદ સ્ફટિક દર્પણ જેવું છે. પરંતુ આરસીના ઉપર પરાગ પડી હોય તો આરસી બરોબર શોભતી ન દેખાય તેમ આ માનવતીના માન પર માનની પરાગ છાયેલ છે એટલે મુખ શોભા બરોબર જણાતી નથી.

अलकनाम-केश शिरोरुह चिकुर कच कुंताल लट जु सुढार
लटकी ललित ललाट जनु, चंदहिं गई दरार ॥

આ બાલિકાના મુખચંદ્ર પર સુંદરલલિત કેશની લટ આવી રહેલ છે કે તે જાણે ચંદ્રમાં મેરૂની ગુફામાં પ્રવેશતો હોય અગર તો ગુફામાં દિસતો હોય એમ લાગે છે.

भालनाम भाल अलक सुललाट में, बेंदी बनी जराय
मानो भाग मणि भालतें, बाहिर प्रकटी आय ॥

આ બાલિકાના ભાલ પ્રદેશ પર સુંદર બેંદી જડાવ ધરેલી છે તે જાણે એના ભાલથી ભાગ્યમણી બહાર પ્રકટીને પોતાનો પ્રકાશ પ્રસારતો હોય એવું ભાલ લાગે છે.

वक्रनाम-वाम वक्र कुंचित कुटिल, टेढी भ्रूंह निठोर
मनहु प्रात जलजात पर, पंख पसारत भौंर ॥

આ બાલિકાની વક્રનામ ટેઢી ભ્રકૂટી છે કારણ કે માનમાં રૂસણામાં છે. એ એવી શોભા આપે છે કે જાણે જલ જાત કમળ પર ભ્રમર એની પાંખ પ્રસારીને બેઠો હોય.

भृकुटीनाम-तंद्री भृकुटी त्रिकुटी, भ्रांह हसतहै भाल
बहुत काल बीते तबे, देखी बाल रसाल ॥

उपधान पुऊ कंदुक सोइ उसीर
के, बैठी मान गंभीर ॥

પુષ્પ ગેંદ છે તેને જ ઓશિકું બનાવી એ
ાધિકા ગંભીર માનમાં બિરાજેલ છે.

य लपन वदन, वक्रतुंड छबि भोंन
इम, जिम द्रपण मुखपोंन ॥

રવિંદ સ્ફટિક દર્પણ જેવું છે. પરંતુ
હોય તો આરસી બરોબર શોભતી ન
ાન પર માનની પરાગ છાયેલ છે એટલે
નથી.

रुह चिकुर कच कुंताल लट जु सुढार
जनु, चंदहिं गई दरार ॥

ંદ્ર પર સુંદરલલિત કેશની લટ આવી
રૂની ગુફામાં પ્રવેશતો હોય અગર તો
ો છે.

सुललाट में, बेंदी बनी जराय
तें, बाहिर प्रकटी आय ॥

દેશ પર સુંદર બેંદી જડાવ ધરેલી છે
મણી બહાર પ્રકટીને પોતાનો પ્રકાશ
છે.

चित कुटिल, टेढी भ्रूंह निठोर
र, पंख पसारत भोंर ॥

ટેઢી ભ્રકૂટી છે કારણ કે માનમાં
આપે છે કે જાણે જલ જાત કમળ પર
ડો હોય.

त्रिकुटी, भ्रांह हसतहै भाल
देखी बाल रसाल ॥

આળસ ભરેલી ભૃકુટી ત્રિકુટ પર્વત જેવી દેખાય છે. તેમાં ભ્રોંહ હસે છે. જેમ રસાલ બાળકને બહુ કાલ વીત્યા પછી જોવામાં આવે છે તેમ.

नेत्रनाम-लोचन अंबक चक्षु दृग अक्षण रुपाधीन
कछुक रिस राते नयन जनु यावक भीने मीन ॥

આ બાલિકા રીસમાં કાંઈક છે એટલે એના નેત્ર લાલ છે. જેમ માછલી જળમાં હોય અને એના નેન લાલ હોય એમ આ બાલિકાના નેનમાં સહેજ લાલિમા છે.

कर्णनाम-श्रुति श्रवण श्रोत्र शब्द गृह, कान सुभी छबिभीर
कमलकली जनु रुपबिव फूली मुखशशि तीर ॥

અત્ર રાધિકાના કર્ણની સૌંદર્યતા વર્ણવે છે. રાધિકાનું મુખચંદ્ર એક અમીનું સરોવર છે. તેના ત્રટ પર જાણે કે કમળ ઊગ્યું હોય એમ કર્ણ શોભે છે.

नासिकानाम-नाक घ्राण अरु बासगृह, गजमुक्ता सोहते
शुकचंचूमें देखिये, शोभा ज्यों भगवंत ॥

રાધિકાની સુંદર નાસિકામાં ગજ મુકતા નામ મોતી શોભે છે એ એવી શોભે આપે છે કે જાણે શુક ચંચુ નાસિકામાં મોતી એવું શોભે છે કે જાણે ભગવંત શોભતા હોય તેમ લાગે છે.

बडिशनाम-बडिश निकुंभी मीनहा, मच्छाधानी नाम
बेसरसें उरझी जु लट, मानहु बडसी काम ॥

નથ બેસરની સાથમાં લટ ગુંચાઈ ગઈ છે. એટલે તે બડસી જાણે કામદેવ હોય એવી શોભે છે.

ओष्टनाम-बनिति ओष्ठ पुन रदन छद, अधर मधुर यह भाय
लिखत लिखकके हाथकी, किलक ऊर्ष व्है जाय ॥

ઓષ્ઠની સુંદરતા એવી અદ્‌ભુત છે કે લખતાં લખતાં લેખકની કલમ બુઠી થઈ જાય છે.

दंतनाम-दशन दंत दविज रदन रद, दमकत रंगभीज
नवनीरज महि जन जमे, सीतल विजवल बीज ॥

ઓષ્ટ જેના અતિ સુંદર લાલિમા સંપન્ન છે એવા મુખની અંદર મતલબ કે "નવીનરજ" આકાશમાં ઉગતો ચંદ્ર. વળી નવાનવા વાદળાની કરાડમાં દેખાતો ચંદ્ર. મતલબ કે વીજળીની ચમક જેવા ઉજ્વળ દાંત ઘન હોય તો વિજ શોભે તે પ્રમાણે મુખર્વિંદમાં ઘન નામ રસ મેઘ ભર્યો છે અને દંતપંક્તિરૂપી ચંદ્ર અગર તો વીજળી તેમાંથી ચમકે છે આ અદ્‌ભુત શોભા છે.

श्यामनाम-श्याम नील मेचक असित, चिबक बिंदु छबिएन
मनहु रसीले अंबकी, मुहखर मूंदी मेन ॥

શ્રી રાધિકા કુંવરના નીચલા ઓષ્ટની નીચે ચિબુકની જગ્યાએ શ્યામ છુંદણું છે. તેમજ પ્યારીજીનો પિત્તવર્ણ છે. પિત્તવર્ણનો આંબ હોય અને તેના મુખ પર શ્યામ ડીંટડું હોય એટલે એ આંબના રસ પર મહોર નામ સીલ મારેલ ગણાય. અર્થાત્ રસ નકામો જતો ન રહે. તેજ પ્રમાણે અહીં પ્યારીજીને જે ચિબુક સ્થાન પર છુંદણું છે એ એક પ્રકારની કામદેવની મહોર નામ સીલ છે. અર્થાત્ કોટિ કામ સુંદરશ્રી નંદકુમાર માટે જ એ રસનો સંગ્રહ છે. તેની ખાતર રક્ષણાર્થ શ્યામ બિંદુ સુહાય છે.

बृहस्पतिनाम-धिषण शिखंडिज आंगिरस, सुराचार्य गुरुजीव
जनबृहस्पति शशि तरे, उदित निबोरी ग्रीव ॥

રુછે કે જાણે કરરૂપી કમલ પર ચંદ્રમુખી રાધિકા ડોલ્યા-હાલ્યા વગર પોઢી હોય. અર્થાત્ કમળની શૈયામાં ચંદ્ર સ્થીર થઈ સુતો હોય એમ લાગે છે.

कुचनाम-उरज पयोधर कुच स्तन, उरमंडन छबिएन
कंचन संपुट देवता पूज छिपाये मेन ॥

શ્રી રાધિકાજીના કુચની અદ્વિતિય શોભાનું વર્ણન છે. કંચુકી

विज रदन रद, दमकत रंगभीज
जमे, सीतल विजवल बीज ॥

ુંદર લાલિમા સંપન્ન છે એવા મુખની
" આકાશમાં ઉગતો ચંદ્ર. વળી નવાનવા
ચંદ્ર. મતલબ કે વીજળીની ચમક જેવા
જ શોભે તે પ્રમાણે મુખર્વિંદમાં ઘન નામ
ક્તિરૂપી ચંદ્ર અગર તો વીજળી તેમાંથી
છે.

त मेचक असित, चिबक बिंदु छबिएन
मुहखर मूंदी मेन ॥

ીચલા ઓષ્ટની નીચે ચિબુકની જગ્યાએ
રીજીનો પિત્તવર્ણ છે. પિત્તવર્ણનો આંબ
મ ડીંટડું હોય એટલે એ આંબના રસ
ગણાય. અર્થાત્ રસ નકામો જતો ન
જીને જે ચિબુક સ્થાન પર છુંદણું છે એ
ોર નામ સીલ છે. અર્થાત્ કોટિ કામ
રસનો સંગ્રહ છે. તેની ખાતર રક્ષણાર્થ

शिखंडिज आंगिरस, सुराचार्य गुरुजीव
, उदित निबोरी ग्रीव ॥

કમલ પર ચંદ્રમુખી રાધિકા ડોલ્યા-
ત્ કમળની શૈયામાં ચંદ્ર સ્થીર થઈ સુતો

र कुच स्तन, उरमंडन छबिएन
ूज छिपाये मेन ॥

ી અદ્વિતિય શોભાનું વર્ણન છે. કંચુકી

કંચનવરણી છે. એના સંપુટમાં કુચને કામદેવે પૂજીને છુપાવી દીધા છે. અર્થાત્ કામદેવ પણ એને છુપાવવા ચાહે છે. એને એ પુજનિય દેવ જેવા લાગે છે.

राजीनाम-राजी आवली आलि तती, रोम पंक्ति यह भाई
मानहु उततें झलमलति, बर बेळीकी झांई ॥

રોમાવલીની પંક્તિ અદ્‌ભુત શોભા આપે છે. પ્યારીનું સમસ્ત શ્રી અંગ અરીસા જેવું સ્વચ્છ છે એટલે એમાં વેણની ઝાંઈ પડે છે એટલે અદ્‌ભુત શોભા જણાય છે.

क्षुद्रघटिकानाम रसनाकांचि किंकणी, सूत्र मेखला जाल
क्षुद्रवलि जनु मदन गृह, बांधी बंदन माल ॥

એટલે કટી તટ પર રહેલ સુવર્ણનો ઘુઘરીયોવાળો કંદોરો અને કટી છે તે રસનું કેન્દ્ર છે એટલે કે જાણે તેના બદન બંદન માલ નામ તોરણ બાંધ્યું હોય એમ લાગે છે.

शरकोशनाम-उपासंग तूणीर पुन, इषुधी तूण निसंग
मात मानो मन्मथनकी, पिंडुकीभरी जु रंग ॥

હવે ચર્ણાર્વિંદની પીંડુરીની શોભાનું વર્ણન કરે છે. પીંડુરીમાં અતિ લાલિમા જણાય છે તે જાણે કે કામદેવની આભા હોય એમ લાગે છે.

नूपुरनाम-पादांगद पुन घूंघरा, तुला कोटि मंजीर
नूपुर मनसिज बीन जिम, झमकत धरत न धीर

નેપુરની ધ્વનિ એવી સુંદર થાય છે કે જાણે કામદેવ બીન બજાવતો હોય એમ ભાસે છે. એવો મધુર ધ્વનિ સાંભળતાં કોઈ ધીરજ ધારણ કરી શકતું નથી. સાંભળનાર અતૃપ્ત જ રહે છે.

बसननाम-चैल निचोल दुकूल पट, अंशुक वीसस चीर
नीलबसनमें दीप जनु, दमकत गौर शरीर ॥

શ્રી રાધિકાજીએ નીલાંબર એટલે નીલરંગની સાડી પહેરી છે. એટલે તેમાં ગૌર શરીર દીપકની જેમ દમકી રહ્યું છે.

पाननाम-तांबूली अहिवल्लरी, द्विज मुखमंडन पान
नहिन खात अन खात अति, भरजुरही मनमान ॥

મુખની શોભારૂપ પાન હાલમાં ગાઢ માનને લઈ પ્યારીજી આરોગતા નથી. કારણ કે પ્યારીજી અતિ રીસમાં છે એટલે મુખની શોભા રૂપ પાનનો ઉપયોગ થતો નથી.

दर्पणनाम-प्रतिबिंबी आदर्श पुन मुकुर सुकर में लेत
नयननमें प्रिय झलक लख नारि डारि पुन देत ॥

આરસીમાં પ્યારીજી પોતાના સ્વરૂપને જુએ છે તેમાં બરોબર પ્રતિબિંબ પડે છે. પ્રતિબિંબમાં નેનના પ્રિયની ઝલક દેખાય છે એટલે એકદમ દર્પણ ફેંકી દે છે. આવું ગાઢ માન છે કે પ્રિયનું પ્રતિબિંબ જોવું પણ આપ ચાહતી નથી.

यंत्रनाम-तंत्री यंत्र वितान पुन, बीन विपंचक आहि
यंत्र बजावत सहचरी, बहुरी बरजत ताहि ॥

યંત્ર નામ બીન મધુર સ્વરાવલીથી સહચરી બજાવે છે એને આ માનવતી માનીની ખીજે છે.

शुकनाम-रक्तचंचु शुक कीर जब, सुबा पढत हरिनाम
तिहि जिहि राय जराय हस, देत दारमी भाम ॥

પ્યારીજીના મહાલયમાં એક પીંજરામાં પોપટ છે. તે હરીનામ ઉચ્ચારે છે. એટલે એને ડરાવવા કરડું હાસ્ય કરે છે. મતલબ કે ગાઢ માનને લઈ હરિનું નામ એને રૂચતું નથી.

अंतर्धाननाम-अंत तिरोहित अंतरित गूढ दुरुह निलीय
लुकांजन महि लुक सखी, देखी यहबिधितीय ॥

અંધકાર પછેડો પહેલાનાં જમાનામાં ઓઢતા એવી રીતે લુકાંજનમાં લુકીને નામ જોઈને આ માનવતી પ્રીયને એણે જોઈ.

नीरनाम-अंबु कमल कीलाल जल, पय पुष्कर वन वार
अंभ अरुण जीवन भुवन धनरस कुशपा पार ॥

हिवल्लरी, द्विज मुखमंडन पान
ात अति, भरजुरही मनमान ॥

ान હાલમાં ગાઢ માનને લઈ પ્યારીજી યારીજી અતિ રીસમાં છે એટલે મુખની થતો નથી.

आदर्श पुन मुकुर सुकर में लेत
क लख नारि डारि पुन देत ॥

પોતાના સ્વરૂપને જુએ છે તેમાં બરોબર ાં નેનના પ્રિયની ઝલક દેખાય છે એટલે ાવું ગાઢ માન છે કે પ્રિયનું પ્રતિબિંબ .

तान पुन, बीन विपंचक आहि
, बहुरी बरजत ताहि ॥

. સ્વરાવલીથી સહચરી બજાવે છે એને છે.

क कीर जब, सुबा पढत हरिनाम
ाय हस, देत दारमी भाम ॥

ાં એક પીંજરામાં પોપટ છે. તે હરીનામ ાવા કરડું હાસ્ય કરે છે. મતલબ કે ગાઢ . રૂચતું નથી.

रोहित अंतरित गूढ दुरुह निलीय
सखी, देखी यहबिधितीय ॥

લાનાં જમાનામાં ઓઢતા એવી રીતે ને આ માનવતી પ્રીયને એણે જોઈ.

कीलाल जल, पय पुष्कर वन वार
भुवन धनरस कुशपा पार ॥

मेघपुष्प विष सरिल पुन, कं कबंध रस तोय
उदक पाथ संवर सलिल, अप कृपीठ पुन सोय ॥
पानी नयन पखारकें, अंजन हांतो कीय
प्रकट भई पियकी सखी, निकट सशंकित हीय ॥

નયનના પાણી નયનને ધોઈને બહાર નીકળે છે એટલે નેનને લોતા અંજનને લઈ હાથ શ્યામ થાય છે. આ અવસ્થા જોઈને શંકાભરિત હૃદયથી પ્યારીજીની નીકટ સહચરી આવે છે.

भयनाम-दर साध्वस आतंक भय, भी उद्विज पुन त्रास
डरती डरती सहचरी गई कुवरिके पास ॥

આ પ્રમાણે ત્રાસ સહન કરતી અને ડરતી ડરતી સહચરી કુંવરીની પાસે ગઈ.

चरणनाम-चरण चलन गतिवंत पुन, अंघ्रि पाद पद पाय
पदवंदन करकुंवरीके ठाढी सन्मुख आय ॥

કુંવરીના ચરણમાં વંદન કરીને કુંવરીની સન્મુખ આ સખી આવીને ઊભી રહી.

हरिद्रानाम-पीता गौरी कांचनी, रजनी पीडा नाम
हरदइ चूना लगत जिम इम तेंहि दीखत भाम ॥

હળદરમાં જેમ ચુનો હોય અને તે જેમ લાલ રંગ પકડે તેવી રીતે હે કુંવરી તને હું જોઉં છું.

क्रोधनाम-कोप क्रोध आमषे अरु रोष मन्यु तम होय
क्षोम भरी लखि सुंदरी, डरी सहचरी सोय ॥

આ પ્રમાણે રોષ ક્રોધ કરીસુંદરીને જોઈ સહચરીને ભય લાગ્યો.

समयनाम-सामय समय आनीह वय, बेला अनिमिष काल
बडिबेर सखी मुख चितें, रंचक बोली बाल ॥

આ પ્રમાણે ઘણા સમય સુધી સખી કુંવરી સામું જોઈ રહી

ત્યારે કુંવરી રંચક બોલી.

कुशलनाम-क्षेम अनामय भद्रभव, शिब शं शुभ कल्याण
कित डोलत कहुं कुशल हे, पूछ्त कुंवरी सुजाण ॥

હવે કુંવરીએ આ સહચરીને જોઈ એને પૂછ્યું કે કેમ તું કુશળ તો છે ? કેમ આ પ્રમાણે ડોલ્યા કરે છે.

प्रीतनाम-प्रीत नेह रस भाव हित, शीश धरो दोपाण
अबतुव दर्शन पायके, भयो मोर कल्याण ॥

હે કુંવરી ! પ્રીત સહ મારા બેઉ હસ્ત મારા મસ્તક પર ધરો. હવે તમારું દર્શન પામીને મારું કલ્યાણ થયું છે.

नामनाम-संज्ञा आव्ह गोत्र पुन, क्षेम धाम तब नाम
अमी बरस यह दरस बल, जिन सब पूरणकाम

હે કુંવરી તમારું નામ જ અમીની વર્ષા જેવું છે. હવે મને લાગે છે કે તારું કામ પૂર્ણ થશે.

स्त्रीनाम- स्त्री नारी वनिता वधू ललना युवती भाम
अबला बाला अंगना, प्रमदा कांता वाम ॥
रामा योषा योषिता, दारा कामिनि जान
वादशा सुनितंबिनी, महिला माहिषी मान ॥
तरुणी रमणी सुंदरी, सीमतिनी जु सोय
तिय तोसी तिहुं लोकमे रची विरंचि न कोय ॥

હે કુંવરી તારા જેવી પરમ સુંદરી ત્રણે લોકમાં વિરંચીએ હજુ સુધી રચી નથી. એવી તું અપૂર્વ છું.

ब्रह्मानाम- अज कमलज वेधा पिता, शतधृति धाता सोय
स्त्रष्टा चतुरानन विखन, धिषन स्वयंभू सोय ॥
द्रुहिण विरंचि प्रजापती विष्णुनामसुरज्येष्ठ
ले ले सत सब छबिनको, जे त्रियहुती जगमाझ
तोहि रची बिधना निपुण, बहुरयो व्हैगइ सांझ ॥

દુનિયાના દરેક પ્રકારનું સત્વ સ્ત્રી માત્રનું લઈને હે કુંવરી

ामय भद्रभव, शिब शं शुभ कल्याण
ुशल हे, पूछ्त कुंवरी सुजाण ॥

ડચરીને જોઈ એને પૂછ્યું કે કેમ તું કુશળ
લ્યા કરે છે.

स भाव हित, शीश धरो दोपाण
े, भयो मोर कल्याण ॥

મારા બેઉ હસ્ત મારા મસ્તક પર ધરો.
ારું કલ્યાણ થયું છે.

गोत्र पुन, क्षेम धाम तब नाम
प बल, जिन सब पूरणकाम

જ અમીની વર્ષા જેવું છે. હવે મને લાગે

वनिता वधू ललना युवती भाम
, प्रमदा कांता वाम ॥
दारा कामिनि जान
महिला माहिषी मान ॥
. सीमतिनी जु सोय
क्रमे रची विरंचि न कोय ॥

પરમ સુંદરી ત્રણે લોકમાં વિરંચીએ હજુ
પૂર્વ છું.

लज वेधा पिता, शतधृति धाता सोय
न, धिषन स्वयंभू सोय ॥
ती विष्णुनामसुरज्येष्ठ
वनको, जे त्रियहुती जगमाझ
िपुण, बहुरयो व्हैगइ सांझ ॥

રનું સત્વ સ્ત્રી માત્રનું લઈને હે કુંવરી

વિધનાએ તને નિપુણતાથી રચી છે. પછી સાંજ પડી ગઇ એટલે તને રચ્યા પછી એને બીજું રચવાનું જ ન રહ્યું.

सुंदरनाम-सुभग सुषभ रुचि रुचिर अरु, कांतकमन कमनीय
रम्य सुपेशल भवविषद रासरमण रमणीय ॥
तैसे सुंदरवर कुंवरि, नागर नगधर पीय
जोडी रची विधना नवल एक प्राण तनबीय ॥

આ પ્રમાણ સુંદર શિરોમણિ સુંદરી જેવા તમો છો તેવા જગોવર્ધનધર પરમ સુંદર છે. એક પ્રાણ અને બે દેહ દેખવા માત્ર છે. બાકી તમો ઉભય એક જ છો.

युधिष्ठिरनाम - धर्म तात सु अजातरिपु कौंतेय कुरुराय
नृपति युधिष्ठिर सम कुंवरी तेरे सों तिय भाय ॥

હે કુંવરી ! વૃષભાનજી પણ યુદ્ધિષ્ઠિર સમ છે તારેજ તારા જેવી કુંવરી અહીં છે. તારી સોગન ખાઈને કહું છું કે હેતિય તું અતિ સોહામણી છે.

दीर्धनाम - पृथूल प्रांशु परिणाह पृथु, आयत व्यूढ विशाल
दीर्घ स्वास जु भरतबल, कोकरण यह बाल ॥

હે બાલે હે કુંવરી તુ દીર્ઘશ્વાસ કેમ લઈ રહી છું.

अर्जुननाम- जिष्णु धनंजय विजय नर, फाल्गुन किरिटे होय
गुडाकेश गांडीवधर, पार्थ कपिध्वज सोय ॥
अर्जुन ज्यौं धनुधर अवधि, तिहि सम अवर न होई
इम तुव प्रेम अवधि सुबुधि, रची विरंची न कोई ॥

અર્જુનની બરોબર કોઈ ધનુર્ધર નથી. અર્થાત્ અર્જુન અવધિ છે. તેવી જ રીતે પ્રેમમાં અને સુંદર બુધ્ધિમાં તું અવધિ છું. વિરંચીએ તારા જેવી કોઈને ઘડી નથી.

गंगानाम- विष्णुपदी निर्जरनदी, निगमगदी हरिरूप
ध्रुवनंदा मंदाकिनी, भागीरथी अनूप ॥
सूरसरीजिम इह लोकमें, पापहारशुभकारि

इम तुव कीरति सरित बिय, कीय पुनीत नर नारि ॥

સુરસરી નામ ગંગા આ લોકમાં પાપહારિ અને શુભ કરવાવાળી છે. તેમજ હે કુંવરી તારી કીરતી રૂપી સરિતા જેણે સાંભળી હોય એવા અનેક નર-નારીયો પુનિત નામ પાવન થઈ ગયા છે. તારા નામની યશગાથામાં સર્વશ્રેષ્ઠ મહત્તા છે.

कायानाम-काय कलेवरकुणप लपु, देहआत्मा अंग
विग्रह उपधन संहनन, धाम शरीर पतंग ॥
तुब तनु सम सर करन हित, कनक अग्नि झप लेत
कोमलसरससुगंध नहिं, को कवि उपमा देत ॥

હે સુજાન કુંવરી ! તારા તનુની બરોબરી કરવાનું કનક અને અગ્નિને મન થાય છે. મતલબ કે તારી બરોબરી કરવા તે બીડું ઝડપે છે. પરંતુ એ કનકમાં કોમળતા ક્યાં છે? તેમજ અગ્નિમાં સરસપણું ક્યાં છે. ત્યારે તારામાં તો કનક સદંશ વાનની સાથે કોમળતા સરસતા તેમજ સુગંધતા ત્રણે વાનાં છે. તારી અનુહાર કોઈ નથી. એટલે કવિઓ તને કોની ઉપમા આપે?

कमलनाम-पुंडरीक पुष्कर कमल, जलज अब्ज अभोज
पंकज सारस तामरस, कुवलय कंज सरोज ॥
जलरुह उत्पल कोकनद, इंदीवर राजीव
विसप्रसू कल्हार श्रीसदन सुउपमानीव ॥
मकरंदी अरविंद पुन, पद्म कुशेशय नाउं
क्यो मुखनलिन मलीन कछु, देखत हों बलजाउं

હે નવીન કામ કમળમુખી કુંવરી તારું મુખ કેમ મલિન છે. હે પ્યારી હું તો તને દેખીને બળબળી જાઉં છું.

चंद्रनाम-इंदु सुधानिधि, कलानिधि, अब्ज जीव हिमरोम
शशिधर हिमकर निशाकर, औशधीश शशि सोम ॥
कुमुदबंधु श्रीबंधु पुन, रोहिणिधव सुरपेय
उडुराजा द्विजराज हरि, ग्लौ मृगांक आत्रेय ॥
हिमदीधीति गोभाधरण जैवत्रक निशिकंत

रित बिय, कीय पुनीत नर नारि ॥

ા આ લોકમાં પાપહારિ અને શુભ
કુંવરી તારી કીરતી રૂપી સરિતા જેણે
ાર-નારીયો પુનિત નામ પાવન થઈ ગયા
ાં સર્વશ્રેષ્ઠ મહત્તા છે.

ेवरकुणप लपु, देहआत्मा अंग
, धाम शरीर पतंग ॥
करन हित, कनक अग्नि झप लेत
हैं, को कवि उपमा देत ॥

ારા તનુની બરોબરી કરવાનું કનક અને
મ કે તારી બરોબરી કરવા તે બીડું ઝડપે
તા ક્યાં છે? તેમજ અગ્નિમાં સરસપણું
ાક સદેશ વાનની સાથે કોમળતા સરસતા
છે. તારી અનુહાર કોઈ નથી. એટલે
ાપે ?

ुष्कर कमल, जलज अब्ज अभोज
, कुवलय कंज सरोज ॥
नद, इंदीवर राजीव
पदन सुउपमानीव ॥
पद्म कुशेशय नाउं
ेन कछु, देखत हों बलजाउं

મુખી કુંવરી તારું મુખ કેમ મલિન છે.
મળબળી જાઉં છું.

, कलानिधि, अब्ज जीव हिमरोम
ाकर, औशधीश शशि सोम ॥
, रोहिणिधव सुरपेय
, ग्लौ मृगांक आत्रेय ॥
जैवत्रक निशिकंत

सीत भानुविधु सिंधुसुत हेमकांत हिमवंत ॥
चंद्रकला जिम चंद्रतें, रहत जु न्यारी होय
इम अवलोकत बालतव, कहि वलकारणसोय ॥

ચંદ્રકળા જેમ ચંદ્રથી અલગ રહે તેમ તું નંદકુમારથી અલગ રહી હો એમ મને લાગે છે. એનું હે કુંવરી શું કારણ છે ? ચંદ્ર તેમજ ચંદ્રકળા અલગ રહે એ અસંભવિત છે ? તેમજ તું અને વ્રજકુમાર અલગ હો તે મનાય એમ નથી. માટે હે કુંવરી મને પ્રિય સહચરી જાણી ખરું કારણ કહે.

मदननाम-मदन मनोभव मन्नथन, समर पंचशर मार
मीनकेत कंदर्प पुन, दर्पक चित्तविचार
पुष्पचाप मसिज चितज, शंबरदारण काम
पति सोंरति रुठि रहत, इम तुव देखत भाम

જેમ કામદેવથી રતિ રૂઠી રહેલ જોવાય છે. એમ હે કુંવરી તું પણ કોટીકામ સુંદર નંદલાલથી રૂઠેલી લાગે છે.

कामशरनाम- शोषण उच्चाटन दहन, क्षोमन मोहन नाम
कामबाळ तन लागतहीं, रहिन सकेंगी वाम ॥

હે સખી જ્યારે તને કામ બાણ વાગશે, ત્યારે તું રહી શકીશ નહિ.

मेघनाम- धाराधर जलद, जगजीवन जीमूत
अभ्र बलाहक मुदिर हरि, कामुकी धूम सपूत ॥
नीरद क्षीरद अंबुवह, वारिद जलमुच नांउं
घन बिछुरी बिजुरी मनो, देखत हों बल जाउं

ઘરનમાં બીછુરેલી વીજળીની જેમ તને હું એકલી જોઉં છું. અર્થાત્ ઘનશ્યામથી અલગ રહે તે ઠીક નથી. હું તો બલ જાઉં નામ વિનવીને કહું છું.

विद्युतनाम- क्षणरुचि छटा अकालिका तडित चंचला होय
दामिनि विना न धन बने, धन विन बने न सोय ॥

હે કુંવરી આ તો આશ્ચર્ય જેવું છે. ઘન વિના દામિની શોભે નહિ. તેમ જ દામિની વિના ઘન પણ શોભે નહિ. માટે તમે એકમેક ભેગા થઈને કેમ રહેતા નથી ?

सेनानाम- पृतना ध्वजिनी वाहिनी चमू वरुथिनि एन
सेना विना नहीं नृपति कछु, नृपति बिना नहि सेन ॥

હે સખી સૈન્ય વગરના નૃપતિની કિંમત નથી તેમજ નૃપતિ વગરનું સૈન્ય પણ નકામું છે. તેવી જ રીતે તમો અને સુંદર નંદકુમાર ભેગા થાઓ તો જ ઉભયની શોભા છે.

धनुषनाम - धनु कोदंड इष्वास पुन, कार्मुक रिपुसंताप
चाप विना नहिं पनच कछु, पनच बिना नहिं चाप ॥

હે કુંવરી તું એકલી રહે તે તો ઠીક નથી. કારણ કે ચાપ વિના પણછ સારી ન દેખાય તેમજ પણછ વિના ચાપ સારી ન દેખાય તેવી રીતે તમો ઉભય સાથમાં હો તે વિશેષ શોભા રૂપ છે.

भ्रमरनाम- मधुकरमधुलिह मधुप अलि, अलिन शिलीमुखभृंग
चंचरोक रोलंब हरि, कीलालप सारंग ॥
षट्पद इंदीवर भ्रमर, पुन द्विरेफ रसचोर
अये बाल तुं मालती, लाल लालची भौंर ॥

હે બાલિકા ! તું માલતી પુષ્પ છું અને લાલ છે તે ભ્રમર છે એટલે તારો એ લાલચુ છે માટે લાલની લાલચને તું પોષ એમ સખીનું ગર્ભિત કહેવું છે.

प्रियानाम - इष्टा दयिता वल्लभा प्रिया प्रेयसी होय
पियकी तोसी प्रणयनी अवर न देखी कोय ॥

પ્રિય નંદકુમારને હે સખી બીજી કોઈ પ્રણયીની નામ પ્રેમપાત્રી તારા સિવાય જોવામાં આવી નથી.

लतानाम- व्रतती बिसती वल्लरी बिसिनी लता बितान
अमर वेलजिम मुल बिन इम देखत तुव मान ॥

અમરવેલ જેમ વૃક્ષનામ મૂળ વગર કરમાઈ જાય છે તે જ

ર્ય જેવું છે. ઘન વિના દામિની શોભે
ન પણ શોભે નહિ. માટે તમે એકમેક

नी वाहिनी चमू वरुथिनि एन
कछु, नृपति बिना नहि सेन ॥

નૃપતિની કિંમત નથી તેમજ નૃપતિ
વી જ રીતે તમો અને સુંદર નંદકુમાર
ભા છે.

ड इष्वास पुन, कार्मुक रिपुसंताप
कछु, पनच बिना नहिं चाप ॥

તે તો ઠીક નથી. કારણ કે ચાપ વિના
ણછ વિના ચાપ સારી ન દેખાય તેવી
વિશેષ શોભા રૂપ છે.

नह मधुप अलि, अलिन शिलीमुखभृंग
कीलालप सारंग ॥
पुन द्विरेफ रसचोर
लाल लालची भोंर ॥

પુષ્પ છું અને લાલ છે તે ભ્રમર છે
લાલની લાલચને તું પોષ એમ સખીનું

वल्लभा प्रिया प्रेयसी होय
अवर न देखी कोय ॥

બીજી કોઈ પ્રણયીની નામ પ્રેમપાત્રી
ી.

ी वल्लरी बिसिनी लता बितान
न इम देखत तुव मान ॥

મૂળ વગર કરમાઈ જાય છે તે જ

પ્રમાણે પ્રિયતમ વગર આ તારું માન દેખાય છે.

प्रीतमनाम- सुहृदय मित्र वल्लभ सखा दयित इष्ट प्रियप्राण
हरिसे प्रीतम सों कुंवरि नकर अकारथ मान ॥

હરિ જેવા પ્રિતમ મિત્રથી હે કુંવરી તું વગર કારણે માન ન કર.

पुत्रनाम- सूनु अपत्य आत्मज सुसुत, तनुज तनय पुन तात।
नंदनंद गोविंदसों, नकर गर्वकी बात ॥

હે કુંવરી તું નંદનાનંદન કુમાર સાથે ગર્વની વાત ન કર.

मनुष्यनाम- मानुष मर्त्य मनुष्य कर, मानव मनुज पुमान् ।
नर जिन जाने नंदको, हरि ईश्वर भगवान ॥

હે સુંદરી તું નંદના તનયને કેવળ નરનામ મનુષ્ય ન જાણીશ. એ તો સાક્ષાત હરિ ઈશ્વર ભગવાન છે.

तपस्वीनाम -ऋषि भिक्षुक तापस यती, तपी मुनी जन आहि।
योगी निर्मल चितकर, नित्याहि खोजत जाहि ॥

આવા તપસ્વીઓ જેને નિરંતર શોધ્યા કરે છે તેજ તારો નંદનંદન છે.

वेदनाम - आम्राय श्रुति बह्मश्रव, धर्ममूल सब काम ।
निगमागम जाको कहें, सोये सुंदर श्याम ॥

નિગમનામ વેદ જેને અગમ્ય કહે છે એજ તારો સુંદર શ્યામ છે.

शेषनाम- शेष महाअहि सर्पपति, धरणीधरजु अनंत ।
सहस्त्रवदन करगुण गनत, तदपिन पावत अंत ॥

શેષનાગ એક હજાર મુખથી તારા પીયના નામનું અને ગુણનું રટણ કરે છે પણ તેનો પાર આવતો નથી.

धर्मराजनाम- वैवस्वत नर दंडधर, पितृपति रविसुत होय ।
संयमनीपति महिषध्वज, समवरती पुनसोय ॥

अंतक काल कृतांत यम, जग जातें डरपंत ।
सो तुव पिय भ्रूभंगतें, थर थर थर कंपत ॥

અંતકાળ સમયે આવનારો કૃતાંત યમ કે જેનાથી આખું જગત બીએ છે તે પણ તારા પિયુના ભ્રુભંગથી થર થર થર કંપી જાય છે.

कुबेरनाम- पुण्यजनेश्वर वैश्रवण, धनद एलिबिल होय ।
गुह्यरपति त्र्यंबक सखा, राजराजपुनसोय ॥
नर वाहन किन्नरअधिक यज्ञाधीश कुबेर ।
सो तुव पिय पद परसबे, पावत नाहि न वेर ॥

મહાન દાનાધ્યક્ષ ધનનો સ્વામી યજ્ઞોનો પતિ મહાદેવજીના સખા એ તમારા પ્રિયના ચરણસ્પર્શ કરવાની કામના સેવે છે. પરંતુ તેને સ્પર્શ કરવાનો વારો જ મળતો નથી.

वरुणनाम - वरुण प्रजेता पाशपति अपपति जलचरइश ।
यादसपति तुव पीयके, घसत चरणतर शीश ॥

આ દશે દિશાઓના સ્વામી વરૂણ તો તારા પ્રિયના ચર્ણ તળે પોતાનું શીશ ઘસ્યા જ કરે છે.

गणेशनाम - द्वैमातरु हेरंब पुन, लंबोदर इकदंत ।
मूषकवाहन गजवदन, गणपति गिरिजासंत ॥
कोटिविनायक जो लिखें, महिसे कागद कोटि ।
तो या तेरे पीय गुन गनत न आवे टोटि ॥

પાર્વતી સુત ગણપતિ જેને મોટો લહીયો કહેવામાં આવે છે એવો વિનાયક કરોડરૂપ ધરીને પૃથ્વીના જેવા મોટા કરોડો કાગળ લઈને લખે તો પણ તારા પિયના ગુણ લખવામાં પાર જ ન આવે.

जन्मनाम- भवउद्भव उद्रम जनन, जनि उत्पत्ति हेमाम ।
जन्म सुफल तब जानियें, भजिये सुंदर श्याम ॥

જેનાથી સમસ્ત બ્રહ્માંડનો જન્મ થએલ છે એ તારા પિય શ્યામ સુંદરનું જો ભજન કરીએ તો જ જન્મ સફળ થાય.

॥ नायकावचन ॥

यम, जग जातें डरपंत ।
तें, थर थर थर कंपत ॥

નારો કૃતાંત યમ કે જેનાથી આખું જગત
ા ભ્રુભંગથી થર થર થર કંપી જાય છે.

श्वर वैश्रवण, धनद एलिबिल होय ।
त्रा, राजराजपुनसोय ॥
ाक यज्ञाधीश कुबेर ।
रसबे, पावत नाहि न वेर ॥

ાનો સ્વામી યજ્ઞોનો પતિ મહાદેવજીના
ઙાસ્પર્શ કરવાની કામના સેવે છે. પરંતુ
મળતો નથી.

प्रजेता पाशपति अपपति जलचरइश ।
े, घसत चरणतर शीश ॥

સ્વામી વરૂણ તો તારા પ્રિયના ચર્ણ તળે
ં.

हेरंब पुन, लंबोदर इकदंत ।
गणपति गिरिजासंत ॥
लखें, महिसे कागद कोटि ।
गनत न आवे टोटि ॥

જેને મોટો લહીયો કહેવામાં આવે છે
ને પૃથ્વીના જેવા મોટા કરોડો કાગળ
ના ગુણ લખવામાં પાર જ ન આવે.

द्रम जनन, जनि उत्पत्ति हेमाम ।
नियें, भजिये सुंदर श्याम ॥

ડનો જન્મ થએલ છે એ તારા પિય
એ તો જ જન્મ સફળ થાય.

ायकावचन ॥

वंजकनाम- व्याज जिह्म कैतव कुटिल, छद्मी धूर्त छलीजु ।
कपटी कान्हर कुंवरकी, केतीकहत भलीजु ॥

હવે કુંવરી કે જે પરમ શ્રેષ્ઠ નાયકા છે તે સખીને કહે છે કે હવે એ ઠગારા, કપટી, છળી, કપટી કુંવર કાન્હની ક્યાં સુધી બડાઈ કરીશ.

॥ सखीवचन ॥

मृगकेनाम- एन हरिण वातप पृषद, हरि कुरंग पुन आय ।
मृग शिशु केसे दृग लियें, बल थोरो अनखाय ॥

અરે મૃગલીના બચ્ચાંના જેવી નેત્રવાળી કિશોરી હવે વટ વધુ રહેવા દે અને માની જા.

पापनाम-एन वृजिन दुष्कृत दुरित, अघ मलीन अरु पंक ।
अमीयकल्मष किल्बिषरु, कश्मल शमल कलंक॥
पाप महाबन दहन दब, जाको रंचक नाम ।
तोकों तूं कपटी कहे, तोहि कहा कहूं भाम ।

એક વખત તારા પતિ શ્યામ સુંદરનું નામ લેવાય તો મોટા મોટા પાપના અગ્નિપુંજનો નાશ થઈ જાય છે એવા કાન્હને તું કપટી કહે છે ! જરા શોચ કર.

पथ्थरनाम- ग्राव अश्म प्रस्तर उपल, शिल पषाण अति भार ।
प्राहन पानी परतरे, जाके नामाधार ॥

અરે જેના નામથી પથ્થરો પાણી પર તર્યા એનું તું નામ રાખતી નથી.

नौकानाम- उडुप पोत नौका प्लव, सुतरि वहित्र जलयान ।
नाम नाव चढ उदधि, केते तरे अजान ॥

તારા પિયનું નામ જ નૌકા રૂપ છે. એ નામના પ્રભાવે કેટલાએ આ સંસાર ઉદધિને તરી ગયા. એ બધું શું તારાથી અજાણ્યું છે ?

रुधिरनाम- शोणित रक्त कुणप पुन, असृक अक्षत जात ।
लोहू पीवन पूतना, पूत भई छुइ गात ॥

અરે તારો પિય કેવો દયાળુ છે. જો એનું લોહી પીવા પુતના આવી હતી તો પણ તારા પિયના સ્પર્શથી તે પવિત્ર થઈ ગઈ. એ તારો પિય અતિ દયાળુ છે. માટે જ તું માન કરી રહી છું અને તે સાંખી રહ્યો છે.

राक्षसनाम- कुणप सर्प अरु पुन्यजन, निकषासुत ढुर्नाद ।
कर्बुर असुर निशाचर, यातुधान कव्याद ॥
अधसे राक्षस पातकी, में देखी गति होत ।
उलट समानी पीयमें, परकट जाकी जोत ॥

અરે આવા પાતકિ રાક્ષસો કે જે તારાપિયની સાથે લડવા આવ્યા હતા તે સર્વનો જો કે તારા કાન્હ કુંવરે સંહાર કર્યો. પરંતુ આશ્ચર્ય તો એ થયું કે એ સર્વની જ્યોત તારા પિયમાં સમાઈ ગઈ એ મેં નજરે જોયું.

रजनाम- धूली धूसर खेह रज, पांसु शर्करा मंद ।
जा पदपंकज रेणुकों, इच्छित सनक सनंद ॥

અરે તારા પિયના ચર્ણરજની ઈચ્છા તો સનકનંદન જેવા મહાન આત્માઓં કરે છે એને તું સાધારણ ન માન.

महादेवनाम- गंगाधर हरशूलधर, शशिधर शंकर वाम ।
शर्व शंभु शिव भीम भव, भर्ग कामरिपु नाम ॥
त्रिनयन त्र्यंबक त्रिपुर अरि, ईश उमापति होय ।
जटी पिनाकी धूर्जटी, रुद्र वृषध्वज सोय॥
उग्र कपर्दी भूतपति, पशुपति मृड ईशान ।
नीलकंठ श्रीकंठ सितिकंठ सकल कल्यान ॥
महादेव से देव बल, जाको धरत जु ध्यान ।
सो कपटी कहनो नहीं. वे हे सब कल्यान ॥

આવા ઈશકોટિના મહાદેવ પણ જેનું નિરંતર ધ્યાન કરે છે

रक्त कुणप पुन, असृक अक्षत जात ।
पूत भई छुइ गात ॥

દયાળુ છે. જો એનું લોહી પીવા પુતના
ના સ્પર્શથી તે પવિત્ર થઈ ગઈ. એ તારો
જ તું માન કરી રહી છું અને તે સાંખી

सर्प अरु पुन्यजन, निकषासुत ढुर्नाद ।
र, यातुधान कव्याद ॥
, में देखी गति होत ।
परकट जाकी जोत ॥

રાક્ષસો કે જે તારાપિયની સાથે લડવા
તારા કાન્હ કુંવરે સંહાર કર્યો. પરંતુ
ની જ્યોત તારા પિયમાં સમાઈ ગઈ એ

खेह रज, पांसु शर्करा मंद ।
इच्छित सनक सनंद ॥

ર્ણરજની ઈચ્છા તો સનકનંદન જેવા
તું સાધારણ ન માન.

हरशूलधर, शशिधर शंकर वाम ।
भव, भर्ग कामरिपु नाम ॥
अरि, ईश उमापति होय ।
रुद्र वृषध्वज सोय॥
पशुपति मृड ईशान ।
कंठ सकल कल्यान ॥
जाको धरत जु ध्यान ।
. वे हे सब कल्यान ॥

દેવ પણ જેનું નિરંતર ધ્યાન કરે છે

એને તું કપટી કહે છે ?

सूर्यनाम- सूर दिवाकर विभाकर, दिनकर भास्कर हंस ।
मिहिर तिमिरहर सहस्त्रघर, उष्णरश्मि तिग्मांशु ॥
बुध विरोचन विभावसु मार्तंड त्रयि अंग ।
दिनमणि अंबरमणि तकणि, सविता पथग पतंग ॥
चित्रभानु बहुद्धाननु डन, बिवस्वान द्युतिमान ।
चित्रभानु बृहदश्व हरि, जगचक्षू भगवान ॥
रवि मंडल मंडन नवल, खंडन तम संसार ।
सो कन्हर कपटी क्यूं, जग जाके आधार ॥

આવો તિમિરહર સૂર્ય પણ જેના પ્રતાપ વડે પ્રકાશે છે તે કાન્હને તું કપટી કહે છે ? જગત જેના આધારેં રહ્યું છે એવા કાન્હની સાથે તને મન શોભતું નથી.

झूटनाम- मिथ्या मोघ मृषा अनृत, व्यर्थ अलीक निर्थ ।
ऐसे पियसों जाउं बल, क्यों जु बोलिये व्यर्थ ॥

આવો મહાન પ્રિય તેના પર તો બળભળ થવું જોઈએ, નાહક વ્યર્થ જુઠ ઝઘડા ન કરવા જોઈએ.

निकटनाम- अंति पार्श्व अविदूर तट, उपसमीप अभ्यास ।
अवश्य अनादर होय बल, रहे निरंतर पास ॥

તારો પિય કે જે અંતર્યામી છે, જે નિરંતર પાસમાં જ રહેવાવાળો છે તેનો અવશ્ય તારાથી અનાદર થાય છે.

चंदननाम- गंधसार श्रीखंड हरि, मलयज भद्र पटीर ।
चंदन को इंधन करत, मलयाबासी भीर ॥

જેમ અજ્ઞાની મલયાચળના વાસિયો જ્ઞાન ન હોવાને લીધે ચંદનનું ઈંધન કરે છે- નામ બાળે છે તેમજ તું પણ તારી નિકટ રહેલા કાન્હનો મહિમા ન જાણવાથી અનાદર કરે છે.

मीननाम- शफरी अनिमिष मत्स तिमि, पृथुरोमा पाठीन ।
मकर उलूपी अंडभव, वैसारिन झष मीन ॥

क्षीरसमुद्रके मीन जिम, रहत चंद ढिंग आय ।
चंदहि मंद न जानहीं, जलचर मानत ताय ॥

ક્ષીર સમુદ્રનું મીન ચંદ્રની નજીક રહેતું હોવાથી તે ચંદ્રના મહિમાને જાણતું નથી એ તો એને જલચર માને છે. તેમજ તું પણ નંદકુમાર તારી નજીક રહેતા હોવાથી તેના મહિમાને જાણતી નથી, એને તું તારા જેવો જ અહીરનો છોરો માને છે, પરંતુ તેમાં તારી ભૂલ છે. એ તો કોટી બ્રહ્માંડનો નાયક છે.

समुद्रनाम- सिंधु सरित्पात सलिलपति, अंभोनिध अकूपार ।
इरावन अर्णव उदधि, कुशणा पारापार ॥
उदन्वान् सरस्वान् अंबुनिधि, जलनिधि जलरास ।
निरवधि अब्धिसमुद्रपुन, सागरविष्णुनिवास ॥
रत्नाकर गुणरुपको सुंदर गिरिधर लाल ।
तिहिंमिल प्रेम कलोलियें, योंन बोलियें बाल ॥

રૂપ, ગુણ, રત્ન તેમજ સુંદરતાનો સાગર ગિરિધરલાલ છે. એને માટે અછાજતું ન બોલવું જોઈએ. એની સાથે તો હે કુંવરી હળીમળીને કિલ્લોલ કરો એમાં જ ખરું સુખ છે.

वनचरनाम-कपि शाखामृग बालिमुख, कीश प्लवग लांगूर ।
वान्र करवर नाळियर, दियो विधाता क्रूर ॥

આવા વાનરને ક્રૂર વિધાતાએ નાળિયેર આપ્યું. એને એ શું સમજે. તેવી જ રીતે ફળરૂપી ગિરિધરલાલ વિધાતાએ તને આપ્યો પણ વાનરની જેમ તું એનો ઉપયોગ શું જાણે ?

नायकावचन बलभद्रनाम

रोहिणेय बलभद्र बाल, संकर्षण बलराम ।
नीलांबर रेवतीरमण मुसली पालककाम ।
प्रलंबध तालां पुन, यमुना भेदी चेत ।
ता हलधरके बीरको कितिक बडाई देत ॥

હવે એ બળભદ્રના ભાઈની તું કેટલી બડાઈ કરીશ ! એને હું

म, रहत चंद ढिंग आय ।
, जलचर मानत ताय ॥

ચંદ્રની નજીક રહેતું હોવાથી તે ચંદ્રના
એને જલચર માને છે. તેમજ તું પણ
હોવાથી તેના મહિમાને જાણતી નથી,
ો છોરો માને છે, પરંતુ તેમાં તારી ભૂલ
ાયક છે.

तुपात सलिलपति, अंभोनिध अकूपार ।
कुशणा पारापार ॥
बुनिधि, जलनिधि जलरास ।
न, सागरविष्णुनिवास ॥
ुंदर गिरिधर लाल ।
नयें, योंन बोलियें बाल ॥

સુંદરતાનો સાગર ગિરિધરલાલ છે.
વું જોઈએ. એની સાથે તો હે કુંવરી
ાં જ ખરું સુખ છે.

ामृग बालिमुख, कीश प्लवग लांगूर ।
दियो विधाता क्रूर ॥

ધાતાએ નાળિયેર આપ્યું. એને એ શું
ગિરિધરલાલ વિધાતાએ તને આપ્યો
પયોગ શું જાણે ?

चन बलभद्रनाम

, संकर्षण बलराम ।
सली पालककाम ।
मुना भेदी चेत ।
कितिक बडाई देत ॥

ઈની તું કેટલી બડાઈ કરીશ ! એને હું

બરોબર જાણું છું.

सखीवचन पृथ्वीनाम

पृथ्वी क्षिति क्षोणी क्षमा, धरणी धात्री गाय ।
उर्वी जगती वसुमती, वसुधा सर्व सहाय ॥
अचला विपुला सागरा, धरा उर्वश सोय ।
गोत्रा अवनी, कुंभिनी मही मेदिनी होय ॥
विश्वंभरा वसुंधरा, थिरा काश्यपी आहि ।
रसा अनंता भू इला, बिला कहत कवि ताहि ॥
सबधर जिहिं इक शीश पर, खोभित जिम कणहीर ।
क्यों आवहिं तुव आंखतर, ता हलधरके बीर ॥

આવો હલધર બળવીર કે જેના મસ્તક પર સર્વ પૃથ્વીઓ એક હીરાના કણ જેવી શોભી રહી છે, એ બળભદ્રનો ભાઈ તારી નજરમાં શાનો આવે ? હવે તો કાંઈક સમજ તો સારું.

बाणनाम-खग तोमर जीह्मग असुग, विशिख शिलीमुख बाण ।
कण मार्गण नाराच इषु, पत्री शोषणप्राण ॥
सायक घाय पिराय पुन, समिट शरीर मिलाय ।
वचन तीरकी वीर बल, मिटेन जो युग जाय ॥

ગમે તેવા ભારે બાણનો પ્રહાર થયો હોય તો પણ તે પીડા શરીરના નાશની સાથે સમેટાઈ જાય છે. પરંતુ વચનરૂપી બાણની પીડા તો આખો યુગ ચાલ્યો જાય તો પણ મટતી નથી, માટે હે કુંવરી તું વચન બાણ ન માર.

अग्निनाम- पावक वन्ही दहन दव, ज्वलन धनंजय होय ।
शिखि उषर्बुध वायुसख, वीतिहोत्र शुचि सोय ॥
जातवेदाडनल हुताशन, निर्ज्जरजिव्ह कृ शानु ।
वैश्वानर अरुणेय पुन, धूमकेतु चित्रभानु ॥
अग्नि दग्ध जो द्रुमलता, फिर दल फूल हु देत ।
वचन दग्ध जो हिय बल, कबहुन अंकुर लेत ॥

અગ્નિથી બળી ગયેલા દ્રુમ-લતાને વળી કોઈ વખત દલ ફૂલ વગેરે થાય છે. પરંતુ વચનથી દગ્ધ થએલાને હે કુંવરી! કોઈ વખત અંકુર જ ઉદ્ભવતા નથી માટે વક્રોકિત છોડી દે.

मूर्खनाम- मुग्ध मूढ जड नड, अज्ञ कटुकवद शठ ।
मूरखजन जान कहा, मणिजेसे कपिगठ ॥

વાંદરાને ગળે મણિ બાંધ્યો હોય તો વાંદરું એમાં શું સમજે. એમ જે મૂર્ખ હોય તે શું સમજે. હે કુંવરી તારી પાછળ નંદકુમાર ઘૂમ્યા કરે છે. પરંતુ તને મૂર્ખને એ વાતની ગમ ક્યાં છે.

पंडितनाम-कृती कुशल कोविद निपुण, क्षणु प्रवीण निष्णात।
पटु विदग्ध नागर चतुर, जानत रसकी बात ॥

હે કુંવરી જે ચતુર હોય, પંડિત હોય, નિષ્ણાત હોય, તે રસની વાત જાણે. તું એમાં શું સમજે ?

अपराध- अह अंहस हेलन अहित, अवगुण जो होय पीय ।
कूप छांह ज्यों राखिये, यौंन भाखियेतीय ॥

હે કુંવરી તને એક ધર્મ સ્નેહી મિત્રતા વિષે કહું છું. કદાપિ કોઈ અવગુણ મિત્રમાં હોય તો તેને કૂવાના પડછાયાની જેમ હૃદયમાં જ રખાય. જેમતેમ જ્યાં ત્યાં મિત્રના અવગુણ ન બોલાય.

स्नेहनाम- दोहद हारद स्नेह हित, प्रणयराम अनुराग ।
कितरगयो तेरो प्रेमवह, हे भामिनि बडभाग ।

હે બડભાગી ભામિની તારો પ્રીતમ પરનો પ્રેમ-સ્નેહ ક્યાં ગયો ?

पर्वतनाम-अग नग भूभृत, दरिभृत शिखरी श्रृंगी होय ।
शैल शिलोश्र्चजय गोत्र हरि, अचल अद्रि पुन सोय ॥
गिरि गोवर्द्धन वाम कर, धर्यों श्याम अभिराम ।
तो उरते वह धकधकी, अबलोंमिटि न भाम ॥

તારા શ્યામ સુંદર ભગવાને ગોવર્ધન ગિરિ વામ કર પર ધરી

ુમ-લતાને વળી કોઈ વખત દલ ફૂલ
ઃગ્ધ થએલાને હે કુંવરી! કોઈ વખત
વક્રોકિત છોડી દે.

ड नड, अज्ञ कटुकवद शठ ।
ाणिजेसे कपिगठ ॥

્યો હોય તો વાંદરું એમાં શું સમજે.
ે. હે કુંવરી તારી પાછળ નંદકુમાર
એ વાતની ગમ ક્યાં છે.

कोविद निपुण, क्षणु प्रवीण निष्णात।
, जानत रसकी बात ॥

પંડિત હોય, નિષ્ણાત હોય, તે રસની
?

नन अहित, अवगुण जो होय पीय ।
यौंन भाखियेतीय ॥

સ્નેહી મિત્રતા વિષે કહું છું. કદાપિ
તેને કૂવાના પડછાયાની જેમ હૃદયમાં
ેત્રના અવગુણ ન બોલાય.

स्नेह हित, प्रणयराम अनुराग ।
हे भामिनि बडभाग ।

તારો પ્રીતમ પરનો પ્રેમ-સ્નેહ ક્યાં

ात, दरिभृत शिखरी श्रृंगी होय ।
हरि, अचल अद्रि पुन सोय ॥
र, धर्यों श्याम अभिराम ।
अबलोंमिटि न भाम ॥

ાને ગોવર્ધન ગિરિ વામ કર પર ધરી

સમસ્ત વૃજનું રક્ષણ કર્યું. અરે તમને પણ બચાવ્યા હતા તો પણ તારા હૃદયનો બડબડાટ હજુ શમતો નથી, માટે હવે સમજી જા.

सर्पनाम- पन्नग नाग भुजंग अरु, जिह्वग भोगी सर्प ।
चक्षुश्रवा सरी सृप हरी, काकोदर गरदर्प ॥
आशीविष बिषधर फणी, मणी बिलेशय व्याल ।
चक्री दर्वी गूढपा, लेलिह केवल काल ॥
कालिय अही गंजन समय, मे राखी गहि बांहिं ।
सांवरे पियके प्रेमवश, परतहुती देह मांहि ॥

અરે જ્યારે કાળીય નાગનું માનમર્દન કરવા ભગવાન શ્રી યમુનાના ધરામાં પડ્યા તે વખતે તો મેં તને પકડી રાખી. અરે તારી બાંહ્ય પકડી લીધી નહીંતર તું તેમાં જ પડત. એ તારી પ્રીત ક્યાં ગઈ.

पीडानाम- व्याधि विधुर व्यथा रुजा, बाधा आरति ग्लानि ।
अब जिन परसत पीरबल, कितसीखी यह बानि ॥

શ્રી મનમોહનનું એક ક્ષણ પણ મિલન ન થયું હોય તો તને ભારી પીડા થતી અને હાલ તો તેના મિલન વગર તને કાંઈ પીડા થતી હોય એવું લાગતું નથી. આવું તું કોની પાસેથી શીખી ?

बननाम- कानन बिपिन अरण्य बन, गहन कक्ष कांतार ।
अटवीमें इकलेदई, मोहन नंदकुमार ॥

મોહન નંદકુમાર એકલા ગહન વનમાં બિરાજે છે અને તું તો અહીં મહાલયમાં વિલસે છે.

दैत्यनाम- दानव दनुज रुदैत्य जन, सुररिपु असुर असंत ।
मायारुपी रेन दिन, डोलत दुष्ट अनंत ॥

દેવના શત્રુ એવા જે અસુર તે તો અસંત નામ સાધુ ચરિતથી અને સત્કર્મથી રહિત છે. તે માયાવીરૂપ ધારણ કરી દિવસ રાત ભટક્યા કરે છે. માટે તું જલદી ચાલ તો તે મોહન ગૃહપ્રવેશ કરે અને દૈત્યોના ત્રાસથી બચે તો સારું. નહિતર વનમાં દાનવોનો ત્રાસ એને સહવો પડશે.

संध्यानाम- संध्या निशिमुख पितृप्रसु, सायंकाल प्रदोष ।
सांझ परी हे चालबल, छांडि क्षमाकर रोष ॥

હે કુંવર હવે તો સાંજ પડી છે. માટે તું તારો રોષ ક્ષમા કરી મારી સાથે ચાલ.

विषनाम- गरलहलाहल गर मृतक कालकूट रस सार ।
रसमें विष जिन घोरबल, चल अब करन अवार ॥

હે કુંવરી તું ચાલ હવે વિલંબ ન કર. રસમાં વિષ ન ઘોળીશ અને મારું કહ્યું માની જા.

पपैयानाम- कलितकंठ दातूह हरि, चात्रक सारंग नाउं ॥
घनसों रुठे पपैहरो, बने न यों बलजाउं ॥

ધનની સાથે પપૈયો રિસાય એવું ન જ બને. તેમ તું ઘનશ્યામની સાથે રિસાય એવું ન જ બનવું જોઈએ.

सौम्यनाम- सौम्य वाम वरमुग्ध पुन, सुष्ठ अपीच्य प्रशस्त ।
सुंदर नंदकिशोर पर, बल बल विश्व समस्त ॥

શ્રી સુંદર નંદકિશોર પર સમસ્ત જગત બલબલ જાય છે એવો એ વિશ્વવિખ્યાત છે. એની સાથે રૂસણું હોવું ન ઘટે.

मनोरथनाम- आकांक्षा स्पृहा अभिलाखा पुन तृटतर्ष ।
इच्छा मनोरथ वांछ्ना, लिप्सा दोहदहर्ष ॥
काम समीहा लालसा ईप्सित ईक्षत तोर ।
कारण विचक्षण सकल सपख, पूरण नंद किशोर ॥

સકલ સુખને પૂર્ણ કરનાર વિશ્વવિખ્યાત પૂર્ણ નંદકિશોર છે માટે હે ભામિની તું પણ સુખોપભોગ ભોગવ.

धननाम-द्रव्यन द्रव्य वसु वित बल, राय अर्थ सुख ओक ।
धन जेतो व्रजनंदकें, ते तो नहि तिहुंलोक ॥

હે કુંવરી ધન તો તારા પિય પાસે એટલું બધું છે કે ત્રણે લોકની ધનસંપત્તિ તેની બરોબરી કરી શકે એમ નથી.

॥ नायकावचन ॥

ामुख पितृप्रसु, सायंकाल प्रदोष ।
छांडि क्षमाकर रोष ॥

ડી છે. માટે તું તારો રોષ ક્ષમા કરી

गर मृतक कालकूट रस सार ।
ल, चल अब करन अवार ॥

વેલંબ ન કર. રસમાં વિષ ન ઘોળીશ

दातूह हरि, चात्रक सारंग नाउं ॥
ने न यों बलजाउं ॥

રિસાય એવું ન જ બને. તેમ તું
ન જ બનવું જોઈએ.

वरमुग्ध पुन, सुष्ठ अपीच्य प्रशस्त ।
बल बल विश्व समस्त ॥

ાર સમસ્ત જગત બલબલ જાય છે
ી સાથે રૂસણું હોવું ન ઘટે.

स्पृहा अभिलाखा पुन तृटतर्ष ।
लिप्सा दोहदहर्ष ॥
ईप्सित ईक्षत तोर ।
सपख, पूरण नंद किशोर ॥

ાર વિશ્વવિખ્યાત પૂર્ણ નંદકિશોર છે
ાભોગ ભોગવ.

ु वित बल, राय अर्थ सुख ओक ।
तो नहि तिहुंलोक ॥

પિય પાસે એટલું બધું છે કે ત્રણે
ી કરી શકે એમ નથી.

कावचन ॥

गणिकानाम- दासी दारी कलंजिका, खला पुंश्चली होय ।
रुपाजीवा कामुकी, पण्ययोषिता सोय ॥
वारमुख जगवल्लभा, कहत संभली जाहि ।
मुह संभारी बोलिये, ह्यां कोउ गनिका नाहिं ॥

અરે સહચરી તું મ્હોં સંભાળીને બોલજે. અહીં કોઈ ગણિકા નથી કે તું પ્રશંસા કરે એથી લોભાઈ જાય.

॥ सखोवचन ॥

पतिव्रतानाम- साध्वी सती मनस्विनी, सुचरित्रा शुचिहीय ।
पतिव्रता तुवनामले, होती जगमें तीय ॥

હે પરમ પવિત્ર હૃદયવાળા કુંવરી પતિવ્રતા પણ તારું નામ લઈ પુનિત થઈ જાય છે. તમને હું ગુણિકા કહું જ નહીં.

पार्वतीनाम- उमा अपर्णा ईश्वरी, गौरी गिरिजा होय ।
मृडां चंडिका अंबिका, भवा भवानी सोय ॥
आर्या मेनकजा अजा, सर्व मंगला नांउं ।
शिवा भइ शिवउरवसी जप जप तुब बलजाउं ।

પતિવ્રતામાં શિરોમણિ શિવા નામ પાર્વતી તારું નામ અહોનીશ જપ જપ કરતી હતી. માટે જ તે શિવજીના ઉરમાં વસી 'અને શિવા થઈ ગઈ.

कृपानाम - माया दया रु कृपा घृणा, अनुकंपा अनुक्रोश ।
करुणाकर करुणानिधे, राधे जिन कर रोष ॥

હે કરુણાનિધે રાધિકે તું મારા પર કૃપા કર અને રોષ ન કર એટલું હું માગું છું.

खडगनाम- निस्त्रिंश अरु कृपाण असि, मंडलाग्न करवाल ॥
खगजेतो तेतो कह्यो, घाव करण कह्यो बाल ॥

હે બાલિકા જેટલા પ્રકારના ખડગના ઘાવ થાય તેટલા પ્રકારનાં વચનો તને મેં ઘાવ કરવાને માટે કહ્યાં મતલબ કે કોઈ રીતે તું માન અને મારી સાથમાં આવ. ફક્ત શુભ હેતુના સ્નેહભર્યા સર્વ

વાક્યો હતાં.

रात्रीनाम- क्षणदा क्षपा तमस्विनी, तमी तमिस्त्रा होय ।
निशी शर्वरी विभावरी, रात्रि त्रियामा सोय ॥
सुखंद सुहाई शरदकी, कैसी यामिनी जात ।
चल बल मोहन लालपें, कित बेठी इतरात ॥

અરે આ શરદની સોહામણી રાત્રી ચાલી જાય છે. માટે હે કુંવરી તું મોહનલાલની પાસે ચાલ. શા માટે ખિજાય છે ?

नीचनाम- निम्न निगातन कुब्ज अध, अवच अयशकीखान ।
नीचे नार न डार बल, नेक कह्यो तो मान ॥

હે કુંવરી તું તારી ગ્રીવા નીચી ન નમાવ. અર્થાત્ નીચું ન જો અને થોડુંક મારું કહ્યું માન.

आकाशनाम- अंबर पुष्कर नभ वियत, अंतरिक्ष घनवास।
व्योम अनंत विहायसरु, सुरमग खं खगवास ॥
गगन जु उडुगण फबरहे, तनक चहो त्यज रोष ।
देखन तेरे रुप जनु, सुरतिय चढी झरोष ॥

હે સુંદરી ગગનમાં ઉડુગણ નામ તારાઓ પ્રકાશી રહ્યા છે, માટે તું રોષ તજી દે અને સહજ ચાહ કર. અરે સુરત્રીયા દેવાંગનાઓ તારું રૂપ જોવાને માટે ઝરૂખામાં ચડીને બેઠી છે અને કેટલીક તો વિમાનમાં બેસી તને જોવા ચાહે છે.

नखनाम- करज पुनर्भव नख नखर, रही रंगभीनी भाम ।
कबकी क्षितिजू खनतहै, नही खननसो काम ॥

હે માનિની તું નખથી ભૂમિ ખણે છે એ ખણવાનું કામ નથી અને મારું કહ્યું માની જા.

संग्राममाम- आयोधन रण आजि मृध, आहव संख्य समीप ।
सर्वराज संगर समर, संयुग कलह अनीक ॥
सुरत युद्ध जब पियसें, तोहि बनेगो भाम ॥
नख नाराचनविन कुंवरि, करिहै कहा परिणाम ॥

तमस्विनी, तमी तमिस्त्रा होय ।
रात्रि त्रियामा सोय ॥
कैसी यामिनी जात ।
, कित बेठी इतरात ॥

મણી રાત્રી ચાલી જાય છે. માટે હે
લ. શા માટે ખિજાય છે ?

कुब्ज अध, अवच अयशकीखान ।
नेक कह्यो तो मान ॥

નીચી ન નમાવ. અર્થાત્ નીચું ન જો

क्रर नभ वियत, अंतरिक्ष घनवास।
सुरमग खं खगवास ॥
, तनक चहो त्यज रोष ।
रतिय चढी झरोष ॥

ાણ નામ તારાઓ પ્રકાશી રહ્યા છે,
યાહ કર. અરે સુરત્રીયા દેવાંગનાઓ
ાં ચડીને બેઠી છે અને કેટલીક તો
છે.

नख नखर, रही रंगभीनी भाम ।
नही खननसो काम ॥

ૂમિ ખણે છે એ ખણવાનું કામ નથી

ग आजि मृध, आहव संख्य समीप ।
ंयुग कलह अनीक ॥
तोहि बनेगो भाम ॥
, करिहै कहा परिणाम ॥

નખ તું પૃથ્વીને ખણવામાં કાઢી નાખીશ તો સુરત યુદ્ધ જે વખતે હે ભામિની તારે પિયની સાથે થશે ત્યારે નખ ક્ષતાદિક યુદ્ધમાં તું શી રીતે જીતી શકીશ ?

नख नाराचनविन

નખ તું પૃથ્વીને

सूक्ष्मनाम-तुच्छ अल्प लवसूक्ष्म तनू, निपट कृशोदर तोर ।
कहि बल एतो मान सचि, राख्यो हे केहि ओर ॥

હે કૃશોદરી તારું પેટ તો બહુ સૂક્ષ્મ છે, તો પછી આટલું બધું માન તે પેટમાં શી રીતે રાખ્યું છે ?

मकरीनाम-लूता सूत्रा मर्कटी, ऊर्ननाभिपुनि सोय ।
मानामकरीगुरु करी पकरी विद्या सोय ।

મર્કટી નામ માંકડાએ જે પકડ્યું હોય એ છોડવું નહિ એવી આદત હોય છે. એટલે મને એમ લાગે છે કે મર્કટી એટલે કે વાંદરીને તેં ગુરુ કરી હશે એટલે અવિદ્યા હાલ તારામાં છે.

पंथनाम-वर्त्म अध्व निसरण पथ, संचरपादविहार ।
मग देखत व्है हे दई, आतुर नंदकुमार ॥

અરે ઓ ભામિનિ તારો ત્યાં જવાનો પંથ આતુર નંદકુમાર દેખી રહ્યા છે.

दिशानाम-कन्या काष्ठा ककुम दिशि, गो आशा यहिं ओर ।
चितव तव्हैहैं पिय इम, जिम शशि उदय चकोर ॥

હે કુંવરી તારી ત્યાં પધારવાની દિશા સામું આશા રાખીને જોયા કરે છે. જેમ ચકોર ચંદ્રના ઉદયની આશા રાખે છે, તદવ્ પ્રિયતમ તારી આશા રાખે છે.

नदीनाम-सरिता धुनी तरंगिणी, तटिनी ह्रदिनी होय ।
स्त्रोता स्त्रवती निम्रगाडपगा द्विरेफा सोय ॥
शौवालिनी स्त्रोस्विनी, द्विपवती जलमाल ।

नदीं नहीं कोउ वाटमें, सोचति हैं कहा बाल ॥

હે બાલા તું શોચ શા માટે કરે છે ? ત્યાં જવામાં કોઈ નદી આડી આવતી નથી.

वृक्षनाम- शाखी विटपी अनूह कुज, द्रुम अरु पादप होय ।
बर्हीदली पत्री फली, वृक्ष महीरुह सोय ॥
कल्पतरु तर तल्प रचि, कबके विलपत पीय ।
तदपि न तनक मया कछु, उपजत निर्दय हीय ॥

એક મનોહર કલ્પવૃક્ષના નીચે સુંદર શૈયા બનાવી ક્યારના પિય વિલાપ કરી રહ્યા છે તો પણ તને એક સહજ પણ દયા આવતી નથી માટે તું નિર્દય હૃદયવાળી હોય એમ લાગે છે.

पत्रनाम- पत्र पर्ण दल बर्हि छद, जब खरकत तरु पात ।
तुव आगमन भ्रम चोंक पिय, उठ उठ इतलौं आत ॥

વૃક્ષનાં પાંદડાં વળી જમીન પર ખરેલાં હોય અને પવન આવે ત્યારે એ બધાં ખખડે ત્યારે હે પ્યારી તું આવે છે એમ માની ચોંકી ચોંકીને પ્રિય ઊઠી ઊઠીને એ બાજુ આવે છે.

पवननाम-श्वसन सदागति मरुत हरि, आशुगरु जगतप्रान ।
अनिल प्रभंजन गंधवह, नमस्व पवन पवमान ॥
तुव तन परिमल परसके, गमन करत जु समीर ।
ताकों बहु सनमान करे, परिरमत बलवीर ॥

ગંધવહ પવનનું નામ છે એટલે આ તારા તનનો સ્પર્શ કરીને પવન ગમન કરે છે એટલે તે પવનનું પ્રીતમ બહુ સન્માન કરે છે અને એ પવનની સાથે રમણ કરે છે.

दुःखनाम- कदन बिधुरसंकट तुदन, ग्लहन वृजिन अध आहि।
दुखजिन दे अब जाउं बल, कित बेठी अनखाहि ॥

હે કુંવરી હવે તું દુઃખ ન દે હું તને બલબલ જાઉં છું. તું શા માટે આ પ્રમાણે રીસ કરી રહી છું ?

सोचति हैं कहा बाल ॥

ાટે કરે છે ? ત્યાં જવામાં કોઈ નદી

ी अनूह कुज, द्रुम अरु पादप होय ।
ृक्ष महीरुह सोय ॥
त्र, कबके विलपत पीय ।
कछु, उपजत निर्दय हीय ॥

ા નીચે સુંદર શૈયા બનાવી ક્યારના
ણ તને એક સહજ પણ દયા આવતી
હોય એમ લાગે છે.

बर्हि छद, जब खरकत तरु पात ।
क पिय, उठ उठ इतलौं आत ॥

ીન પર ખરેલાં હોય અને પવન આવે
પ્યારી તું આવે છે એમ માની ચોંકી
ાજુ આવે છે.

ति मरुत हरि, आशुगरु जगतप्रान ।
, नमस्व पवन पवमान ॥
के, गमन करत जु समीर ।
, परिरमत बलवीर ॥

એટલે આ તારા તનનો સ્પર્શ કરીને
નનું પ્રીતમ બહુ સન્માન કરે છે અને
.

ंकट तुदन, ग्लहन वृजिन अध आहि।
बल, कित बेठी अनखाहि ॥

ન દે હું તને બલબલ જાઉં છું. તું શા
છું ?

वज्रनाम-अशनि कुलिश निर्घात पवि, वज्रभिदुर सो आहि ।
परो बुरेके धामपर, विरस करे रस मांहिं ॥

જે રસમાં વિરસ કરે એવા બુરાનાં ધામ પર આવજા પડે.

लज्जानाम-व्ही लज्जा व्रीडा त्रपा, सकुच न कर विन काज ।
चल बल प्यारे पीयमिल औषध खात को लाज ।

હે કુંવર કોઈ કારણ વગર તું શરમા નહિં. સંકોચ કરવાની જરૂર નથી. માટે હવે ચાલ અને પ્યારાને મલ. રોગી હોય એને ઔષધ ખાતાં લાજ શા માટે રાખવી ?

लघुभ्रातके नाम

अनुज अवर्जस नाभि पुन, जनिष्ठ कनिष्ठ कनीय ।
लघु सादर का सकुच कहां, सखा श्यामको तीय ॥

જે કનિષ્ઠ નામ નાનો હોય તેની પાસે જવામાં શરમાવાની શું જરૂર. હે તિય તારો તો શ્યામ સખો છે વળી વયમાં તારા કરતાં બે વર્ષ નાનો છે. એટલે એવા નાનાની પાસે જવામાં તો સંકોચ રખાય જ નહીં.

पितानाम- तात जनक सुपिता पिता, बबा तोर गुणधाम ।
तोपहिलें नंद लाल कों, देत हते तोहि भाम ॥

તારા પિતા તો ગુણના ધામ જેવા છે. એ તો પહેલાં જ નંદલાલની તારી સાથે સગાઈ કરતા હતા, એટલે હવે તેની પાસે જવામાં શું વાંધો છે ?

विवाहनाम- पत्नीसेवन करग्रहण उद्वह ब्याह विवाह ।
सांतपरीजू भयोनहीं बहुदुख देती नाह ॥

સારૂં થયું કે તારોવિવાહ શ્યામ સુંદરની સાથે ન થયો, નહીંતર વિવાહ બાદ તું તારા સ્વામીને બહુ દુઃખ દેત.

॥ नायकावचन ॥

मदिरानाम- मधु माध्वी मदिरा मिरा, सुरा वारुणी पेय ।

आसव मद कादंबरी, मधुवारा मै रेय ॥
सिंधुर रस नाबुद्धिहा, हाला सिंधु प्रसूत ।
मद्य पिये जोंबकतहैं, कहा बकतहैं दूत ॥

હે દૂત ! મદિરા પીધી હોય એમ તું ગમે તેમ બક્યા કરે છે. કાંઈક વિનય શીખ.

॥ सखीवचन ॥

स्वभावनाम

प्रकृति निसर्ग जू सहज पुन, विश्व सुशील स्वभाव ।
कवन टेव टेढी परत, सुंदरि सरल कहाव ॥

હે સુંદરી તને સરલ વાત કહીએ છીએ તો પણ તને એવી ટેવ પડી છે કે તું વાંકુ જ માને છે.

समूहनाम- समुदय व्यूय समूह गुण, प्रकर निकर निकुरंब ।
पूर पूग व्रज पटल चय, संचय निचय कदंब ॥
विरस निवह संतोह उह यूथ व्रात धन जात ।
चक्र अनंत समाज बहु, तोंम ग्राम संघात ॥
कंदल जाल कलाप कुल, कूट अनेक सुवृंद ।
बहुत कही मेंबातये, भई तबेकी बुंद ॥

અરે ભામિની તને બહુ બહુ રીતે સમજાવી પરંતુ તપેલા લોહના ઉપર જેમ જળબિંદુ પડે તેમ મારું કહેવું પણ નકામું ગયું છે.

अतिनाम-भृश अतिशय अतिवेल अल, अधिक अत्यंत नितंत।
अति सर्वत्र भली नहीं, कहि गये संत अनंत ॥

ઘણા સંતો કહી ગયા છે. અતિમાં સારૂં નહિ. *अति सर्वत्र वर्जयेत्* માટે સમજી જા.

आज्ञानाम- वयसा देश निदेश पुन, आज्ञा शासन योग ।
आयुसहे अब जाउं वल, लहू सुप्रीतम लोग ॥

આજ્ઞા કરવાને યોગ્ય એવા સુંદર પ્રીતમના લોકમાં જલદી ચાલ, હું તને વિનવી વિનવીને કહું છું. પછી તારી મરજી.

ुवारा मै रेय ॥
ला सिंधु प्रसूत ।
ा बकतहें दूत ॥

ા એમ તું ગમે તેમ બક્યા કરે છે.

ीवचन ॥

वनाम

ुन, विश्व सुशील स्वभाव ।
ुंदरि सरल कहाव ॥

હીએ છીએ તો પણ તને એવી ટેવ

ामूह गुण, प्रकर निकर निकुरंब ।
संचय निचय कदंब ॥
ूथ व्रात धन जात ।
ोंम ग्राम संघात ॥
, कूट अनेक सुवृंद ।
तबेकी बुंद ॥

બહુ રીતે સમજાવી પરંતુ તપેલા
મ મારું કહેવું પણ નકામું ગયું છે.

तिवेल अल, अधिक अत्यंत नितंत।
कहि गये संत अनंत ॥

અતિમાં સારૂં નહિ. अति सर्वत्र

देश पुन, आज्ञा शासन योग ।
लहू सुप्रीतम लोग ॥

ા સુંદર પ્રીતમના લોકમાં જલદી
છું. પછી તારી મરજી.

ईषदनाम-दर स्तोक ईषद अल्प रंचक मंद मनाक ।
तब पिय सहचरी तन चितें, मुखकी कुंवरि तनाक ॥

આ પ્રમાણે કહ્યું ત્યારે એ પ્રિયની સહચરીના સામું કુંવરી સહેજ હસી.

॥ नायकावचन ॥

अर्धर्ध्थ रात्रीनाम-

निशि, निशी थिनि महानिशि, होय चली अधरात ।
कोनचले सखि सोयरहों, जैहें उठ परभात ॥

હવે તો અર્ધરાત્રી થઈ છે અત્યારે કોણ જાય માટે હે સખી અહીં જ તું સૂઈ રહે, પ્રભાતે ઊઠીને જઈશું.

॥ सखीवचन ॥

पादत्राणनाम - पादत्राण पदपीठ पुन, उपानह जरी जराय ।
पन्है मनही भावती, आगें धरी बनाय ॥

સહચરીએ તુરત જ જરીથી ભરેલી હીરામાણેક જડેલી મોજડી ભાવતી હતી તે આગળ ધરી દીધી.

अटानाम- सौध हर्म्य प्रासाद तें, चली कंवरि गति मंद ।
उज्वल जल ते मनो, अवनी उतरत चंद ॥

આ પ્રમાણેના સફેદ ગૌરમહાલયમાંથી કુંવરી નીચે ઊતરી અને મંદગતિથી ચાલવા લાગી. એ જાણે સફેદ વાળમાંથી ચંદ્રમા નીચે ઊતરતો હોય એમ લાગતું હતું.

चंद्रकांतिनाम - ज्योत्स्नाकौमुदि चंद्रिका, मकर मरीची नांउं ।
जोन्हसी परसत गाममें, थोरो हस बल जाउं ।

ચંદ્રમાની જ્યોતવત સારો પ્રકાશ ગામમાં પ્રસરી ગયો. પછી સહચરી કહે છે કે હવે તું થોડું હસ. હું તને વિનવું છું.

वीथिनाम- रथ्या पर्न प्रतालिका, विशिखा वीथिका होय।
यहवीथी चल जाउं बल, जेसें लखहि न कोय ॥

હે કુંવરી આ રસ્તે ચાલ જોઉં. અહીં તને કોઈ દેખી શકશે નહીં.

अंधकारनाम- अंध तमिस्त्र निकायतन, ध्वांत रु कुहर निहार।
तिमिर मिटयो मगमांझाको, वदन तोर उजियार ॥

જ્યાં ઘણો અંધકાર હતો એ રસ્તે એ ચાલ્યા. પરંતુ કુંવરીના મુખચંદ્રના પ્રકાશથી બધે રસ્તે અજવાળું થઈ ગયું.

बागनाम- कृत्रिम बन उद्यान पुन, उपवन सोइ आराम ।
यह वृंदावन बाग तब,देखो छबिको धाम ॥

હે કુંવરી જુઓ આ તમારો વૃન્દાવનનો બાગ કેવો અદ્ભુત સુંદરતાના ધામ જેવો છે.

वसंतनाम-कुसुमाकर ऋतु राज मधु, सुरभी यह जु वसंत ।
माली जन जुगवत सदा दिन दिन अधिक लसंत ॥

એક તો વૃન્દાવન બાગ અને વળી વસંત અને તારા પિય જેવા માળીની ગોઠવણ પછી તે દિવસે દિવસે વિશેષ અધિક શોભે એમાં કહેવું જ શું ?

विहंगमनाम- द्विज शकुंतपक्षी शकुन, अंडज विहग विहंग ।
विहंगम पतत्रि पत्ररथ, पत्री पतंग पतंग ॥
खग ठांठां बोले नबल, कोमलकंठ सुजात ।
जनु तुव आगमन मुदित द्रमि, करत परस्पर बात ॥

આ પ્રમાણે પક્ષીઓ જ્યાં ત્યાં નવલ કોમળ કંઠથી તારું આગમન થયું છે એમ માની હર્ષથી બોલે છે વળી જાણે કે વૃક્ષો પણ તારા આગમનથી પ્રસન્ન થઈ પરસ્પર વાતો કરતાં હોય એમ લાગે છે.

अरुणाम- अरुण शोण आरक्त पुन, लोहित राते पात ।
तुव आगमन आनंद तें, जनु अनुराग चुचात ॥

આ વૃન્દાવન બાગમાં એક લોહિત નામનું વૃક્ષ છે. તેના પત્તા લાલ છે તેમજ બીજીરીતે વસંત હોવાથી દરેક વૃક્ષને આરકત કુંપળ

જોઉં. અહીં તને કોઇ દેખી શકશે

निकायतन, ध्वांत रु कुहर निहार।
, वदन तोर उजियार ॥

એ રસ્તે એ ચાલ્યા. પરંતુ કુંવરીના
જવાળું થઇ ગયું.

द्यान पुन, उपवन सोइ आराम ।
व्रो छबिको धाम ॥

રો વૃન્દાવનનો બાગ કેવો અદ્ભુત

राज मधु, सुरभी यह जु वसंत ।
दिन दिन अधिक लसंत ॥

ને વળી વસંત અને તારા પિય જેવા
દિવસે વિશેષ અધિક શોભે એમાં

पक्षी शकुन, अंडज विहग विहंग ।
त्री पतंग पतंग ॥
कोमलकंठ सुजात ।
द्रमि, करत परस्पर बात ॥

ત્યાં નવલ કોમળ કંઠથી તારું
બોલે છે વળી જાણે કે વૃક્ષો પણ
ર વાતો કરતાં હોય એમ લાગે છે.

आरक्त पुन, लोहित राते पात ।
जनु अनुराग चुचात ॥

લોહિત નામનું વૃક્ષ છે. તેના પત્તા
ડોવાથી દરેક વૃક્ષને આરકત કુંપળ

ફૂટેલ છે. એટલે દરેકના છોટા છોટા પત્રો લાલ છે. કારણ કે તમારા આગમનના આનંદથી તેમાં અનુરાગ ટપકે છે.

पीपलनाम- चलदल पीपल गज अशन, बोध्यवृक्ष अश्वत्थ ।
पीपल दे बल दाहिनें, जो हाथ धर मत्थ ॥

આ અશ્વત્થ વૃક્ષ કે જેનું નામ પીંપળ છે તે ભગવાનનું સ્વરૂપ છે, માટે એને જમણી બાજુએ રાખી ચાલ અને બે હાથ જોડી આ મસ્તક પર તે હાથ ધર. એથી સર્વ મંગળ થશે.

पाडलनाम - थाली पाटल फलरुहा, वामा श्यामा नाम ।
अंबुवसा मधुदूतिका, पाडल करत प्रणाम ॥

આ પાડલ નામનું વૃક્ષ થાળી જેવું પહોળું છે. તેને લાલ ફળ હોય છે. એની વામાનું નામ શ્યામા છે. તે તને પ્રણામ કરે છે.

आम्रनाम- पिकवल्लभ कामांग पुन, मदिरासख सहकार ।
चूत रसाल की डारबल, नैजु रही फलभार ॥

આ આમ્ર વૃક્ષ અતિ રસાલ છે. એના પર આંબા ફળ થાય છે. તેમાંથી રસ ચૂસાય છે અને ફળના ભારથી તે તને નમી રહેલ છે.

चंपानाम- चांपेय चंपक सुरभी वह, हेमपुष्प फलभार ।
यह चंपा पापरत बल, लिये पुष्प उपहार ॥

આ ચંપચાનું વૃક્ષ કે જેને હેમનામ સુવર્ણના રંગ જેવા પીત્ત પુષ્પો છે. તે તને પગે પડે છે અને પુષ્પનો હાર લઈ તારું સન્માન કરે છે.

मउआनाम - माधव मधुद्रुम मधुश्रव, मधुष्टील गुडफूल ।
ये मधूक के फूल बल, कछु तुव गंडनतूल ॥

આ મહુડાનું વૃક્ષ છે. અને ગુડનામ ગોળના રંગ જેવા લાલ પુષ્પો આવે છે એ જાણે કાંઈક તારા ગંડને મળતા હોય એમ લાગે છે.

दाडिमनाम- रक्तबीज हालिम करक, शुकप्रिय कुट्टिम मार ।
ये दाडिम यौदेखबल, कछु तुल दशनाकार ॥

હે કુંવરી આ દાડમને જો તેના બીજને જો. એ કાંઈક તારી દંતપંક્તિના અનુહાર છે.

विल्वनाम - सुरभी शुलूपी सदा फल, ताल बिल्व मालूर ।
येश्रीफल तुव कुचन सम, कहत बहुत कवि कूर ॥

આ બીલીના વૃક્ષને બીલાના ફળ થાય છે. એ શ્રીફળ નામ સૌભાગ્યસૂચક ફળ છે અને તેને કવિઓ તારાકૂચની કાંઈક ઉપમા આપે છે અગર તો તારા કૂચને એની ઉપમા આપે છે કારણ કે કાઠિન્યતામાં તેમજ સુડોળતામાં સામ્યતા છે.

कदलीनाम- रंभा मोचा गजमुषा भानुफला सुकुमार ।
येकदली जिननमें कछु, तब ऊरु अनुहार ॥

આ કદળીનો ગર્ભ અતિ ગોરો છે તેમજ કોમળતા તેમાં વિશેષ છે. માટે હે સુકુમારી કાંઈક તારા હૃદયની અનુહાર તેમાં છે.

तमालनाम- कालकंध तपीच्छ पुन, तिंदुक यह जु तमाल ।
बेठेहें जहां काल्ह बल, तुम अरु मोहन लाल ॥

હે સુંદરી કાલે તું અને મોહનલાલ આ તમાલ વૃક્ષની છાયામાં અહીં બેઠેલાં હતાં.

कदंवनाम - नीप तुल्य तुव अंगसो, मदिरा गंध सुवाह ॥
यह कदंब बलि कान्हजिहि, चढि कूदे देह मांह ॥

આ કદંબનું વૃક્ષ જેમ તારા અંગમાંથી મદિરાનીસુગંધ વહે છે તેમ કાંઈક એ પણ વહે છે. આ એ જ કદંબવૃક્ષ છે કે જેના પર ચઢી નંદલાલ શ્રી યમુનાજીના કાળીદહમાં કૂદી પડ્યા હતા.

पलाशनाम- दोत ओथ पुन बह्मद्रुम, पुंगवर्ण पलाश ।
ये किंशुक जिन छूय बलि, नाहर नहुर विलास ॥

આ ખાખરાના પુષ્પને તું સ્પર્શ કરીશ નહીં કારણ કે તે નહારના નહોર જેવા છે. એ વિલાસ વખતે ઉપયોગના છે.

જો તેના બીજને જો. એ કાંઈક તારી

तूपी सदा फल, ताल बिल्व मालूर ।
नम, कहत बहुत कवि कूर ॥

ક્ષાના ફળ થાય છે. એ શ્રીફળ નામ
ને કવિઓ તારાકૂચની કાંઈક ઉપમા
ને એની ઉપમા આપે છે કારણ કે
સામ્યતા છે.

गजमुषा भानुफला सुकुमार ।
तब ऊरु अनुहार ॥

ગોરો છે તેમજ કોમળતા તેમાં વિશેષ
રા હૃદયની અનુહાર તેમાં છે.

नपीच्छ पुन, तिंदुक यह जु तमाल ।
तुम अरु मोहन लाल ॥

ોહનલાલ આ તમાલ વૃક્ષની છાયામાં

तुव अंगसो, मदिरा गंध सुवाह ॥
जिहि, चढि कूदे देह मांह ॥

રા અંગમાંથી મદિરાનીસુગંધ વહે છે
એ જ કદંબવૃક્ષ છે કે જેના પર ચઢી
હમાં કૂદી પડ્યા હતા.

पुन बह्मद्रुम, पुंगवर्ण पलाश ।
वलि, नाहर नहुर विलास ॥

તું સ્પર્શ કરીશ નહીં કારણ કે તે
લાસ વખતે ઉપયોગના છે.

बहेडानाम- अक्ष बिभीतके कर्षफल, संवतक कलिवृक्ष ।
भृतावास बहेर व्है, तर जिन चल मृगअक्ष ॥

આ બહેડાના વૃક્ષમાં ભૂતનો વાસ છે માટે હે મૃગાક્ષી તું એની નીચે થઈને ન ચાલ.

सुपारीनाम- घोटा क्रमुक गवाक पुन, पूगि सुपारी आहि ।
वार वार कहती भली, रंचक यातन चांहि ॥

આ સોપારીનું વૃક્ષ છે અને સોપારી ફળ હોય છે. એ કહે છે કે સોપારી બહુ સારી છે. માટે સહજ તું એને ગ્રહણ કર.

नाळियेरनाम- वानर मुख लांगूर पुन, नालिकेल शुभकाम ।
अयेनारिये नाळियर, तोकहुं करत प्रणाम ॥

હે સુંદરી આ નાળિયેર તને પ્રણામ કરે છે. નાળિયેરની ભેટ એ શુભ શુકન છે.

कोचनाम- कोलवल्लिका कपिलता, नावी सेयसी नांउं ।
कंडुकरत यह अंग महि, कोचन छूबलजाउं ॥

આ કૌચનું વૃક્ષ છે એને કૌંચાનાં ફળ આવે છે. એને અડવાથી શરીરમાં ખૂજલી આવે છે. માટે કુંવરી એને તું સ્પર્શ કરીશ નહીં.

मिर्चनाम- तिक्ता उषना कोलका, कृष्णफला पुननांउ ।
मिर्च तो पांपरि कहत, भली करी बलजाउं ॥

આ મીર્ચ કાળાં મરીનું વૃક્ષ તને પગે પડીને કહે છે કે હે કુંવરી તું આવી તે બહુ ભલું થયું.

पीपरीनाम- कोला कृष्णा मागधी, तिग्म तुंडिला होह ।
वैदेहीं श्यामा कणा, शौंडी कहिये सोय ॥
यह पीपरि बल पग गहत, कहती बहुत प्रकार ।
अब तु अति नहि कर कुवरि, प्रीतम प्राणाधार ॥

આ પીંપરી નામ લીંડી પીંપર તારા પગ પકડે છે અને બહુ પ્રકારથી તને કહે છે કે હવે તું આ પ્રમાણે પ્રીતમ પ્રાણાધાર સાથે

રૂસણું ન લઈશ.

हरडेनाम- अभया पथ्या अव्यथा, अमृता चेतकि होय ।
कावस्था पुन पूतना, शिवा श्रेयसी सोय ॥
यह हरितकी पग परत, हरत उदरको रोग ।
ज्यों तुं गिरिधरलालके, बाल सकल सुखयोग ॥

આ હરિતકી હરડે તને પગે પડે છે. એ હરેકના ઉદરના રોગને હરવાવાળી છે. જેમ હે બાળ તું ગીરધરલાલના દરેક હૃદય રોગને હરી સુખ અર્પવાવાળી છું. તેમજ આ હરડે પણ સમસ્ત સુખ આપવાને માટે છે.

सूंठीनाम- विश्वा नागर गजभिषक, महाऔषधी नांउं ।
सूंठी लूंठी गुरन सों, कहत जु बल बल जाउं ॥

સુંઠ એક મહા ઔષધ છે, અનેક ગુણો તેનામાં ભરેલા છે. એ તને બલબલ જાય છે. તારું સ્વાગત કરે છે.

विद्रुमनाम-सुखिर नटी नलिनी विद्रुम, कपोतांघ्रि पर व्राल ।
तुव अधरन सम कहत कवि, पै नहिं मृदुल रसाल ॥

વિદ્રુમનો રંગ કપોત નામ કબૂતરના પગના રંગ જેવો લાલ છે. અર્થાત્ લાલ પ્રવાલ જેવો રંગ છે. કવિઓ તેને તારા અધરની બરોબર કેટલાએક કહે છે. પરંતુ તેમાં મૃદુતા તેમજ રસાળતા નથી એટલે બરોબરી શી રીતે થાય ?

द्राक्षानाम- स्वाद्वी मृदुका मधुरसा, कालमेखला होय ।
गुडा प्रबाला गोस्तनी, चारुफला पुन सोय ॥
यह छुद्रा पांपरत बल, रंचक इन तन चाहि ।
नहिन रसीली बालसी, निपट रसी लीआहि ॥

આ દ્રાક્ષ તને પગે પડે છે. તું એના પર કાંઈક પ્રેમ કર. એ એમ કહે છે કે હજુ સુધી તારા જેવી રસીલી બાલ મારા નજીક આવી નથી એટલે જ એ તને પગે પડી સ્વાગત કરે છે.

केशरनाम- काशमीर कुंकुम रुचि, देवलल्भा नांउं ।

व्यथा, अमृता चेतकि होय ।
श्रेयसी सोय ॥
त उदरको रोग ।
ल सकल सुखयोग ॥

ो પડે છે. એ હરેકના ઉદરના
ા તું ગીરધરલાલના દરેક હૃદય
મજ આ હરડે પણ સમસ્ત સુખ

भिषक, महाऔषधी नांउं ।
जु बल बल जाउं ॥

ાનેક ગુણો તેનામાં ભરેલા છે. એ
કરે છે.

नी विद्रुम, कपोतांघ्रि पर वाल ।
वे, पै नहिं मृदुल रसाल ॥

ૂબૂતરના પગના રંગ જેવો લાલ
છે. કવિઓ તેને તારા અધરની
માં મૃદુતા તેમજ રસાળતા નથી

धुरसा, कालमेखला होय ।
फला पुन सोय ॥
क इन तन चाहि ।
ट रसी लीआहि ॥

ું એના પર કાંઈક પ્રેમ કર. એ
રસીલી બાલ મારા નજીક આવી
ાગત કરે છે.

रुचि, देवलल्भा नांउं ।

केशर दृगधर पग गहत, कहती बल बल जाउं ॥

આ કેશર કે જેનું નામ દેવવલ્લભા છે એ એના નેત્ર તારા ચર્ણ પર ધરે છે અને કહે છે કે હું તારા વારણાં લઉં છું.

स्वर्णयूथिकानाम-हरिणी गणिका यूथिका, हेम पुष्पिका जाय
यूथी गूंथी छबिनसों, ठाढी लेत बलाय ॥

આ સ્વર્ણયુથીકા કે જેને સુવર્ણ રંગનાં પુષ્પો આવે છે એ પોતાના પુષ્પની માળા ગૂંથી તારી છબીને પહેરાવવા માટે ઊભી રહી તારી પ્રતીક્ષા કરે છે અને તને બલબલ જાય છે.

मालतीनाम- सुमना, जाती मल्लिका उत्तमगंधा होय ।
अगुष्टा प्रिय वादिनी, राजपुत्रिका सोय ॥
इत यह मालती पांपरत, पुष्प डहडहे जास ।
कछु इक तुव तन वास सों, मिलित जासकी वास ॥

આ માલતી પુષ્પમાં અતિ સુંદર ગંધ છે. પુષ્પમાં એ રાજપુત્રી ગણાય છે. એ માલતી તારા પગે પડે છે. એના પુષ્પ કોઈ રૂદન કરતી બાલિકા હોય એવા ડહડહ્યા છે કે જેની ગંધ કાંઈક તારા તનની અનુસર હોય એમ લાગે છે.

रायवेलीनाम- अबजसि पुन प्रियवल्लरी, राजध्वनिका आहि ।
तुम्हही देखी फूलिजो, बलरंचक इति चाहि ॥

રાયવેલીના પુષ્પનો રંગ કાંઈક કમળ સદશ છે અને દરેક વેલમાં રાયવેલીની શ્રેષ્ઠતા છે તે તારા પદનો ધ્વનિ સાંભળી અહીં આવી અને તને જોઈને એ પ્રફુલ્લિત થઈ માટે હે સખી તું તેના પર કાંઈક ચાહ ધર.

संजीवनीनाम- जीवा जीवना मधुश्रवा, जीवंती पुन नाउं ।
यह संजीवन भूलबल जैसी तुं बलजाउं ॥

આ સંજીવની એના મૂળના બળને લઈ સદા જીવંત છે. એમ નંદકુમારનું તું બળ છે અને તને પામીને નંદતનય પ્રફુલ્લ છે.

कुंदनाम- माध्वी कुंदलता ललित, पगन परत बहु भांति ।

याकी कलियनमें कछु, तोरदशनकी कांति ॥

આ કુંદલતા હે કુંવરી તારા લલિતચર્ણ પર પડે છે. આ કુંલતાની કળી બહુ બહુ પ્રકારે તારા દંતની પંક્તિને અનુસરે છે.

बंधूकनाम- बंधुजीव बंधूक पुन, जपा कहत हे जाहि ।
दुपहर फूले फूल जो, निशि फूले तुवचाहि ॥

બંધુકના પુષ્પ કે જેને જપા પુષ્પ કહેવામાં આવે છે તે બરાબર બપોરે ખીલે છે. પરંતુ આજ જે રાત્રિમાં ખીલ્યાં છે તે તો તમારા પરની ચાહના લીધે જ છે.

गुंजानाम- काकचंचुका कृष्णाला, गुंजा करत प्रणाम ।
मुक जु श्यामलता जनुयहे, लेत श्यामको नाम ।

આ ગુંજા તને પ્રણામ કરે છે. ગુંજાના મુખ પર શ્યામ ટપકું હોય છે, તે તો જાણે કે અહોનીશ શ્યામનું નામ લેતા હોય એમ લાગે છે.

केतकीनाम- तालि खर्जुरी तृणद्रुमा, केतकी पकरतपाय ।
तुव आगम आनंदतें, पूली अंग नमाय ॥

આ કેતકી તારા ચર્ણ સ્પર્શ કરે છે અને તારા આગમનના આનંદને લઈ તે ફૂલી ગઈ છે. અર્થાત્ આનંદ તેના અંગમાં સમાતો જ નથી.

लवंगनाम- देवकुसुम श्रीसंग पुन, जापक जाको नाउं ।
इत लवंगकी बेलि यह, पगन परति बलिजाउं ॥

લવંગ એ દેવ પુષ્પ કહેવાય છે. જપ કરવાવાળા જેનું નામ જપે છે એ લવંગની વેલ તારા પગે પડે છે અને બલબલ જાય છે મતલબ કે તારું સન્માન કરે છે.

एलचीनाम- चंद्रकन्यका कपिलता, त्रिकुटी बालिका बेलि ।
इत एला बल पां परत, रंचक मुखमें मेलि ॥

આ ચંત્રની કન્યા એલાયચી કે જેનાં ત્રણ પડખાં છે. અર્થાત્

दशनकी कांति ॥

ા લલિતચર્ણ પર પડે છે. આ
દંતની પંક્તિને અનુસરે છે.

पुन, जपा कहत हे जाहि ।
ा फूले तुवचाहि ॥

ા પુષ્પ કહેવામાં આવે છે તે
જ જે રાત્રિમાં ખીલ્યાં છે તે તો

ाला, गुंजा करत प्रणाम ।
लेत श्यामको नाम ।

. ગુંજાના મુખ પર શ્યામ ટપકું
ામનું નામ લેતા હોય એમ લાગે

ृणद्रुमा, केतकी पकरतपाय ।
अंग नमाय ॥

કરે છે અને તારા આગમનના
આનંદ તેના અંગમાં સમાતો જ

पुन, जापक जाको नाउं ।
न परति बलिजाउं ॥

છે. જપ કરવાવાળા જેનું નામ
પડે છે અને બલબલ જાય છે

लता, त्रिकुटी बालिका बेलि ।
ाक मुखमें मेलि ॥

ે જેનાં ત્રણ પડખાં છે. અર્થાત્

એલાયચીની વેલી બાલિકા જેવી છે. એ એલાયચી તારા પગમાં પડે છે. એને જરા મુખમાં મેલી એનો અંગીકાર કર. એલાયચીમાં સુગંધ છે માટે સખી કુંવરીને મુખમાં મેલવા આગ્રહ કરે છે.

माधवीनाम- अलिउत्सव अरु मुक्त पुन, पुंडक बासंती जु ।
यह माधवी तुव वास जिम, सब बन बासंती जु ॥

માધવી એકલતા છે અને હે કુંવરી તે ઉત્સવના કામમાં આવે છે. એ મુક્ત પુષ્પ કહેવાય છે અને ખાસ કરી સરોવર તેમજ કુંડ નજીક રહે છે અને જેના મુખમાં સૌગંધિક સુવાસ છે. એની કાંઈક અનુહાર માધવીમાં છે અને તેની સુગંધ આખા વનમાં છવાઈ જાય છે, એ માધવી તને સનમાને છે.

वडनाम-जटी कपर्दी रक्तफल, बहुपद ध्रुव न्यग्रोध ।
यह बंशी वट देख बल, सबसुख को अवरोध ।

આ વડનું વૃક્ષ કે જેને બહુ રક્ત ફળ નામ ટેટા હોય છે અને વડનું આયુષ્ય પણ વધુ હોય છે અને તેની છાંય પણ વિશદ હોય છે. આ બંસીવટ જો જ્યાં તારા પ્રીતમે બંસી બજાવી સર્વને બોલાવી રાસ કર્યો હતો. આ સ્થળ સર્વ સુખની પરિસીમા છે.

सरोवरनाम- व्हद पुष्कर कासार सर, सरसी ताल तडाग ।
यह देखोहु बल मानसर, फूल्यो तुव अनुराग ॥

અરે આ માન સરોવર તું જો. આજે તને જોઈને એને બહુ ઉલ્લાસ થયો છે.

कालिंदीनाम- यमानुजा रविंजा यमी, कृष्णा श्यामल आप ।
यह युना सब समुद्र फिर, आवत तुव परताप ॥

આ કલદિંત તથા યમની બહેન સૂર્યની પુત્રી યમથી નાની કૃષ્ણા કે જેનું જળ પણ શ્યામ છે તે યમુના સર્વ સમુદ્રો ફરીને તારા પ્રતાપે પાછી આ વૃન્દાવનમાં આવે છે.

तरंगनाम- भंग तरंग कलोल पुन, बीची उर्मी भाय ।

लहरी हाथ पसार जनु, यमुना परसत पाय ॥

આ યમુના પોતાના તરંગ રૂપી હસ્તથી તારા ચરણનો સ્પર્શ કરે છે.

तीरनाम- कूल पुलिन उप कठ तट, तीर रोध अभ्यास ।
ढिंगही ढिंग चल जाउं बल, ए आये पिय पास ॥

નીરને રોકવાનો જેને અભ્યાસ છે એવા તટપર નજીક નજીક ચાલ્યા જાઓ. જુઓ એ પ્રીતમ પાસે આવ્યા.

बेतसनाम- बंजुल सित बिंदुल रथी, अभ्रपुष्प वानीर ।
वह वेतसकी कुंज बल, जहां बेठे बलवीर ॥

આ શ્રી યમુનાજીના શીતલ મંજુલ તીરપ્રાંત પર સુપેશળ વાલુકા કે અભ્રપુષ્પ નામ આકાશ પુષ્પ જેવી સફેદ વાલુકાની કુંજમાં બળભદ્રના ભાઈ બેઠેલ છે.

कोकिलानाम

कलरव पर भृत रक्तदृग, पिक ध्वनि तहां रसपुंज ।
जनु पियकी आरति निरख, तो टेरत है कुंज ॥

આ કોકિલા કે જેના અરૂણ નેંન છે વળી તે બીજાથી પોષાયેલ છે. એ જ્યાં પીય બિરાજે છે ત્યાં *मीठी* ધ્વનિ કરી રહી છે કારણ કે પ્રિયની આરતી જોઈને તને તે ટેર કરીને બોલાવી રહી છે.

शब्दनाम-नाद निनाद निस्वन मुखर, रुत रव स्वन ध्वनि राव
वे बंसी मे कहत बल, हे प्राणेश्वरी आव ॥

શબ્દ માધુર્યતાનો રાજા તારોપ્રીતમ એ બંસીમાં કહે છે કે હે પ્રાણેશ્વરી આવ. આ પ્રમાણે શબ્દથી સન્માને છે.

इंद्रियनाम-गो ऋषीक ख करण पुन, इंद्रिय ज्यों अशुपाय ।
मिले परस्पर इम दोऊ, परम प्रेम के भाय ॥

જેમ ઋષિઓ સંયમ સાધવા માટે પ્રાણને રૂંધે છે અને પછી પ્રાણને છૂટો મૂકે છે એટલે ઈંદ્રિયો પછી પ્રસન્ન થાય છે. કારણ કે પ્રાણ અને ઈન્દ્રિયોનું સંયુક્ત મિલન જ સુખરૂપ છે. કેવી રીતે કે જેમ

यमुना परसत पाय ॥
રૂપી હસ્તથી તારા ચરણનો સ્પર્શ

। कठ तट, तीर रोध अभ्यास ।
ल, ए आये पिय पास ॥

ાસ છે એવા તટપર નજીક નજીક
ાસે આવ્યા.

बेंदुल रथी, अभ्रपुष्प वानीर ।
जहां बेठे बलवीर ॥

ાલ મંજુલ તીરપ્રાંત પર સુપેશળ
પુષ્પ જેવી સફેદ વાલુકાની કુંજમાં

लानाम
पिक ध्वनि तहां रसपुंज ।
त्र, तो टेरत है कुंज ॥

નેંન છે વળી તે બીજાથી પોષાયેલ
मीठी ધ્વનિ કરી રહી છે કારણ કે
કરીને બોલાવી રહી છે.

न मुखर, रुत रव स्वन ध्वनि राव
हे प्राणेश्वरी आव ॥

રોપ્રીતમ એ બંસીમાં કહે છે કે હે
થી સન્માને છે.

करण पुन, इंद्रिय ज्यों अशुपाय ।
परम प्रेम के भाय ॥

ા માટે પ્રાણને રૂંધે છે અને પછી
ો પછી પ્રસન્ન થાય છે. કારણ કે
ા જ સુખરૂપ છે. કેવી રીતે કે જેમ

તમારા બેઊનું પરસ્પર મિલન પરમ પ્રેમને શોભાવનારું છે.

मिलापनाम- मिलन संग संकेत पुन, संगम अवर मिलाप ।
इत मोहन इत मोहिनी, मिल्ये दुग्ध ज्यौं आप ॥

સંકેત સદનમાં પુનઃમિલન થયું અને તે જગ્યાએ સંગમ થયો. આ બાજુ મોહન અને આ બાજુ મોહની જેમ જલ અને પાણીનો મેળ થાય એમ પ્રિયા-પ્રિયતમનો મેળ થયો.

युगलनाम-यमल युग्म युग द्वंद द्वय, अभय मिथुन यह बीय ।
युगल किशोर सदा बसो, नंददासके हीय ॥

આ યુગલ કે જેનું રસરૂપ મિથુન છે. આ યુગલ દ્વંદ્વ એક રૂપ થઈ ગયું એવા પરમ રસ રૂપ યુગલ કિશોર નંદદાસજી કહે છે કે મારા હૃદયમાં વસો.

सौरभनाम- सौरभ मधु पुन पुष्परस, कुसुमसार मकरंद ।
रसके जानन हार जन, सुनतहि भये आनंद ॥

આ રસમંજરીની સૌરભ મધુનામ વસંત પુષ્પ જેવી. વળી રસ કુસુમના સાર જેવી જેની મકરંદ છે. એ રસના જે સમજદાર છે તે સર્વ આ રસમંજરી સાંભળતાં અતિ આનંદિત થયા છે.

मालानाम- माला स्त्रक स्त्रज गुणवती, यह जु नामकी दाम।
जोनर कंठ करे सुने, व्है है छबिको धाम ॥

આ જે ગુણોથી શોભતી નામની માળા નંદદાસજીએ કરી છે એ જે નર મુખપાઠ કરે અગર તો સાંભળે તો એ નર આ યુગલ છબીનું ધામ બની જાય. મતલબ કે પ્યારી પ્રિતમનું યુગલ તેના હૃદયમાં વસે.

॥ इति मान मंजरी समाप्त ॥

'અનેકાર્થ મંજરી'

अथ

॥ श्री ॥

श्री कृष्णाय नमः

अनेकार्थमंजरी

नाममाला लिख्यतै

॥ दोहा ॥

जो प्रभु ज्योतिमय, कारन करण अभेव ।
विघ्न हरण सब सुख करन, नमो नमो तिहिं देव ॥
एकहि वस्तु अनेकव्है, जगमगातजगधाम ।
ज्यों कंचनतें किंकणी, कंकण कुंडल नाम ॥
उच्चर सकत नहि संस्कृत, जो समझन असमर्थ ।
तिनहित नंदसुमतियथा, हिभाषानेक, अर्थ ॥

જે પ્રભુ પ્રકાશમય જગરૂપ જગતના ઉપાદાન કારણભુત તેમજ કરનનામ સંચાલક વિઘ્નોનો નાશ કરનાર સર્વભુત પ્રાણી માત્રને સુખ કરનાર એવા દેવાધિદેવને તમો પ્રથમ તો નમન કરો, નમન કરો. ભગવાન એક જ છે. પરંતુ એમાંથી અનેક વસ્તુ માત્ર થએલ છે. દાખલા તરીકે કંચનમાંથી કીંકણી, કંકણ, કુંડલ વગેરે અનેક ઘાટો થાય છે. પરંતુ તે સર્વ ઘાટો કંચનના જ છે. તેવી જ રીતે આ જગતમાં જે કાંઇ દષ્યમાન વસ્તુદેખાય છે, તે સર્વ પ્રભુની જ છે અને તે પ્રભુ જ છે. જે સમજવાને માટે અસમર્થ હોય તેમજ જેને સંસ્કૃતનું જ્ઞાન ન હોય તેના માટે નંદદાસજી પોતાની સુમતી અનુસાર અનેકાર્થ મંજરી નામ ભાષાનું અમર કોશ જેવું સાહિત્ય પુષ્ટિમાર્ગને કૃપા કરી આપે છે.

गोनाम-गोइंद्रिय दिकवाक् जल, स्वर्ग वज्र खग छंद ।
गोधर गोतरु गोकिरण, गोपालक गोविंद ॥

ગો નામ ઇંદ્રિય દીકપાળ દિશાપતિ જલ સ્વર્ગ-વજ પક્ષી છંદ. ગોનામ પૃથ્વીને ધારણ કરનાર ગો-તરૂ એટલે વૃક્ષ. હવે ઈન્દ્રિય બાહીર દેખાય છે. પરંતુ વાસ્તવિરિત્યા એનું કાર્યગુપ્ત છે. દિકપાળો

ी ॥

ाय नमः

र्थमंजरी

लिख्यतै

हा ॥

न करण अभेव ।
न, नमो नमो तिहिं देव ॥
ामगातजगधाम ।
कंकण कुंडल नाम ॥
, जो समझन असमर्थ ।
भाषानेक, अर्थ ॥

ૂપ જગતના ઉપાદાન કારણભુત
નો નાશ કરનાર સર્વભુત પ્રાણી
દેવને તમો પ્રથમ તો નમન કરો,
પરંતુ એમાંથી અનેક વસ્તુ માત્ર
ાંથી કીંકણી, કંકણ, કુંડલ વગેરે
ઘાટો કંચનના જ છે. તેવી જ રીતે
સ્તુદેખાય છે, તે સર્વ પ્રભુની જ છે
ને માટે અસમર્થ હોય તેમજ જેને
ાંદદાસજી પોતાની સુમતી અનુસાર
નર કોશ જેવું સાહિત્ય પુષ્ઠિમાર્ગને

जल, स्वर्ग वज्र खग छंद ।
ोपालक गोविंद ॥

દિશાપતિ જલ સ્વર્ગ-વજ પક્ષી છંદ.
ગો-તરૂ એટલે વૃક્ષ. હવે ઈન્દ્રિય
રિત્યા એનું કાર્યગુપ્ત છે. દિકપાળો

ચતુર્દિશાના રક્ષક છે. પરંતુ તે દેખાતા નથી. જલ પરંતુ તેનો આધિદેવ વરૂણ પ્રત્યક્ષ નથી. સ્વર્ગ અને વજ એ પણ અપ્રત્યક્ષ છે. ખગ એટલે ગરૂડ એ પણ અપ્રત્યક્ષ છે. કારણ કે વિષ્ણુનું વાહન વિષ્ણુ હોય તો જ દરશાય. છંદ તેમાં કવિઓ ગુપ્ત રસ છુપાવે છે એટલે પાતાલમાં છે. ગો-તરૂ એટલે પૃથ્વી પરના વૃક્ષ. પરંતુ તેનાં મૂળ ગુપ્ત છે. તેમજ ગાયોનો પાલક ગોપાળ અગરતો ગોવિંદ અભક્ત માટે સદા ગુપ્ત જ છે. હવેથી આ પ્રમાણે આ કોશનો અર્થ નહીં કરાય; પરંતુ છેલ્લી ટુંકનો અર્થ થશે કારણ કે નહીંતર ગ્રંથ અતિ વિસ્તૃત થઈ જાય.

सुरभीना- सुरभी चंदन सुरभिमृग, बहुरी सुरभि वसंत ।
सुरभी चारत बनफिरे, जो जग कमलाकंत ॥

ગાયોને ચારવા ભગવાન કમળાકાંત વૃજ *वनोकेसाम* તે પ્રમાણે વૃજના વનમાં ફરે છે.

मधुनाम- मधुवसंत मधुचैत्र नभ, मधुमदिरा मकरंद ।
मधुधृत मधुपय मधुसुधा, मधुसूदन गोविंद ॥

મધુર સુધા બરોબર ગોવિંદ ભગવાન છે. અર્થાત્ ગોવિંદ નામ જ મધુરૂપ છે.

कलिनाम- कलिकलेश कलिसूरमा, कलिनिषंग संग्राम ।
कलिकलियुग जहां अवर नहिं, केवल केशवनाम ॥

જ્યાં કેવળ કેશવ નામ લેવાય છે ત્યાં કળીયુગની કોઈ કળા ચાલી શકતી નથી.

आत्मानाम-मन बुद्धी चित स्वभाव तनु, धर्म जीव अहंकार ।
ये सब कबियें आतमा, परमात्मा आधार ॥

આત્મા અનેક નામથી ઓળખાય છે. પરંતુ તે દરેક આત્માને પરમાત્માનો આધાર છે.

धनंजयनाम-अग्निधनंजय कहत कवि, पवन धनंजय आहि ।
पार्त धनंजय पांडुसुत, कृष्णसारथीजाहि ॥

અગ્નિ પવન અને પાંડુસુત, ધનંજય તોઅર્જુન છે કે જેના શ્રી કૃષ્ણ સારથી છે.

पत्रनाम- पत्र पर्ण औ पत्ररथ, वाहन पत्र सुधित्र ।
पत्र पंख बिधि नहिं दिवे, उड मिलते हरि मित्र ॥

ભક્ત બાલિકા કહે છે કે મને વિધિએ પાંખ ન આપી નહીંતર હરિમિત્રને જરૂર મળત.

पत्रीनाम- पत्रीतरु पत्रीकमल पत्र विहंग ।
पत्री शरकर चित जिम, सेवहु इम हरि रंग ॥

કમળને તેની પતી નામ દળવિહંગને નામ પક્ષીને પાંખ; જેમ સાથમાં જ રહે છે તેવી જ રીતે શ્રી હરિને સ્નેહથી સેવવા જરા પણ અલગ થવું નહિ.

बर्हिनाम- बर्हिद्रुम बर्हिअग्नि, बर्हि कुरकुट नाम ।
बर्हिमोरकिशोरके, चंद धरे शिरश्याम ॥

મયુર પીચ્છ કિશોર કાન્હને ચંદ્રિકા ધરે તેમાં વપરાય છે. તેમજ શ્યામસુંદરના મસ્તક પર તે બિરાજે છે.

धामनाम- धामतेज अरु धामतनु, धामकिरण गृहधाम ।
धामज्योति जो ब्रह्मसो, धनीभूत हरिश्याम ॥

ધામ એટલે જ્યોતિમય બ્રહ્મ એનાથી પણ ઘનીભુત જ્યોતિ જેમાં છે; તેમનું નામ હરિશ્યામ છે.

कामनाम- कामभोग अभिलाष पुन, मनमथ कहियें काम ।
काम काज जिन भूल मन, भजले मन अभिराम ।

અર્થાત્ સમસ્ત કાજ ભુલીને પરમ સુંદર શ્રી કૃષ્ણને ભજી લે તોજ તારું ખરું કામ થશે.

वामनाम- वामकुटिल अरु वामशिव, वागकाम करवाम ।
वाम मनोहर कों कहत, जैसे सुंदरश्याम ।

વામનામ મનોહરને પણ કહેવાય છે. એટલે કે સુંદર શ્યામ

ધનંજય તોઅર્જુન છે કે જેના શ્રી

रथ, वाहन पत्र सुधित्र ।
उड मिलते हरि मित्र ॥

ને વિધિએ પાંખ ન આપી નહીંતર

ल पत्र विहंग ।
नेवहु इम हरि रंग ॥

ાવિહંગને નામ પક્ષીને પાંખ; જેમ
હરિને સ્નેહથી સેવવા જરા પણ

न, बर्हि कुरकुट नाम ।
शिरश्याम ॥

ને ચંદ્રિકા ધરે તેમાં વપરાય છે.
બિરાજે છે.

ामतनु, धामकिरण गृहधाम ।
नीभूत हरिश्याम ॥

ઞ એનાથી પણ ઘનીભુત જ્યોતિ
.

लाष पुन, मनमथ कहियें काम ।
, भजले मन अभिराम ।

પરમ સુંદર શ્રી કૃષ્ણને ભજી લે

वामशिव, वागकाम करवाम ।
ोसे सुंदरश्याम ।

હેવાય છે. એટલે કે સુંદર શ્યામ

જ અતિ મનોહર છે.

भवनाम- भवसंसार शंकरभव रु, भव कहियें कल्याण ।
भव जु जन्म जग तब सुफल, जब भजिये भगवान ॥

ભવસફળ થયો છે, એવું ક્યારે માનીએ કે જ્યારે સુંદર શ્યામનું એક ચિત્તે ભજન થાય.

कंनाम- कंशुभ कंजल कंअनल, कशिर कंपुनकाम ।
कंकमचनसों प्रीति जस, सो कर भज हरिश्याम ॥

જેવી રીતે કંચનની સાથે પ્રીતિ છે. તેવી જ રીતે એનાથી અધિક પ્રીતિવડે કરી શ્યામને ભજ, નામ સેવ.

खंनाम- खंमन खंग्रह खंनक्षत्र, खंरंघ्रनकोनाम ।
खं इंद्रिय दुख देतहें, दया कोर हरिश्याम ॥

ખં જે ઈન્દ્રિય કહેવાય છે; તે અતિ દુઃખદ છે, મતલબ કે વશ રહેતી નથી. માટે હે હરિશ્યામ દયા કરો.

कल्पनाम- कल्पदिवस बिधिको कहत, कल्पसमर्थ जु होय ।
कल्प कपट त्यज हरिभजे, कल्पवृक्ष सम सोय ॥

કલ્પનો એક અર્થ કપટ પણ થાય છે, માટે કપટ તજીને શ્રી હરિને ભજે તો તે પોતે કલ્પવૃક્ષ જેવો થાય.

करनाम- करगज पुष्कर हस्तकर, कर जु किरण करदान ।
करविषाद त्यज हरिभजे, सज्जन कहत सुजान ॥

કરનો એક અર્થ વિશાદ પણ થાય છે. માટે વિષાદ તજીને હરી ભજે તેને સજજનો સુજાન કહે છે.

दरनाम-दर जुकहत कवि शंखकों, दरईषद कोनाम ।
दर डरते राखो कुंवर, गिरिधर सुंदरश्याम ॥

દરનું એક નામ ડર પણ છે. તો હે હરિ, હે ગિરધર, હે સુંદર શ્યામ મને ડરથી આપ બચાવો.

वरनाम- वर सुंदर वर श्रेष्ठ पुन, वरजु देवता देत ।

वरदुलहो सो कान्हनित, व्रजतिय हिय धरलेत ॥

વર દુલ્હો કાન કુંવર નિત્ય છે. પરંતુ વૃજત્રીયાઓ તેને, પોતાના હૃદયમાં ધરી લે છે.

वृषनाम-वृषसुरपति वृषकरण पुन, वृष जु वृषभ वृषकाम ।
वृषधर्म कर हरि भजो, जो चाहो सुखधाम ॥

વૃષનું એકનામ સુધર્મ પણ છે, માટે સુધર્મ વડે કરી, શ્રી હરિને ભજો. જો સુખ ધામને ચાહતા હો તો.

पतंगनाम- तरणिपतंग पतंगखग, पावक देह पतंग ।
सब जग रंग पतंगको, हरीएक नवरंग ॥

આ સમસ્ત જગત પતંગ તારંગ જેવું ક્ષુલ્લક અને નાશવંત છે, એક શ્રી હરિજ સદા નવતરંગનામ છે જેનો રંગ શાશ્વત છે.

पलनाम-पलआमिषकों कहत कवि, शठ उसास पल होय ।
पल जुपलक हरि बीच परि, गोपिन युग शतसोय ॥

આ પળ હરિના દર્શનમાં આડી પડી છે, એટલે ગોપીકાઓને, તે પળ નામ ક્ષણ સો યુગ જેવી દુઃખકર લાગે છે.

दलनाम- दल कहिये नृपको कटल, दलपत्रनको नाम ।
दल बरहीके चंद शिर, धरेंजु सुंदरश्याम ॥

બરહી નામ મયુરના પંખને પણ દલ કહેવામાં આવે છે. એ સુંદર શ્યામ પોતાના શીર પર ધારણ કરે છે.

बलनाम- बलबीरज धीरज बहुर, बल मापतिको नाम ।
बलसाहस बलदैत्य पुन, बल कहिये बलराम ॥

સાહસિક દૈત્યો વગેર બળવાન કહેવાય છે, પરંતુ સર્વમાં શ્રેષ્ઠ બળી તો બળરામ જ છે.

अलनाम- अधअत्यर्थ समर्थअल, अलपूरण को नाम ।
अल, भूषण आलस जु अल, त्यजभजिये घनश्याम ॥

અલને આળસ પણ કહેવામાં આવે છે માટે આળસ ત્યજીને

तिय हिय धरलेत ॥

છે. પરંતુ વૃજત્રીયાઓ તેને,

पुन, वृष जु वृषभ वृषकाम ।
चाहो सुखधाम ॥

છે, માટે સુધર્મ વડે કરી, શ્રી
હો તો.

व्रग, पावक देह पतंग ।
ृक नवरंग ॥

ગ જેવું ક્ષુલ્લક અને નાશવંત છે,
ે જેનો રંગ શાશ્વત છે.

कवि, शठ उसास पल होय ।
, गोपिन युग शतसोय ॥

ડી પડી છે, એટલે ગોપીકાઓને,
નકર લાગે છે.

कटल, दलपत्रनको नाम ।
ुनु सुंदरश्याम ॥

પણ દલ કહેવામાં આવે છે. એ
ા કરે છે.

बहुर, बल मापतिको नाम ।
न कहिये बलराम ॥

ા કહેવાય છે, પરંતુ સર્વમાં શ્રેષ્ઠ

अल, अलपूरण को नाम ।
न, त्यजभजिये घनश्याम ॥

આવે છે માટે આળસ ત્યજીને

ઘનશ્યામ ભગવાનનું ભજન કરો.

वयनाम-वयविहंग कों कहत कवि, वय कहिये पुन काल ।
वय जु व्यतिक्रम जात है, भजले मन गोपाल ॥

વયનામ આયુષ્ય નકામું ચાલ્યું જાય છે, માટે મનથી ગોપાલને ભજી લે.

जीवनाम- जीवबृहस्पति कहत कवि, जीव कहावत चंद ।
जीवआतमा मित्रजीव, जियके जिय नंदनंद ॥

જીવને કેટલા લોકો આત્મા કહે છે; કોઈ ગમે તે કહે, પરંતુ દરેક જીવનું જીવન તો નંદનંદન જ છે.

मारनाम- मार मृतक विषमार पुन, मार कहावत काम ।
मानअमृत हूतें अमृत, सुंदर गिरिधरनाम ॥

મારને કામદેવ કહે છે અને કામને કેટલાએક અમૃત કહે છે, પરંતુ અમૃતનું પણ અમૃત, સુંદર ગીરધરલાલનું નામ છે.

सारनाम- सारवीर्य धीरज धरम, सार वसू घृत सार।
सार सबनको सांवरो, मेटत दुःख संसार ॥

સર્વસારનો સાર સાંવરો છે કે જેનાથી સંસાર સમસ્તનાં દુઃખ મટી જાય છે.

कलभनाम-कलभ कहत करि शावक हिं, बहुर कलभ उत्ताल
कलभ कलुष कलि काल तें, काढहु कृष्ण कृपाल ॥

કલભને કલિકાળ કહેવાય છે, માટે હે કૃષ્ણ, હે કૃપાળુ મને કલિકાળથી બહાર કાઢો મતલબ કે બચાવો.

नभनाम- नभवर्षा नभभाद्रपद, नभ पुन श्रावणमास ।
नभ साकाश नभनिकट है, घट घट रमानिवास ॥

નભાકાશ ઘણું દૂર છે પરંતુ અહીં નભ નજીક છે, કારણ કે ઘટ ઘટમાં રમાકાન્તનો વિલાસ છે.

वसुनाम- अष्ट अमर वसु वन्हि वसु, किरणअवर वसु नीर ।
वसुधन जगमें सो घनी, धन जा के बलवीर ॥

જેની પાસે અતિ દ્રવ્ય નામ ધન હોય તે મોટા ધની કહેવાય. પરંતુ ખરું ધન તો જેની પાસે બળવીર હોય તે જ છે.

पटुनाम- पटुतीक्षणकों कहत कवि, पटुआरोग्य कहंत ।
पटुप्रवीण सो जगतमें, भजे जु रुक्मिणिकांत ॥

પટુના ઘણા અર્થ છે; તેમાં એક અર્થ પ્રવીણ છે, જગતમાં જે જન્મીને સુંદર શ્યામને ભજે, એજ ખરો પ્રવીણ.

तुरंगनाम तथा कुरंगनाम- गरुड तुरंग तुरंगमन, बहुरी अश्व तुरंग ।
हरिणकुरंग कुरगसो, रम्यो न हरिरस रंग ॥

જે જન શ્રી હરિના રંગમાં રંગાયો નથી તે ગમે તેટલા રંગમાં હોય, તો પણ તે કુરંગ નામ ખોટા રંગમાં છે એમ સમજવું જોઈએ.

आत्मजनाम- आत्मज कहियें रुधिर अरु, आत्मज कहियेकाम।
आत्मजपुत्र सुपुत्रसों, भजहें सुंदरश्याम ॥

આત્મ જ શબ્દના ઘણા અર્થ છે પરંતુ ખરો આત્મ જ ખરો સુપુત્ર એ કહેવાય કે જે સુંદર શ્યામને ભજતો હોય.

कबंधनाम- बिन शिर कहतबंध अरु, अहि कबंध पुन धीर ।
राक्षस एक कबंध तिहिं, दीनी गित रघुबीर ॥

એક કબંધ નામનો રાક્ષસ હતો તેને શ્રી રઘુવીર રામચંદ્રજીએ મારીને ઉત્તમ ગતિ આપી.

हंसनाम- हंसतुरंगमहंस रवि, हंसमराल सुछंद ।
हंसजीबकों कहतहें, परमहंस गोविंद ॥

જીવ માત્રને હંસ કહેવામાં આવે છે પરંતુ પરમ હંસ તો ભગવાન ગોવિંદ છે.

पयोधरनाम तथा भूधरनाम- मेघ अर्क कुच शैल द्रुम,
ये जु पयोधर आह ॥
भूधरगिरी भूधर नृपति, भूधरआदिवराह ॥

ન હોય તે મોટા ધની કહેવાય.
ર હોય તે જ છે.

कवि, पटुआरोग्य कहंत ।
जु रुक्मिणिकांत ॥

ક અર્થ પ્રવીણ છે, જગતમાં જે
ારો પ્રવીણ.

कड तुरंग तुरंगमन, बहुरी अश्व

हरिरस रंग ॥

ાયો નથી તે ગમે તેટલા રંગમાં
ગમાં છે એમ સમજવું જોઈએ.

कधिर अरु, आत्मज कहियेकाम।
ुंदरश्याम ॥

છે પરંતુ ખરો આત્મ જ ખરો
ે ભજતો હોય.

ध अरु, अहि कबंध पुन धीर ।
ी गित रघुबीर ॥

ા તેને શ્રી રઘુવીર રામચંદ્રજીએ

हंसमराल सुछंद ।
गोविंद ॥

ાવે છે પરંતુ પરમ હંસ તો

मेघ अर्क कुच शैल द्रुम,

आदिवराह ॥

ભુધર પૃથ્વીને ધારણ કરવાવાળાનાં ઘણાં નામો છે પરંતુ ખરી રીતે ભુધર નામ સમસ્ત બ્રહ્માંડને ભુધર વારાહ ભગવાન પોતાના દંતના અગ્રભાગ પર પૃથ્વીને ધારણ કરીને અહીં પધરાવે છે. ત્યાર બાદ ભુધર ભગવાનની સર્વ દેવો સ્તુતિ કરે છે. પૃથ્વીના ઉદ્ધારક વારાહ ભગવાન છે.

बाणनाम-बाण कहावत बलितनय, विशिख आहि पुनबाण ।
बाण कहत कवि सर्गकों, श्री हरिपद निर्वाण ॥

સર્વ કવિઓમાં બાણ કવિ શોરમણિ હતા કારણ કે તેમણે શ્રી હરિનું નિર્વાણ પદ મેળવ્યું છે.

वरुणनाम- वरुण कहतहें नीरकों, वरुणसारकों नाम ।
वरुण हरें जब नंदकों केसें धाये श्याम ॥

જલનો આધિદૈવીક દેવ વરૂણ છે, એ જ્યારે નંદરાયજીને હરી ગયો, ત્યારે નંદરાયજીએ હે કૃષ્ણ હે કૃષ્ણ એમ પોકાર કર્યો. ત્યારે શ્યામ મનોહર ત્વરિત ગતિથી ત્યાં પધાર્યા અને નંદરાયજીને છોડાવ્યા.

गोत्रनाम- गोत्र नामकों कहत कवि, गोत्र शैल सुनियंत ।
गोत्रवंशसाधन्यजहां, गोविंद गुण गुनियंत ॥

ગોત્ર એટલે કે વંશ, જે વંશમાં અનન્ય રિત્યા, ગોવિંદ ગુણ ગવાતા હોય તો ગોત્ર શ્રેષ્ઠ છે.

तनुनाम- तनुशरीर विस्तारतनु, तनुसूक्ष्म तनुतात ।
तनुबिरले कोउ जगतमें, जानत हरिरस बात ॥

જે તનુ નામ શરીર ધારી તે જ શ્રેષ્ઠ છે કે જે હરિરસનો જાણકાર હોય.

बालनाम- बालशिरोरुह बालशिशु, मूर्ख कहावे बाल ।
बालसुखी व्है जगतमें, भजत बालगोपाल ॥

બાળનામ બાળક, એજસુખી ગણાય કે જે બાલ ગોપાલને

કૃષ્ણને ભજે.

जालनाम- मेघगोपालककलिबंधन रु, जाल दंभ अरु मंद ।
जाल अविद्या जगतमें, निरख भूल जिन नंद ॥

અવિદ્યારૂપી જાળ સમસ્ત જંગલમાં છાઇ ગઇ છે, માટે તે નિરખીને તું નંદનંદનને ભુલીશ નહીં કારણ કે તે સર્વ જાળો નિરસ છે તેમજ ભ્રમાત્મક છે.

कालनाम- कालनील अरु कालवय, धर्मराज पनकाल ।
कालव्याल के काल हरि, मोहन मदन गोपाल ॥

કાળરૂપી કાળીનાગને ફણ જેણે નાથ્યો હતો એવા કાળરૂપી શ્રી હરિ, મોહન, મદન, ગોપાલ, કાળના પણ કાળ છે માટે તેને ભુલીશ નહીં.

तालनाम- तालताल हरताल पुन, द्विभुज स्फालन ताल ।
तालवृक्ष फल खाइ खर, हन्यो दनुज नंदलाल ॥

તાલવનમાં એક ખર, એટલે ગંર્ધવસેન રાક્ષસ રહેતો હતો. તાલના ફળ બહુ સુંદર હતા. પરંતુ ગોપબાલકો તે ખાઈ શકતા નહીં કારણ કે ત્યાં અસુરનો ભય હતો. પરંતુ તે ખરને બળભદ્રજીએ હણી નાખ્યો અને સર્વેએ મળી તાલફળ મજાથી ખાધાં.

व्यालनाम- व्याल क्रूरनर व्यालगज, व्यालसिंह भुजव्याल ।
व्याल सर्प शिर चढतहे, नटवरवपु नंदलाल ॥

વ્યાલમાં વ્યાલ નટવર નંદલાલ કાલિય વ્યાલના મસ્તક પર પગ ધરી કાળીયને નાથે છે એવા નંદલાલનું ભજન કર.

जलनाम- जलज मीत मोती जलज, जलजशंख अरु चंद ।
जलज कमल फेरत हरी, व्रज आवत नंदनंद ॥

જલજકમળ શ્રી હસ્તમાં લઇ તેને ફેરવતા ફેરવતા વનવિલાસ કરીશ્રી હરિ વૃજમાં પધારે છે.

गुणनाम- गुणराजस गुण सूत्र पुन, गुणकोदंडकी जेह ।

लिबंधन रु, जाल दंभ अरु मंद ।
निरख भूल जिन नंद ॥

જંગલમાં છાઈ ગઈ છે, માટે તે
ીં કારણ કે તે સર્વ જાળો નિરસ છે

कालवय, धर्मराज पनकाल ।
, मोहन मदन गोपाल ॥

જેણે નાથ્યો હતો એવા કાળરૂપી
, કાળના પણ કાળ છે માટે તેને

ल पुन, द्विभुज स्फालन ताल ।
, हन्यो दनुज नंदलाल ॥

ટલે ગંર્ધવસેન રાક્ષસ રહેતો હતો.
ુ ગોપબાલકો તે ખાઈ શકતા નહીં
પરંતુ તે ખરને બળભદ્રજીએ હણી
મજાથી ખાધાં.

व्यालगज, व्यालसिंह भुजव्याल ।
नटवरवपु नंदलाल ॥

દલાલ કાલિય વ્યાલના મસ્તક પર
નંદલાલનું ભજન કર.

ोती जलज, जलजशंख अरु चंद ।
व्रज आवत नंदनंद ॥

ાઈ તેને ફેરવતા ફેરવતા વનવિલાસ

सूत्र पुन, गुणकोदंडकी जेह ।

गुणचरित्र गोविंदके, गावहु अधिक सनेह ॥

ભગવાનના ગુણનાં અદ્ભુત ચરિત્રો, અત્યંત સ્નેહ કરીને ગાઓ.

तमनाम- तमतामस पुन राहुतम, तम जु तिमिर तमक्रोध ।
तम अज्ञान के हरन हरि, उरधरभक्ति प्रबोध ॥

અજ્ઞાનરૂપી અંધકારને હરનાર શ્રી હરિને ભક્તિ વડે કરી હૃદયમાં ધારણ કર.

अविनाम- अविपर्वत अविमेघ पुन, अविसविताको नाम ।
अविरक्षक सब जगतमें, एकहि सुंदरश्याम ॥

અવી નામ રક્ષક. સમસ્ત જગતના રક્ષક એક જ સુંદર શ્યામ છે.

बननाम- बन पानी कों कहत कवि, बनबादी की जाल ।
बनकानन तें सुरभिसंग, आवतहे नंदलाल ॥

વન એટલે કાનન ત્યાંથી ગાયોના વૃંદ સહિત નંદલાલ સંધ્યા સમયે વૃજમાં પધારે છે.

घननाम- घनदृढ घनविस्तार पुन, घन जिहि गढत लुहार ।
घनअंबुद घनझालरी, चिद्धन नंदकुमार ॥

ઘનના ઘણા અર્થ છે પરંતુ સર્વ જીવ પ્રાણી માત્રના ચિદ્ઘન તો નંદકુમાર જ છે.

चरणनाम- वरणस्तुति अक्षरवरण वरणद्विजादिक चार ।
बरणअरुण सित पीत हे, अवरण एक मुरार ॥

વરણનામ રંગલાલ સફેદ પીત વગેરેથી તે ઓળખાય છે. વળી વરણ નામ જાત છે. પરંતુ મુરારી ભગવાન કૃષ્ણ તો સર્વથી પર હોવાથી તે અવરણ જ છે.

पोतनाम- पोत कहावे निपट शिशु, पोत जु पुत्र अनूप ।
पोतनावभवउदधिमें, कृष्णनाम सुखरुप ॥

પોતનામ નાવનું છે, પરંતુ ખરું નાવ તો ભવ સિંધુમાંથી તારવાવાળું શ્રીકૃષ્ણ નામ જ(સુખરૂપ) છે.

बुधनाम-बुधपंडित कों कहत कवि, बुध शशिसुत कों जान ।
बुधहरि को अवतार कहि, बोध भये जिहिं ग्यान ॥

બુદ્ધાવતાર હરિનો અવતાર છે. તેમના દ્વારા જ્ઞાનનો ઘણાઓને બોધ થયો છે.

अनंतनाम- गगन अनंत कहत कवि बहुरि अनंत अनेक ।
शेषअनंतहि कहतहे, हरिअनंत अरु एक ॥

અનંત ઘણા છે. પરંતુ ખરા અનંત તો હરિ ભગવાન જ છે અને તે એક જ છે.

क्षयनाम-क्षयविनाशकों कहत कवि, क्षयकहिये क्षयरोग ।
क्षयप्रलय महिं हरिविषे, लीन होत सब लोग ॥

જ્યારે મહાપ્રલય થાય છે ત્યારે સર્વ લોકો શ્રી હરિમાં લીન થઈ જાય છે.

लोकनाम- लोकव्याकरण लोकजन, लोकचौद हरिमूल ।
तीनलोक सुख देखमुख, रही यशोदा भूल ॥

શ્રી વૃજરાજ કુમારના મુખમાં ત્રણે લોકનું સુખ યશોદાજીને દેખાયું તેથી યશોદા આશ્ચર્યમાં પડી ગયાં.

शुक्रनाम- शुक्रवीर्य अरु अग्नि पुन, शुक्र जेठ सो मास ।
शुक्र जु वामन प्रति बलि, देत जु भरत उसास ॥

જ્યારે વામન ભગવાનને બલી રાજા દાન કરતા હતા ત્યારે શુક્રાચાર્ય હતાશ થઈ દીર્ઘશ્વાસ લઈ રહ્યા હતા કારણ કે વામન ભગવાનને દાન આપવાના તેઓ વિરોધી હતા કારણ વામનને શુક્ર પીછાનતા હતા. છતાં વામને તો દાન લીધું જ.

खगनाम- खगरवि खगशशि खगपवन, खगअंबुद खगदेव ।
खगविहंग अरु सुरतरु, भजीतजी जडसेव ॥

ખરું નાવ તો ભવ સિંધુમાંથી
) છે.

कवि, बुध शशिसुत कों जान।
बोध भये जिहिं ग्यान ॥

૨ છે. તેમના દ્વારા જ્ઞાનનો

त कवि बहुरि अनंत अनेक ।
अरु एक ॥

અનંત તો હરિ ભગવાન જ છે

कवि, क्षयकहिये क्षयरोग ।
न होत सब लोग ॥

ારે સર્વ લોકો શ્રી હરિમાં લીન

ोकजन, लोकचौद हरिमूल ।
ी यशोदा भूल ॥

ં ત્રણે લોકનું સુખ યશોદાજીને
ગયાં.

ग्नि पुन, शुक्र जेठ सो मास ।
देत जु भरत उसास ॥

ી રાજા દાન કરતા હતા ત્યારે
રહ્યા હતા કારણ કે વામન
રોધી હતા કારણ વામનને શુક્ર
લીધું જ.

खगपवन, खगअंबुद खगदेव ।
ीतजी जडसेव ॥

ખગ એટલે વિહંગ અથવા તો ગરૂડ. આ ભગવાનનું વાહન છે માટે ગરૂડાગામિ ભગવાનને તું ભજ અને બીજા કે જે જડ છે તેની સેવાને ત્યજી દે.

कलापनाम- गुणकलाप तूणीर पुन, भूषण आहि कलाप ।
वरही चंद कलाप पुन, हरि भजन कर विलाप ॥

ગુણ ભૂષણ ચંદ્ર વગેરે કલાપનાં નામ છે પરંતુ એ સર્વ ત્યજી દઈ વિલાપ કરતાં નામ રૂદન કરતાં વિરહાતુર થઈ શ્રી હરિનું ભજન કરે તો જ ખરો કલાપ ગણાય.

ब्रह्मनाम- ब्रह्मब्रह्मकुलग्यान विधि, ब्रह्मदेव अरू जीवाझ
ब्रह्म नंदके भवनमे, तीय नचावत तीव ॥

બ્રહ્મકુળ જ્ઞાન બ્રહ્મા અને જીવ એ બધા બ્રહ્મ કહેવાય છે. પરંતુ પૂર્ણ બ્રહ્મ તો નંદના ભુવનમાં ક્રીડા કરી રહેલ છે અને વ્રજની ત્રીયાઓ તેને નચાવી રહી છે.

उड्नाम
तथा

उडुपनाम - उडुविहंग नक्षत्रगण, उडुकैवर्तक आहि ।
उडुपचंद नौकाउडुप, उडुप गरुड खगवाहि ॥

ગરૂડ પર બિરાજનારો ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ જ ખરો ઉડુપ નામ ચંદ્ર છે તેમજ ભવાબ્ધિતરણ માટે નૌકા રૂપ છે.

मंदनाम-मंदशनिश्चर मंदखल, मंदअलप अघ मंद ।
मंदमूढनर जगतमें, जो न भजत नंदनंद ॥

ખરો મૂઢ અને મંદબુદ્ધિવાળો તેને જાણવો કે જે જગતમાં નંદનંદનનું ભજન કરતો નથી.

वारणनाम- वारण कहिये बरजिवो, वारण पुन संनाह ।
वारण गज हरिउद्धरयो, आन ग्रस्यो जब ग्राह ॥

જ્યારે ગ્રાહે દશ હજારની હસ્તિના બળવાળા ગજેન્દ્રને ગ્રસ્યો

ત્યારે તેણે નિઃસાધન થઈ શ્રી હરિ એવો પોકાર કર્યો એટલે ભગવાન મનના વેગથી ત્યાં પધાર્યા અને ગજનો ઉદ્ધાર કર્યો.

स्यंदननाम- स्यंदन जय कों कहत कवि, स्यंदन चित्त तुरंग।
स्यंदनरथ सज रुकमिणी, ले आये श्रीरंग ॥

સ્યંદનનામ રથ તે રથને તૈયાર કરી દ્વારકાધીશ પ્રભુ રૂક્ષ્મણીને હરણ કરી તેમાં લઈ આવ્યા.

पंथिनाम- पंथीशशि पंथी मदन, पंथी ग्राह प्रचंड ।
पंती बहोरी राहहे, हरिकीन्हो बिबखंड ॥

પંથી એટલે મુસાફર. ચંદ્ર કામ અને પ્રચંડ ગ્રહ જે રાહુ છે તે પંથી ગણાય છે. એ ચંદ્રમા કે જે પંથી છે કારણ કે સમસ્ત જગતમાં પ્રકાશ આપવા તે ફરે છે. તેને પ્રચંડ ગ્રહ રાહુએ ગ્રસી લીધો પરંતુ શ્રી હરિએ તેના શરીરના ખંડ કરી ચંદ્રને તેમાંથી મુક્ત કર્યો.

कौशिकनाम- कौशिक गुग्गुल इंद्र पुन, कौशिक घूवड नाम।
कौशिक विश्वामित्रहे, राज किये जिहि राम ॥

ખરા કૌશિક વિશ્વામિત્ર છે કે જેઓથી રામલક્ષ્મણને લઈ અસુર હનન કરવા પોતાના યજ્ઞ સ્થાન વિષે આવ્યા અને અસુરનું હનન રામ લક્ષ્મણ દ્વારા કરાવ્યું પછી વિશ્વામિત્રે શ્રી રામને અનેક શસ્ત્ર વિદ્યા ભણાવી તેમજ દિવ્યશસ્ત્રો આપ્યાં કે જેનાથી શ્રી રામે સમસ્ત પૃથ્વી પર નિર્ભયતાથી રાજ્ય કર્યું.

पुष्करनाम-पुष्करजल पुष्कर गगन, पुष्कर सोड़ गयंद ।
पुष्कर तीरथ पापहर, पुष्कर तनूगोविंद ॥

પુષ્કરતીર્થ પાપને હણવાવાળું છે. પરંતુ ગોવિંદભગવાનનું તનુ અદ્‌ભૂત પાપને હરણ કરવાવાળું છે એટલે તે પુષ્કરનું પણ પુષ્કર છે એમ માનો.

अंबरनाम- अंबरआव्रत कों कहत, अंबरगगन सुभाय ।
अंबर पीत सुश्यामकों, तडित जु रहे भुलाय ॥

એવો પોકાર કર્યો એટલે ભગવાન
ાજનો ઉદ્ધાર કર્યો.

ों कहत कवि, स्यंदन चित्त तुरंग ।
ले आये श्रीरंग ॥

ને તૈયાર કરી દ્વારકાધીશ પ્રભુ
ાવ્યા.

मदन, पंथी ग्राह प्रचंड ।
न्हो बिबखंड ॥

કામ અને પ્રચંડ ગ્રહ જે રાહુ છે તે
પંથી છે કારણ કે સમસ્ત જગતમાં
ડ ગ્રહ રાહુએ ગ્રસી લીધો પરંતુ શ્રી
દ્રને તેમાંથી મુક્ત કર્યો.

गुल इंद्र पुन, कौशिक घूवड नाम ।
किये जिहि राम ॥

છે કે જેઓથી રામલક્ષ્મણને લઈ
સ્થાન વિષે આવ્યા અને અસુરનું
પછી વિશ્વામિત્રે શ્રી રામને અનેક
ાસ્ત્રો આપ્યાં કે જેનાથી શ્રી રામે
જ્ય કર્યું.

कर गगन, पुष्कर सोइ गयंद ।
कर तनूगोविंद ॥

ળું છે. પરંતુ ગોવિંદભગવાનનું તનુ
છે એટલે તે પુષ્કરનું પણ પુષ્કર છે

कों कहत, अंबरगगन सुभाय ।
ाडित जु रहे भुलाय ॥

પીતપીતાંબરને ધારણ કરવાવાળા ઘનશ્યામ મેઘ અંબરરૂપ છે. તે સ્વરૂપમાં વીજળીની જેમ ભક્તજનો લોભાઈ રહેલ છે.

शंबरनाम- शंबरबल शंषर असुर, शंबर शैल अनूप ।
शंबर बांधो गांठगृह, कृष्णनाम सुखरुप ॥

જળ અસુદ પર્વત એ સર્વ શંબર નામથી ઓળખાય છે. પરંતુ જો તમો કૃષ્ણનામ કે જે સદા સુખરૂપ છે તેની સાથે સ્નેહમયી દઢ ગાંઢ બાંધો તો શંબર તમને દુઃખ દઈ શકે એમ નથી.

कंबलनाम- कंबल गुग्गुल तरु कहत, कंबलजल परवाह ।
कंबल धेनु चरावतहीं, ओढे जगके नाह ॥

એક સુંદર કારી કામળ ઓઢી જગતનો નાથ વૃજ રાજકુમાર ગાયો ચારે છે.

नगनाम- नग कहियें द्रुम नगरनग, नग जु रत्न नग धाम ।
नग गिरि जातें कृष्णकों, भयो जु नगधर नाम ॥

રત્ન ધાતુખનીજ શ્રી ગિરિરાજ ભગવાનને વસવાનું ધામ છે. એ ગિરિરાજને ભગવાન કૃષ્ણે ધારણ કર્યો. તે પરથી ભગવાન નગધર કહેવાયા.

कर्णनाम- कर्ण कहावे रवितनय, कर्ण कहत पुन कान ॥
कर्ण नवा जेखइये, कर्णधार भगवान ॥

જે નાવને ચલાવવાવાળો સુકાની હોય તે કર્ણધાર કહેવાય છે. પરંતુ સંસાર સિંધુમાંથી તારવાવાળા નાવના ખરા સુકાની કર્ણધાર ભગવાન છે.

अजनाम-अजबकरा अजविधि कहत, अज कहिय पुन ईश ।
अजयौंवनकौं नर कहत, अज कहिये जगदीश ॥

અજ એટલે બ્રહ્મા તેના પણ ઈશ અજન્મા એક જગદીશ ભગવાન છે.

शिवनाम- शिवशुभ शिवकल्याणपुन, श्रेष्ठपुरुष शिव होय ।

शिव शंकर शिव मोक्ष पुनि, कृष्ण सदाशिव सोय ॥

શિવનામ શુભ કલ્યાણ વાચક છે તેમજ શ્રેષ્ઠ પુરૂષ પણ શિવ કહેવાય છે અને તે શંકર શિવ મોક્ષ દેવાવાળા છે અને તેજ શિવ સદા કૃષ્ણનું નામ સ્મરણ કરે છે માટે જ સદાશિવ થયા છે.

द्विजजाम-द्विजपंछी कों कहत कवि, द्विज कहिये पुन दंत ।
तीन वरण सों द्विज भले, जोजाणे भगवंत ॥

ચારે વર્ણમાં દ્વિજનામ બ્રાહ્મણ શ્રેષ્ઠ છે, પરંતુ જે ભગવંતને જાણે એજ ખરો દ્વિજ ગણાય.

विरोचननाम- अग्निविरोचन सूर्य पुन, चंदविरोचन गात ।
दैत्य विरोचन धन्य जो, जाके बलिसेतात ॥

આ વિરોચનને ધન્ય છે કે જેના બળીરાજા જેવા તાત છે. આ વિરોચન પણ ભગવત ભક્ત છે.

बलनाम-बलजेहर बलगूजरी, बलजू भजन बलभाग ।
बलराजा काजेंहु बल, जाकोहे अनुराग ॥

બળી રાજાની જય થઈ કારણ કે એને ભગવાન પર અનુરાગ હતો માટે જ તે દાન દઈ શક્યો.

वृकनाम-वृकपावक कों कहत कवि, वृकबिरहा को नाम ।
वृकदानव वर देत शिव, राखे सुंदरश्याम ॥

બકાસુર દૈત્યને મહાદેવે વરદાન આપ્યું હતું એટલે તે મહાદેવને જ ભયરૂપ થયો. પરંતુ ભગવાન સુંદર શ્યામે તે બકાસુરને મારી ભગવાન શિવનું રક્ષણ કર્યું.

तर्कनाम-तरक नामकों कहत कवि, तरक बिचारननाम ।
तरक भील की भामिनी, राचे सुंदरश्याम ॥

ભીલની ભામિનિયો જેને પુલિંદિની કહેવામાં આવે છે, તેના પ્રેમથી સુંદર શ્યામ રીઝયા છે એ પ્રસિદ્ધ વાત છે.

रजनाम-रज राजस आरक्त रज, रज युवती में होय ।

नि, कृष्ण सदाशिव सोय ॥

ाક છે તેમજ શ્રેષ્ઠ પુરૂષ પણ શિવ
દેવાવાળા છે અને તેજ શિવ સદા
૪ સદાશિવ થયા છે.

ह्त कवि, द्विज कहिये पुन दंत ।
जोजाणे भगवंत ॥

મણ શ્રેષ્ઠ છે, પરંતુ જે ભગવંતને

ा सूर्य पुन, चंदविरोचन गात ।
ााके बलिसेतात ॥

જેના બળીરાજા જેવા તાત છે. આ

ो, बलजू भजन बलभाग ।
क्रोहे अनुराग ॥

ણ કે એને ભગવાન પર અનુરાગ

हत कवि, वृकबिरहा को नाम ।
राखे सुंदरश्याम ॥

વરદાન આપ્યું હતું એટલે તે
ાગવાન સુંદર શ્યામે તે બકાસુરને

त कवि, तरक बिचारननाम ।
राचे सुंदरश्याम ॥

લિંદિની કહેવામાં આવે છે, તેના
પ્રસિદ્ધ વાત છે.

रज, रज युवती में होय ।

रजधूरी हरिपाये की, भज निरमल मन होय ॥

શ્રી હરિના ચર્ણાવિંદની રજના સ્પર્શથી મન નિર્મળ થઈ જાય છે.

कंबुनाम
तथा

भुवननाम- कंबुशंख अरु कंबुगज, कंबुइष्टको नाम ।
भुवनगगन अरु भुवनगृह, त्रिभुवन नायक श्याम ॥

કંબુશંખનું નામ છે શંખ ત્રિભુવનનાયક ભગવાન કૃષ્ણ જ્યારે બજાવે છે ત્યારે આકાશ પૃથ્વી તેમજ દરેક ગૃહો તે અવાજથી ભરાઈ જાય છે. શંખ ધ્વનિ સર્વના અમંગળને મીટાવી દે છે.

कुशनाम- कुशसीतासुत दर्भ कुश, कुश कहिये पुन नीर ।
कुशदानव दमि द्वारका, तहां बसे बलबीर ॥

દ્વારકા કુશસ્થળી કહેવાય છે ત્યાં કુશ નામનો દાનવ રહેતો હતો અને તેણે શરૂઆતમાં દ્વારિકાનું દમન કર્યું હતું. એ દ્વારકા કે જ્યાં બળભદ્રના નાના ભાઈ શ્રી કૃષ્ણ બીરાજે છે.

कूटनाम- कूट बहुत गिरि अरण कूट निश्चल कूट कहंत ।
कुटकपट कों निपट त्यज, भजले मन भगवंत ॥

કુડકપટને ત્યજીને તું ગોવિંદ ભગવાનનું ભજન કરી લે.

खरनाम- खर राक्षस खरश्वान खर, खरतिक्षण को नाम ।
खर गर्दभ सम जो जगत, जो न भजे हरिश्याम ॥

એક ખર નામનો રાક્ષસ છે, ખર શ્વાન તથા ખર ગધેડો તેમજ ખર તીક્ષ્ણને પણ કહે છે. જગતમાં એ નર ગર્દભ જેવો છે જે માનવતનુધરી ભગવાનને ન ભજે, ભજન ન કરે એજ ગધ્ધો છે.

कुजनाम-मंगलकुज अरुनीर द्रुम, कुज भूमासुर नाम ।
कुजराज कुजयम राजतें, राखो सुंदरश्याम ॥

કુંજનું એક નામ યમરાજ છે. અમને એ યમરાજથી હે સુંદર

શ્યામ આપ બચાવો.

धात्रीनाम- धात्री आमला गाय जरु, धात्रीधाय वखान ।
धात्रीधरणी शेष पर, सोई तिल परमान ॥

ધરણી જે પૃથ્વી છે તે શેષ પર ધારણ થયેલી છે. પરંતુ શેષને એ ધરણીનો બોજ એક તલ જેવો લાગે છે.

शिवनाम-शिवा शंभुकी सुंदरी, शिवा सारिकावाम ।
शिवाशृगाली हरीतकी, शिवाजीभ हरिनाम ॥

જીવ્હાનું ખરું કલ્યાણ નામ શિવપણું જીભથી હરિનામ લેવામાં જ છે.

रसनानाम-रसनाकांची को कहत, रसना बहुरी दाम ।
रसना जिव्हा सो भली, जो सुमिरत हरिनाम ।

રસના જીવ્હા એજ રૂડી ગણાય કે જેનાથી હરિ નામનું સ્મરણ થતું હોય.

रंभानाम-रंभा कहिये अपसरा, रंभा कदली नाम ।
रंभा गोकुल गायधन, जिहिं मोहे घनश्याम ।

રંભાનો એક અર્થ ગાય થાય છે અને જ્યાં વિશેષ ગાયો હોય તે ગોકુળ ગણાય કે જ્યાં ગૌધનની મુખ્યતા છે એ ગૌધન એ અદ્‌ભુત અલૌકિક ધન ગણાય છે કે જે ધન ઉપર ઘનશ્યામ મોહિત થયેલ છે.

मायानाम- मायाधन छल अरु दया, मायानेह कहंत ।
माया मोहनलाल की, जिहि मोहे जगजंत ॥

આ મોહનલાલની માયા એવી પ્રબળ છે કે જેનાથી આખા જગતના જીવપ્રાણી માત્ર મોહેલા છે.

इलानाम-इला मही बुधकीतिय, इला गाय अभिराम ।
इलासरस्वती सो भली, जो ले हरिके नाम ॥

ઈલા સરસ્વતીના કરતાં પણ પરમ સુંદર છે અર્થાત્ ઈલાને બુદ્ધિ કહેવામાં આવે છે. તો જો બુદ્ધિથી હરિનું નામ લે તો તે જીવ્હા ભલી ગણાય.

ाय जरु, धात्रीधाय वखान ।
तिल परमान ॥

પર ધારણ થયેલી છે. પરંતુ શેષને
લાગે છે.

दरी, शिवा सारिकावाम ।
त्राजीभ हरिनाम ॥

ામ શિવપણું જીભથી હરિનામ

कहत, रसना बहुरी दाम ।
ो सुमिरत हरिनाम ।

ગણાય કે જેનાથી હરિ નામનું

रा, रंभा कदली नाम ।
हैं मोहे घनश्याम ।

ા છે અને જ્યાં વિશેષ ગાયો હોય
ુખ્યતા છે એ ગૌધન એ અદ્‌ભુત
ઉપર ઘનશ્યામ મોહિત થયેલ છે.

अरु दया, मायानेह कहंत ।
ाे मोहे जगजंत ॥

ેવી પ્રબળ છે કે જેનાથી આખા
.

तिय, इला गाय अभिराम ।
ो ले हरिके नाम ॥

ા પરમ સુંદર છે અર્થાત્ ઈલાને
દ્રથી હરિનું નામ લે તો તે જીવ્હા

सुमनानाम- सुमना कहिये मालती, सुमना मुदितातीय ।
सुमना रति गोविंद सों, करले लंपट जीय ॥

સુમના એટલે સુંદર મન એને કહેવાય કે એ મન જો ગોવિંદની સાથે રતી કરે અને નામ રસમાં લંપટ ન બને તો તે મન સુમન ગણાય.

जोतिनाम-जोतिनक्षत्र गण जोतिद्युति, जोतिकिरण अरु आग ।
जोतिब्रह्म सो नंद गृह, रहे आनंदन लाग ॥

જ્યોતિ બ્રહ્મ તો નંદના ગૃહે નંદ નંદનરૂપીથી રહેલ છે અને તે કેવળ આનંદ અનુભવ કર્યા કરે છે.

इडानाम- इडा कहत मन देवता, इडा भोग अभिराम ।
इडाअंबिका मात सो, इडागिरा हरिनाम ॥

ઈડા મન દેવતાને કહે છે, ઈડા જીવ્હાને પણ કહે છે, એ ગિરા હરી નામ લે તો જીવ્હાની શ્રેષ્ઠતા છે.

निशानाम
तथा

अजानाम-निशेरन कों कहत कवि, निशाहरिद्रा नाम ।
अजाछाग मायाअजा, जिन मोहे अज वाम ॥

અજાને નિશારેન કહે છે. હરડેને પણ નિશા કહે છે. અજા એટલે અજન્મા એ પોતે પણ માયામાં મોહિત થઈ ગયા છે. કારણ કે બ્રહ્માવત્સહરણ લીલામાં ભગવન માયામાં લુબ્ધ થઈ ગયા. માયા વામના સ્ત્રી છે. એ વિમોહીકા શક્તિ છે.

विधिनाम-विद्याबिधि बिधिवेदपुन, बिधिसोकेहतबिधान ।
बिधि ईश्वर विधिजोरची, सोईबिधि परमान ॥

વિધિનામ ઈશ્વર એણે જ વિધિ રચી હોય તેજ વિધિ દરેકને માટે પ્રમાણ છે. તેમાં ફેરફાર થઈ શકે જ નહિ. વિધિના વિધાન અફર છે. ઈશ્વરના વિધાન ફરી શકે જ નહિ.

जिह्लनाम- जिह्लआलकसकारिनर जिह्लकपट अरु मूढ ।
जिह्ल जु आत्म जानियें, घटघट परकट गूढ ॥

જીવના ઘણાં નામ છે. એક જીવ આળસુ છે, એક જીવ મુઢ છે. એક જીવ કપટી છે, એક જીવ આત્મા છે. તે ઘટઘટ કેટલાક ઠેકાણે પ્રકટ દેખાય છે અને કેટલેક ઠેકાણે ગુઢ છે.

हस्तनाम- हस्त कहे गजशुंडको, हस्तनक्षत्र कहाय ।
हस्तहाथतें दीजिये, सुंदर नरतनु पाय ॥

ગજની સુંઢને હાથ કહેવામાં આવે છે. એક નક્ષત્રનું નામ પણ હસ્ત છે. જે હાથ ભગવાને આપણને આપ્યા છે, તે હાથથી દાન આપો તો સુંદર નરતનું સાર્થક મનવું.

कृतांतनाम- प्राचीनकर्मकृतांत सब, पुनसिद्धांतकृतांत ।
यमकृतांत के त्रासतें, कमलाकांतहि त्रांत ॥

યમ કે જે મહાકૃતાંત ભયાનક છે તેના ત્રાસથી કમળાકાંત જ તારી શકે એમ છે.

मित्रनाम- मित्रभानु कों कहत कवि, मित्रअप्नि को नाम ।
मित्र मित्रसब जगत के, एक श्याम अभिराम ॥

સમસ્ત જગતના પરમ મિત્ર એક શ્યામ સુંદર જ છે અને તેજ સર્વના સહાયક છે.

सारंगनाम-रवि शशि हय गज गगन गिरि, केहरिकुज कुरग ।
चातक दादुर दीप अलि, श्री हरि है सारंग ॥

રવિશશિ હય ગજ વગેરે સારંગના ઘણા પર્યાય શબ્દો છે. પરંતુ ખરી રીતે ભગવાન સારંગ પાણિ છે કારણ કે સારંગ નામના ધનુષ્યને ધારણ કરવાવાળા શ્રી હરિ સર્વોપરી સારંગ છે.

हरिनाम- इंद्र चंद्र अरविंद अलि, कपि केहरि केकान ।
कंचन काम कुरंग बन, घनमंडल भगवान ॥

ઈંદ્ર ચંદ્ર કમળ ભ્રમર વાનર નહાર અશ્વ કંચન કામ

नर जिह्वकपट अरु मूढ ।
घट परकट गूढ ॥

જીવ આળસુ છે, એક જીવ મુઢ
આત્મા છે. તે ઘટઘટ કેટલાક
ઠેકાણે ગુઢ છે.

को, हस्तनक्षत्र कहाय ।
तनु पाय ॥

આવે છે. એક નક્ષત્રનું નામ પણ
ને આપ્યા છે, તે હાથથી દાન
ું.

न सब, पुनसिद्धांतकृतांत ।
ाकांतहि त्रांत ॥

ક છે તેના ત્રાસથી કમળાકાંત જ

त कवि, मित्रअग्नि को नाम ।
क श्याम अभिराम ॥

એક શ્યામ સુંદર જ છે અને તેજ

ज गगन गिरि, केहरिकुज कुरग।
ी हरि है सारंग ॥

ારંગના ઘણા પર્યાય શબ્દો છે.
ણિ છે કારણ કે સારંગ નામના
સર્વોપરી સારંગ છે.

अलि, कपि केहरि केकान ।
नमंडल भगवान ॥

ાનર નહાર અશ્વ કંચન કામ

કુરંગવન એ સર્વ હરિના પર્યાય નામો છે. પરંતુ જે શ્રી હરિ છે તે જેટલા પ્રકારના ઘન છે તે સર્વના ઘનમંડળ છે અર્થાત્ અતિશય શોભારૂપ ઘનશ્યામ છે.

पानी पावक पवन पथ, गिरि गज नागनरिंद ।
हरीकेए मुकुटमणि, हरिईश्वरगोविंद ॥

પાણી, અગ્નિ, પવન, માર્ગ, પર્વત, હસ્તિ, નાગ, રાજા એ સર્વ હરિનાં નામો છે, પરંતુ એ સર્વના મુકુટમણિ હરિ ઈશ્વર ભગવાન છે.

ध्रुवनाम-ध्रुवनिश्चल संयोग ध्रुव, ध्रुवताल ।
ध्रुव तारा जोहे अचल, गुणहे गुण गोपाल ॥

ધ્રુવ એટલે અચળ પરંતુ ખરી રીતે તો અચળ એક ભગવાનના જ ગુણ છે બાકી કોઈ અચળ નથી.

सुमननाम- सुमन देव गोधूम फुल, सुमन जुई रु वसंत ।
सुमन संतके चित्त बसे, कोमल कमलाकंत ॥

સુમન નામના ઘણા પર્યાય શબ્દો છે પરંતુ જેનું સુંદર મન છે એવા સંતના ચિત્તમાં કોમળ કમળાકાંત બિરાજે છે.

विटपनाम- विटपडार पल्लवविटप, विटप कहत विस्तार ।
विटप वृक्ष की डार गहि, ठाढे नंदकुमार ॥

વિટપનામ વૃક્ષના ઘણા પર્યાય શબ્દો છે. પરંતુ જે વૃક્ષની ડાળ ગ્રહણ કરીને નંદકુમાર ઊભા છે તેજ ખરું ભાગ્યશાળી વિટપ ગણાય.

दाननाम-दान द्विजनकों दीजिये, गज मद कहिये दान ।
दान सांबरो लेत हे, गोपी प्रेमनिदान ॥

દાન બ્રાહ્મણને હસ્તી વગેરેના અપાય છે. પરંતુ અહીં તો સાંવરો ઉલટો ગોપીના પ્રેમનું દાન લે છે. ખરું દાન રસિકદાન શ્યામ સુંદર જેને ગ્રહણ કરે તેમજ પ્રેમથી સ્વીકૃત કરે તેજ છે.

रसनाम-रस नवरस घृत रस अमृत, रस ओ विष रस नीर ।
सब रस को रस प्रमरस, जाके बश बलवीर ॥

રસના પણ પર્યાય શબ્દો ઘણા છે. પરંતુ સર્વ રસનો પરમ રસ પ્રેમ રસ છે કે જેનાથી બળવીર પ્રસન્ન થાય છે.

स्नेहनाम-तेल सनेह स्नेहघृत, बहुरी सनेह सनेह ।
सोनिज चरणनमें हरी, नंद दास कों देह ॥

તેલ ઘૃત વિગેરે સ્નેહના ઘણા નામો છે, પરંતુ અહીં તો વારંવાર નંદદાસજી સ્નેહસહ શ્રી હરિના ચર્ણાર્વિંદમાં પોતાનો દેહ ધરે છે.

देखे अर्थ अनेक हे, पढे सुने नर कोय ।
ताकों अर्थ अनन्त हे, पुन परमारथ होय ॥

આ અનેકાર્થ મંજરીમાં અનેક અર્થ જોવામાં આવે છે. જે કોઈ નર આને વાંચે અગર તો સાંભળે તો તેને તેમાં અર્થની અનંતતા ભાસશે. પરંતુ તે વાંચનાર અગરતો સાંભળનાર જરૂર પરમાર્થી થશે કારણ કે પરમારથ ખાતર જ આ મંજરી નંદદાસજીએ કરી છે એટલે એનાથી સર્વનું પરમારથ સિદ્ધ થશે.

॥ इतीश्री महाकवि नंददासजीकृता
अनेकार्थ मंजरी समाप्ता ॥

‘રૂપ મંજરી’

अथ

॥ श्री ॥

नंददासजीकृत

रूपमंजरी

॥ दोहा ॥

प्रथमही प्रणमु प्रेममय, परमजोति जोआहि ।

अमृत, रस ओ विष रस नीर ।
जाके बश बलवीर ॥

ણા છે. પરંતુ સર્વ રસનો પરમ
ર પ્રસન્ન થાય છે.

, बहुरी सनेह सनेह ।
दास कों देह ॥

ાણા નામો છે, પરંતુ અહીં તો
દરિના ચર્ણાર્વિંદમાં પોતાનો દેહ

सुने नर कोय ।
परमारथ होय ॥

ક અર્થ જોવામાં આવે છે. જે કોઈ
તો તેને તેમાં અર્થની અનંતતા
સાંભળનાર જરૂર પરમાર્થી થશે
જરી નંદદાસજીએ કરી છે એટલે

नंददासजीकृता
समाप्ता ॥

જરી'

॥
ीकृत
जरी
॥
जोति जोआहि ।

रूपउपावन रूपनिधि, नित्य कहत कविताहि ॥

નંદદાસજી શરૂઆતમાં પ્રેમમય ભગવાનને નમે છે કે જે પરમાત્મા જ્યોતિમય છે. રૂપ પ્રાપ્ત કરવા માટે રૂપનિધિ ભગવાન કૃષ્ણની ઉપાસના કરવી જોઈએ. એ એક સનાતન રીત છે.

ચોપાઈ-परमप्रेम पद्धति एक आही ।
नंद यथामति वरणूं ताही ॥
जाके सुनत गुनत मन सरसे ।
सरस होय रस वस्तुहि परसे ॥
रस परसे बिन तत्व न जाने ।
अलिबिन कमल हि को पहिचाने ॥
पुन प्रणमूं परमातम जोई ।
घटघट विघट पूर रह्यो सोई ॥

પરમ પ્રેમની એટલે દિવ્ય પ્રેમની શું પદ્ધતિ છે તે નંદદાસજી પોતાની મતિ પ્રમાણે વર્ણન કરે છે કે જેને સાંભળતાં તેમજ ગુણાનુવાદ કરતાં મન સરસ બને છે. કારણ કે એવો એક નિયમ છે કે રસ વસ્તુ સ્પર્શ થવાથી રસરૂપ થયા છે. રસનો સ્પર્શ થવાથી રસરૂપ થયા છે. રસના સ્પર્શ વગર તત્ત્વના જાણકાર થવાતું નથી. કમળની પહેચાન ભ્રમર સિવાય કોઈને હોય જ નહિ. નંદદાસજી પુનઃ પરમાત્માને નમન કરે છે કે જે ઘટઘટમાં એટલે કે સ્થાવર જંગલમાં વ્યાપ્ત થઈ બિરાજેલો છે.

ज्यों जलभर बहु भाजनमाहीं ।
चंद एक सबहीमें छाहीं ॥
जो कछु मानसरसकी झांई ।
सो न छुद्र छिल्लर छबि पाई ॥

જેમ જુદા જુદા પાત્રમાં જલભર્યું હોય તેમાં ચંદ્રના જુદાજુદા જેવા પાત્ર તેવું પ્રતિબિંબ પડે છે. જો કે ચંદ્રમા એક જ છે. ચંદ્રની જે છાયા માનસરોવરમાં પડે. એવી ગંદા ખાબોચિયામાં ન જ પડે.

એજપ્રમાણે જેવું પાત્ર એવી ભગવાનની પ્રતિભા તેમાં દરશાય છે.

तरणकिरण सब पाहन परसे ।
झटक माहि निजतेजहि दरसे ॥
स्वातिउदक अहिमुख विष होई ।
कदलीदल कपूर होय सोई ॥

સૂર્યના કિરણ દરેક પથ્થરને સ્પર્શ કરે છે, પરંતુ ઝડકારો બોલાવે અને અગ્નિ ઝરે એવો ચકમકનો પથ્થર કોઈક જ હોય. સ્વાતિનું જળ વરસે એ જો સર્પના મુખમાં પડે તો વિષ થાય અને કેળના પાંદડાં ઉપર પડ્યું હોય તો કપુર થાય. એવી જ રીતે ભગવદ ધર્નું તેમ રસિકતાનું સમજવું. જેવું પાત્ર તેવી અસર.

यौवन रूप संग शोभा पावे ।
सोएक रूपढिंग वदन दुरावे ॥
एके पटन अनेक रंग गहे ।
सुरंग रंग संग अतिछबिलहे ॥

યૌવન અને રૂપ બંને એક સાથમાં હોય તો તે શોભે છે, પરંતુ એકલું રૂપ હોય અને યૌવન ન હોય તો રૂપ કામનું નથી. મતલબ કે પાત્ર અને વસ્તુ ઉભય બરોબર હોય તો જ તે શોભે છે. એક કોરું વસ્ત્ર હોય તેના ઉપર જેવો રંગ ચડાવે તેવો ચડે પરંતુ સુરંગ રંગ જેવી શોભા તો ન જ આવે. એવી જ રીતે એક પ્રેમ ભક્તિનો રંગ ચડે તો જ જીવન શોભી ઉઠે.

पुन जस पवन एकरस आही ।
वस्तुके मिलत भेद ताही ॥
रविकर परस अग्नि जिह होई ।
सो दरपण जग विरला कोई ॥

પવન તો એક જ પ્રકારનો છે. પરંતુ જુદી જુદી વસ્તુનો સ્પર્શ કરીને આવે એટલે તે જુદા જુદા પ્રકારનો કહેવાય છે. સૂર્યના સ્પર્શથી જેનામાં અગ્નિ ઉત્પન્ન થાય એવા તો કાચ કોઈક જ હોય. કેવી રીતે

ની પ્રતિભા તેમાં દરશાય છે.

से ।
ते ॥
ोई ।
॥

ો સ્પર્શ કરે છે, પરંતુ ઝડકારો કમકનો પથ્થર કોઇક જ હોય. મુખમાં પડે તો વિષ થાય અને પુર થાય. એવી જ રીતે ભગવદ ાત્ર તેવી અસર.

ते ।
े ॥
।
॥

ાથમાં હોય તો તે શોભે છે, પરંતુ તો રૂપ કામનું નથી. મતલબ કે તો જ તે શોભે છે. એક કોરું તેવો ચડે પરંતુ સુરંગ રંગ જેવી એક પ્રેમ ભક્તિનો રંગ ચડે તો

ही ।
ोई ।
ई ॥

. પરંતુ જુદી જુદી વસ્તુનો સ્પર્શ રનો કહેવાય છે. સૂર્યના સ્પર્શથી કાચ કોઇક જ હોય. કેવી રીતે

કે જેમ વકતા કથા કરતા હોય તેમાં શ્રોતા અનેક પ્રકારના હોય પરંતુ કથાની અસર થાય અને શ્રવણ કર્યા પ્રમાણે વર્તનનિષ્ઠ રહે એવા તો કોઇ વિરલ જ શ્રવણકાર હોય.

दोहा-जगमग करहि नग, ज्यों जराय संग होय ।
काचकिरच कंचन खिचे, भलो न कहिये कोय ॥

જગમાગટ કરતો હીરો સુવર્ણમાં જડ્યો હોય તો તે પ્રસંશાને પામે પણ કંચનમા કાચની કટકી જડી હોય તો કોઇ તેને ભલું ન કહે તેવી જ રીતે ભાવ છે તે એક ઝવેરાત છે તેને કંચન જેવા નિર્મળ હૃદયમાં જડીત કરે તો તે શોભી નીકળે. પરંતુ ખોટી વસ્તુ એટલે કે વિકાર કાચના કકડા જેવો હૃદયમાં જડયો હોય તો તેની ભલાઇ ન જ કહી શકાય.

चौपाई- पायवेको प्रभुके पंकजपग ।
कविन अनेक प्रकार कहे मग ॥
तिनमें यह एक सूक्षम रहे ।
तेबल जो यह चलयो चहे ॥
जगमें नाद अमृत जैसे ।
रूपअमीकर मारग तैसे ॥

કવિ પુરુષોએ પ્રભુ ચર્ણકમળ પ્રાપ્ત કરવા માટે અનેક પ્રકારના રસ્તાઓ કહ્યા છે. તેમાં નંદદાસજી કહે છે કે હું જે મારગ બતાવું છું તે મારેગે જો કોઇ ચાલવાની ઇચ્છા કરે તો જરૂર પ્રભુના ચર્ણકમળ પ્રાપ્ત થાય જ. હવે તે કયો માર્ગ તે નંદદાસજી કહે છે. જેટલા જેટલા માર્ગો જગતમાં ધર્માચાર્યો કહે છે તે સર્વ એમ જ કહે છે કે અમારો માર્ગ અમૃત જેવો છે. એમ નાદ નામ ઘોષ કરીને કહે છે. હવે કવિ કહે છે કે સર્વની જેમ હું પણ એક માર્ગ જગત સમક્ષ મૂકું છું. તે માર્ગ રૂપામૃતનો છે. ભગવાનના સ્વરૂપામૃતના પાનની અભિલાષા સેવવી એવો એક સ્વરૂપાસક્તિનો માર્ગ છે. તે જ ખરી રીતે અમીમય માર્ગ છે.

गरल अमृत एकठांकर राखे ।
भिन्न भिन्न कर बिरलो चाखे ॥
नीर क्षीर निरवारे जोई ।
यह मग प्रभुपद पावे सोई ॥
दृष्टि अगोचर कमल जो होई ।
वास खोजकर पावे सोई ॥

ઝેર અને અમૃત ભેગાં કરીને રાખ્યાં હોય તો જે વીરલા હોય તે જ ઝેરને જુદું પાડી એકલા અમૃતને ચાખે. તેવી જ રીતે દુન્યવી પ્રેમ અને ઈશ્વરી પ્રેમ આ જગતમાં એકમેક થઈ ગયેલ જોવાય છે. પરંતુ જેની બુદ્ધિ હંસ જેવી હોય તે ઈશ્વરી પ્રેમને પકડે છે અને દુન્યવી પ્રેમને છોડી દે છે. દૂધ અને પાણી ભેગાં હોય તો પણ હંસ એકલું દૂધ પીએ છે અને પાણીને એમ ને એમ રહેવા દે છે. જળને એ સ્પર્શતું પણ નથી. એવી જ રીતે ખરા ભક્તો દુન્યવી રંગમાં ફસાતા નથી. કમળ જો કે દૃષ્ટિથી અગોચર દૂર હોય છે, પરંતુ ભ્રમર એને શોધીને પ્રાપ્ત કરે છે. એવી જ રીતે ભગવાન પણ દૃષ્ટિથી અગોચર છે, છતાં ભક્તજનો પ્રીત વડે કરી તેને મેળવી શકે છે મતલબ કે ભગવાન પ્રીતથી ગોચર થાય છે.

दोहा-इंदुमती मतिमंदपें, अवर नाहिं निव्हंत ।
नागर नगरधर कुंवर पद, यहभग छुयो चहंत ॥

ઇંદુમતી નામથી નંદદાસજી ઠાકોરજીને વિજ્ઞપ્તિ કરેછે : હે નાથ હું તો મંદમતિવાળી છું. તારા સિવાય કોઈ મને દોરવાવાળું નથી. હે નાગર, હે નગધર, રૂપ મંજરી મેં બતાવ્યો તે માર્ગ તને મેળવવા ચાહે છે.

चोपाई-रसमय रसिकनके पायलागों ।
अस अक्षर दे यह वर मागों ॥
सुंदर कोमल वचन अनूठे ।
कहत सुनत समझात रसमीठे ॥
नाहिन उघरे गूढ न ऐसे ।

ाखे ।
चाखे ॥
।
ोई ॥
होई ।
ई ॥

ીને રાખ્યાં હોય તો જે વીરલા હોય
ામૃતને ચાખે. તેવી જ રીતે દુન્યવી
માં એકમેક થઇ ગયેલ જોવાય છે.
ા તે ઇશ્વરી પ્રેમને પકડે છે અને
મને પાણી ભેગાં હોય તો પણ હંસ
એમ ને એમ રહેવા દે છે. જળને
રીતે ખરા ભક્તો દુન્યવી રંગમાં
અગોચર દૂર હોય છે, પરંતુ ભ્રમર
ી જ રીતે ભગવાન પણ દૃષ્ટિથી
ીત વડે કરી તેને મેળવી શકે છે
ર થાય છે.

अवर नाहिं निवहंत ।
, यहभग छुयो चहंत ॥

જી ઠાકોરજીને વિજ્ઞપ્તિ કરેછે : હે
સિવાય કોઇ મને દોરવાવાળું નથી.
મેં બતાવ્યો તે માર્ગ તને મેળવવા

पायलागों ।
ागों ॥
ठे ।
मीठे ॥
।

मरहट देश वधूकुच जैसे ॥
कविपुन अपन मनमें गुने ।
मोकवित कोऊनिरस न सुने ॥
रसविहीन जो अक्षर सुनही ।
ते अक्षर सुन निजसिर धुनही॥
बालासुमति कटाक्ष अरु लाज।
अंधरे बालम के कहाकाजा रसमीठे ॥
ज्यों तिय सुरतसमे सिताकारा ।
निरफल जाहि बधिर भरतारा ॥
कविअक्षर अरु तरुणिकटा छे ।
ये दोऊ सुलग लगे हिये आछे ॥
जेहिये अक्षर रस नहीं भिदे ।
तेहिय अर्जुन बाल नहिं छिदे ।
कविन तेहि पाहन सममाने ॥
नहि बखान पखान वखाने ॥

નંદદાસજી રસમય રસિક ભક્તોને નમે છે અને રસ એ અક્ષરનું દાન કરો એવો વર માગે છે. મારી સખી રૂપકુંવરનાં વચનો સુંદર કોમળ તેમજ ઉઘાડા નહીં એવા બોલતા અને સાંભળતા રસભર્યા મીઠાં લાગે છે. મારવાડ દેશની સ્ત્રીઓના કુચ એવી રીતે રહે છે કે ઉઘાડાય નહિં તેમ છૂપા પણ નહિ. મતલબ કે તેમનો પહેરવેશ ચોળીના બદલે આગળ એક પડદો લટકતો હોય એવો કમખો પહેરે છે એટલે હવા હોય તો તે ઊડે છે. મતલબ કે ઘડીકમાં એ દેખાય છે અને ઘડીકમાં એ છુપાય છે. મહામના નંદદાસજી કહે છે કે મારા કવિતો કોઇ અરસિક ન સાંભળે તો સારું છતાં રસ વગરના કદાપિ સાંભળશે તો તેને તેમાં મજા નહીં આવે. એ તો સાંભળીને એનું માથુ ધુણાવશે કારણ કે એ રસનો એ અધિકારી નથી. કોઇ સુંદર બાલિકા હોય, સુમતિ હોય, સુંદર કટાક્ષ કરતી હો, પરંતુ તેનો વાલમ આંધળો હોય તો તેને તે શું ઉપયોગની. કોઇ નાયકા નાયક સુરત ક્રીડા કરતાં

હોય અને એમાં સીતકાર એટલે મુખના શ્વાસનો રસપુરક સીતકાર થતો હોય, પરંતુ તેનો ભરથાર બહેરો હોય, તો તેને એનો શું આનંદ આવે ! રસરૂપ કવિઓના મર્મભર્યા અક્ષરો તેમજ તરુણી સ્ત્રીના કટાક્ષો એ બંને સાધારણ રીતે રસજ્ઞોને સારા લાગે. છતાં કોઈ અરસિક હોય તેના હૃદયને એ સારૂ ન લાગે. મતલબ કે રસ એ અક્ષર જેના હૃદયને ન ભેદે તેને અર્જુનનું બાણ પણ ન ભેદી શકે. એટલે કવિઓ તે હૃદયને પથ્થર કહે છે. એના બીજાં વખાણ હોય જ નહીં. એ તો પાષાણ ચિતા જ કહેવાય.

यह प्रसंग हों कछुक बखानो ।
प्रबु तुम अपनो यश करमानो ॥
तुबरस यश विन कवित न होई ।
भीत चित्र सम चित्रहे सोई ॥

હવે નંદદાસજી કહે છે કે અહીં જે હું પ્રસંગ વર્ણન કરું છું એ બધું હે પ્રભુ તમારું જ યશવર્ણ કરાય છે એમ આપ માનશો કારણ કે તમારા યશ વગરનું કવિત જ ન કહેવાય અને તે સિવાયનો જે કવિત હોય તે દીવાલ પર ચિત્રેલા ચિત્ર જેવો નિષ્ક્રીય છે.

दोहा-हरियशरस जिहि कवितनहिं, सुने कवि न फलताहि ।
शठ कठपुतरी दुसंग दु:, सो एकोफल आहि ॥

શ્રી હરિના યશ વગરનું કવિત હોવું જ નહિ જોઈએ. એને સાંભળવામાં કાંઈ ફળ જ નથી. સાંભળવામાં મહાન હાનિ છે. શઠનો સમાગમ એકાંતમાં પણ કાષ્ટની પૂતળીનો સંગ ન કરવો તેમજ દુઃસંગ એ ત્રણે પદાર્થ ભેગા થાય અને તેના સહવાસમાં અવાય એનાથી જેટલી હાનિ થાય એટલી બલકે એથી પણ વધારે હાનિ શ્રીહરિના યશ વગરના કવિત સાંભળવાથી થાય.

चौपाई-अब हों वरन सुनाउं ताही ।
जोकछु मोउर अंतरआही ॥

હવે નંદદાસજી કહે છે કે જે કાંઈ મારા હૃદયમાં અંતરમાં

મુખના શ્વાસનો રસપુરક સીતકાર
હેરો હોય, તો તેને એનો શું આનંદ
ભર્યા અક્ષરો તેમજ તરુણી સ્ત્રીના
રસજ્ઞોને સારા લાગે. છતાં કોઈ
સારૂ ન લાગે. મતલબ કે રસ એ
અર્જુનનું બાણ પણ ન ભેદી શકે.
કહે છે. એના બીજાં વખાણ હોય જ
હેવાય.

खानो ।
रमानो ॥
न न होई ।
सोई ॥

અહીં જે હું પ્રસંગ વર્ણન કરું છું એ
કરાય છે એમ આપ માનશો કારણ
ન કહેવાય અને તે સિવાયનો જે
લા ચિત્ર જેવો નિષ્ક્રીય છે.

कवितनहिं, सुने कवि न फलताहि ।
, सो एकोफल आहि ॥

કવિત હોવું જ નહિ જોઈએ. એને
સાંભળવામાં મહાન હાનિ છે. શઠનો
પૂતળીનો સંગ ન કરવો તેમજ દુઃસંગ
ને તેના સહવાસમાં અવાય એનાથી
એથી પણ વધારે હાનિ શ્રીહરિના
થાય.

नाउं ताही ।
॥

કે જે કાંઈ મારા હૃદયમાં અંતરમાં

આવ્યું છે તેનું વર્ણન હું તમને સંભળાવું છું.

धरपर एक निरमय पुररहे ।
ताकी छबि कवि कहकरकहे ॥
नये धौर हर सुखद सुवास ।
धरपर जनुदुसरौकै लास ॥
ऊंची अटा घटा वतराहीं ।
तिनपर केकीकेलि कराहीं ॥
नाचत सुभग सिखंड डुलतयों ।
गिरिधर पियकी मुकुट लटक ज्यों ॥

પૃથ્વી ઉપર એક નિરભયપુર કરીને નગર છે એની શોભા કવિ કહી કહીને શું કહે. મહાદેવજીના સુખદ આવાસ જેવા સફેદ ગૌર સર્વ મહાલયો છે જાણે કે પૃથ્વી પર બીજો કૈલાસ ઉતર્યો હોય એમ લાગે છે, તે મહાલયની ઊંચી ઊંચી ઝૂલતી અટારીઓ તેમજ ઝરૂખાઓ જાણે આપસમાં વાતો કરતા હોય એમ દેખાય છે. તેના પર સુંદર ધાબાઓ છે તેના પર મયુર કલા કરી રહેલ છે. આ સુંદર મયુર એવો સુંદર નાચે છે કે જાણે ગિરિધર પ્રિયની મુકુટની લટક હોય એમ અનુહાર જણાય છે.

दोहा- गुडीउडी छबिदेत अति, अस कछु बनरह्यो बान ।
देखन आवत देव जनु, चढचढ व्योमविमान ॥

આ કુંવરીના મહાલયની આસપાસ વૃક્ષ લતાના મંડપો મહાલય કરતાં પણ ઊંચા છે અને તેમાં કાંઈક ખાલી જગ્યાઓ હોય તેમાંથી ચકલીઓ બહાર ડોકા કાઢી બેઠી બેઠી શોભા ઊંચેથી જુએ છે. એ એવું લાગે છે કે જાણે દેવતાઓ વિમાનમાં બેસી આકાશમાંથી આ અનુપમ નગરની શોભા નિહાળતા હોય એમ લાગે છે.

चौपाई- आसपास अमराई बरारी ।
जहांलग फूलत फूलनवारी ॥
उनहीं फूलमालनछबि भरी ।
अवनी उतरपरी जनु परी ॥

આસપાસ બધી અમરવેલ અટારી તેમજ ઝરૂખા સુધી શોભી રહી છે અને મહેલની આસપાસ ફૂલવાડીઓ બધી ખીલેલાં પુષ્પની શોભા અર્પી રહી છે. એ પુષ્પોની માળા જેણે અંગીકાર કરી છે એવી પરમ શોભાભરી રાજકુંવરી એ રૂપનગરની અવની પર ઊભી છે એ એવી શોભા આપે છે કે જાણે પૃથ્વી પર જાણે કે કોઈ સ્વર્ગની અપ્સરા ઊતરી હોય !

बोलेशुक सारस पिक तोती ।
चातक्र हरियर कपोत कपोती ॥
मीठी ध्वनि सुन यह मन आवे ।
मेन मानोचटसार पढावे ॥

એમ તો હર સ્થળની આસપાસ શુક, સારસ, કોયલ, મેના, ચાતક, હરિયર, કબૂતર, કબૂતરી સર્વ મધુર સ્વરથી બોલે છે. એ બોલી એવી લાગે છે કે જાણે કામદેવ નિશાળ ભણાવતો હોય.

फलनके भार नमितद्रुम ऐसे ।
संपतिपायबडेजनजैसे ॥
कहाकहिये यहसार निकाई ।
सारस हंस वंश छबिपाई ॥
निर्मलजल जनु मुनिमन आई ।
परसतखन जनपातक जाई ॥
फूल फूल रहे अब्जसुदेसे ।
इंदीवर राजीवक जैसे ॥
पानीपर परागपरीऐसी ।
अवीरफटिक भरी आरसी जेसी ॥
पदूमनकूं जब पवन डुलावे ।
तहां लंपट अलि बैठन पावे ॥
जानेन कारत मानिनितिया ।
आनयुवति रतजान्यो पिया ॥

સંપતિ પ્રાપ્ત થયા પછી સજ્જન મહાપુરુષો નમ્રતા ધારણ કરે

ત અટારી તેમજ ઝરૂખા સુધી શોભી
. ફૂલવાડીઓ બધી ખીલેલાં પુષ્પની
. માળા જેણે અંગીકાર કરી છે એવી
રૂપનગરની અવની પર ઊભી છે એ
પૃથ્વી પર જાણે કે કોઈ સ્વર્ગની

ोती ।
कपोती ॥
न आवे ।
॥

ાસપાસ શુક, સારસ, કોયલ, મેના,
ી સર્વ મધુર સ્વરથી બોલે છે. એ
મદેવ નિશાળ ભણાવતો હોય.

अैसे ।

ाई ।
ई ॥
आई ।
ाई ॥
से ।
।

ी जेसी ॥
तावे ।
पावे ॥
या ।
या ॥

ાજ્જન મહાપુરુષો નમ્રતા ધારણ કરે

છે તે પ્રમાણે વૃક્ષને ફળો લાગવાથી વૃક્ષની પ્રતિકાઓ નમ્રીભુત થએલી છે. આ નગરની સુંદરતા કહી કહીને શું કહેવી ? સારસ, હંસ, તેમજ તેનાં સંતોના જગતભરમાં જેટલા હોય તે સર્વની સુંદરતાનો સરવાળો કરીએ તો તે સુંદરતા આ નગરની કાંઈક તુલનામાં આવે. આ નગરીની ફરતી એક નિર્મળ જળની સરીતા છે એ જળ મુનિજનોના મન જેવું નિર્મળ તેમ જ પવિત્ર છે તેનો જો સ્પર્શ થાય તો પુરુષોના અનેક જન્મના જે પાતકો જટીલ થઈ ગયા હોય તેને ખણી ખણીને કાઢી નાંખે છે. મતલબ કે તમામ પાપોનો એ જલના સ્પર્શની સાથે જ નાશ થાય છે.

આ કુંવરી જે નગરમાં રહે છે એના આખા દેશમાં કમલનાં પુષ્પો સદા પ્રફુલ્લિત જ રહે છે ને તે વળી કેવા કમળ ! કે કોઈક તો ચંદ્રને જોઈ પ્રફુલ્લ રહેવાવાળા તો કોઈ સૂર્યને જોઈ પ્રફુલ્લ રહેવાવાળા પરંતુ અહીં તો અશ્ચર્ય એ છે કે ચંદ્રમુખી કુંવરીને જોઈ રાત્રીના કમળો પણ દિવસે પ્રફુલ્લ રહે છે. આ અદ્‌ભુતતા છે. એ સરિતા જળ પર સુંદર કમળની પરાગ છાઈ રહેલી છે એ કેવી લાગે છે કે જાણે આરસી પર અબીરની ભૂકી પાથરી દીધી હોય એવી અદ્‌ભુત શોભા જળની છે તેમ જ બીજી રીતે કહીએ સ્ફાટિક આરસીના જેવા ગૌર વર્ણવાળી કુમારિકા અવની પર ઊભી છે તેના પર પુષ્પની પરાગ પવન લઈ ઊડીને તેના શરીરને આચ્છાદિત થાય છે. એટલે એ કુંવરીની શોભા પણ અદ્‌ભુત ભાસે છે. હવે જે કમળો ત્યાં પ્રફુલ્લ છે તેના પર લુચ્ચા ભ્રમરો બેસવા આવે છે, પરંતુ તે વખતે પવનથી એ કમળ ડોલે છે, એટલે આ ભ્રમર તેમાં બેસી શકતા નથી, એ એવી શોભા આપે છે કે, ખરું કારણ માનિનિત્રિયા પોતાના પતિને આવવામાં વિલંબ થયાનું જાણતી નથી, એ મનમાં તો એવું જ આવે છે કે મારા પ્યારાએ અન્ય યુવતીની સાથે રસક્રીડા કરી હશે માટે જ અહીં આવ્યા હોય. આ માનિનિત્રિયા જેવો ભાવ ડોલતા કમળનો દેખાય છે.

दोहा- कंजकंजप्रति पुंज अलि, गुंजत इम परभात ।
जनु रवि डरतम त्यज भजो, रोवत ताके तात ॥

કમલ કમળ પ્રતિ ભ્રમરના પૂંજ ગુંજાર કરી રહેલા છે. પ્રભાતમાં પ્રફુલ્લ કમળના મકરંદની લહેર ભ્રમરો ભોગવે છે અને ગાન મધુર કરે છે એ દેખાવ એવો લાગે છે કે જાણે સૂર્યના ઉદય થકી રાત્રીનો અંધકાર ભાગી જાય છે. મતલબ કે જેટલા રાત્રીચર છે તેમજ રાત્રિના ઈંદિવર એટલે ચંદ્રને જોઈ પ્રફુલ્લ રહેવાવાળા કમળો મતલબ કે રાત્રીનો આનંદ લુંટવાવાળા સર્વ રૂદન કરતા હોય એમ લાગે છે. રાત્રીચરના મનમાં એવું આવે છે કે જાણે અંધકારરૂપ તાત મરી ગયો. તાત્પર્ય કે ભ્રમર ગુંજરાવને તેની ઉપમા આપે છે.

चौपाई-धर्मधीर करत बडराजा ।
प्रकटथी धर्म धरणिके काजा ॥
यशको धनुष राच कर सोहे ।
कीर तपनच भनक मन मोहे ॥
अनगंन गुनीजन बान बखाने ।
निशदिन रहत पनचसंधाने ॥
पनचजाय उतदेसहि पारा ।
सुन आवे सब राजदुवारा ॥
अस अरण्य नित्यखेले जोई ।
जो देखे सो अचरज होई ॥

પૃથ્વી પર ધર્મને પ્રસારવા ખાતર એક ધર્મ ધીર રાજાનું પ્રાકટ્ય થયું હતું તે આ અનુપમ નગરનો રાજવી હતો. એના હાથમાં યશનું ધનુષ્ય હતું અને તેની પનચમાંથી કીરતીનો જ નાદ ઊઠતો. એ ધનુષ્યના ટંકારથી સર્વના મન મોહિત થતા હતા. દિવસ રાત્રી ધનુષનું સાધન હાથમાં જ રહેતું તેમજ અગણિત ગુણીજનો તેના ધનુર્ધરપણાની પ્રશંસા કરતા. પનચનો ધ્વનિ જે જે દેશમાં એનું રાજ્ય હતું ત્યાં જતો અને તે દ્વારા સર્વ રાજદ્વારના એને ખબર મળતાં. મતલબ કે પનચની ભનક એક પ્રકારના દૂતનું કામ કરતી. આવો અદ્ભુત રાજવી

अलि, गुंजत इम परभात ।
जो, रोवत ताके तात ॥

ના પૂંજ ગુંજાર કરી રહેલા છે.
ની લહેર ભ્રમરો ભોગવે છે અને
વો લાગે છે કે જાણે સૂર્યના ઉદય
છે. મતલબ કે જેટલા રાત્રીચર છે
ને જોઇ પ્રફુલ્લ રહેવાવાળા કમળો
વાળા સર્વ રૂદન કરતા હોય એમ
આવે છે કે જાણે અંધકારરૂપ તાત
રાવને તેની ઉપમા આપે છે.

राजा ।
ाजा ॥
सोहे ।
मोहे ॥
ब्राने ।
॥
।
॥
ोई ।
॥

ા ખાતર એક ધર્મ ધીર રાજાનું
નગરનો રાજવી હતો. એના હાથમાં
માંથી કીરતીનો જ નાદ ઊઠતો. એ
હેત થતા હતા. દિવસ રાત્રી ધનુષનું
ાણિત ગુણીજનો તેના ધનુર્ધરપણાની
ે દેશમાં એનું રાજ્ય હતું ત્યાં જતો
ખબર મળતાં. મતલબ કે પનચની
કરતી. આવો અદ્‌ભુત રાજવી

અરણ્યમાં નિત્ય ખેલતો, જે કોઇ એને જુએ તે સર્વ આશ્ચર્યમાં પડી જતા.

तार्कें एक कमनीय सुकन्या ।
जिहि अस जनी जननी सोई धन्या ॥
नाम अनूपम रूपमंजरी ।
अंगअंग शुभलक्षण भरी ॥
शोभित ऐसे वेश सुकुमारी ।
हिमगिरिवर जनु ही मतवारी ॥

આ રાજાને એક સુંદર કન્યા હતી જેણે આવી કન્યાને જન્મ આપ્યો. એ જનની સુધન્ય છે. આ કન્યાનું નામ રૂપમંજરી છે કે જે અંગોઅંગ શુભ લક્ષણથી અલંકૃત છે. હીમગિરિ હિમાલયની કન્યા સર્વશ્રેષ્ઠ પાર્વતી કે જે અત્યંત મતવાલી છે તેના જેવા જ વેશવાળી આ કુમારિકા શોભે છે.

लटकलटक खेलतरकाई ।
लरकपने जनु भूषणताई ॥
रूपमृगीकी जनु चंचलछोनी ।
पावन करत फिरत छबिरोनी ॥

આ કુંવરી લટક લટક કરતાં ત્યાં ફરે છે એ એનું લરકનપણું જ જાણે કે શોભાનું મૂર્તસ્વરૂપ હોય એમ લાગે છે. મૃગલીના બચ્ચા જેવી જેની ચપળ આંખ છે તેમજ જેની ચપળતા છે. એ ચપલતાભર્યું તેનું ચાલવું. તે પૃથ્વીને પાવન કરવાવાળું છે તેમજ જ્યાં જ્યાં તે ફરે છે ત્યાં ત્યાં એના શરીરમાંથી સુંદરતાનાં કિરણો ચારે તરફ પ્રસરે છે.

देखरूप घन छायाकरही ।
पशु पंछी सब गोहन किरही ॥
अस कछु कहिये लक्षण लपेटी ।
दुसरी मानो समुद्रकी बेटी ॥

આ રૂપમંજરીનું રૂપ જોઇ ઘન નામ વાદળ એના ઉપર છાયા કરે છે. મતલબ કે આ કુંવરીને તાપ ન લાગે અને પશુપક્ષીઓનાં

ટોળાં આ રૂપમંજરીની પછવાડે ફર્યા કરે છે હવે આને કાંઈક વધુ ઉપમાઓ આપીને કહીએ તો એમ કહેવું પડે એમ છે કે બીજી જાણે કે સમુદ્રની બેટી લક્ષ્મી હોય એવું લાગે છે.

दोहा - ता भूपतिके भवनको, उदयन वारे सांज ।
बिनहीं दीपक दीपजनु, दिये कुंवरि घरमांज ॥

આ ભૂપતિના ભુવનમાં દિવસ અને રાત્રી સૂર્યનો એક સરખો ઉદય રહે છે. આ ભૂપતિના ભવનમાં દીપક વગર જાણે કે દીપક હોય એવું જણાય છે કારણ કે ભૂપતિના ભવનમાં દીપકરૂપ કુંવરી છે અને તેનો જ પ્રકાશ છે એટલે ભૌતિક દીપકની જરૂરી જ નથી.

चौपाई - सहजसुगंध सांवरी अलकें ।
विना फुलेल उलेल सी झलकें ॥
निरस जे रसही नहीं जाने ।
वार वारसमबाल बखाने ॥
भ्रोंहनचुभि रहे मेरे मनही ।
बालक मन्मथकी जनु धनही ॥
छूटी सुभी शुभी जगमी ।
कामकला जानो दुतिया उगी ॥
जब कोऊ कहे के अजहूं होनो .
अंगअंगमें अब कछु टोनो ॥
जबकोऊ यातन तनक निहारे ।
ताको निधरक पंचशर मारे ॥
लोक कहे कोऊ कामपियारी ।
तनुजा आहि कें अनुजा चारी ॥
बालवयस सिंधुछबि पावे ।
मन भावेमुंहकह तन आवे ॥

આ બાલિકાની સાંવરી અલકમાં સહજ સુગંધ છે તેમજ ફુલેલ નાખ્યા સિવાય તેનામાં તેલ નાખ્યા જેવી ઝલક છે જે નીરસ છે જેને રસનું જ્ઞાન નથી તે પણ વારંવાર આ બાલિકાના વાળની પ્રશંસા

ર્યા કરે છે હવે આને કાંઈક વધુ
કહેવું પડે એમ છે કે બીજી જાણે
લાગે છે.

नको, उदयन वारे सांज ।
देये कुंवरि घरमांज ॥

વસ અને રાત્રી સૂર્યનો એક સરખો
નમાં દીપક વગર જાણે કે દીપક
તિના ભવનમાં દીપકરૂપ કુંવરી છે
તિક દીપકની જરૂરી જ નથી.

वरी अलकें ।
झलकें ॥
ने ।
॥
।
नही ॥
।
उगी ॥
हूं होनो .
॥
नेहारे ।
रे ॥
यारी ।
चारी ॥
।
रे ॥

લકમાં સહજ સુગંધ છે તેમજ ફુલેલ
જેવી ઝલક છે જે નીરસ છે જેને
ર આ બાલિકાના વાળની પ્રશંસા

કરવા લાગે છે. આ બાલિકાની ભ્રોંહ એવી સુંદર છે કે જોનારના મનમાં તે ખૂંચી જાય છે. ભ્રકુટિની ઘનતા એટલે કે શ્યામતા એવી સઘન છે કે જાણે કામદેવ સાક્ષાત મનમથ હોય એવું લાગે છે. અર્થાત્ જોનારના મનને તે મથન કરે છે. એક બીજના આકારનું આભરણ છે તે છૂટું રહે છે તેને ખુભી કહેવામાં આવે છે તે બે ભ્રકુટિની વચમાં લટકતી ભાલ પ્રદેશ પરરહે છે તેનો દેખાવ જાણે કે કામકળા જેવો બીજના ચંદ્ર જેવો લાગે છે. આ બાલિકાને જોઈને સર્વ કોઈ કહે છે કે અત્યારની બાલ અવસ્થામાં આના અંગ અંગમાં જાદુ ભર્યું છે તો મોટી થશે ત્યારે તો કોણ જાણે શુંયે થશે. જ્યારે કોઈ સહજ આ બાલિકાના તન પર દૃષ્ટિ કરે તો તેને ભય વગરની થઈ પાંચ બાણ મારે છે મતલબ કે કામદેવના પાંચે બાણ એને એક સાથે લાગે છે. કેટલાએ લોકો એમ કહે છે કે આ કામ પ્યારી રતી સુંદરી છે કે સમુદ્રની પુત્રી લક્ષ્મી છે કે સમુદ્રમંથનમાંથી નીકળેલ ઉર્વશી છે. ઉર્વશી લક્ષ્મીની નાની બહેન છે તો બાળવય પરંતુ સાગર જેવી તે ગંભીર છે. જોનારને તે એટલી બધી ભાવી જાય છે નામ ગમી જાય છે કે મોઢેથી તે તેની ઉપમા કહી શકે નહિ. કેમકે ઉપમા આપવા જેવું તેને સૂઝતું જ નથી.

नाहिन उलहे उरज उदारा ।
यामध्य लुठन लग्यो मोतिहारा ॥
कुचअंकुर नहीं अंचलवले ।
नयननमांझ लाजगहि चले ॥
खेलत कान्ह तहां देरहे ।
जहां कोऊ कांमकथा कछु कहे ॥
गुडा गुडीके व्याह बनावे ।
लाज गहे जब सेजसुवावे ॥

આ બાલિકાના ઉરજ એટલે ઉરમાં ઉત્પન્ન થએલ છોટા છોટા કુચનાં ચિહ્નો તે કેવા કે કુલ્લા નહીં. પરંતુ બે સ્તન પ્રદેશ વચ્ચેનો જે ખાડો છે તેમાં મોતીનો હાર પડ્યો પડ્યો જાણે એ રસની લુંટ કરતો

હોય એવું લાગે છે. જ્યાં કોઈ કામદેવની કથા કહે ત્યાં તેના કાન લાગી જાય છે. વળી ઢીંગલી અને ઢીંગલાના લગ્ન રમતમાં કરાવે અને પછી તેને સેજમાં સુવારે તે વખતે આ બાલિકાને પણ કાંઈક શરમ આવે છે.

दोहा – बाल वये को रूपजनु दीपजग्यो जगएन ।
उड उड परत पतंग जिम, नरनारिनके नैन ॥

કુંવરીનું બાલવયનું રૂપ જાણે કે જગતમાં દીપક પ્રકટ્યો હોય એવું છે અને એ દીપકમાં નરનારીના નેનરૂપ પતંગો ઊડી ઊડીને પડે છે.

चौपाई- व्याहन योग जान पितु माता ।
कीनो मंत्र बोलसबज्ञाता ॥
रूपवंत गुणवंत उदारा ।
शीलवंत यशवंत सुढारा ॥
असकोउ पैये राजकुमारा ।
ताको दीजे यही विचारा ॥
करविचार निज विप्रबुलायो ।
वारवार सबविध समझायो ॥
अहो विप्र धन लोभ न कीजे ।
या लायक नायककूं दीजे ॥

કુંવરી વિવાહને યોગ્ય થઈ છે એમ જાણી તેના માતાપિતાએ રાજના જ્ઞાતા પુરુષોને બોલાવી તેમની સાથે મંત્રણા કરી અને કોઈ રૂપવંત ગુણવંત ઉદાર રાજકુમાર મળે તો તેને કુંવરી આપીએ. વળી તે શીલવંત એટલે ચારિત્ર્યવાન તેમજ યશસ્વી અને સુડોળ એટલે કે ખોડખાંપણ વગરનો એવો સર્વ રીતે લાયક હોય તો કુંવરી આપીએ. આ બધો વિચાર કરી પોતાનો પુરોહિત બ્રાહ્મણ હતો તેને બોલાવ્યો અને વારંવાર એને બધા પ્રકારની સમજણ આપી કે આવો લાયક કુંવર મળે તો સગપણ કરજે. વળી કહ્યું કે હે વિપ્ર તું ધનનો લોભ

મદેવની કથા કહે ત્યાં તેના કાન
ઢીંગલાના લગ્ન રમતમાં કરાવે
વખતે આ બાલિકાને પણ કાંઈક

पजनु दीपजग्यो जगएन ।
नरनारिनके नैन ॥

ણે કે જગતમાં દીપક પ્રકટ્યો હોય
ીના નેનરૂપ પતંગો ઊડી ઊડીને

पितु माता ।
।
॥
।
॥
ो ।
॥
कीजे ।
॥

છે એમ જાણી તેના માતાપિતાએ
મની સાથે મંત્રણા કરી અને કોઈ
ળે તો તેને કુંવરી આપીએ. વળી
જ યશસ્વી અને સુડોળ એટલે કે
ે લાયક હોય તો કુંવરી આપીએ.
ોહિત બ્રાહ્મણ હતો તેને બોલાવ્યો
સમજણ આપી કે આવો લાયક
ી કહ્યું કે હે વિપ્ર તું ધનનો લોભ

ન કરીશ પરંતુ આ કુંવરીને લાયક નાયક હોય એને જ તું આપજે.

लोभी द्विज कुबुद्धि असकीनी ।
क्रूर कुपूत कुंवरकों दीनी ॥
मूरखहित अहिहेत समाना ।
शत्रुभलो जो होय सयाना ॥
गुणसहस्त्र भरयो जो आही ।
रंचकलोभ विगारे ताही ॥
कहाकरे रूप अनूप कोई ।
मुखपर श्वेतकुष्ठजो होई ॥

આ બ્રાહ્મણ લોભીઓ નીકળ્યો એટલે એણે કુબુદ્ધિ કરી અને કોઈ ક્રૂર કુપૂત એવા કુંવરની સાથે આનું સગપણ કર્યું. મૂરખનું હિત છે નામ હેત છે તે સર્પના હેત જેવું છે. એના કરતાં ડાહ્યો શત્રુ હોય તે સારું કામ કરે. બ્રાહ્મણમાં હજારો ગુણ ભર્યા હોય પરંતુ એનામાં રંચક લોભ એ એવી વસ્તુ છે કે તેને લઈ બધું બગાડી નાખે. કોઈ બહુ રૂપાળું હોય પરંતુ તેના મોઢા ઉપર કોઢ હોય તો તે રૂપ શું કામનું અર્થાત્ તે નકામું જ છે.

करमीडे सहचरी पछिताइ ।
कूर विधाता कोन बनाई ॥

બધી સહચરીઓ હાથ ઘસવા લાગી અને ખૂબ પસ્તાવો કરવા લાગી અને બોલવા લાગી કે ક્રૂર વિધાતાએ આવો યોગ કેમ બનાવ્યો. કારણ કે આ સંબંધ જ અરૂચિકર છે.

दोहा- सबजन जुर चिंतन करत, परतन कछू बिचार ।
कर्मकरी किधोंद्विजकरी, कीदोंकरी करतार ॥

આ સાંભળીને નગરના બધા લોક ભેગા મળી ચિંતા કરવા લાગ્યા કે આ શું થયું. એ સર્વ વિચારમાં પડી ગયા. આ વાત એના કર્મથી થઈ કે આ બ્રાહ્મણે કરી કે કીરતાર ભગવાને કરી. કાંઈ સમજણ પડતી નથી.

चौपाई- तियत नरूप बढत चल्यो ऐसो ।
द्वितियाचंद कलनकर जैसो ॥
यौवनराव जब उरपर लयो ।
शैशवराज जघन तब गयो ॥
अरनलगे जब दोऊ नरेशा ।
छीनपरयो तब त्रिय मध्यदेशा ॥
तियतन सरवर बलापन पानी ।
यौवनंतरणि किरण अधिकानी ॥
ज्योज्यों शैशवजल थरवाने ।
त्योंत्यों नयनमीन इतराने ॥
सो अज्ञात यौवना बाला ।
राजत नख शिख रूपरसाला ॥

આ બાળતિયાનું રૂપ બીજના ચંદ્રમાની જેમ દિવસે દિવસે વધતું ચાલ્યું અને પછી યુવાની તેના ઉર પર કાંઈક દેખાવા લાગી. એટલે તેનું જે બાલપણ હતું તે એની જંઘામાં ગયું. મતલબકે પાતાળમાં ગયું- હવે યૌવનરાવ અને શૈશવરાવ રૂપી બે નરેશો એના હૃદય પર યુદ્ધ કરવા લાગ્યા. આ યુદ્ધનું એવું પરિણામ આવ્યું કે એના હૃદયમાં એક ઊંડો ખાડો પડી ગયો એટલે યુવાનીના ચિન્હરૂપી કુચદ્વય કાંઈ પુષ્ટ થયા. એટલે હૃદયનો ખાડો ઊંડો જણાય. આ એક પ્રકારનો રૂપકાલંકાર છે. આ બાલિકાનું તન રસિક સરોવર જેવું છે અને બાલપન એ સરોવરમાં પાણી છે પરંતુ તેમાં હવે યૌવનરૂપી સૂર્યના કિરણ પડવા લાગ્યાં એટલે તે વધુ શોભનીય જણાય છે. હવે જેમ જેમ તેની બાળઅવસ્થા હાલક લોલક થવા લાગી અને કાંઈક તરૂણતાનો પ્રવેશ થયો એટલે એના જે નેન છે તે મત્સ્યની જેમ ચપળતા ધારણ કરવા લાગ્યાં. આ નાયકાને અજ્ઞાત યૌવના બાલા કહેવામાં આવે છે પરંતુ તે નખથી શીખા પર્યંત રૂપરસની ખાણ છે.

सखी जब सरस्त्रान ले जाही।
पूले अमलन कमलन माही ॥

त चल्यो ऐसो ।
े ॥
ो ।
॥
।
शा ॥
ानी ।
ानी ॥
े ।
॥
।
ला ॥

ના ચંદ્રમાની જેમ દિવસે દિવસે
ના ઉર પર કાંઈક દેખાવા લાગી.
એની જંઘામાં ગયું. મતલબકે
ને શૈશવરાવ રૂપી બે નરેશો એના
યુદ્ધનું એવું પરિણામ આવ્યું કે
ગયો એટલે યુવાનીના ચિન્હરૂપી
નો ખાડો ઊંડો જણાય. આ એક
કાનું તન રસિક સરોવર જેવું છે
ી છે પરંતુ તેમાં હવે યૌવનરૂપી
તે વધુ શોભનીય જણાય છે. હવે
ક લોલક થવા લાગી અને કાંઈક
ના જે નેન છે તે મત્સ્યની જેમ
નાયકાને અજ્ઞાત યૌવના બાલા
શીખા પર્યંત રૂપરસની ખાણ છે.

ाही।
ी ॥

तियतन परिमल जो लख पावे ।
अंबुजत्यज सबअलि चल आवे ॥
इंदुमती जब भ्रमर उडावे ।
इंदुवदन तब देखन पावे ॥
पाछे डारत रोमकी धारा ।
मानत बाल सिवालकीडारा ॥
चंचलनयन चनत जब कोने ।
शरदकमलदल हींते लोने ॥
तिनहिंश्रवळ बिचपकरयोचहे ।
अंबुज दलसे लागे कहे ॥

રૂપ મંજરીની સખી ઈંદુમતી કોઈ વખતે તેને સરોવરમાં સ્નાન કરવા લઈ જાય છે. એ સરોવરમાં કમળો પ્રફુલ્લિત છે. ત્યાં ભ્રમરાઓ એની મકરંદનું પાન કરે છે, પરંતુ સરોવરમાં આ રૂપ મંજરીને સ્નાન કરતાં જોઈ તેમજ તેના શરીરની પરિમલ નામ સુગંધ ચારે તરફ પ્રસરી. એટલે ભ્રમરને પણ તે સુગંધ આવી એટલે તે ભ્રમરો કમળને છોડીને રૂપમંજરીના શરીર પર આવ્યો. હવે થયું એવું કે રૂપમંજરીના મુખચંદ્ર આડા ભ્રમરનાં ટોળાં ઘુમવા લાગ્યાં એટલે ઈંદુમતીને પોતાની સખીનો વદનચંદ્ર પણ દેખાતો નથી. એટલે ભ્રમરને ઉડાવે છે ત્યાર બાદ જ એને વદન ચંદ્રમાં જણાય છે. હવે આ બાલિકા જ્યારે સરોવરમાં સ્નાન કરે છે ત્યારે તેના કેશ, એના બાલ સૂર્ય જેવા મુખ પર આડા આવી જાય છે. ત્યારે એવી શોભા આપે છે કે જાણે સૂર્ય હોય અને તેના આડા ઘનસાંવળ વાદળા આવતા હોય એટલે સૂર્ય ન દેખાય, પરંતુ વાદળાં વિખાય ત્યારે સૂર્ય દેખાય તેમજ આ બાળિકાનાં બાલઅર્ક મુખના આડા વાદળા જેવા રંગના કેશની લટો નામ સેવાળ આડી આવે છે. જેમ કુંડમાં સ્વચ્છ સ્ફટીક સમું જલ હોય અને તેના પર સેવાળ પથરાય અને પછી સેવાળ હાથથી તમો ખસેડો ત્યારે સ્ફટીક જેવું જલ દેખાય. તેવી જ રીતે આ રોમ નામ કેશની સેવાળ મુખના આડી જે આવેલ છે તે ઉપાડીને

બરડા ઉપર વાંસા ઉપર પાછી નાંખે ત્યારે જેમ વાદળાં વિખાય અને સૂર્ય દેખાય તેમ આ બાળ રવી દેખાય છે. હવે આ કુમારીના ચંચળ નેન તિરછાં થાય છે. એટલે ખૂણા ભણી ચાલતા જણાય છે, તે વખતે એની સુંદરતા શરદ ઋતુના કમળના દળ નામ પંખુરી કરતાં પણ વધુ સુંદર દેખાય છે. હવે એ નેંન કર્ણેન્દ્રિયની મધ્યનો ભાગ પકડતા હોય એમ લાગે છે મતલબ કે મધ્યનો ભાગ ગંડસ્થળ છે, તે કમલાકાર ગોળ છે તેના પર આ નૈંન જે તિરછા છે તે જાણે દળ બનીને કમળને ન ચોટી જતા હોય એવી અદ્‌ભુત શોભા આપે છે. આ રૂપકાલંકાર છે. એને અનેક રીતે ભાવવિદો ઘટાવે છે ! !

दोहा- नवलानिकसत तीर जब, नीर चुवत वरचीर ।
जनु रोवत असुवन वसन, तनु बिझुरन की पीर ॥

સ્નાન કર્યા પછી આ નવલા નામ બાલિકા સરોવરમાંથી નીકળી તીર પર આવે છે, ત્યારે એના જે સુંદર શ્રેષ્ઠ ચીર છે તેમાંથી નીર નામ જળ ચુવે છે. એ એવો ભાવ દેખાડે છે કે જાણે વસ્ત્રો અશ્રુ સારતાં હોય કારણ કે વસનોને હવે આ બાલિકાના શરીરથી વિખુટું થવું પડશે એ દુઃખને લઇ આ વસ્ત્રો રોતાં હોય એમ લાગે છે. કેટલી અદ્‌ભુત રૂપની સમીક્ષા છે. !!

चौपाई- अबसुनो ताको सहज श्रृंगार ।
वलणो जगपतिको अविकार ॥
गौरवरण तनु शोभित नीको ।
ओटयेकंचन को रंग फीको ॥
चंपक कुसुम कहा छबि पावे .
वरण हीन वास बुरी आवे ॥
उबटन उबटी अंगन्हवाई ।
ओपी दामिनि लोपी माई ॥
सीसपुहप गूंथन छबिपाई ।
मानो मदनमृग काननआई ॥

ત્યારે જેમ વાદળાં વિંખાય અને
ાય છે. હવે આ કુમારીના ચંચળ
ણી ચાલતા જણાય છે, તે વખતે
દળ નામ પંખુરી કરતાં પણ વધુ
યની મધ્યનો ભાગ પકડતા હોય
ાગ ગંડસ્થળ છે, તે કમલાકાર
છે તે જાણે દળ બનીને કમળને
શોભા આપે છે. આ રૂપકાલંકાર
વે છે ! !

जब, नीर चुवत वरचीर ।
तनु बिझुरन की पीर ॥

લા નામ બાલિકા સરોવરમાંથી
ા જે સુંદર શ્રેષ્ઠ ચીર છે તેમાંથી
ાવ દેખાડે છે કે જાણે વસ્ત્રો અશ્રુ
આ બાલિકાના શરીરથી વિખુટું
રોતાં હોય એમ લાગે છે. કેટલી

हज श्रृंगार ।
र ॥
ो ।
ो ॥
ावे .
॥

।

॥

बेनीबनी कि सापन आहि ।
बुरीदृष्टि देखे तिर्हि खाहि ॥
सोहतबेंदी जरायकी ऐसी ।
बालभाल मणि प्रगटीजैसी ॥

હવે આ કુંવરીનો સહજ શ્રૃંગાર નંદદાસજી વર્ણવે છે. એ કેવો વર્ણવે છે કે જેમ જગપતિનો વિકાર રહિત શ્રૃંગાર નામ શોભા છે. તદવત્ આ બાલિકા પણ નિર્વિકાર છે. એના શરીરનો ગૌરવર્ણ એવો શોભે છે કે એની પાસે ઓપેલા કંચનનો રંગ પણ ફીકો છે. ચંપાના પુષ્પની શોભા તો આની પાસે કાંઈ વિસાતમાં નથી. કારણ કે એક તો રંગમાં પણ ગૌર છે તેમ તેની વરણ પણ હીન છે કારણ કે મંજરીમાં જે સ્વાભાવિક સુગંધ છે એના મુકાબલામાં ચંપાના પુષ્પની વાસ બૂરી લાગે છે, એને ચોળી ચોળીને ખૂબ નવરાવી છે તેમજ ઉબટનથી ઘસી ઘસીને એનું શરીર સાફ કર્યું છે, એટલે ઓપેલી વીજળી પણ એની પાસે ફીકી લાગે છે તેમજ મસ્તક પર અંબોડા ફરતી એક પુષ્પની વેણી બાંધેલી છે. એ એવી શોભા આપે છે કે નજાણે કામદેવ વનમાં મૃગ્યા રમવા નીકળ્યા હોય. એની બેની એવી દેખાવમાં સંવારેલી છે કે એ જોઈને એમ થઈ આવે છે કે આ વેણી છે કે સાપન આવી છે. આ કુંવરીને જે બૂરી દષ્ટિથી જુએ તેને આ સાપણ ખાઈ જાય છે. એક જડાવની બેંદી બાલિકાના ભાલ પરધારણ કરેલી છે. તે જાણે કે ભાલમાં મણિ પ્રકટ્યો હોય એમ લાગે છે.

भ्रुवधनु देख मदन पछतायो ।
हरसमरमें यहि नहिं पायो ॥
अब याके बल करो लराई ।
हरोथिनकमें हर हरताई ॥

આ બાલિકાનું ભ્રકૂટિરૂપ ધનુષ્ય જોઈને કામદેવ પસ્તાયો, અરે જો મહાદેવજીની સાથે મારે સંગ્રામ થયો તે વખતે આ બાલિકા સાથમાં હોત તો હું સમરાંગણમાં હારત નહીં. હવે આનો સાથ લઈ

ફરી લડાઈ કરું અને એક ક્ષણમાં એનું મહાદેવપણું છીનવી લઉં. અર્થાત્ એના યોગનું અભિમાન ઉતારી દઉં.

बालपने पग चंचलताई ।
अबचलछ्बीले नयननआई ॥
इतउत चलत चहत अनुरागे ।
बातकरन काननसोंलागे ॥
मोहियत दृगनके अचरज भारे ।
चलहि आनतन आनहि मारे ॥

આ બાલિકાનું લરકપણું બાલપણું હતું ત્યારે પગમાં ચંચળતા હતી. હવે જરા મોટી થઈ એટલે એ ચપળતા એના છબિલા સુંદર નેંનમાં આવી . હવે એ નયન આડઅવળા ફરવા લાગ્યા. તેમજ જાણે કે અનુરાગ ચાહતા હોય એવાં લાગવાં લાગ્યાં અને કોઈ પ્રેમની વાત કરે તો તે ત્યાં એના કાન લગાડે અને તેની સાથે વાત કરવાનું મન કરે. એના દગમાં એવો મોહ જોવાય છે કે તેથી અચરજમાં પડી જવાય છે. વળી એમાં એવી ખૂબી છે કે એ નેત્ર જોતાં દેખાય, કોઈકની બાજુ અને કટાક્ષ મારે બીજી બાજુ અર્થાત્ હવે આ બાલિકાના ચંચળ નેત્રમાં અનેક રસિક ભાવો જોવામાં આવે છે.

दोहा- मृगजलजे खंजनलजे, कंज लजे छबिछीन ।
दृगनदेख दुख छीनव्हे, भीन भये जललीन ॥

નેત્રની ઉપમા માટે પ્રસંશાને વરેલા મૃગ ખંજન અને કમળ એ ત્રણે મંજરીના નેંન જોઈ લજ્જીત બની જાય છે. વળી વિશેષમાં આના સુંદર નેંન જોઈને માછલાં દુઃખીત થઈ જઈને ભીતરમાં ઘૂસી ગયાં.

चौपाई-नासिकानथ मानो मन्मथपासी ।
हास हरी देवकी मायासी ॥
मृदुकपोल छबि वरनिन जाई ।
झलके अलके खुभि तिनमाहीं ॥

એનું મહાદેવપણું છીનવી લઉં.
ારી દઉં.

॥
ो ।
,
भारे ।
रे ॥

ાલપણું હતું ત્યારે પગમાં ચંચળતા
એ ચપળતા એના છબિલા સુંદર
અવળા ફરવા લાગ્યા. તેમજ જાણે
ાવાં લાગ્યાં અને કોઇ પ્રેમની વાત
અને તેની સાથે વાત કરવાનું મન
વાય છે કે તેથી અચરજમાં પડી
મી છે કે એ નેત્ર જોતાં દેખાય,
બીજી બાજુ અર્થાત્ હવે આ
સિક ભાવો જોવામાં આવે છે.

जे, कंज लजे छबिछीन ।
ीन भये जललीन ॥

ાને વરેલા મૃગ ખંજન અને કમળ
ત બની જાય છે. વળી વિશેષમાં
દુઃખીત થઇ જઇને ભીતરમાં ઘૂસી

मन्मथपासी ।
॥
ाई ।
माहीं ॥

अधर मधुर रस रेख सुढारी ।
अरुणपाट जनु परी पनारी ॥
दमकत लसत दशन की जोती ।
कोहे दामिनी कोहे मोती ॥
चिबुक कूपमें उझके जोई ।
जगतकूप पुन परे नसोई ॥
कंठलीक मध्य पीक की धारा ।
फीक परी सब छबि संसारा ॥

આ બાલિકાની નાસિકામાં નથ લટકે છે, તે જાણે કે કામદેવ તેની ઉપાસના લટકીને ન કરતો હોય એવું લાગે છે. એના જે કોમળ ગાલ છે એની શોભા વર્ણવી શકાય એમ નથી. એની અંદર અલકની તેમજ ખુંભીનું જે આભરણ છે તેની ઝાંઇ પડે છે. એ અદ્ભુતતા ભાસે છે. એના અધરમાં વચ્ચે જે એક રેખા છે તે એવી દેખાય છે જાણે સરોવર પરના પનિહારીના ઘાટ પર એક અરુણ પાટ પડી હોય એમ ભાસે છે. એની દંતની પંક્તિ એવી શોભે છે કે તેની પાસે વીજળી તેમજ મોતી નકામા છે અને એના ચિબુક સ્થાનમાં જે ખાડો છે એની અંદર જો કોઇ પડી જાય નામ જોઇ જાય તો તે ફરીથી આ જગતરૂપ કુપમાં ન પડે. વળી એના કંઠમાં એ તાંબુલ આરોગેલ છે એનો રસ ટપકે છે. તેની શોભા આગળ જગતની દરેક શોભા ફીકી પડી જાય છે.

छरा निबोरी देख भई बोरी ।
जगत ठगोरी जनु एक ठोरी ॥
शशिसमान जे वदन कराहीं ।
अस क्यों कहे कित बुद्धी नाहीं ॥
वांके नयन मुसक जब चहे ।
ये छबि शशिमे कहो कहां है ॥

દૈખોરી યહ નંદકે છોરા બરછી મારી જાતા હે. તે પ્રમાણે આ

બાલિકાની નેન-છુરી જે જોઈ જાય એ તો બોરી નામ ઘાયલ થઈ જાય છે અને એમ જ લાગે છે કે જાણે સમસ્ત જગતની ઠગોરી આના નેનમાં જ ન બસી હોય એમ લાગે છે. આ બાલિકાનું ચંદ્ર બરોબર જે વદન નામ મુખ છે તે કેશરૂપ કંદરામાં બિરાજતું હોય એમ લાગે છે. એને શું ઉપમા આપવી એજ મારી બુદ્ધિમાં આવતું નથી. મતલબ કે મારામાં એટલી બુદ્ધિ જ નથી. એના ટેઢા નયન મુસકાન કરતા અદ્‌ભુત ચાહ દેખાડે છે. ભલા એ સુંદરતા ચંદ્રમામાં ક્યાં છે ?

दोहा- रूपमंजरी वदन विधु, बिधिना जगमें टेक ।
परसन बैठो शशि नभसि, मानो डारयो छेक ॥

બ્રહ્માએ પોતાની ટેક ખાતર તેમજ તેનામાં જેટલી કળા કારીગરી હતી તે બધી દેખાડવા માટે આ રૂપમંજરીનો વદન ચંદ્ર બનાવ્યો. તે વદનચંદ્ર આ આકાશગામી ચંદ્રમાએ જોયો એટલે તે એકદમ નભને સ્પર્શી તેને ચીરીને અંદરછુપાઈ ગયો કારણ કે એનું ગૌરવ નષ્ટ થઈ ગયું.

चौपाई- सुंदरकर राजत रंग भीने ।
एक कमलके जनु बिघ कीने ॥
मंडल व्हेजु उठे कुचदोई ।
आवेन उपमा आंख तर सोई ॥
श्रीफल कुंभ शंभु सममाने ।
सरस कविन तेउन परमाने ॥

એના સુંદર હસ્ત એવા શોભે છે કે જાણે એકકમળના રસો નીચોવીને ન બનાવ્યા હોય એમ લાગે છે. જ્યારે એ બેઠી હોય ત્યાંથી ઊભી થાય છે ત્યારે એના ઉભય કુચ મંડલાકાર થઈ જાય છે. તે વખતે એની ઉપમા આપવા જેવું આંખતળે કોઈ આવતું નથી કોઈ તો એને શ્રીફળ કહે છે, વળી કોઈ એને કુંભ કહે છે, કોઈ એને શંભુ નામ શિવલિંગની ઉપમા આપે છે, પરંતુ જે ખરા રસિક કવિઓ છે તે એમ કહે છે કે આ ઉપમાઓ બરોબર નથી.

એ તો બોરી નામ ઘાયલ થઈ જાય
ણે સમસ્ત જગતની ઠગોરી આના
ગે છે. આ બાલિકાનું ચંદ્ર બરોબર
કંદરામાં બિરાજતું હોય એમ લાગે
ારી બુદ્ધિમાં આવતું નથી. મતલબ
એના ટેઢા નયન મુસકાન કરતા
ો સુંદરતા ચંદ્રમામાં ક્યાં છે ?

ुधु, बिधिना जगमें टेक ।
, मानो डारयो छेक ॥

ાતર તેમજ તેનામાં જેટલી કળા
માટે આ રૂપમંજરીનો વદન ચંદ્ર
શગામી ચંદ્રમાએ જોયો એટલે તે
અંદરછુપાઈ ગયો કારણ કે એનું

रंग भीने ।
कीने ॥
।
सोई ॥
ने ।
ने ॥

ોભે છે કે જાણે એકકમળના રસો
ાગે છે. જ્યારે એ બેઠી હોય ત્યાંથી
કુચ મંડલાકાર થઈ જાય છે. તે
ાંખતળે કોઈ આવતું નથી કોઈ તો
એને કુંભ કહે છે, કોઈ એને શંભુ
, પરંતુ જે ખરા રસિક કવિઓ છે
બરોબર નથી.

तब कहीसुखकी रास बिबकरी ।
रवनी उर अवनी पे धरी ॥
रोमराजि अस दीन दिखांई ।
जनु उतते बेनी की झाई ॥
किधों नीलमणि किंकिणी माहीं ।
रोमावली तिहिं जोतकी छाहीं ॥
किधों लटीकटी देख कर तारा ।
रोमधार जनु धरयो अधारा ॥

હવે કવિ સુખની ગણના કથવા જેટલાં સુખો ગણાય તે સર્વને એકત્ર કરી એમ કહે છે કે પૃથ્વીના હૃદય ઉપર આકુંવરી કે જેસર્વ રીત્યા રમણ યોગ્ય છે તે ધરાપર ઉતરી ધરાને શોભાવે છે. એની રોમપંક્તિ સૂર્યની જેમ ઝળમલે છે અને એવું લાગે છે કે બીજી બાજુથી જાણે વેણીનું પ્રતિબિંબ પડતું હોય. વળી રોમાવલી કે જેમાં જ્યોતની છાંય દેખાય છે તેમાં એવી શોભાલાગે છે કે જાણે રોમાવલી એટલે કે નીલમણિ ઘનસાંવળ તેનું પ્રતિબિંબ સુવર્ણ જડીત ઘુઘરીઓવાળા કંદોરામાં પડે છે એટલે કટિ પ્રદેશની અદ્‌ભુત શોભા દેખાય છે. રોમાવલીમાં જ્યોતની છાંહી અને જ્યોતમાં રોમાવલીની છાંઈ એમ બધું એકરસરૂપ બની ગયું છે, વળી આ બાલિકાની પતલી લચકતી કટિ જોઈ કીરતારે વિચારકર્યો કે આને કાંઈક આધાર જોઈએ તે જાણે એમ લાગે છે કે આ રોમની ધારા જ એનો આધાર હોય.

राजत कटि किंकणी रसाला ।
मदन सदन जन बंदन माला ॥

એની કટિ પર કિંકણીની માળા એવી શોભે છે કે જાણે એ રસાળતા પર કામદેવે તોરણ બાંધ્યું હોય.

दोहा- जहांजहां चरण धरतीतरणि, अस न होत जो लीह ।
जनु धरती धरती फिरे, जहांतहां अपनी जीह ॥

જ્યાં જ્યાં આ તરૂણી પોતાના ચરણ ધરે છે ત્યાં એ ચરણ

નીચે કાંકરા ગોખરૂ વગેરે ન આવે એની કાળજી પૃથ્વી રાખે છે એટલે ધરતી પણ ફરવા લાગે છે મતલબ કે જ્યાં એનું ચર્ણ પડે ત્યાં ધરતી પોતાની જીભ કે જે અતિ કોમળ છે તે ધરી દે છે એટલે તરૂણીને જરા પણ પરિશ્રમ ન થાય.

चौपाई- द्युतिलावण्यरूप मधुराई ।
कांति रवनता सुंदरताई ।
मृदुतदा सुकुमारता जिगाई ।
नहीं जनियत यह कितते आई ॥

દ્યુતિ લાવણ્યરૂપ અને મધુરતા તેમજ કાંતિ રમણીયતા અને સુંદરતા મૃદુતા સુકુમારતા તેમજ જીવનતા એ બધા કોણ જાણે એક સાથે આ બાલિકામાં ક્યાંથી આવ્યા તે જ સમજણ પડતી નથી.

द्युतीयथा- द्युतितियतनु अस दीन दीखाई ।
शरदचंद सी झलमलताई ॥

આ બાલિકામાં દ્યુતિનામ તેજ એવું જણાય છે કે જાણે શરદના ચંદ્રના તેજ જેવો ઝલમલાટ લાગતો હોય.

लावण्ययथा-ललना तन लावण्य लुनाई ।
मुक्ताफल जनु पानीय आई ॥

આ લલનાના તનમાં લાવણ્ય એવું જણાય છે કે જાણે મોતીમાં પાણી આવ્યું હોય અને શોભે તેમ શોભાવહ છે.

रूपयथा- बिनभूषण भूषित अंग जोई ।
रूप अनूप कहावे सोई ॥

કોઈ પ્રકારના આભૂષણ ધર્યા વિના જાણે કે એના અંગ આભૂષણ ધરેલા દેખાય છે. આનું નામ અનુપમ રૂપ કહેવાય છે.

माधुर्यतायथा - निरखत जाहि त्रिपति नहिं आवे ।
सोतनमें माधुरी कहावे ॥

તમે ગમે તેટલું આ બાલિકાને જુઓ તો પણ તૃપ્ત જ ન થવાય એ તનમાં માધુર્યતા કહેવાય છે.

ાવે એની કાળજી પૃથ્વી રાખે છે
મતલબ કે જ્યાં એનું ચર્ણ પડે ત્યાં
કોમળ છે તે ધરી દે છે એટલે
ાય.

मधुराई ।

।

आई ॥

ુરતા તેમજ કાંતિ રમણીયતા અને
જીવનતા એ બધા કોણ જાણે એક
ા તે જ સમજણ પડતી નથી.

स दीन दीखाई ।

॥

તેજ એવું જણાય છે કે જાણે
ટ લાગતો હોય.

लावण्य लुनाई ।

ाई ॥

ય એવું જણાય છે કે જાણે મોતીમાં
શોભાવહ છે.

त अंग जोई ।

॥

ધર્યા વિના જાણે કે એના અંગ
ું નામ અનુપમ રૂપ કહેવાય છે.

जाहि त्रिपति नहिं आवे ।

ાને જુઓ તો પણ તૃપ્ત જ ન થવાય

कांतियथा- ठाढी होत आंगन जब आई ।
तनुकी जोत रहत क्षिति छाइ ॥

જ્યારે આ બાલા આંગણામાં આવી ઊભી રહે છે ત્યારે એની જ્યોત પૃથ્વીમાં પસરી જાય છે. આ કાન્તિ કહેવાય.

राजत-राजकुंवरि तहां ऐसी ।
ठाढी कनकअवनि पर जैसी ॥

આ રાજકુંવરી ત્યાં એવી રીતે ઊભી છે કે જાણે સુવર્ણ ભોમ પર અદ્‌ભુતતા પ્રસરતી હોય એમ લાગે છે.

रमणीययथा- देखत अनदेखी सी जोई ।
रमणीयता कहावे सोई ॥

એને તમો ગમે તેટલું જુઓ તો પણ જાણે જોઈ જ નથી એમ લાગે તેનું જ નામ રમણીયતા.

सुंदरता यथा- सबअंग मिलें सुठोन सुहाई ।
स्त्रो कहिये तनु सुंदर ताई ॥

જેના સર્વ અંગો ખોડખાંપણ વગરના બરોબર સુયોગ્ય હોય અર્થાત્ શાસ્ત્રો સુંદરતાનું વર્ણન કરતાં હોય તેવા જ પ્રતિમારૂપ હોય તે તનને સુંદર કહેવામાં આવે છે.

मृदुता यथा-परसत जानो नाहिन परसी ।
अस मृदुता प्रमदा तन दरसी ॥

એનો સ્પર્શ કરે તો પણ એમ લાગે કે મેં સ્પર્શ કર્યો જ નથી એવી પ્રેમદા મૃદુતાભરી ગણાય.

सुकुमारता यथा-कमल कुसुम दलसेज बिछावे ।
तापर कोमल वसन उसावे ॥
तापर सोवत नाक चढावे ।
सो वह सुकुमारता कहावे ॥

કમળના પુષ્પના દળ લઈને શૈયા બિછાવે અને તેના પર મહીન કોમળવસ્ત્રની ચાદર બિછાવે. છતાં તેના પર સુતાં તે પોતાનું

નાક છીંકારે. મતલબ કે તેને તે કરકસ લાગે આનું નામ સુકુમારતા ગણાય.

दोहा- रूपमंजरी छवि कहन, इंदुमती मति कोन ।
ज्यों निर्मल निशिनाथको, हाथ पसारे वोन ॥

આ રૂપમંજરીની છબીની શોભા કહેવા માટે ઈન્દુમતીની મતિ શું હિસાબમાં. કેવી રીતેકે જેમ નિર્મળ નિશાકર ચંદ્રમાને લેવા માટે એક વેંતીયો માણસ હાથ લાંબો કરે તેવી અવસ્થા છે.

चोपाई- सखी अस अदभुत रूप निहारे.
मोमतिकोकर सतकरतारे ॥
कहत के कछु एक करों उपाई ।
जो यह रूप वृथा नहिं जाई ॥
रसनमें जो उपपति रस आही ।
रसकी अवधी कहत कवि ताही ॥
सोरस जो या कुंवरिहि होई ।
तोहों निरख जीवुं सुख सोई ॥

સખીનું આવું અદ્‌ભુત રૂપ નીહાળ્યા બાદ ઈન્દુમતી કીરતારને પ્રાર્થના કરે છે કે મારી મતિને તું સુત કર વળી કહે છે કે કોઈ એક ઉપાય કરું. કેમકે જેનાથી આ રૂપ નકામું ન જાય, રસશાસ્ત્રમાં ઉપપતિ નામ બીજા પતિનો રસ અધિક વર્ણવેલો છે. અને કવિયો તેમાં રસની અવધિ માને છે માટે એવો એ પરકીય સ્વામીનો રસ જો આ કુંવરીને અપાવું અને તેને હું નીરખું તો જ મને જીવ્યું ગમે અને નિરાંતે સુખભર નિદ્રા પણ આવે. જુઓ સખીની કેટલી કાળજી લે છે. આનું નામ સત્સંગ.

एपर जोया लायक पैये ।
सोनायक देख आन मिलैये ॥
जाहि मिलत पुन ऐसी हिंरहे ।
दई अस नायकको कहुं कहे ॥

આ સર્વ સંયોગો જોતાં જો આને લાયક કોઈ મળી જાય તો તે

રકસ લાગે આનું નામ સુકુમારતા

हन, इंदुमती मति कोन ।
हाथ पसारे वोन ॥

શોભા કહેવા માટે ઈન્દુમતીની મતિ
ર્મળ નિશાકર ચંદ્રમાને લેવા માટે
કરે તેવી અવસ્થા છે.

भुत रूप निहारे.
॥
उपाई ।
जाई ॥
आही ।
वे ताही ॥
होई ।
सोई ॥

નીહાળ્યા બાદ ઈન્દુમતી કીરતારને
સુત કર વળી કહે છે કે કોઈ એક
રૂપ નકામું ન જાય, રસશાસ્ત્રમાં
અધિક વર્ણવેલો છે. અને કવિયો
એવો એ પરકીય સ્વામીનો રસ જો
નીરખું તો જ મને જીવ્યું ગમે અને
જુઓ સખીની કેટલી કાળજી લે છે.

।
नैये ॥
हेंरहे ।
कहे ॥

આને લાયક કોઈ મળી જાય તો તે

નાયકને પ્રથમ તો જોવો અને પછી તેનો મેળાપ કરાવું. પરંતુ તે નાયક ખાસ કરી એવો હોવો જોઈએ કે એના મિલન બાદ પણ આ મંજરી એવી ને એવી જ રહે. એવો નાયક એટલે કે પુરૂષોત્તમ એવો મળે તો દઈએ.

जहां जहां नरवर सुरवर सुने ।
देखफिरी अरु मनमन गुने ॥
देखन के सब उज्जवल गोरे ।
हारकाज नहिं आवे ओरे ॥

જ્યાં જ્યાં મોટા મોટા રાજવીઓ તેમજ દેવો સાંભળ્યા તે બધાને જોયા અને મનમાં વિચાર કરવા માંડ્યો. આ બધા તો દેખાવમાં જ ગોરાઓ છે. જેમ કરા પડ્યા હોય ત્યારેતે મોતી જેવા ગોળગોળસફેદ દેખાય છે પરંતુ તે હારના કામમાં આવતા નથી, એ તો દેખાવ માત્ર છે, તેમજ આ બધા રાજાઓ અને દેવતાઓ હારી જવાની બીકને લઈ એ રૂપમંજરી પાસે આવી પણ શકતા નથી.

दोहा - सुरनर चामके धाम सब, चुवहिं वीच विकराल ।
तिनमें यह कैसे बने, छेल छबीली बाल ॥

આ દેવો અને નરેશો એ બધા ચામડાના મઢેલા ધામ જેવા ગોરા તો દેખાય છે પરંતુ એની ત્વચાની ભીતર તો તેઓ મહા વિકરાળ છે. તેમાં આ છેલછબીલી બાળા દીધી બને જ કેમ ?

चोपाई- एक सुनियत सबलायक नायक ।
गिरिधरकुंवर सदा सुखदायक ॥
होंतिय तिनही कवन बिधिपाऊं ।
क्यों या कुंवरही आन मिलाऊं ॥
जाकों शंभु समाधि लगावे ।
योगीजन मनहुं नहि आवे ॥
निगमहि निपट अगम जो आही ।
अबलां किहींविध पावे ताही ॥

એક ગિરિ ગોવર્ધનને ધારણ કરવાવાળો બધી રીતે લાયક નાયક સાંભળ્યો છે. પરંતુ હું ત્રિય એને કેવી રીતે મેળવી શકું તેમજ તેને લાવીને આ કુંવરીનો કેવી રીતે મિલાપ કરાવી શકું. કારણ એ નાયક મહાન છે. મહાદેવજી જેના દર્શન માટે સદાસમાધિ લગાવ્યા કરે છે તેમજ યોગીજનોના મનમાં પણ તે ગિરિધર આવતો નથી, અરે વેદને પણ નજીક હોવા છતાં અગમ્ય છે તેને અબળા એવી જે ઇંદુમતી હું કેવી રીતે મેળવી શકું. આ પ્રમાણે ઇંદુમતી પોતાની સહચરી રૂપમંજરી માટે પ્રયત્નશીલ બની રહી છે તેમજ સહચરીના ધ્યેય સાધવા ખાતર તાપ સહન કરી રહી છે.

एक बोना और नीचे आवे ।
ऊचेफलको हात चलावे ॥
क्योंफल पैये दूरनिवासी ।
हेरनहार करें सब हासी ॥
जो चढजाने सो फलपावे ।
कें फल आप दयाकर आवे ॥

એક તો વેંતીયું ઠીંગણું માણસ હોય અને વળી ખાડામાં ઊભું હોય, મતલબ કે હીનકર્મ એટલે વેંતીયું અને સંસારરૂપી ગર્તમાં ઊભું રહેવાનું એટલે કે ખાડામાં સમજવાનું અને એક ટેકરા પર ઊંચે આમ્રનું વૃક્ષ હોય, તેને સુંદર આંબ હોય એવા એ ફલને લેવા માટે આ ખાડામાં ઊભેલો ઠીંગુજી હાથ લંબાવે પરંતુ એ દુરનિવાસી ફળ કેવી રીતે પ્રાપ્ત કરી શકાય ? જેમ ભગવાન ઉચ્ચ સ્થાન પર બિરાજે છે તેને ખાડામાં પડેલો હીનકર્મી કેવી રીતે મેળવી શકે ? પછી પરિણામ એ આવે કે પ્રેક્ષકો સર્વે હાંસી કરે. વાસ્તવિક રીતે તો વૃક્ષ પર ચડતાં આવડતું હોય તો આંબ ફળજરૂર મળે. નહિતર એ પોતે ખરીપડે તો સહેલાઈથી મળે, એટલે કે ફળની કૃપા હોય તો મળે. કેવી રીતે કે જેમ જગતમાં પુરૂષાર્થવાદીઓ ભગવાનને મેળવવા માટે અતૂટ સાધનો કરે છે, અને તે સાધનો સાંગોપાંગ અંતરાય વગર પૂર્ણ

ારણ કરવાવાળો બધી રીતે લાયક
ય એને કેવી રીતે મેળવી શકું તેમજ
રીતે મિલાપ કરાવી શકું. કારણ એ
ના દર્શન માટે સદાસમાધિ લગાવ્યા
ં પણ તે ગિરિધર આવતો નથી, અરે
અગમ્ય છે તેને અબળા એવી જે
શકું. આ પ્રમાણે ઇંદુમતી પોતાની
ીલ બની રહી છે તેમજ સહચરીના
કરી રહી છે.

आवे ।
॥
।
॥
वे ।
आवे ॥

ાણસ હોય અને વળી ખાડામાં ઊભું
વેંતીયું અને સંસારરૂપી ગર્તમાં ઊભું
ઝવાનું અને એક ટેકરા પર ઊંચે
ાંબ હોય એવા એ ફલને લેવા માટે
ાથ લંબાવે પરંતુ એ દુરનિવાસી ફળ
મ ભગવાન ઉચ્ચ સ્થાન પર બિરાજે
ર્મી કેવી રીતે મેળવી શકે ? પછી
ર્વે હાંસી કરે. વાસ્તવિક રીતે તો વૃક્ષ
ાંબ ફળજરૂર મળે. નહિતર એ પોતે
ેટલે કે ફળની કૃપા હોય તો મળે.
ાર્થવાદીઓ ભગવાનને મેળવવા માટે
ાધનો સાંગોપાંગ અંતરાય વગર પૂર્ણ

થાય તો ક્વચિત ભગવાન મળે. પરંતુ ભગવાન જો મળવાનું ધારે તો તે જીવને કોઈ સાધનની જરૂરિયાત રહેતી નથી; આપ પોતે ચાલ ચલાવીને મળે છે. જેમ આમ્ર ફળ વૃક્ષ પરથી નીચે ખરી પડે તો તે ઠીંગુજી પણ સહેલાઈથી મેળવી શકે છે એટલે ભાઈ, આ તો કૃપા સાધ્ય પુષ્ટિમાર્ગ છે એમાં પ્રભુની કૃપા એ જ સાચો સહારો છે. અન્ય સર્વોપાય નકામા છે.

एकादिन गिरिगोवर्धन जाई ।
गिरिधरपिय प्रतिमा देखआई ॥
तबते यों उर अंतर राखी ।
जो गुरु देव दयाकर भाखी ॥

એક દિવસ તો કુંવરી ગોવર્ધનગિરિ પર ગઇ હતી અને ત્યાં તેણે ગિરિધર પ્રિયની પ્રતિમા જોઈ ત્યાર બાદ તે મૂર્તિને પોતાના અંતરમાં એણે રાખી કે જે ગુરૂદેવે દયાએ કરી બતાવી હતી તેમજ તે મૂર્તિનું કાંઇક રહસ્ય કહેલું હતું.

शाखा ढिंग व्है चंद बतावे ।
सो सुखमें तबहीं लख पावे ॥
येतव उनहींकी अनुहारी ।
नहिं अचरज रहे चहिये भारी ॥

શાખાઢીંગ એક ન્યાય છે. જેમકે બીજનો ચંદ્રમા કોઇએ જોયો હોય અને તે બીજાને ન દેખાતો હોય, તો જોનાર એમ કહે કે પેલા વૃક્ષની શાખા પર જો. વાસ્તવિક કાંઇ ચંદ્રશાખા પર બેઠેલો નથી પરંતુ ફક્ત એમાં દિશાસૂચન છે. તેવી જ રીતે મેં પણ એને એવી મેળવવાની આશા બતાવી છે એટલે પણ પેલો ચંદ્ર જોઇ શકે છે તેમ ભગવાનને હું મળી શકીશ એમ માની આશામાં કાળવ્યતિત કરે છે. ત્યારથી એને ગોવર્ધન-ધરની લહે લાગી છે અને એને જ દરેક બાબતમાં અનુસરે છે. આ પ્રમાણે બનવામાં કોઈ આશ્ચર્ય જેવું નથી કારણ કે એમાં ચાહ એજ પ્રધાન વસ્તુ છે.

सहचरीके चित चेन परे ।
अनुदिन तिनसों विनती करे॥
अबोपिय गिरिधर परम उदारा ।
करताके तुमहीं करतारा ॥
भवसागरतरवेको तरी ।
पाई हुती कहूं क्रमक्रम करी ॥
सोतर बूडतहैं मध्यधारा ।
मोहनलाल लगावहु पारा ॥

સહચરી નંદદાસજી ઉર્ફે ઇંદુમતી એના ચિત્તને ચેન પડતું નથી એટલે એ સદોદિન વિનતી કર્યા કરે છે. હે પ્રિય, હે ગોવર્ધનધર તમો તો પરમ ઉદાર છો તેમજ કરતાના પણ કર્તારછો. આ ભાવસાગર તરવાને માટે રૂપમંજરીરૂપી નાવ મને મળ્યું છે અને ક્રમે ક્રમે હું તેનાથી તરીશ એમ મને આશા હતી પરંતુ એ નાવ જ જ્યાં મધ્ય ધારામાં બુડી રહ્યું છે ત્યાં મારો શું ઉપાય ? માટે હે મોહનલાલ હવે તો હું તારા શરણે છું. તું જ એ નાવને પાર લગાવી દે.

दोहा-निशदिन तो विनती करत, और नकछू सुहाय ।
मनके हाथन नाथके, पुनपुन पकरत पांय ॥

દિવસ અને રાત્રિ હે પ્રભુ તને વિનંતી કરું છું. મને હવે બીજું કાંઈ સુહાતું નથી, આ બાબત મનના હાથની નથી પરંતુ નાથ તારા હાથની બાબત છે માટે વારંવાર તારાં ચર્ણ પકડું છું.

चोपाई- एकदिन सखीसंग राजकुमारी ।
पोढी हुती कनक चित्र सारी ॥
सपने में एक सुंदर नायक ।
पायो कुंवर आपने लायक ॥

એક સમય પોતાની સખી ઇંદુમતીને સાથમાં લઈને આ કુમારીકા સુવર્ણ ઝરૂખામાં પોઢી હતી ત્યાં એને સ્વપ્નમાં એક પોતાને લાયક સુંદર નાયકનું મિલન થયું.

।
करे॥
दारा ।
॥

करी ॥
।

॥

દુમતી એના ચિત્તને ચેન પડતું નથી
રે છે. હે પ્રિય, હે ગોવર્ધનધર તમો
ા પણ કર્તારછો. આ ભાવસાગર
મને મળ્યું છે અને ક્રમે ક્રમે હું
કતી પરંતુ એ નાવ જ જ્યાં મધ્ય
ઉપાય ? માટે હે મોહનલાલ હવે
ાવને પાર લગાવી દે.

करत, और नकछू सुहाय ।
पुन पकरत पांय ॥

તને વિનંતી કરું છું. મને હવે બીજું
ના હાથની નથી પરંતુ નાથ તારા
ારાં ચર્ણ પકડું છું.

ा राजकुमारी ।
ारी ॥
क ।
क ॥

ી ઈંદુમતીને સાથમાં લઈને આ
તી ત્યાં એને સ્વપ્નમાં એક પોતાને

तनमन मिलि तासो अनुरागी ।
अधर सुधर खंडन मेंजागी ॥
ले सितकार सखी दुरगई ।
सहचरी निरखसशंकितभई ॥
क्यों बल बल कहि छातिलगाई ।
दशादेख अतिसंभ्रम पाई ॥
यहसंसार दुखहे अपारा ।
तामें तनक हुती आधारा ॥
अब किहिविधि हों पावहु पारा ।
वैर परयो पापीकरतारा ॥

સ્વપ્નમાં મળેલ નાયકની સાથે તનમનનું મિલન થયું અને જ્યાં અધર પર દંતક્ષત થયો, અર્થાત્ અધર ખંડિત થયા ત્યાં તે એકદમ સફાળી જાગી ગઈ અને શ્વાસમાં એક વિસળ નીકળતી હોય, નામ સીતકાર થતો હોય એવા અવાજ સાથે એ સખીથી દૂર જતી રહી. ઈંદુમતી આ દશા જોઈ અતિ શંકાતુર થઈ. અરે તને શું થયું, શું થયું એમ કહી વારણા લઈ એને છાતીએ લગાવી દીધી. અને તેની આ દશા જોઈ એને અતિ સંભ્રમ થયો કે આ વળી શું બન્યું. પછી દુખાર્ત થઈ ઈંદુમતી કહે છે કે આ સંસારમાં અપાર દુ:ખ છે. તેમાંજ તું જ એક મારે સહજ આધારૂપ છું અને જ્યારે તારી જ આવી દશા છે તો પછી હું આ સંસારને કેવી રીતે પાર કરીશ, અરે પાપી કીરતાર જાણે કે વેરી થયો હોય એવું લાગે છે.

प्रातउठी तिय ललित लजोई ।
चितय सके न सहचरी सोई ॥
पूछत प्यार भरी सखि ज्ञाता ।
कहि बल आजकहा यहबाता ॥
लोयनलोने ललितजोने ।
चलचल हसत द्वे काननकोने ॥
देखतहो बल नहिं तव वशके ।

जसकहुं प्रीतम रसके चसके ॥

પ્રાતઃકાળમાં આ રૂપમંજરી ઉઠી પરંતુ તેનામાં કોઇ અનોખી સુંદરલજ્જા દેખાતી હતી. અરે એના સામું જોઇ ન શકાય એવી લાલિત્યતા સહચરીએ જોઇ, એટલે પ્યાર ભરીને બધી વાત કહેવા માટે સખીને પૂછી રહી છે કે આ બધું રાત્રિમાં શું બન્યું હતું તે મને કહે, આ તારા નેંન લાલ છે વળી તેમાં લજ્જાભરી છે એટલે લજ્જાળુ દેખાય છે અને એ નેત્ર ચાલતા ચાલતા હસીહસીને કાનને પકડવા જતા હોય એમ લાગે છે, મને એમ લાગે છે કે તે નેત્ર તારાવશમાં નથી પરંતુ કોઇને જેમ પ્રીતમના રસનો ચસકો લાગ્યો હોય એવી તારા નેનની અવસ્થા છે.

दोहा- कहा अस सुकृत जगत में, जो निरखे इननयन ।
मोहिय जरत छुडाय बल, खींच अमी रसबेन ॥

અરે કોણે એવું સુકૃત જગતમાં કરેલું હશે કે જેણે આ કુંવરીના આવાં ભાવભર્યાં નયનો જોયાં હોય. પછી કુંવરીને કહે છે કે હે મંજરી મારું હૃદય તારી વાતમાં ભળવા તલસી રહ્યું છે. અરે અંદરથી જલી રહ્યું છે માટે અમૃત રસભર્યા વચનોથી મને સીંચન કર તો હું આ દુઃખમાંથી છૂટું.

चोपाई- जबअति सखी यों बूझन लई ।
तबहस कुंवरि दूरदूरगई ॥
बातकहन को मनव्हे आवे ।
बहुर लजाय जाय छबिपावे ॥
कुंवरीको अस सुंदरमन रहे ।
मुखते बात न निकस्यो चहे ॥
देखसहचरी को अतितपनो ।
कहन लगी तब अपनो स्वपनो ॥

જ્યારે આ પ્રમાણે સખીએ વારંવાર પૂછવા માંડયું ત્યારે હસીહસીને કુંવરી દૂર જતી રહી. વાત કરવાનું મન કુંવરીને થઇ આવે

ચસકે ॥

જરી ઉઠી પરંતુ તેનામાં કોઇ અનોખી
રે એના સામું જોઇ ન શકાય એવી
એટલે પ્યાર ભરીને બધી વાત કહેવા
આ બધું રાત્રિમાં શું બન્યું હતું તે મને
ી તેમાં લજ્જાભરી છે એટલે લજ્જાળુ
ના ચાલતા હસીહસીને કાનને પકડવા
. એમ લાગે છે કે તે નેત્ર તારાવશમાં
. રસનો ચસકો લાગ્યો હોય એવી તારા

त जगत में, जो निरखे इननयन ।
वल, खींच अमी रसबेन ॥

ન જગતમાં કરેલું હશે કે જેણે આ
ો જોયાં હોય. પછી કુંવરીને કહે છે કે
ાતમાં ભળવા તલસી રહ્યું છે. અરે
મૃત રસભર્યા વચનોથી મને સીંચન કર

ी यों बूझन लई ।
ई ॥
आवे ।
बिपावे ॥
न रहे ।
यो चहे ॥
पनो ।
ो स्वपनो ॥

ાખીએ વારંવાર પૂછવા માંડયું ત્યારે
ો. વાત કરવાનું મન કુંવરીને થઇ આવે

છે પરંતુ પાછી એને લજ્જા આવી જાય છે. આ લજ્જા પણ એને અતિ શોભા આપે છે. કુંવરીનું એવું સુન્દર પ્રકારનું મન થઇ રહ્યું છે કે આ વાત મુખથી કહેવાની એને ચાહ થતી નથી. પરંતુ સહચરીની અતિ તપન જોઇ તે પોતાનું સ્વપ્ન કહેવા લાગી.

एक गाम एकवन हे जानु ।
ताकी छबि हों कहा वखानुं ॥
आनरंग पुहप में देखे ।
अपनी वारी नाहिन तस पेखे ॥
ओरहि भांत भ्रमररव बाजें ।
ठोरठोर कछु यंत्रसे गाजें ॥
रूपन देख भूख भजजाई ।
यहपखान सांचहे माई ॥

એક ગામ અને એક વન છે તે હું જાણું છું. એની છબી હું વખાણી વખાણીને શું વખાણું, અરે ત્યાંનાં પુષ્પોના રંગ એવા સુંદર છે કે આપણી વાડીમાં એવાં પુષ્પ હજુ સુધી જોવામાં નથી આવ્યા, અરે ત્યાં જ ભ્રમરના ગુંજારવ થાય છે તે બીજા જ પ્રકારના થાય છે જાણે કે ઠેકાણે ઠેકાણે કોઇ યંત્રના જેવા ગાજે છે અરે ત્યાંના રૂપો જોઇ રૂપ જોવાની ભુખ ભાંગી જાય છે, અરે સખી આ સ્વપ્નું સાચું છે.

रटहि विहंगाम इम मनहरे ।
जनुद्रुम आपसमें बातें करे ॥
गहवर कुंज पुंज तहां सोंहे ।
मणिमय मंडप छबि तहां कोहे ॥
पुहप वितान बान अस बाने ।
चंद चखोडे कंजनु ताने ॥
तिन तर सेज सुपेशल ऐमी ।
आलबाल रति वेली जैसी ॥

ત્યાં મનહરણ કરે એવાં પક્ષીઓ રહે છે અને જાણે કે વૃક્ષો આપસમાં વાતો કરતાં હોય એમ લાગે છે. વળીત્યાં ગહેરા કુંજના પૂંજ

શોભી રહ્યા છે. એ એવા શોભે છે કે મણીમય મંડપની શોભાતેની પાસેશું હિસાબમાં હોય. પુષ્પના તો ત્યાં તંબુઓ તાણેલા છે એ જાણે કે ચંદ્રના બચ્ચાઓનો તંબુ હોય એમ ભાસે છે. એ તંબુમાં એવી એકસુકોમળ શૈયા છે કે જાણે રતિએ કામદેવને માટે તૈયાર કરી હોય, અર્થાત્ વેલી જેવીતે કોમળ શૈયા પર રતિ સુંદરીની કોમળતા ત્યાં ન્યોછાવર કરવા જેવી છે.

नीली नदी निकट तहां वही ।
फूलफूल नव अंबुज रही ॥

એ કુંજ પૂંજોની આસપાસ એક નીલી નદી સુંદર વહી રહી છે. વળી એ સમસ્ત નદીમાં કમળો દરેકઠેકાણે ફુલી રહ્યા છે. અર્થાત્ આખી નદી કમળમય છે.

दोहा - एक अंबुज तिन तोरकें, तीनो मेरे हाथ ।
सूंघतसूंघत तासकूं, चलीअलीके साथ ॥

એમાંથી એક અંબુજ નામ કમળ. મને એક સખીએ તોડીને આપ્યું. તેને સુંઘતી સુંઘતી હું સખીની સાથે ગઈ ।

चोपाई- तामें अस कछु बास सुहाई ।
सूंघत मोहि ऊंघसी आई ॥
तू जनु आगेते कछु भई ।
होंइकली ठाढी रहि गई ॥
चकितभई पर भयनहिं पाई ।
द्रुमवेली कछु मीतसे माई ॥

એ કમળમાં કોઈ એવા પ્રકારની વાસ હતી કે સુંઘતાં જ મને કાંઈક ઉંઘ જેવું આવ્યું તે વખતે તું તો જાણે કાંઈક આગળ થઈ ગઈ અને હું એકલી ત્યાં ઊભી રહી ગઈ. જો કે હું ચકિત તઈ ગઈ પરંતુ કાંઈ ભય ન લાગ્યો. કારણ કે ત્યાં જે દ્રુમવેલીઓ હતી તે બધી મિત્ર જેવી લાગી.

इतके एककोउ नवलकिशोरसो ।

કે મણીમય મંડપની શોભાતેની
ત્યાં તંબુઓ તાણેલા છે એ જાણે
ેમ ભાસે છે. એ તંબુમાં એવી
કામદેવને માટે તૈયાર કરી હોય,
પર રતિ સુંદરીની કોમળતા ત્યાં

ी ।
॥

એક નીલી નદી સુંદર વહી રહી
દરેકઠેકાણે ફુલી રહ્યા છે. અર્થાત્

तोरकें, तीनो मेरे हाथ ।
लीके साथ ॥

કમળ. મને એક સખીએ તોડીને
ની સાથે ગઈ ।

ास सुहाई ।
।
।

ई ।
॥

રની વાસ હતી કે સુંઘતાં જ મને
તો જાણે કાંઈક આગળ થઈ ગઈ
. જો કે હું ચકિત તઈ ગઈ પરંતુ
જે દ્રુમવેલીઓ હતી તે બધી મિત્ર

रसो ।

मन्मथहू के मनके चोरसो ॥
मुसकतमुसकत मोढिंग आयो ।
नयननमें कछु चोंधिलगायो ॥
मोहि हस पूछन लाग्यो तहां ।
इंदुमती तेरी सहचरी कहां ॥
होंलजाय मुररही अबोली ।
बहुत करी पर नाहिन बोली ॥

ત્યાં એક બાજુથી એક નવલ કિશોર જેવો કામદેવના પણ મથન કરે એવો ચિત્તચોર આવ્યો. વળી તે હસતો હસતો મારી પાસે આવ્યો અરે એનાં નેત્ર જાણે જાદુભર્યાં હોય એવાં લાગતાં હતાં. પછી મને હસીને પૂછવા લાગ્યો અને પૂછ્યું કે તારી સખી ઈંદુમતી ક્યાં છે. મને શરમ આવી, મુખ જરા ફેરવી લીધું અને અબોલ રહી એણે ઘણું ઘણું મને બોલાવવા કર્યું પરંતુ હું તો ન જ બોલી.

तव एक कुसुम सूक्षमले माई ।
मो पोल परऐंच लगाई ॥
मन जनु उनही सों अनुराग्यो ।
गुरुजनतें डर चोरसो भाग्यो ॥
मधुरवचन सुनआंचसुहाई ।
धीरज रागसो ढरक्यों माई ॥
आगें सुधबुधरही न मोही ।
कहाहों वरन सुनावूं तोही ॥

ત્યારે એ કિશોરે મને એક સૂક્ષ્મ પુષ્પ લઈને મારા ગાલ પર તાકીને લગાવ્યું. મન તો જાણે તે જ વખતે તેના પર અનુરાગ્યું પરંતુ ગુરુજનના ડરને લઈ ચોરની જેમ ભાગ્યું પરંતુ તેનાં મધુરવચન સાંભળતાં જ એક સુહામણી આંચ ઉત્પન્ન થઈ પરંતુ ધૈર્યરૂપી રાખથી એ આંચને ઢાંકી રાખી. પરંતુ મન તો એ કિશોરમય થઈ ગયું... ત્યાર પછી આગળ શું થયું તેનું મને ભાન ન રહ્યું હવે હું તને વિશેષ હકીકત શું સંભળાવું ?

दोहा- गडयोजु मन प्रियप्रेमरस, क्योंहूंन निकस्यो जाय ।
कुंजर जिम चेहलें परयो, छिन छिन अधिक समाय ॥

જેના મનમાં તથા તનમાં પ્રેમરસ ગઢી ગયો છે નામ ખુંચી રહ્યો છે, તે કોઈ રીતે કાઢવો હોય તો નીકળી શકે એમ નથી. દાખલા તરીકે હસ્તિ જેમ ખાડામાં પડ્યો હોય ને જેમ જેમ નીકળવા જોર કરે તેમ તેમ તે વધુ ખૂંચતો જાય.

चोपाई- सखी कहेवारफेर हों डारी ।
रंचककहि बल पिय अनुहारी ॥
जिनलक्षण ढूंढ हों पाऊं ।
अपनी प्यारी आन मिलाऊं ॥

સખી ઇંદુમતી કહે છે કે હું તારા પર બલબલ જાઉં છું. તારા પ્રિયની કાંઈક અનુહાર મને કહે તો હું તો લક્ષણો પરથી તેને શોધી કાઢું અને તેને તેની પ્યારી પાસે લાવીને મીલાપ કરાવી દઉં.

कहत हे कुंवरि मुसक मृदुबानी ।
किन पैयतहे प्रेमकहानी ॥
वातन व्यंजन कोन अघाये ।
का के हात मनोरथ आये ॥
मृगतृष्णा कबपानी भई ।
काकी भूख मनलडवन गई ॥

પછી કુંવરી મુસકાન કરી મૃદુવાણીથી કહે છે કે પ્રેમની કહાણી યથાતથા કોણ મેળવી શક્યું છે. વાણીના મેવાથી કોણ તૃપ્ત થયું છે મનમાં મનોરથ કરે તે કોના હાથમાં વસ્તુ આવી. મૃગતૃષ્ણા ક્યારે સાચું પાણી થયું. મનમાં લાડવા ધારે, કોની લાડવાની ભૂખ ગઈ ?

तब बोली सहचरी सुज्ञाता ।
क्यों कहिये बल ऐसी बाता ॥
जे अनुकूल होय करतारा ।

यप्रेमरस, क्योंहूंन निकस्यो जाय ।
ो, छिन छिन अधिक समाय ॥

ાં પ્રેમરસ ગઢી ગયો છે નામ ખુંચી
ય તો નીકળી શકે એમ નથી. દાખલા
હોય ને જેમ જેમ નીકળવા જોર કરે

केर हों डारी ।
नुहारी ॥
ं ।
ाऊं ॥

હું તારા પર બલબલ જાઉં છું. તારા
તો હું તો લક્ષણો પરથી તેને શોધી
લાવીને મીલાપ કરાવી દઉં.

मृदुबानी ।
॥
ाये ।
ाये ॥
।
गई ॥

કરી મૃદુવાણીથી કહે છે કે પ્રેમની
ાક્યું છે. વાણીના મેવાથી કોણ તૃપ્ત
કોના હાથમાં વસ્તુ આવી. મૃગતૃષ્ણા
લાડવા ધારે, કોની લાડવાની ભૂખ

ाता ।
बाता ॥
ारा ।

स्वप्नहुं साचकरतनहिं वारा ॥
मृगतृष्णा सो पानीकरे ।
मनके लड्डुवन भूख पुन हरे ॥

સુજ્ઞાતા સહચરી ઈંદુમતી તે વખતે બોલી : હે કુંવરી તું એવી નિરાશાજનક વાત શા માટે બોલે છે ? જો કીરતાર પ્રભુ અનુકૂળ હોય તો સ્વપ્રનો પણ સાચું કરતાં વાર લાગતી નથી. ભગવાન અનુકૂળ હોય તો મૃગતૃષ્ણનું સાચું પાણી થઈ જાય અને મનના લાડવા સાચા લાડવા થઈ જાય અને તેનાથી ભુખ પણ મટી જાય. પ્રભુ અનુકૂળ હોય એને કાંઈ અસંભવ નથી.

एकहुती उखा मेरी अली ।
स्वप्ने कामकुंवर सों मिली ॥
ऐसे लक्षण जो लखपाई ।
तो सखी सो सब बात जनाई ॥
ताकी सखी विचित्र चित्ररेखा ।
गई द्वारका सूक्षम भेखा ॥
बुद्धही बुद्ध अनिरुद्ध ले आई ।
प्रत्यक्ष आनकें उखा मिलाई ॥

એક ઉષા કરીને બાણાસુર દૈત્યની કન્યા હતી. એ સ્વપ્રમાં કામકુંવર એટલે પ્રદ્યુમનના કુંવર અનિરુદ્ધને મળી. એણે જે લક્ષણો જોયાં હતાં તે બધી વાત વિસ્તારીને પોતાની સખીને કહી. તેને એક વિચિત્ર ચિત્રલેખા નામની સખી હતી એ સુક્ષ્મવેષ લઈને દ્વારકા ગઈ અને બુદ્ધિનું મથન કરી કોઈ ન જાણે તેમ અનિરુદ્ધને ઉપાડી લાવી અને ઉષાનું મિલન પ્રત્યક્ષ થયું.

ऐसेही जो तोहि मिलाऊं ।
तो इंदुमती नाम कहाऊं ॥

એ ચિત્રલેખાની જેમ જો હું તને લાવીને મેળાપ કરાવી દઉં તો મારું નામ ઈંદુમતી ગણાવું.

दोहा- प्रेम बढावे छिनहिंछिन, पूछपूछ अनुहार ।
ज्यों मथकाढी अग्निकण, क्रमक्रम देत प्रजार ॥

આ પ્રમાણે તે નાયકની અનુહાર વારંવાર પૂછીને રૂપમંજરીના પ્રેમની વૃદ્ધિ કરાવે છે જેમ અરણ્યના કાષ્ટને મથીને તેમાંથી અગ્નિ કાઢે પછી ક્રમે ક્રમે તે સર્વ વસ્તુને બાળી દે છે.

चोपाई- कुंवरि कहेसखी किहिविधि कहिये ।
रूप वचन करनाहिन लहिये ॥
रूपको रस जाने यहनयना ।
तिनहीं नहिन दिये विधि बेयना ॥
अरु वहरूप अनूपम जेतो ।
नयनन गह्यो गयो नहिं तेतो ॥
जोघन सुंदर स्वातको माई ।
चातक चंचूपुट न समाई ॥

કુંવરી કહે છે કે સખી તને એ કેવી રીતે કહું એનું રૂપ વચન વડે કહી શકાય એવું નથી કારણ કે રૂપનો રસ તો આ નયનો જાણે છે પરંતુ વિધિએ એને બેન નામ વાણી આપી નથી અને વળી એ રૂપ એટલું બધું અનુપમ છે કે નેત્રથી એ પૂરું ગ્રહણ પણ કરી શકાતું નથી. હે સખી સ્વાતીનો સુંદર ઘન તો ઘણો વરસેં પરંતુ ચાતકની નાની ચાંચમાં તે ક્યાંથી સમાય.

दोहा - कह्यो चहत पुन ना कहत, रहत डरप यह भाव ।
मोहनमूरति हीयते, कहत निकस जिन जाय ॥

કહેવાની ઇચ્છા કરે છે પરંતુ પાછું કહેવાનું મન થતું નથી કારણ કે એને એવી બીક રહે છે કે વખતે આ વાત કહું તો મોહનની મુરતી હૃદયમાંથી બહાર પધારી જાય.

चौपाई-चट पटी परी सहचरीहिये ।
पृछत्त बहुर बलैयां लिये ॥
कहन लगी तब पिय अनुहारी ।

छिन, पूछपूछ अनुहार ।
क्रमक्रम देत प्रजार ॥

ાનુહાર વારંવાર પૂછીને રૂપમંજરીના
ાના કાષ્ટને મથીને તેમાંથી અગ્નિ
બાળી દે છે.

किहिविधि कहिये ।
हिये ॥
ा ।
बेयना ॥
।
तो ॥
।
॥

એ કેવી રીતે કહું એનું રૂપ વચન
કે રૂપનો રસ તો આ નયનો જાણે
ાણી આપી નથી અને વળી એ રૂપ
એ પૂરું ગ્રહણ પણ કરી શકાતું
ન તો ઘણો વરસેં પરંતુ ચાતકની

ना कहत, रहत डरप यह भाव ।
निकस जिन जाय ॥

રંતુ પાછું કહેવાનું મન થતું નથી
વખતે આ વાત કહું તો મોહનની
ાય.

चरीहिये ।
॥
हारी ।

राजत लाज सो राजकुमारी ॥

સહચરીના હૃદયમાં આ વાતસાંભળવાની ચટપટી લાગી છે. એટલે મને બલૈયા લઈ વિનવીને મનાવીને સ્વપ્નની વાત પૂછ્યા જ કરે છે. પછી રૂપમંજરી પોતાના પ્રિયની અનુહાર કહેવા લાગી પરંતુ કહેતાં કહેતાં આ રાજકુમારીને લજ્જા આવે છે.

श्यामवरण तन अस रस भीनो .
मरकतमणि निचोय रसलीनो ॥
मोरचंद्रका सिरपर लोनो ।
मानो अली टटवारक टोनो ॥
सोहत अस कछु बाकी भ्रोंहीं ।
मोंमन जाने के पुन होहीं ॥

તેને શ્યામ સલોનો વર્ણ એવો રસથી ભીંજાએલો છે કે જાણે સર્વ મરકતમણિને નિચોવીને તેના રસમાંથી આ શ્યામ વરણ બન્યો હોય. પરંતુ તાત્પર્ય એ છે કે મરકતમણિ કરતાં પણ તેની શ્યામતા અતિ સુન્દર છે. વળી એણે મયુર ચંદ્રિકા મસ્તક પર ધારણ કરીછે અને એ ચંદ્રિકાની નીચે ઘુઘરીયાવાળા છુટાછુટા કેશની વાંકડી પંક્તિ દેખાય છે તે જાણે કે ભ્રમરની મુખારવિંદ પર બંદનવાર હોય તેમાં એક ટોનો પણ છે કે કોઈની નજર ન લાગે. એની વાંકી ભ્રકુટી એવી શોભી રહી છે કે એની શોભા મારું મન જ જાણે અગર તો એ ભ્રોહંથી મને શું થાય છે એ હું જ સમજું છું અને વધુ શું કહું -

चुनचुन शरदकमलदल लीजे ।
तिनको मोतीपानियदीजे ॥
तामोहनके नयनन आगे ।
अली बेहूं अति फीके लागे ॥
नासिका मोती जगमग जोती ।
कहत कि जो मति एती होती ॥
पीतवसन द्युतिपरतन कही ।
दामिनीसी कछु थिरव्हे रही ॥

लाल के लालकाछिनी छबि ऐसी ।
लाल निचोय रंगी होय जैसी ॥

શરદ કમળના જે દળ અતિ લાલ છે તે બધા ચુંટી ચુંટીને ભેગા કર્યા હોય અને તેને સાચા મોતીનું પાણી ચડાવ્યું હોય તો પણ એ મોહનના નયન આગળ તે પણ ફીકા લાગે. એની નાસીકામાં જે મોતી બિરાજે છે એનો ઝગમગાટ એટલો બધો સુંદર છે કે એ કહેવાને માટે મારી મતિ કામ આપે એમ નથી. એણે પીતપીતાંબર ધારણ કર્યું છે એની દ્યુતિ નામ પ્રકાશ કહી શકાય એમ નથી. ટૂંકાણમાં એમ માનો જાણે દામિનિ નામ વીજળી સ્થિર થઈને રહી હોય એ લાલે લાલ કાછની ધારણ કરી છે. તે અરૂણતા એવી શોભા આપે છે કે જાણે લાલ રંગના માણેકો માત્ર નિચોવીને આ કાછનીને રંગ ચડાવ્યો હોય એમ ભાસે છે. મતલબમાં જે કોઈ દૃષ્ટાંત તેની શોભાના અપાય છે તે સર્વમાં તેની બરોબરી કરવાપણું તો નથી જ પરંતુ સમજવા માટે કાંઈક અનુહાર કહું છું એમ રૂપમંજરી કહે છે.

मुरली हाथ सुहाईमाई ।
विनहि वजाये रागचुचाई ॥

એના હાથમાં એક સુંદરમુરલી ધારણ કરી છે. સખી એ મુરલી વગર બજાવે એમાંથી રાગો ટપકવા લાગે છે.

दोहा - ताकेरूप अनूपरस, बोरी मेरी आलि ।
आजत नक सुध परनदे, ओरकहोंगीकालि ॥

હે સખી હું તો એના અનુરૂપ રસના મીલને પાગલ જેવી થઈ ગઈ છું માટે આજ મને આરામ કરવા દે બાકીનું હું તને કાલે કહીશ.

चोपाई- सुनतहि मुरज परी सहचरी ।
आनंद सहित अचंभे भरी ॥
बडी बेर जागी अनुरागी ।
मनहि मांझ कहन यों लागी ॥
कहांहो कुटिल कुचील हियेकी ।

छबि ऐसी ।
जैसी ॥

અતિ લાલ છે તે બધા ચુંટી ચુંટીને
મોતીનું પાણી ચડાવ્યું હોય તો પણ
પણ ફીકા લાગે. એની નાસીકામાં જે
ગાટ એટલો બધો સુંદર છે કે એ
આપે એમ નથી. એણે પીતપીતાંબર
મ પ્રકાશ કહી શકાય એમ નથી.
નિ નામ વીજળી સ્થિર થઈને રહી
ણ કરી છે. તે અરૂણતા એવી શોભા
ાણેકો માત્ર નિચોવીને આ કાછનીને
છે. મતલબમાં જે કોઈ દૃષ્ટાંત તેની
ેની બરોબરી કરવાપણું તો નથી જ
હાર કહું છું એમ રૂપમંજરી કહે છે.

ई ॥

રમુરલી ધારણ કરી છે. સખી એ
ગો ટપકવા લાગે છે.

रस, बोरी मेरी आलि ।
, ओरकहोंगीकालि ॥

ુરૂપ રસના મીલને પાગલ જેવી થઈ
કરવા દે બાકીનું હું તને કાલે કહીશ.

परी सहचरी ।
री ॥
ी ।
नागी ॥
हियेकी ।

कहां यह दया सांवरे पियकि ॥
अनेक जन्म जोगीतपकरे ।
मरपच चपल चित्त कों धरे ॥
सो चित्त ले उहिं और चलावें ।
तोऊ वे नाथ हाथ नहिं आवे ॥
जब गोपिनके सोहि त होई ।
तबकहूं जाय पाइये सोई ॥
कवन पुण्य याति यके माई ।
नंदसुवनसे पिय मिलआई ॥
निरवधि रमारमण विश्रामा ।
तामें वसी लसी यहभामा ॥
व्रअ युवतिन को दरपण जोई ।
तामेंमुख जुक आई सोई ॥

આ સૌભાગ્યની સહચરીની વાત સાંભળી ઈંદુમતીને મૂર્છા આવી ગઈ તેમજ અચંબામાં પડી ગઈ અને આનંદ અનુભવવા લાગી. પછી ઘણીવારે મુર્છામાંથી જાગૃત થઈ અને રૂપમંજરી પર અનુરાગ કરી મનમાં એમ કહેવા લાગી. અરે ક્યાં હું કુટીલ અને ખરાબ આચરણવાળા હૃદયની અનેક્યાં સાંવરા પ્રિયની દયા. જરૂર કૃપા પાસેસર્વ સાધ્ય છે. યોગી પુરૂષો અનેક જન્મ સુધી તપ કરે અને ખૂબ મરવા જેવી મહેનત કરી ચિત્તની ચપલતા પર કાબુ મેળવે અને પછી એ ચિતને ભગવાન તરફ યોજે તો પણ એ નાથ હાથ આવતો નથી એ તો ક્યારે હાથ આવે કે જ્યારે ગોપીજનના જેવો ભગવાન પર સ્નેહ હોય તો, એ વખતે શ્યામ મનોહર મળે. અરે આ રૂપમંજરી પ્રિયના એવા શાં પુણ્ય હશે કે જેના યોગે નંદસુવન પ્રિયને એ મળી આવી. જેની અવધિ નથી અને જ્યાં રમારમણ રમણ કરી રહેલ છે ત્યાં જઈ આ વિશ્રામ કરી આવી અને વળી આ ભામા ત્યાં વસી તેમજ કાંઈક રમી પણ ખરી. વૃજ યુવતીના જે દરપણો નામ હૃદયો છે તેમાં આ ભામા ઝૂકી ઝૂકીને પોતાનું મુખ જોઈ આવી.

दोहा- सहचरी भूलीसी रही, फूली अंगनसमाय ।
अँधरेही चक चौंधि जिम, सुंदरनयन हि पाय ॥

સહચરી તો મુગ્ધ થઈ ગઈ આનંદનો એને અતિરેક થયો છે તેનું સુપ્રસન્ન અંગ પુષ્ટ થઈ ગયું છે. એને કેવો આનંદ થયો છે જેમ કોઈ જન્માંધ હોય અને એને અચાનક સુંદર નયન આવી જાય તો તે એકદમ અતિ આશ્ચર્યમાં પડી જાય તેમ તેને એમ થાય કે આ બધું શું છે ? ભારે આશ્ચર્ય લાગે તેમ ઈંદુમતી પણ અચંબામાં ગરકાવ થઈ ગઈ.

चोपाई- कुंवरि सजनि सयानी ।
सुपनेकी बातन क्यों मुरझानी ॥
सखी कहे बल यह सुपन न होई ।
सत्य आहि अब सुन ले सोई ॥

હે શાણી સખી કુંવરી સખી પ્રત્યે કહેછે કે સ્વપ્નની વાતમાં તને કેમ મૂર્છા જેવું આવી જાય છે. ઈંદુમતી કહે છે કે હે કુંવરી આ સ્વપ્ર ન હોય એ સત્ય છે. હવે હું એનું વાર્તિક તને સંભળવાું પછી તુ કહેજે કે આ શું છે ?

तेरो रूप अनूप सुभायक ।
जान्यो जात वृथा विन नायक ॥
तोमं यह एक देव मनायो ।
सो बल तोकुं स्वपने आयो ॥
बहुतहि बहुत भांत तम आयो ।
पें यहनायक विरलें पायो ॥
देखके बल तुव भाग बडाई ।
ता ते मोहि मुरझाई आई ॥

અરે સખી તારું સુન્દર શોભાભર્યું અનુપમ રૂપ સુંદર નાયક વગર નકામું જાય તેની ખાતર મેં એક દેવ મનાવ્યો અને તે માનતાના બળથી તે તને સ્વપ્નમાં આવ્યો. અરે ઘણા યોગી પુરુષોએ બહુ બહુ

रही, फूली अंगनसमाय ।
, सुंदरनयन हि पाय ॥

ઈ આનંદનો એને અતિરેક થયો છે છે. એને કેવો આનંદ થયો છે જેમ ાનક સુંદર નયન આવી જાય તો તે તેમ તેને એમ થાય કે આ બધું શું દુમતી પણ અચંબામાં ગરકાવ થઈ

सयानी ।
ज्ञानी ॥
न न होई ।
सोई ॥

ખી પ્રત્યે કહેછે કે સ્વપ્નની વાતમાં . ઇંદુમતી કહે છે કે હે કુંવરી આ એનું વાર્તિક તને સંભળવાું પછી તું

क ।
नायक ॥
यो ।
ायो ॥
आयो ।
ो ॥
वडाई ।
ई ॥

ોભાભર્યું અનુપમ રૂપ સુંદર નાયક એક દેવ મનાવ્યો અને તે માનતાના અરે ઘણા યોગી પુરુષોએ બહુ બહુ

પ્રકારે પોતાનું તન તપાવ્યું તો પણ કોઈ વીરલ જ એ નાયકને મેળવી શકે છે. અને તે તને મળ્યો એટલે તારાભાગ્યની બડાઈ જોઈ મને મૂર્છા આવી ગઈ. તને એ નાયક મળ્યો એ જ અજાયબી છે.

सखी कहे बलि जिहिं बनते पायो ।
तोहीबन एकगांम सुहायो ॥
गोकुलगाम जाउं बलहारी ।
जगमगाय छबिजगते न्यारी ॥
ताको गोपनंद वडराजा ।
सदा सर्वदा एकहि साजा ॥
यशुमतिरानी सबजग जानी ।
भागभरी सुन परत वखानी ॥
रमा उमासी दासी जाकी ।
सुरपतिरवनी कोन वराकी ॥
तिनको सुत सो कुंवर कन्हाई ।
ताकी छबि तू देखहिं आई ॥

હવે ઇંદુમતિ એની સખી રૂપમંજરીને કહે છે કે તને જે વનમાં તે મળ્યો તે વનમાં એક સોંહામણું ગામ છે. એ ગામનું નામ ગોકુળ છે. એવું સુંદર છે કે તેના પર સર્વ સુંદરતા ન્યોછાવર કરીએ. વળી ત્યાં અપૂર્વ ઝગમગાટ નામ પ્રકાશ છે. વળી જગતના સર્વ શહેરો કરતાં એની શોભા અનોખી છે. ત્યાં આગળ ગોપનંદરાય મોટો રાજા છે અને તે નિરંતર એક જ સજાવટમાં રહે છે. યશુમતી કરીને તેને એક મહારાણી છે અને તે મહાભાગ્યવતી છે અને એની પ્રશંસા ચારે તરફથતી સંભળાય છે. લક્ષ્મી અને પાર્વતી જેવી તો ત્યાં દાસીઓ છે તો પછી ઈંદ્રાણી અને બીજી દેવાંગનાઓની તો વાત ક્યાં કરવાની રહી ? હવે એ યશોદા મહારાણીનો સુત જે કુંવર કાન્હ છે તેનું રૂપ તું જોઈને આવી છું.

दोहा- तिय हिय दर्पण तनुरुई, रही हुती पुटपाग ।

प्रीतम रविकी किरण लग, जागपरी तरआग ॥

આ ત્રિયનું હૃદય દર્પણ જેવું છે અને તેનું શરીર રૂ જેવું નરમ છે એની વચ્ચે કાંઈક સંપુટમાં પ્રેમાગ્નિ હતો જ પરંતુ જ્યારે પ્રીતમરૂપી સૂર્યનાં કિરણનો સ્પર્શ થયો કે તુરત તેમાંથી આગ પ્રકટી નીકળી.

चोपाई- निरविकारतिय जिय में अपने ।
उपज्यो भाव सुभावहि स्वृपने ॥
प्रथमहि पियसों प्रेम जु आही ।
कविजन भाव कहतहें ताही ॥

આ નિર્વિકાર ત્રિયના હૃદયના ઈંદુમતીની વાત સાંભળતાં ભાવ ઉત્પન્ન થયો અને સ્વપ્નમાં જોયેલા હકીકત પર વિશ્વાસ આવ્યો અને સુંદર રસિક ભાવ પ્રકટ થયો. પ્રથમ શરૂઆતમાં જે પ્રીતમ પર પ્રેમ આવે એને કવિજનો ભાવ શબ્દ કહે છે.

रूपमंजरी तियको हियो ।
गिरिधर अपनो आलय कियो ॥
इंदुमती तहां अतिअनुरागी ।
ताहीमेंप्रभु पूजन लागी ॥
जहां जहां जो कछु उतम पावे ।
सो सब आन के ताहि चढावे ॥
बानबनावे पान खवावे ।
मंद हिलोर हिंडोर झुलावे ॥

રૂપમંજરી ત્રિયના હૃદયને અતિ શુદ્ધ તેમજ પવિત્ર અને પ્રેમવાળું જોઈ શ્રી ગિરિધર ભગવાને પોતાને વસવાનું મંદિર માન્યું. ઈંદુમતીએ એ હૃદયમાં ભગવાનનાં દર્શન કર્યા. એટલે એને અતિ અનુરાગ આવ્યો અને રૂપમંજરીના હૃદયમાં રહેલ પ્રભુને ત્યાં જ પૂજવા લાગી અને જ્યાં જ્યાં જે કોઈ ઉત્તમ વસ્તુ મળે તે સર્વ લાવીને રૂપમંજરીના હૃદયમાં રહેલ પ્રભુને અર્પણ કરે. વળી રૂપમંજરીને સુંદર શૃંગાર કરે. પાન ખવરાવે અને હીંડોળા પર પધરાવી મંદ મંદ

ाग, जागपरी तरआग ॥

જેવું છે અને તેનું શરીર રૂ જેવું નરમ
ાં પ્રેમાગ્નિ હતો જ પરંતુ જ્યારે
ર્ં થયો કે તુરત તેમાંથી આગ પ્રકટી

जिय में अपने ।
स्वृपने ॥
आही ।
ताही ॥

હૃદયના ઇંદુમતીની વાત સાંભળતાં
જોયેલા હકીકત પર વિશ્વાસ આવ્યો
યો. પ્રથમ શરૂઆતમાં જે પ્રીતમ પર
શબ્દ કહે છે.

।
किये ॥
ी ।
॥
म पावे ।
चढावे ॥
।
ावे ॥

યને અતિ શુદ્ધ તેમજ પવિત્ર અને
ાવાને પોતાને વસવાનું મંદિર માન્યું.
નનાં દર્શન કર્યાં. એટલે એને અતિ
રીના હૃદયમાં રહેલ પ્રભુને ત્યાં જ
કોઈ ઉત્તમ વસ્તુ મળે તે સર્વ લાવીને
ભુને અર્પણ કરે. વળી રૂપમંજરીને
અને હીંડોળા પર પધરાવી મંદ મંદ

ઝુલાવે. મતલબ કે પ્રત્યક્ષ પ્રભુનાં દર્શન ઇંદુમતીને રૂપમંજરીમાં જ થયાં.

छिन छिन भाव बढत चल्यो ऐसे ।
शरद द्विज शसि कला न जैसे ॥
भाव बढ्यो क्यों जानिये सोई ।
औरवस्तु को ठरो न होई ॥
भावते बहुर हाव छबिभई ।
सहचरी निरख बलैया लई ॥

ક્ષણે ક્ષણે એવો ભાવ વધતો ચાલ્યો કે શરદના બીજના ચંદ્રની કળા જેમ દિવસે દિવસે વધે તેમ રૂપમંજરીનો ભાવ દિવસે દિવસે વધતો જાય છે. હવે ભાવ વધ્યો છે તેની પ્રતીતિ શું ? જ્યારે અન્ય વસ્તુની હૃદયમાં કોઈ જગ્યા જ ન હોય. ભાવ પછી હાવ આવે છે અને જ્યારે હાવ એની છબીમાં સહચરીએ જોયો ત્યારે એ પોતાની સખી રૂપમંજરીનાં બલૈયાં લેવા લાગી.

हाव यर्था- रूप जोतिसी लटकत डोले ।
सबसो वचन मनोहर बोले ॥
अंगअंग प्रेम उमग अति सोहे ।
हे मछरी जराय जरि कोहे ॥
नयन वेन जब प्रकटे भाव ।
ताको सुकवि कहतहें हाव ॥

રૂપના દીવડા જેવી આ બાલિકા લટક લટક કરતી ડોલે છે. તેમજ સર્વની સાથે મનોહર વચનો બોલે છે. એના અંગ પ્રત્યંગમાં અત્યંત પ્રેમનો ઉમંગ ભર્યો છે તેથી તે અતિ શોભે છે. આ શોભા આગળ સુવર્ણની છરી ઝવેરાત જેમાં જડેલા હોય તો પણ તે રૂપમંજરી જેવી શોભતી નથી હવે એના નેનમાં અને વાણીમાં ભાવ પ્રકટેલ છે તેને સુંદર કવિઓ હાવ શબ્દ કહે છે.

हेलायथा- हावते बहुरि उपज्यो हेला ।
सखी कहे परम अमी रस रेला ॥

वारवार कर दरपण धरे ।
कुं तल हार सवाश्यो करे ॥
अति श्रृंगार मग्न मन रहे ।
ताको कवि हेला छबि कहे ॥

હાવ પશ્ચાત હેલા ઊપજે છે. હેલા એટલે પરમ પ્રેમામૃત રસની રેલ. જેનામાં હેલા છે તે વારંવાર પોતાના કરમાં દર્પણ લે અને પોતાના હૃદય પર પહેરેલા હારો ઠીક ઠીક કર્યા કરે. અત્યંત શ્રૃંગાર કરવામાં તેનું મન મગ્ન રહે. એને કવિ પુરુષો હેલા નામથી સંબોધે છે.

रतीयथा - तापाछे उपजी रति नई ।
सखीन वार मणिमाला दई ॥
उचित सुधाम काम तो करे ।
जानेनहीं कवन अनुसरे ॥
भूख प्यास सबे मिट गई ।
खाय कछूं गुरु जनकी लई ॥
मनकी गति पियपे एकतारा ।
समुद्र मिली जैसे गंगकी धारा ॥
डमकदे नयन नीर भर आवे ।
पुन सुक जाय महाछबि पावे ॥

ત્યારબાદ રતિનો એમાં પ્રવેશ થયો. રતિ નામ રમણની અભિલાષા એને થઈ અને પોતાની સખી ઈંદુમતી પરરીઝીને એને મણિમાળા ન્યોછાવર કરી આપી. ઘરમાં જરૂર હોય તેટલાં કામ તો જો કે તે કરે છે પરંતુ એને ખબર નથી આ સર્વ કામો કોણ કરે છે. એની ભૂખ પ્યાસ સર્વ મટી ગઈ છે ફક્ત ગુરુજનને સારું લગાડવા સારું ન છૂટકે જરાક ખાય છે. તેના મનની ગતિ પ્રિયતમ તરફ એક તાર લાગી રહી છે. સમુદ્રમાં જેમ ગંગાજીની ધારા પ્રવેશે તેમ મનની ગતિ પ્રિયમાં પ્રવેશેલી છે. એકદમ ડૂસકું ખાઈ જાય છે. નેત્રમાં નીર

रे ।
करे ॥
रहे ।
कहे ॥

જે છે. હેલા એટલે પરમ પ્રેમામૃત
ારંવાર પોતાના કરમાં દર્પણ લે અને
ી ઠીક ઠીક કર્યા કરે. અત્યંત શ્રૃંગાર
. એને કવિ પુરુષો હેલા નામથી

जी रति नई ।
दई ॥
करे ।
॥
गई ।
लई ॥
तारा ।
ी धारा ॥
आवे ।
पावे ॥

ાં પ્રવેશ થયો. રતિ નામ રમણની
ાની સખી ઇંદુમતી પરરીઝીને એને
ી. ઘરમાં જરૂર હોય તેટલાં કામ તો
ર નથી આ સર્વ કામો કોણ કરે છે.
છે ફક્ત ગુરુજનને સારું લગાડવા
ેના મનની ગતિ પ્રિયતમ તરફ એક
મ ગંગાજીની ધારા પ્રવેશે તેમ મનની
ેમ ડૂસકું ખાઈ જાય છે. નેત્રમાં નીર

ભરાઈ આવે છે અને પછીકપોલ વગેરે અવયવ પર તે સુકાઈ જાય છે. અશ્રુ સુકાયા તેના ચિહ્ન અદ્‌ભુત શોભા આપે છે. મતલબ કે સુંદરતામાં વધારો કરે છે.

पुलकं अगस्वर भंग जनावे ।
बीचबीच मुरझाई आवे ॥
तनक वात जो पियकी पावे ।
सोवरियां तपत व्हे आवे ॥

તેના અંગની પુલકાવલી ખડી થઈ જાય છે. તે બોલવા જાય તો બોલી શકતી નથી. કારણ કે તેના સ્વરમાં ભંગ જણાય છે વળી વચ્ચે વચ્ચે મૂર્છા પણ આવી જાય છે અને કોઈ તેના પ્રિયની સહજ વાત કરેતો તે સાંભળતાં જ તેને જવર આવી જાય છે.

दोहा- रूपमंजरी तियहिय, पियजलके इम आय ।
चंद्रकांत मणि मांझ जिम, परम चंदकी धाय ॥

રૂપમંજરી તિયના હૃદયમાં પ્રિય એવી રીતે ઝલકી રહ્યા છે કે જેમ ચંદ્રકાન્ત મણિની અંદર ચંદ્રમાની ઝાંય પડે છે તેમ પ્રિયની ઝાંઈ આ મંજરીના હૃદયમાં પ્રત્યક્ષ દેખાય છે.

चोपाई- प्रकट मिलनकों अति अरवरे ।
रहसि बैठ तिय जतनन करे ॥
दरपण ले उर आगे धरे ।
मत यहां झांई पियकी परे ॥
बालअर्क सम विरह जनावे ।
तियतन तनक तप्त व्हे आवे ॥
आनके ढिंग उसास नहीं लेई ।
मुंह मूंदे ते उत्तरदेई ॥
तपत उसासन जो कोई लहे ।
बाल विरह नीकी तब कहे ॥

હવે બાલિકાને પિયના પ્રકટ મિલનની અતિ ચચપટી લાગી

છે. એકાંતમાં બેસીને ઘણાં પ્રકારના પિયને મળવાના પ્રયત્નો કર્યા કરે છે. કોઈ વખત દર્પણ લઈને હૃદયની આગળધરે છે. અને એવું એવું ઈચ્છે છે કે અહીં પ્રિયની ઝાંય ન પડે. ઊગતો સૂર્યનામ બાલઅર્ક એટલે એમાં ઓછો તાપ જણાય. એવો વિરહ એ જણાવે છે અને આ તિયના તનમાં સહજ તપત નામ વિરહ જ્વર આવી જાય છે. તેમજ થોડી ઉષ્મા પણ જણાય છે મતલબ કે કોઈ જાણી ન જાય એ ખાતર એ વધુ વિપ્રયોગ બહાર પ્રકટ કરતી નથી જો કે ભીતર તો વિરહાગ્નિનો પૂંજ ભરેલ છે. અર્થાત્ ગૂઢતાથી સર્વ દુઃખ સહન કરે છે અરે બીજાની આગળ ઉષ્ણ શ્વાસ પણ લેતી નથી અને કોઈ પૂછે તો મોઢું બંધ કરીને ઉત્તર દે છે. આ પ્રમાણે તપ્ત શ્વાસ જેનામાં જોવામાં આવે અને કવિઓ બાળવિરહિની કહે છે.

जोकोऊ कमल फूल पकरावे ।
हाथन छुवे निकट धरवावे ॥
अपने कर जु विरह ज्वर ताते ।
मति मुरझाय डरतजिय याते ॥
सहचरी मनमें करे विचारा ।
कहाकीजे अब हो करतारा ॥
यहअब प्रकट पि यको चहे ।
निगमरि अगम सुनिकटहि अहे ॥

હવે આ સખીને કોઈ હાથમાં કમળનું પુષ્પ પકડાવે તો તે હાથથી એનો સ્પર્શ ન કરે પરંતુ એને નજીકમાં ધરાવે. કારણ કે એના હાથમાં વિરહ જ્વર છે એટલે જો હાથનો સ્પર્શ થાય તોકમળ પુષ્પ ચીમળાઈ જાય. એનો એના હૃદયને ડર છે. હવે સહચરી મનમાં વિચાર કરે છે કે હે કીરતાર હવે શું કરવું આ તો હવે પ્રકટ પ્રિયતમને ચાહે છે. વેદને પણ જે અગમ્ય છે એવા પરબ્રહ્મને આ પોતાની નિકટ રહે એમ ઈચ્છે છે. કેટલો સુંદરતમ ભાવ રૂપમંજરીનો અને કેટલી સુંદરતમ લાગણી ઈંદુમતિની. આનુ નામ મૈત્રી અને આનુ

ા પિયને મળવાના પ્રયત્નો કર્યા કરે
ની આગળધરે છે. અને એવું એવું
ન પડે. ઊગતો સૂર્યનામ બાલઅર્ક
એવો વિરહ એ જણાવે છે અને આ
વિરહ જ્વર આવી જાય છે. તેમજ
બ કે કોઈ જાણી ન જાય એ ખાતર
કરતી નથી જો કે ભીતર તો
ત્ ગૂઢતાથી સર્વ દુઃખ સહન કરે છે
પણ લેતી નથી અને કોઈ પૂછે તો
પ્રમાણે તપ્ત શ્વાસ જેનામાં જોવામાં
કહે છે.

करावे ।
वे ॥
र ताते ।
याते ॥
रा ।
रा ॥
चहे ।
हे अहे ॥

ાથમાં કમળનું પુષ્પ પકડાવે તો તે
એને નજીકમાં ધરાવે. કારણ કે એના
ે હાથનો સ્પર્શ થાય તોકમળ પુષ્પ
યને ડર છે. હવે સહચરી મનમાં
હવે શું કરવું આ તો હવે પ્રકટ
જે અગમ્ય છે એવા પરબ્રહ્મને આ
. કેટલો સુંદરતમ ભાવ રૂપમંજરીનો
મતિની. આનુ નામ મૈત્રી અને આનુ

નામ સત્સંગ. પુષ્ટિમાર્ગમાં આવા પ્રકારના સત્સંગની અતિવ આવશ્યકતા છે. એમ ભાર મૂકી મૂકીને આચાર્યોએ કહ્યું છે આવો સત્સંગ અતિ દુર્લભ છે એમ ચોક્કસ સમજવું.

दोहा :- मनमन बूझे सहचरी, सूझे नहिं कछुओर ।
उडतनावके विहंग ज्यो, फिरआवे तिहिठोर ॥

આ સહચરી મનમાં ને મનમાં વિચારણા કર્યા કરે છે પરંતુ એને કાંઈ સુઝ પડતી નથી. કેવી રીતે કે નાવ પર એક પક્ષી બેઠું હોય અને તે નાવ સમુદ્રની મધ્ય ધારામાં હોય તે પક્ષી ઊડીને બીજે જવા જરૂર ચહાય છે. પરંતુ થાકીને પાછું નાવ પરજ આવે છે તેમજ ઈંદુમતી પણ ત્યાંની ત્યાં જ વિચારણામાં રહે છે. આગળ વધી શકતી નથી.

चोपाईः- ऐसेही पावसऋतु आई ।
सहचरी निरख महाभयपाई ॥
धूंधर दिशिन देख भयबढि ।
मेन सेन खुर रेणुसी चढी ॥

આ પ્રમાણે કરતાં કરતાં પાવસ ઋતુ નામ વર્ષા ઋતુ આવી અને તે ઋતુને જોઈ સહચરી બહુ ભય પામી. દિશાઓ બધી ધૂંધળી થઈ ગઈ છે અને જાણે કે કામદેવ પોતાનું ઘોડેશ્વાર સૈન્ય લઈને આવતો હોય તેમજ અશ્વની ખરીના પડઘાને લઈ એની ખુરરેણું આકાશમાં ઊડતી હોય અને તેને લઈ દિશાઓ બધી ધૂંધળી થઈ હોય એમ લાગે છે અને તેથી સખી ઈંદુમતી અથિ ભય પામે છે.

आगम गहरीगाजन सुनी ।
जनुं कंदर में केहरधुनी ॥
सखी अंकमें दुरगई ऐसी ।
मृगी अंक मृगछेनी जैसी ।

હવે શરૂઆત વર્ષાની આગમ એટલે એની ગહેરી ગર્જના સંભળાય છે. એ ગર્જના એવી છે કે જાણે સિંહ એની કંદરામાંથી

સિંહનાદ નામ ગર્જના કરતા હોય તેવી. આ જોઇ રૂપમંજરીને બીક લાગી. એટલે એકદમ સખીના અંકમાં નામ ખોળામાં તે છુપાઈ ગઈ. જેમ મૃગલીનું બચ્ચુ હોય તે જ્યારે ભય પામે ત્યારે મૃગલીના અંકમાં ઘુસી જાય. તદ્વત્ આ રૂપમંજરીની હાલની અવસ્થા છે.

उमगे बादर कारेकारे ।
वडरे बहुर भयानक भारे ॥
घुमडन मिलने दखे डरआवे ।
मन्मथ मानो हाथी लरावे ॥
पवनमहावत लेले धावे ।
अंकुशछ्टनसों भय उपजावे ॥
भामिनी भाग भवन दुरजाई ।
घरमें तनकजुं पियअनुहारी ॥
तिहिं लालच देखेंवरनारी ॥

હવે કાળા કાળા મોટા મોટા બહુ ભયાનક લાગે એવા વાદળોના થરના થર ઉમડી આવ્યા છે નામ ઊભરાઈ નીકળ્યા છે અને વળી તે વાદળો આકાશમાં ઘૂમે છે તેમજ એક બીજાને મળે છે. એ જોઈને મનમાં એમ આવે છે કે જાણે કામદેવ હાથીઓને લડાવે છે અને તેથી તેનો દેખાવ ભયાવહ જણાય છે. આ હસ્તીરૂપી વાદળાને પવનરૂપી મહાવત હંકારે છે અને હાથીઓને લઈ તે દોડે છે. નામ હાથીને દોડાવે છે અને મહાવત તેને અંકુશ મારે છે. કેટલીએક વખત અંકુશથી લોહીનાં બિંદુઓ હાથી પરથી ટપકે છે. તેવી જ રીતે આ વાદળરૂપી હસ્તીયોમાંથી મહાવતના અંકુશના પ્રહારે વર્ષાના છાંટા પૃથ્વી પર પડે છે પરંતુ વિરહિનીને તો તે છાંટા તવા પર બુંદ જેવા છે. એટલે તે ભય પામે છે. પછી આ ભામિની એકદમ ભાગીને પોતાના ભુવનમાં દુર જઈ છુપાય છે અને કહે છે કે હે સહચરી આ ગિરિ પર જો તો. કોઈ કુંજર નામ મહાન હસ્તી છે. હવે ઘનનો વર્ણ સાંવલ છે એટલે એ કોઈક પ્રિયની અનુહાર જેવો છે એટલે પ્રિયની

ય તેવી. આ જોઈ રૂપમંજરીને બીક
ંકમાં નામ ખોળામાં તે છુપાઈ ગઈ.
ારે ભય પામે ત્યારે મૃગલીના અંકમાં
ીની હાલની અવસ્થા છે.

रे ॥
आवे ।
वे ॥
।
जावे ॥
जाई ।
री ॥
ी ॥

મોટા બહુ ભયાનક લાગે એવા
ાવ્યા છે નામ ઊભરાઈ નીકળ્યા છે
ઘૂમે છે તેમજ એક બીજાને મળે છે.
કે જાણે કામદેવ હાથીઓને લડાવે છે
જણાય છે. આ હસ્તીરૂપી વાદળાને
ને હાથીઓને લઈ તે દોડે છે. નામ
તેને અંકુશ મારે છે. કેટલીએક વખત
ી પરથી ટપકે છે. તેવી જ રીતે આ
તના અંકુશના પ્રહારે વર્ષાના છાંટા
ીને તો તે છાંટા તવા પર બુંદ જેવા
પછી આ ભામિની એકદમ ભાગીને
ય છે અને કહે છે કે હે સહચરી આ
મ મહાન હસ્તી છે. હવે ઘનનો વર્ણ
ની અનુહાર જેવો છે એટલે પ્રિયની

લાલચથી આ વરને પ્રસન્ન કરવાવાળી ત્રિયા એ ધનના સામું થોડુંક જુએ છે.

बगनकी माला नयन विशाला ।
मानत पियउर पंकजमाला ॥
दामिनी दमकदेख दृगनावे ।
पिय पटपात छोर सुध आवे ॥

બગલાઓની પંક્તિ આકાશમાં ઊડે છે. તે પંક્તિ બબે હોય છે અને એની આકૃતિ માળા જેવી હોય છે અને તે બગ પંક્તિ જાણે કે આકાશમાં રહેલ વાદળાંને સ્પર્શતી જણાય છે. એ જાણે કે હાથીના વિશાલ નયનો હોય એમ લાગે છે અને બીજી રીતે જોવાથી પોતાના ઘન સાંવળ પિયને સફેદ કમળની માળા પહેરાવી હોય એમ લાગે છે. હવે ઘન મંડળમાં દામિની નામ વીજળીની ચમક જોઈ દ્રગ નમી જાય છે નામ મીંચાઈ જાય છે અને પોતાના પ્રિયતમે પીત પીતાંબર પહેર્યું છે એની શુદ્ધિ વીજળી જોઈ આવે છે. તેમજ તેનો છેડો પવનથી હલે છે તે જોઈને બરોબર લબકઝબક વીજળીની ખરી શુદ્ધિ આવે છે.

दिनतो यह अवलंब बोरावे ।
रेनमें रवन महादुःख पावे ॥
घनहर घोरे पवन झकोरे ।
दादुर झींगर कानन फोरे ॥

દિન તો આ પ્રમાણે અવલંબનો નામ સહારો લઈને વ્યતિત કરે પરંતુ રાત્રીમાં રમણની અભિલાષાવાળી ત્રિયા મહાદુખ પામે છે. એક તો ઘન ઘોર ગર્જના કરે, પવન પણ ઘોર શબ્દ કરતો વાય નામ હિલોળા દે, વળી દેડકાં અને તમરાં કાન ફોડી નાખે એવા કર્કશ અવાજ કરે પછી બાલિકા અતિ દુઃખીત થાય એમાં કહેવું શું ?

पटविजना तहां अधिक सतावे ।
छ्टनते उचट चिनग जिन आवे ॥
पुन तहां पापी पपैया दहे ।

तासों इंदुमती इम कहे ॥
अरे शकुन बिन अगनिदहेरे ।
वंचक रंचक चुपकर रहेरे ॥
मरत तृषा वरषा वरषेही ।
सोतो सठ पातक तोयएही ॥

વસ્ત્રના પંખાથી હવા નાંખે તો ત્યાં અધિક સતાવણી લાગે અને મેઘ મંડળમાં છાંટા પડે તે જાણે કે અગ્નિની ચિનગારીઓ પડતી હોય એમ એને લાગે છે. વળી તે જ સમયે પાપી પપૈયો પિયુ પિયુ એમ બોલવા લાગ્યો. તેને ઇંદુમતી આ પ્રમાણે કહે છે : પપૈયાને શકુન પક્ષી કહ્યું છે એટલે એ કહે છે કે અરે શકુન તું અગ્નિ વગર શા માટે મારી સખીને બાળે છે. હે ઠગ હવે તું રંચક ચૂપ કરીજા અર્થાત્ બોલવું બંધ કર. વરસાદ વરસે છતાં કોઇ તૃષથી મારી જાય એનું જે પાપ લાગે તે હે શઠ તું જો બોલીશ તો તને લાગશે.

कुंवरि कहे सखी को यह आहि ।
पियपियि बोलत बरजंत नाहिं ।
सखी कहे बल एकपंछी रहे ।
भाषा यहजु पियपिय कहे ॥
एपर याको नेम सुनीजे ।
लाडिली लाग अचरज गहीजे ॥८
जब कबहूं घन स्वाति नवरसे ।
तो जरजाय चंचु जल परसे ।ष।

કુંવરી કહે છે કે હે સખી આ કોણ છે. પિય પિય એમ બોલે છે છતાં તું એને ખીજતી નથી. સખી કહે : પહેલાં તો તને હું બલબલ થઉ છું પરંતુ વાત એમ છે કે એક એવું પક્ષી આ વનમાં રહે છે અને તેની એવી ભાષા છે કે તે પિય પિય એમ બોલે છે પરંતુ આ પક્ષી કેવું નિમધારી છે એ હું તને સંભળવું છું. લાડીલી એ સાંભળતાં તને નવાઇ ભર્યું લાગશે. આ પક્ષી સ્વાતિબુંદથી જ પોતાની તૃષા છિપાવે છે. પંરતુ એવો કોઇ યોગ આવે અને સ્વાતિ વરસે જ નહીં અને બીજા

॥
दहेरे ।
हेरे ॥
ो ।
ग्ही ॥

ાંખે તો ત્યાં અધિક સતાવણી લાગે
જાણે કે અગ્નિની ચિનગારીઓ પડતી
તે જ સમયે પાપી પપૈયો પિયુ પિયુ
મતી આ પ્રમાણે કહે છે : પપૈયાને
હે છે કે અરે શકુન તું અગ્નિ વગર
. હે ઠગ હવે તું રંચક ચૂપ કરીજા
. વરસે છતાં કોઈ તૃષથી મારી જાય
જો બોલીશ તો તને લાગશે.

यह आहि ।
 नाहिं ।
ी रहे ।
कहे ॥
 ।
गहीजे ॥८
नवरसे ।
परसे ।ष।

ી આ કોણ છે. પિય પિય એમ બોલે
ાખી કહે : પહેલાં તો તને હું બલબલ
ક એવું પક્ષી આ વનમાં રહે છે અને
પિય એમ બોલે છે પરંતુ આ પક્ષી કેવું
ાવું છું. લાડીલી એ સાંભળતાં તને
વાતિબુંદથી જ પોતાની તૃષા છિપાવે
અને સ્વાતિ વરસે જ નહીં અને બીજા

જળથી એની ચાંચને સ્પર્શ થઈ જાય તો તે તુરત બળી જાય છે. આવી સુંદર એની આસક્તિ સ્વાતિ પર છે.

दोहा :- प्रेमएक एकचित्तसों, एकहि संग समाय ।
गांधीको सोदा नहीं, जनजन हाथ बिकाय ॥

પ્રેમ વસ્તુ એક જ છે અને તે એક ચિત્તથી જ સાધી શકાય છે. અને તે એકના સંગમાં જ હોવો જોઈએ. પ્રેમ એ કાંઈ ગાંધીની દુકાનનો સોદો નથી કે જ્યાં ત્યાં વેચાય. માટે પ્રેમી તો એક જ હોવો જોઈએ વિભક્ત પ્રેમ વ્યભિચારી પ્રેમ ગણાય. જે પ્રેમના ભાગ હોઈ શકે નહીં. સંપૂર્ણ પ્રેમ એક જ વ્યક્તિમાં હોવો જોઈએ.

चोपाई- कुंपरि कहे कहुं सांचहे अली ।
किधोंसुपनकी सुपनहि मिली ॥

કુંવરી કહે છે કે હે સખી તું જે મળવાની વાત કરે છે તેમાં કંઈ સાચ છે ખરૂં કે પછી સ્વપ્રની વાત સ્વપ્રમાં જ રહી.

सखी कहे वरषा ऋतु बीते ।
तबहों आन मिलाउं मीते ॥

સખી કુંવરી કહેછે કે આ વર્ષા ઋતુ વીતી જાય તોહું તુરત તને મારા મિત્રનો મિલાપ કરાવી દઈશ. હું સાચું કહું છું.

अबनिश दिन जल वर्ष्योंकरे ।
ऊंच नीच कछु समझन परे ।
वाट घाट त्रण छादित ऐसे ।
अभ्यास विना बल विधा जैसे ॥
अब बल जांउ कहे सब कोइ ।
धीर धीर सब कछु होई ॥

હે કુંવરી તું જો. હાલ તો દિવસ અને રાત એકધારી વર્ષા થાય છે. ચારે તરફ જલભર્યા છે આમાં ખાડા ટેકરાની પણ સમજ ન પડે. વળી દરેક રસ્તાઓ તેમજ ઘાટો તૃણ નામ ઘાસથી ઢંકાઈ ગયેલા છે. જેવી રીતે અભ્યાસ વગરનું બળ અને વિદ્યા નકામી છે તેમજ

અભ્યાસ વગર આ રસ્તે પ્રિયના નગરમાં જવું નાકમું છે. હે કુંવરી લોક બધા એમ કહે છે કે ધીરે ધીરે સર્વ કાંઇ સારું થશે માટે તારે ધીરજ ધરવી જોઇએ.

कवन भांत घन धीरज धरे ।
दावाग्नि जिम अंतर बरे ॥
सबनिशि प्राण निहोरत बीते ।
कहाजाने दुख या दुख हीते ॥

આ ઘન આ વર્ષા હવે કેવી રીતે શાંત થાય. જેમ અંતરમાંનો દાવાગ્નિ અંતર બાળ્યા કરે તેમ આ ઘન પણ એ જ પ્રમાણે વર્તે છે. હવે ધીરજ શી રીતે ધરવી. આખી રાત્રી આ પ્રમાણે પ્રાણનાથ પ્રભુની પ્રતીક્ષા કરતાં વીતી. આ પ્રમાણે જે પ્રિયના મિલન વગરના દુઃખ ભોગવી રહેલ દુઃખીઓ છે એનું દુઃખ બીજા કોણ જાણે ?

राज कुंवरि जब अतिदुख पावे ।
सहचरी लेतब बिन बजावे ॥

રાજકુંવરી જ્યારે અતિ દુઃખીત દેખાય ત્યારે સહચરી બીન લઈને તે બજાવે છે પરંતુ આ અવસ્થામાં બીન દુઃખશામક નથી; એ તો ઊલટું દુઃખ ઉત્પન્ન કરે છે.

पानीहोय तो जाय बुझाई ।
गीसी चिक नि आगमन सिराई ॥

બહારનો અગ્નિ હોય તો પાણીથી તે બુઝાય પરંતુચીકણી અગ્નિ હોય એટલે કે હૃદયની અગ્નિ હોય તો આ પાણી તેને શી રીતે બુઝાવી શકે. પાણી તો તેના પર થઈ દડી જાય.

पियमूरत जुआन उरजरे ।
कामनी कलमल करे ॥

હવે આ અગ્નિને શાંત કરવાજો પ્રિયની મૂર્તિ ચિંતવન કરી હૃદયમાં લાવે તે ઉલટું વધારે કચવાટ થાય છે. કામિની ઊલટી વધુ

ા નગરમાં જવું નાકમું છે. હે કુંવરી
ધીરે સર્વ કાંઇ સારું થશે માટે તારે

धरे ।
॥
बीते ।
हीते ॥

વી રીતે શાંત થાય. જેમ અંતરમાંનો
આ ઘન પણ એ જ પ્રમાણે વર્તે છે.
ી રાત્રી આ પ્રમાણે પ્રાણનાથ પ્રભુની
ે જે પ્રિયના મિલન વગરના દુઃખ
, દુઃખ બીજા કોણ જાણે ?

ख पावे ।
ावे ॥

દુઃખીત દેખાય ત્યારે સહચરી બીન
વસ્થામાં બીન દુઃખશામક નથી; એ

ई ।
सिराई ॥

ો પાણીથી તે બુઝાય પરંતુચીકણી
ગ્નિ હોય તો આ પાણી તેને શી રીતે
થઈ દડી જાય.

।
,

કરવાજો પ્રિયની મૂર્તિ ચિંતવન કરી
વાટ થાય છે. કામિની ઊલટી વધુ

વલોપાત કરે છે.

दोहाः- सूधीजी कछु उर गढे, सो काढे दुख होय ।
ललित त्रिभंगी जहां गढे, सोदुख जाने सोय ।

એક સીધો કાંટો શરીરમાં કોઈ ઠેકાણે ગયો હોય તો પણ તે કાઢે દુઃખ થાય છે તો આ તો લલિત ત્રિભાંગી, ત્રણ ઠેકાણેથી વાંકો જો હૃદયમાં ગરે તો એ દુઃખ તો જેને પજવતું હોય તેજ એ વેદના જાણે.

चौपाईः- जबही शरद ऋतुआई जानी ।
कुंवरि सहचरी तन मुसकानी ॥
सखीकहे बलमें पढए चारा ।
आजकाल अयेहैं समा चारा ॥

સખી કહે છે કે સહચરી હવે તો શરદઋતુ આવી અને પછી કુંવરી સહચરીને જોઇ મુસકાની. મતલબ કે વાયદો યાદ આપ્યો. ચતુર સખી સમજી ગઇ અને બોલી કે મે દૂતો રવાના કર્યા છે. આજકાલ એ સમાચાર આવી જશે.

कुंवरिकहे सु कवन दिश अहे ।
जहां वह सांवरो प्रीतम रहे ॥
जोदिश हाथके सखिन बताई ।
सो दिश जीवन मूरसी पाई ॥

કુંવરી કહે છે કે જ્યાં એ સાંવરો પ્રીતમ રહે છે એ કઇ દિશા છે. પછી સખીએ હાથવતી એ દિશા બતાવી પછી કુંવરી તે દિશાને જ પોતાનું જીવન જાણળા લાગી અને આખો દિવસ તે બાજુ જ જોવા લાગી.

पंकज रचि रचि पंख बनावे ।
उडन लगे सो क्यो उडआवे ॥
मनसो कहे कुटिल तू आही ।
इकलोई उड पियपे जाई ॥

કમળની પંખુરીઓ લઈ લઈને એની પાંખ બનાવે છે અને પછી ઊડવા જાય છે. પરંતુ ઉડાય શી રીતે. વળી મનને કહે છે કે તું કુટિલ છું તું એકલું જ ઊડીને પિય પાસે પહોંચી જાય છે. મન સાથે લઈ જતું નથી. આ પ્રમાણે વિરહતરંગોમાં મસ્ત બાલિકા દરેકને ઉપાલંભ આપે છે. આ ઉપાલંભમાં અનેર રસરીતો ભરી છે.

रंचक नयनन हूं संगलेरे ।
मोहनमुख देख आवन देरे
सांवरेपियहि सुमिर वरबाला ।
भरहि उसास दुसास बिशाला ॥
ते उसास अस अग्निकीउखी ।
कुंवरिकी देबी ज्वालामुखी ॥

હે મન તું જરાથોડા વખત માટે નયનને સંગમાં લઈ જા તો એ મોહનનું મુખ જોઈને અહીં આવે. આ પ્રમાણે શ્યામસુંદર પ્રિયનું સ્મરણ કરતી આ વરબાળા ઉષ્ણશ્વાસ તેમજ નિસાસા વિશાળતાથી એટલે મોટાપણાથી લઈ રહી છે તે ઉસાસ એટલે જાણે કે અગ્નિની વેદી. કુંવરીના મુખમાંથી શ્વાસ દ્વારા અગ્નિ પ્રકટે છે એટલે એ કુંવરી જ્વાલામુખી દેવી જેવી ગણાય છે.

अंजन बिन देख नयन सुहाये ।
खंजन दुरे कहांतेआये ॥
देख कुंवरि को वदन उदासा ।
इंदु मुदित व्हे उदित अकासा ॥

અંજન આંજ્યા વિના જ આ કુંવરીનાં નયન સોહામણાં છે. ખંજન પક્ષી તો દૂર છે પંરતુ આ કુંવરીના નેન રૂપ રસ માતા છે એટલે કે જાણે ખંજન તેના નેનમાં છે. આ કુંવરીનું ઉદાસ વદન જોઈને ચંદ્રમાં હર્ષાયમાન થઈ આકાશમાં ઉદિત થયો છે.

दोहा- *निरख मलिन मुख नलिन, फूले सब एकसार ।*
वैरी चीत्यो जगनमें, तू जिन कर करतार ॥

લઈને એની પાંખ બનાવે છે અને
ય શી રીતે. વળી મનને કહે છે કે તું
પેય પાસે પહોંચી જાય છે. મન સાથે
ારહતરંગોમાં મસ્ત બાલિકા દરેકને
મમાં અનેર રસરીતો ભરી છે.

रे ।
दरे
ाला ।
शाला ॥
ोउखी ।
ुखी ॥

ત માટે નયનને સંગમાં લઈ જા તો
આવે. આ પ્રમાણે શ્યામસુંદર પ્રિયનું
ણશ્વાસ તેમજ નિસાસા વિશાળતાથી
) તે ઉસાસ એટલે જાણે કે અગ્નિની
દ્વારા અગ્નિ પ્રકટે છે એટલે એ કુંવરી
છે.

सुहाये ।
॥
उदासा ।
कासा ॥

૪ આ કુંવરીનાં નયન સોહામણાં છે.
આ કુંવરીના નેન રૂપ રસ માતા છે
નમાં છે. આ કુંવરીનું ઉદાસ વદન
આકાશમાં ઉદિત થયો છે.

ुख नलिन, फूले सब एकसार ।
् जिन कर करतार ॥

આ રૂપમંજરીનું કમળ સદેશમુખ મલિન જોઈને સર્વ કમળો એકદમ એકી સાથે પ્રફુલ્લિત થયા છે. હલ તો આખું જગત મારા પર વૈરનું જ ચિંત્વન કરે છે. હે કિરતાર તું ન કર એટલું ઓછું છે. જ તું અનુકૂળ હોય તો કોઈ મારી સ્પર્ધા કરે એવું નથી.

चोपाई-द्वेज चंद देख भयभारी ।
उगे गगन जनुकाम कटारी ॥
टूटतारक अंगार बगावहि ।
काम भूत जनु मोहि छरावहि ॥

બીજનો ચંદ્રમાં જોઈ કુંવરીને ભારી ભય લાગ્યો. તેને આકાશમાં ઉગેલ જોયો એટલે એને તોએ કામદેવની કટારી જ માનવા લાગી. વળી નભમંડળમાંથી જે તારાઓ ખંરે એ તો જાણે આકાશમાંથી એના પર કામદેવ અંગાર વરસાવતો હોય એવું એને લાગે છે. અને કામભૂત જાણે કે એને ડરાવતું હોય એમ દેખાય છે અર્થાત્ કામભૂત કુંવરીને ડરાવે છે.

पुन पूरण शसि को देख डरी ।
आवत मेन लिये जनुछरी ॥
कवन समय आयो यह सजनी ।
इंदु अनल वरपे साबरजनी ॥

આ પ્રમાણે પછી પૂર્ણિમાનો પૂર્ણ ચંદ્ર નભમાં દેખાયો. તે દેખીને કુંવરી ખૂબ ડરી એને એવું લાગ્યું કે જાણે કામદેવ છડી હાથમાં લઈ એની પાસે આવે છે. હે સખી આ કેવો સમય આવ્યો છે કે આખી રાત્રી ચંદ્રમાં અગ્નિની વર્ષા કરે છે.

भली करे दोइन दिन माहीं ।
प्राण पियारे आवे ता हीं ॥

ઈંદુમતી કહે છે કે જો આ દિવસોમાં પ્રાણ પ્યારો આવે તો સારું, નહિંતર કોણ જાણે શું એ ઉલ્કાપાત થશે.

कुंवरि कहत सखियां ससि राडो ।

राहु राव क्यों गिलगिल छाडो ॥

કુંવરી કહે છે કે હે સખી આ રાંડના શશીને શું કહેવું. એને શા માટે રાહુ જે રાવ છે તે ગળીગળીને કેમ છોડી દે છે. જો રાહુરાવુ એને ગળી ગયો હોત તો એ મને દુઃખ દેવા નભમંડળમાં ઊગત જ નહીં.

सकी कहे राहु अमृत जब पियो ।
तेरेकं त खंड बिब कियो ॥
उदर नहि जामें यह पचे ।
निकस निकस विरही जन तचे ॥

સખી રૂપમંજરીને કહે છે કે આ રાહુએ વેશ બદલી દેવોની સબામાં બેસી અમૃત પીધું હતું. પરંતુ આ ચંદ્રમાએ તારા કંથને કહી દીધું કે આ અસુર છે એમ ઈશારતથી કહ્યું એટલે તારા કંથે એનું મસ્તક કાપી નાખ્યું મતલબ કે એના બે ભાગ કરી નાખ્યાં. ત્યારથી આ રાહુ ને ચંદ્રમા સાથે વેર છે એટલે એ વારંવાર આવીને ચંદ્રમાને ગળી જાય છે. પરંતુ અને ઉદર નથી એટલે પચાવે શી રીતે ? એટલે એમાંથી વારંવાર નીકળી નીકળીને જે વિરહીજનો છે એને એ સતાવે છે. વિરહીજનો પર ચંદ્રમાને દ્વેષ એકારણથી છે કે વિરહી ભક્તો ભઘવાનને આકર્ષી પોતાની પાસે રાખી લે છે. એટલે ચંદ્રમાને છોડાવવા આપને પધારતાં વિલંબ થાય છે. એટલે એ કારણથી વિરહીજનો પર ચંદ્રને વેર છે.

कुंवरि कहे दुख खंडन माहीं ।
जज्या आहि कित लेहि जराही ॥

કુંવરી કહે છે કે દુઃખ તો વિયોગમાં જ છે. મતલબકે ખંડનમાંજ છે અને મારે તો અગ્નિવત દુઃખ ભોગવવાનું છે તો હવે એ અગ્નિ સાક્ષાત આવીને મને કેમ પ્રજાળી દેતો નથી ? એમ થાય તો હું આ દુઃખથી તો છૂટું.

दोहाः- ले अरण पर धर मुकर, सुकर लोह घन लेय ।

छाडो ॥

આ રાંડના શશીને શું કહેવું. એને
ગળીને કેમ છોડી દે છે. જો રાહુરાવુ
દુઃખ દેવા નભમંડળમાં ઊગત જ

ब पियो ।
यो ॥
।
न तचे ॥

કે આ રાહુએ વેશ બદલી દેવોની
પરંતુ આ ચંદ્રમાએ તારા કંથને કહી
ારતથી કહ્યું એટલે તારા કંથે એનું
ેના બે ભાગ કરી નાખ્યાં. ત્યારથી
એટલે એ વારંવાર આવીને ચંદ્રમાને
થી એટલે પચાવે શી રીતે ? એટલે
ે જે વિરહીજનો છે એને એ સતાવે
એકારણથી છે કે વિરહી ભક્તો
સે રાખી લે છે. એટલે ચંદ્રમાને
ંબ થાય છે. એટલે એ કારણથી

माहीं ।
जराही ॥

તો વિયોગમાં જ છે. મતલબકે
વત દુઃખ ભોગવવાનું છે તો હવે એ
પ્રજાળી દેતો નથી ? એમ થાય તો

र मुकर, सुकर लोह घन लेय ।

जबही आन परे तहां, तबही तासिरदेय ॥

ઈંદુમતી રૂપમંજરીને કહે છે કે કષ્ટ વગર સિદ્ધિ નથી. દાખલા તરીકે મણી સાચો હોય તેની પરીક્ષા ખાતર તેને પ્રથમ એરણ પર મૂકવો પડેછે અને પછી મજબૂત હાથથી લોહનો મોટો ઘણ એના પર પડે અને એ તૂટે નહીં ત્યારે એની ખરી તાસીર જણાય છે. એમ ઘણું ઘણું દુઃખ પડે તો પણ કાયર થઈ પ્રાણ ત્યજવાનો વિચાર ન કરવો એમ ઈંદુમતી માર્મિક રીતે રૂપ મંજરીને દષ્ટાંત દઈ સમજાવે છે.

चोपाईः- इमइम करतहिं हिम ऋतु आई ।
तामें तरणि तरुण दुखदाई ॥
बडीबडी रेन तनकसे दिना ।
क्यों भरिये पिय प्यारे विना ।
जाढराड जब अलि तनु दहे ।
सांवरे उदरधर सोयो चहे ॥
नय नमूद निशि नींद न आवे ।
मतवह सुपन बहुरही आवे ॥
नींद न आवे तब कहे दई ।
नींद हुं मानो सोय गई ॥

આ પ્રમાણે પ્રલપતા, વિલપતા પ્રતીક્ષા કરતાં હીમ ઋતુ આવી તેમાં આ તરુણી અતિ દુઃખદાઈ જણાય છે. કારણ કે મોટી મોટી રાત્રી અને નાના નાના દિવસો એ પિય પ્યારા વગર કેવી રીતે વ્યતિત થાય અને હીમ પડે એવીગાઢી ઠંડી. અલિનામ રૂપમંજરી કુંવરીનું તન ઠંડીથી દહન થઈ જાય એવા વખતે સાંવરાના ઉદર પર ઢળીને સૂવાની ઈચ્છા થાય પરંતુ એ નહીં એટલે દુઃખનું અતિશયપણું લાગે એમાં આશ્ચર્ય શું ? પછી વિચાર કરે કે ઊંઘ લઉં એટલે નેત્ર મીંચી દે, પરંતુ ઊંઘ ન આવે અને શીરજોરીથી ઊંઘવાનું કરે તો સાંવરો પિય સ્વપ્નમાં આવે એટલે ઊલટું વધુ દુઃખ થાય. હવે આ કુંવરીને નીંદ જ

આવતી ન થી એટલે એવું લાગે છે કે જાણે નીંદ જ સૂઈ ગઈ છે.

अति शिशु योवन कैसे रहे ।
प्रीतम अधर दूध कों चहे ॥

અત્યંત નાનું બાળક હોય તે માતાના સ્તનના દૂધને ચાહે તે દૂધ વગર ન રહી શકે. તેમજ જેનામાં યૌવન છે એવી આ કુંવરી પ્રીતમના અધર દૂધ વગર ન રહી શકે; મતલબ કે ન જ જીવી શકે.

विलपत देख दया जब आवे ।
भर भर नयना नीर पिवावे ॥

આ કુંવરીને આ પ્રમાણે બહુ વિલાપ કરતી જોઈને નયનને તેના પર દયા આવે છે એટલે પોતનાં નીર-ભરી ભરીને આ કુંવરીને પાય છે. આ સુંદર કુંવરીનું સર્વ અવયવો પણ રક્ષણ કરે છે.

कबहूं मृगमद ले मृगनयनी ।
रहसि बैठ रच मूरति मयनी ॥
मीनकरेकर सायक धरे ।
पायन परपर बिनती करे॥
अहो अहो मेनदेव तुमबडे ।
जाके र शिवसे के गडे ॥
सोशरछांडत अबलन माहीं ।
पुरुषराव यह पौरुष नाहीं ॥

કોઈ વખત આ મૃગનયની એકાંતમાં બેસીને કસ્તુરી લઈ કામદેવની મૂર્તિ બનાવે છે. પછી જેના હસ્તમાં મીનું ચિહ્ન છે એવા કામદેવની મૂર્તિને હાથમાં ધારણ કરે છે અને પછીપગમાં પડીને વિનંતી કરે છે. અહોહો મેનદેવ તમે તો બહુ મોટા છો. તમારાબાણથી મહાદેવજી જેવા પરાસ્તથયા તો પછી બીજાનું તો ગજું જ શું ? અને હવે તમે તમારું એવું ભારી બાણ અમ અબલાઓ પર છોડો તેમાં હે પુરુષરાવ તમારું પુરુષાતન ન ગણાય.

दोहा- तियतन वितनु जु पंचशर, लगे पंचही बाट ।

છે કે જાણે નીંદ જ સૂઇ ગઈ છે.

रहे ।
हे ॥

તે માતાના સ્તનના દૂધને ચાહે તે
જેનામાં યૌવન છે એવી આ કુંવરી
ી શકે; મતલબ કે ન જ જીવી શકે.

आवे ।
त्रावे ॥

બહુ વિલાપ કરતી જોઇને નયનને
તનાં નીર-ભરી ભરીને આ કુંવરીને
અવયવો પણ રક્ષણ કરે છે.

नी ।
यनी ॥
।
रे॥
हे ।
॥
हीं ।
हीं ॥

ની એકાંતમાં બેસીને કસ્તુરી લઇ
જેના હસ્તમાં મીનું ચિહ્ન છે એવા
કરે છે અને પછીપગમાં પડીને
મે તો બહુ મોટા છો. તમારાબાણથી
પછી બીજાનું તો ગજું જ શું ? અને
અમ અબલાઓ પર છોડો તેમાં હે
ણાય.

पंचशर, लगे पंचही बाट ।

चुभत सांवरे पियविन, क्यों निकसे यहनाट ॥

આ કુંવરના તન પર વિતનું નામ તન વગરનો એવો કામદેવ એક સાથે પાંચ બાજુથી પંચસરમારે છે. મતલબ કે પાંચે પ્રાણેન્દ્રિય વિહવળ બની જાય છે. એ બધાં બાણ સાંવરા પિયની ગેરહાજરીમાં આ કુંવરના શરીરમાં ખૂંચી જાય છે. વળી એ કેવા ટેઢાં છે કે તે કેમે કરી નીકળે નહિ. હાલ આ સ્થિતિ આ કુંવરની છે.

चोपाई- *हिमऋतु बीती सीत ऋत आई ।*
भीत भई जस बाघतें गाई ॥
एकदिन तिय निज जियसों कहे ।
यह तुसार तूं क्योंहून रहे ॥
विधिसो पूत मित्र रवि ताको ।
जल सो जनक जगत यश जाको॥
सो अंबुज यह हिम ऋतु जारयो ।
इतनेमाझ न किनहूं उबारयो ॥

હવે હિમઋતુ વીતી અને શીતઋતુ આવી. આમાં એવી બીક લાગી કે જેમ વાઘથી બીએ તેમ આ શીતઋતુ તેને વાગ જેવી લાગવા માંડી. એક દિવસ આ કુંવરી પોતાના હૃદયને કહે છે ઓ ઠંડી તું કેમ બંધથતી નથી. અરે જેનો પુત્ર બ્રહ્મા છે, વળી જેનો મિત્રસૂર્ય છે અને જલદેવ જેનો જનક છે અને જગત જેનો યશ ગાય છે એવું કમળ આ હિમઋતુએ હિમાગ્નિથી બાળી નાંખ્યુ. જો કે એને આટલા આટલા મોટાઓ સાથે નિકટનો સંબંધ હતો પરંતુ એટલામાંથી કોઇ એને ઉગારી ન શક્યું.

तूको आहि हितू को तेरो ।
एक मित्र सो नाहिन नेरो ॥
पुन सहचरी को वचन उचारा ।
बोली मुग्धा सुधाकी धारा ॥
कहत केतू जे पावसवीते ।

तबहों आन मिलाऊं मीते ॥
पावस बीत शरदऋतु बीती ।
हिमऋतु बीती सीत समीती ॥

હવે આ કુંવરી મનમાં પશ્ચાતાપ કરે છે અને મનથી જ પોતાને કહે છે તું કોણ અને વળી તારો હેતુ કોણ ! અરે એક મિત્ર છે તે પણ તારો નથી, તો પછી બાજાનો ઓરતો જ શું કરવો ? પછી હવે સહચરીને વચન સંભળાવે છે. આ તો મુગ્ધા છે એટલે સુધાશ્રવે એવા મિષ્ટ વચનો સહચરી પ્રત્યે બોલીઃ તું કહેતી હતી કે પાવસ ઋતુ વીતે એટલે મિત્રનો મિલાપ કરાવી દઈશ. પરંતુ પાવસ તો વીતી ગઈ. અરે શરદ ઋતુ પણ વીતી. હીમઋતુ, શીતઋતુ સૌ ગઈ પંરતુ હી સુધી કોઈ મિત્રને મળવાનું ઠેકાણું નથી. આ પ્રમાણે બને પછી ધીરજ ક્યાં સુધી રહે. વાસ્તવિક રીતે આ રૂપમંજરી હાલમાં અતિ ગભરાયેલી છે.

अब वसंतऋतु आगम आयो ।
कापें जेहे जीव जिवायो ॥
वितनु वसंत सखा दोउ ऐसे ।
पावक पवन मिलेहोय जैसे ॥

વસંતપંચમીએ કામદેવનો જન્મદિવસ છે તમજ વસંતઋતુનું આગમન છે. હવે આ ઋતુમાં કોનાથી જીવતું રહી શકાય. એક તો વિતનું એટલે તન વગરનો એવો કામદેવ અને બીજો તેનો સખા વસંત એ બેઉ એવા છે કે જેમ અગ્નિ અને પવન સાથે મળ્યા હોય તો તે મહા અનર્થ કરે તેમજ વિતનું અને વસંત વિરહિની નાયિકાને મહાન અનર્થ કરે છે.

दोहा- अकथकथा मनमन व्यथा, तथा उठी तनजाग ।
किहिंविधि राखें क्योंरहे, रुईलपेटी आग ॥

આ પ્રેમની અકથકથા છે તેમાં તો તનમાં તથા મનમાં વ્યથા જ ભરી છે. એ વ્યથાના પરિણામે તનમાં એક પ્રકારની આગ જાગી ઊઠી છે કેવી રીતે કે રૂઉમાં આગ લપેટેલી હોય તો પછી ભલેને ગમે તેવા

ीते ॥
बीती ।
मीती ॥

ં પશ્ચાતાપ કરે છે અને મનથી જ
ળી તારો હેતુ કોણ ! અરે એક મિત્ર
બાજાનો ઓરતો જ શું કરવો ? પછી
છે. આ તો મુગ્ધા છે એટલે સુધાશ્રવે
બોલીઃ તું કહેતી હતી કે પાવસ ઋતુ
વી દઈશ. પરંતુ પાવસ તો વીતી ગઈ.
ઋતુ, શીતઋતુ સૌ ગઈ પંરતુ હી સુધી
ી. આ પ્રમાણે બને પછી ધીરજ ક્યાં
પમંજરી હાલમાં અતિ ગભરાયેલી છે.

आयो ।
ो ॥
ऐसे ।
जैसे ॥

ો જન્મદિવસ છે તમજ વસંતઋતુનું
કોનાથી જીવતું રહી શકાય. એક તો
કામદેવ અને બીજો તેનો સખા વસંત
અને પવન સાથે મળ્યા હોય તો તે
ને વસંત વિરહિની નાયિકાને મહાન

न व्यथा, तथा उठी तनजाग ।
रुईलपेटी आग ॥

તેમાં તો તનમાં તથા મનમાં વ્યથા જ
નમાં એક પ્રકારની આગ જાગી ઊઠી
ટેલી હોય તો પછી ભલેને ગમે તેવા

કીમિયાથી એને રાખી હોય પરંતુ તે તવો અગ્નિ પ્રજવળે જ છૂટકો. આ સ્થિતિ રૂપમંજરીની છે.

चोपाई- तबही लोगन होरी धरी ।
सुनतहि निपट सहचरी डरी ॥
चाचर देन लगे नरनारी ।
बाजत डफ अरु करतल तारी ॥
पटतारन यहरंग उपजायो ।
फागमानो यहपटिया आयो ॥
वनवन फूले फूलसुहाये ।
मानोसघळेलोग हसाये ॥
कुंवरिहि साथन बोलन जाई ।
होरी खेलन खेलें माई ॥
खेलनचली नव नवल किशोरी ।
होरीकहे धन्य होंहोरी ॥

એ વખતે લોકોએ હોરી ધરી. આ સાંભળતાં જ સહચરી ખૂબ ડરી ગઈ. પછી સર્વ મળી ચાચર દેવા લાગી. ચાચર એક જાતનું પૂજન છે; વળી એક પ્રકારનું હોરીનું ગીત પણ છે. આંગણે એક જાતનું ચાચર એટલે કે જ્યાં જ્યાં હોરી થવાની હોય ત્યાં ત્યાં આવવા માટે એક જાતનું નોતરું આપે છે. વળી એક પ્રકારનું હોરીનું પ્રતીક તે ગણાય છે. તે વખતે નર તેમજ નારીઓ ડફ તેમજ કરતલથી તાલ બજાવવા લાગ્યાં. તારના પણ વાદ્ય રંગ ભરેલા રંગીત વસ્ત્રો. એમાં આ ખેલૈયા વૃંદોએ એવો રંગ જમાવ્યો કે જાણે મૂર્તિમાન ફાગ આ શેરીમાં ખેલ કરવા આવ્યો. વને વનમાં પ્રફુલ્લિત થએલ ફૂલ શોભી રહ્યા છે જાણે કે બધા લોક હસી રહ્યા છે. તે વખતે કુંવરીને પણ એની સહચરીઓ બોલાવવા આવી અને કહ્યું કે ચાલ આપણે હોરી ખેલીએ. તેમના સાથમાં આ નવલકિશોરી પ્રથમ જ ખેલમાં ચાલી. એને જોઈ હોરી મૂર્તિમંત થઈ બોલવા લાગી કે હું ધન્ય છું કે મારા ખેલમાં આ રૂપમંજરી આવી.

रंगरंगरली चली संग अली ।
छबिसों छिरकत पुर कीगली ॥

અનેક પ્રકારની રસિક લીલામાં રંગાએલી કુંવરી સખીના સંગમાં ચાલી અને પોતાના સૌન્દર્યની આભાથી પુરની બધી ગલીઓ એણે શોભાવી દીધી.

कंठनहीरा आननबीरा ।
पायन बाजत मंजुमंजीरा ॥
छबिसों छूटें कनकपिचकारी ।
मानो मैन फूलझरी संवारी ॥
बाजहि स्वरमंडल डफ बीना ।
ताल पखावज आवज झीना ॥

આ સર્વ સહચરીયોના કંઠમાં હીરાનાં આભૂષણો છે. દરેકના મુખમાં પાનનાં બીડાં છે અને પગમાં ઝાંઝરીયો ઘૂઘરીઓવાળી પહેરી છે તેમાંથી કોમળ મંજીર જેવા અવાજ આવે છે અને તેમની સૌંદર્યતા એવી છે કે જાણે સુવર્ણની પીચકારીઓ છૂટતી હોય એવો દેખાવ લાગે છે કે જાણે કામદેવ ફૂલની વર્ષા કરતો હોય તે વખતે સ્વરમંડલ, ડફ, બીના, ઝાંઝ પખાવજ આવજ વગેરેવાદ્યો મધુરસ્વરથી વાગવા લાગે છે.

दोहा-रंगरंग छिरकें वसनवर, वदन वदत तबबात ।
जानो रतिव्याहन रहसि, आई वितनु बरात ॥

દરેક અંગ અંગ તેમજ દરેક વસ્ત્રો તેમજ દરેકના મુખચંદ્ર રંગમાં રંગાઈ ગએલ છે, એ જોઈને લોક બધા એમ કહેવા લાગ્યા કે જાણે તનુ વગરનો કામદેવ છૂપી રીતે રતિને પરણવા જાન લઈને આવતો હોય એવી શોભા આપે છે. આજ પણ જાનમાં ગુલાલ છાંટવાની રીત હજુ પણ મૌજુદ છે.

चौपाई- भरें परस्पर नर अरु नारी ।
ठाढी निरखे राजकुमारी ॥
कोछिरके कापें छिरकावे ।

ली ।
गली ॥

ીલામાં રંગાએલી કુંવરી સખીના
ર્યની આભાથી પુરની બધી ગલીઓ

॥
ारी ।
री ॥
बीना ।
ीना ॥

કમાં હીરાનાં આભૂષણો છે. દરેકના
ામાં ઝાંઝરીયો ઘૂઘરીઓવાળી પહેરી
વાજ આવે છે અને તેમની સૌંદર્યતા
ીઓ છૂટતી હોય એવો દેખાવ લાગે
રતો હોય તે વખતે સ્વરમંડલ, ડફ,
ગેરેવાદ્યો મધુરસ્વરથી વાગવા લાગે

वर, वदन वदत तबबात ।
आई वितनु बरात ॥

દરેક વસ્ત્રો તેમજ દરેકના મુખચંદ્ર
ને લોક બધા એમ કહેવા લાગ્યા કે
 રીતે રતિને પરણવા જાન લઈને
ે છે. આજ પણ જાનમાં ગુલાલ
છે.

अरु नारी ।
॥
।

पुरुष नकोऊ आंखतर आवे ॥

નર અને નારીઓ પરસ્પર એક બીજાને રંગથી ભરી દે છે, આ રાજુકમારી ઊભી ઊભી જુએ છે, કોઈ રંગ છીરકે છે વસી કોઈની પાસેથી પોતે છીરકાય છે. આ મંડળમાં કોઈ પુરુષ આંખે આવતો નથી. સર્વ કિશોરીઓનાં વૃંદ છે.

दिनमणि जगमगाय ढिंगजाके ।
दीपक कहा आंखतरताके ॥
नगरके लोग सवे बडे भागे ।
मिल व्रजलीला खेलन लागे ॥
तिनमें गिरिधर पिय अनुहारी ।
चकितभई तहां राजकुमारी ॥
माथे मोरके चँदवा सुने ।
कुंवरिके मनमें घुन जिम घुने ॥
मुरली पीत वसन जब गाये ।
चपरके चपलनयन भरआये ॥
सखीतन कुंवरी ताहिक्षण चहे ।
मनमनबूजे अरु इम कहे ॥

દિનમણી સૂર્ય એનો ઝગમગાટ આ સુંદરીઓ પાસે ફીકો લાગે છે તો પછી દીપકો તો આંખ તરે આવે જ શાના. આ નગરના લોક બધા મહાભાગ્યશાળી છે કે આ બધા મળી જે આવી વૃજલીલા ખેલે છે. એમાં એક સખી ગિરિધર પ્રિયની અનુહારી સ્વાંગલઈને આવેલ છે તેને જોઈને આ રાજકુંવરી ચકિત થઈ ગઈ. એના માથે મયુરની ચંદ્રિકા ધરી છે. આ જોઈ કુંવરીના મનમાં સ્વપ્રમાં જોઈએ વાર્તાની ધૂન જાગી ઊઠી અને મનમાં એક પ્રકારે ધૂન ભરાણી. એટલે એ વિચારણામાં એ નશો કર્યો હોય એવી બની ગઈ. ત્યાર બાદ આ વૃંદ મોરલી અને પીતાંબરધરના ગાન કરવા લાગી. તે વખતે આના નેન ચકળવકળ થવા લાગ્યા અને તેના ચપલ નેત્રમાં અશ્રુજલભરાઈ આવ્યા. એને એવી ભારી ગભરામણ થઈ ગઈ કેપોતાની સખી

ઇંદુમતીની એને જરૂર જણાઇ. મનમાં ને મનમાં એ વિચાર કરે છે અને એમ કહેવા લાગે છે.

दोहा-एकतो कुंवर गिरिवर धरन, मेरे गीतम जोन ।
जाको गावत ये युवति, सो गिरिधर धौं कोन ॥

એક તો દોવર્ધનને ધારણ કરવાવાળો ગિરિધર પ્રિય કે જે મારો પ્રીતમ છે કે જેની પાસે હું જઇ આવું છું. અને વળી આ યુવતીઓ આ ગિરિધર પિયને ગાય છે તો આ ગિરિધર વળી કોણ છે.

चोपाई- एककोऊ नारि निकट जगमगी ।
ताहि कुंवरहस पूछनलगी ॥
सुंदर गीत सुहावने माई ।
कहांके हें वे कुंवरकन्हाई ॥
सो सब कहन लगी व्यवहारा ।
जाकों बलयह सब संसारा ॥

એક કોઇ નારી તે વકેત તે ની નિકટ આવી ગઇ. એને જોઇને હસીને કુંવર પૂછવા લાગી : હે સખી આ સુંદર સોહાવના ગીત જે તમે કુંવર કાન્હના ગાઓ છો તે કુંવર કાન્હ ક્યાંના છે. અને પછી સખી તેનો બધો વ્યવહાર કરે છે કે હે સખી જેના બળ પર આ સમસ્ત સંસાર ટકી રહ્યો છે.

धर अंबर शशि सूरज तारे ।
सरि सरिता सागर गिरिमारे ॥
हमतुम अरु सब लोगसुगाई ।
रचना जिनहीं देव बनाई ॥

પૃથ્વી, આકાશ, ચંદ્રમા સૂર્ય, તારાઓ, નદીઓ સાગરસરોવરો તું અને તું તેમજ સર્વ લોક અને લુગાઇ, જેની રચના જે દેવે બનાવી છે તે ગિરિધર દેવ છે.

बहुर कुंवरि हस तासों कहे ।
तोवह देव कहांवे रहे ॥

નમાં ને મનમાં એ વિચાર કરે છે

त्र धरन, मेरे गीतम जोन ।
सो गिरिधर धौं कोन ॥

ા કરવાવાળો ગિરિધર પ્રિય કે જે
હું જઇ આવું છું. અને વળી આ
ા છે તો આ ગિરિધર વળી કોણ છે.

निकट जगमगी ।
॥
।
ई ॥
वहारा ।
रा ॥

ી ની નિકટ આવી ગઈ. એને જોઇને
મી આ સુંદર સોહાવના ગીત જે તમે
કાન્હ ક્યાંના છે. અને પછી સખી
સખી જેના બળ પર આ સમસ્ત

ारे ।
ारे ॥
ाई ।
॥

ર્ય, તારાઓ, નદીઓ સાગરસરોવરો
ુગાઈ, જેની રચના જે દેવે બનાવી

कहे ।

बहुर कुंवरि हस तासों कहे ।
तोवह देव कहांवे रहे ॥
तब तिनमें एकओर सयानी ।
बोली परममनोहर वानी ॥
पंडित कहें कि सबठां सोई ।
वह देखे लखेन कोई ॥
ज्यों बलदृष्टि कूंभकूं देखे ।
कुंभतो नाहिन द्रष्टिकों पेखे ॥

પંછી કુંવરી એને હસીને કહે છે કે એ દેવ ક્યાં રહે છે. ત્યારે એ વૃંદમાં એક વધુ ચતુર હતી તે મનોહર વાણીથી બોલી. પંડિતો કહે છે કે એ સર્વવ્યાપક છે, સર્વ ઠેકાણે એ વસેલો છે. એ આપણ સર્વને દેખે છે, પંરતુ આપણે એને જોઇ શકતા નથી. દાખલા તરીકે આપણે આપણી દ્રષ્ટિથી કુંભને જોઇ શકીએ છીએ પરંતુ કુંભમાં એ દ્રષ્ટિ નથી કે તે આપણને જોઇ શકે. તેવી રીતે આપણે એને જોઇ શકતા નથી.

कुंभके द्रष्टि होय जब माई ।
तब भली द्रष्टि देखे दिखराई ॥

હા કદાપિ કુંભને દૃષ્ટિ હોય તો હે સખી એ આપણ સર્વને સુંદર દૃષ્ટિથી જોઇ શકે અગરતો દેખવા જેવા સર્વ પદાર્થોને જોઇ શકે. ભગવાનેં જોવા માટે કોઇ ઓર આંખ હોય છે. એ તે ભગવાન આપે તો તે આંખ મળે છે મતલબ કે અર્જુન જેવાની સાથમાં શ્રીકૃષ્ણ બિરાજતા હતા છતાં શ્રીકૃષ્ણના ખરા સ્વરૂપને જોવાને અર્જુન પાસે આંખ નહીં હતી. એ તો જ્યારે ભગવાને કૃપા કરી દિવ્ય ચક્ષુ આપ્યા ત્યારે અર્જુન બ્રહ્મના સ્વરૂપને જોઇ શક્યો.

तापर कवि एक ठांव बतावें ।
तहांकी बल यह गाथा गावें ॥
कोकुलगांम कहे एक कोई ।
तामें वसत सदासखि सोई ॥
नंदपिता यशुमति हैमाता ।

गिरिधरलाल नगर विख्याता ॥

હવે સખી કુવંરીને કહે છે કે કવિઓ તેને રહેવાની એક જગ્યા બતાવે છે ત્યાંની આ કીર્તિગાથા સર્વ કોઇ ગાય છે. એક ગોકુળ કરીને ગામ છે ત્યાં આ ગિરધર સદા વસે છે. એના પિતાનું નામ નંદરાય છે અને માતાનું નામ યશોદા રાણી છે. આજે ગિરિધરલાલ જગત વિખ્યાત છે તે એમનો લાલન છે.

दोहा- *जो सखी मुख अरु स्वपनसुख, सोइ सुन जगजाग ।*
किहिंविध राखेंक्योरहे, रुईलपेटी आग ॥

જે હકીકત આ સખીના મુખથી સાંભળી તે જ વસ્તુનું એણે સ્વપ્રમાં સુખ મેળવ્યું હતું. એ જ વાત પુનઃ જાણવામાં આવતાં એનામાં ઉદ્વિપનભાવ ઝગઝગાટ જાગી ઊઠ્યો. હવે જેમ રૂઈમાં આગ લપેટેલી હોય તે ક્યાં સુધી છાની રહે એ તો પ્રકટ થાય જ. તેમજ આ કુંવરીની વિરહાગ્નિ પ્રકટ થઇ ગઇ.

चोपाई- *फिरगये नयन मुरझाई आई ।*
सहचरी दोरकें कंठलगाई ॥
धिरआंई तिय लेहि बलाई ।
कहाभयो या कुंवरिहि माई ॥
चतुर सहचरी बात वौरावे ।
टेव याहि मुरझांई आवे ॥
कहाजानूं इहां छाया पाई ।
दूधभात घर खायहिं आई ॥
साथिन हाथन पायनमीजे ।
पुनपुन इंदुमती परखीजे ॥
युवती कहे तिहिंदेखे जीजे ।
नागर नगधरनीकी कीजे ॥
सब कोऊ कहे दीठ यहलागी ।
निपटअनूप रूप रसपागी ॥
गहिरतें डरप सखी घरलाई ।

ता ॥

ે કે કવિઓ તેને રહેવાની એક
થા સર્વ કોઈ ગાય છે. એક ગોકુળ
સદા વસે છે. એના પિતાનું નામ
ોદા રાણી છે. આજે ગિરિધરલાલ
ન છે.

स्वपनसुख, सोइ सुन जगजाग ।
लिपेटी आग ॥

ખથી સાંભળી તે જ વસ્તુનું એણે
વાત પુનઃ જાણવામાં આવતાં
ગી ઊઠ્યો. હવે જેમ રૂઈમાં આગ
ડે એ તો પ્રકટ થાય જ. તેમજ આ
.

झाई आई ।
॥
।
॥
।
।
॥
।
।
।
गी ।
॥
।

गरहूं बडीवेर सुध आई ॥

આ વખતે તેનાં નયન ફરી ગયાં અને એને મૂર્છા આવી ગઈ. તુરત સહચરીએ દોડીને એને કંઠે લગાડી દીધી. એ સમયે તમામ ત્રિયોનું વૃંદ એને ઘેરી વળ્યું અને સૌ એની બલાઈ લેવા લાગી : અરે આ કુંવરીને હે સખી આ શું થઈ ગયું ! ચતુર સહચરી પ્રેમની વાત છુપાવે છે અને એને કોઈ બીજી જ રીતે કહે છે : અરે એને આવી ટેવ છે કે એને વારંવાર મૂર્છા આવી જાય છે. કોણ જાણે અહીં ક્યાંક કોઈની છાયા પડી ગઈ લાગે છે ઘરેથી દૂધ ભાત ખાઈને જ સીધી અહીં આવે છે. બધી સાથીનીઓ કુંવરીના હાથ પગ ઘસવા લાગી અને વારંવાર ઈંદુમતી પરતેની બેદરકારી માની ખીજાવાલાગી અને પછી બધી યુવતીઓ કહેવા લાગી કે અમે તો તેને દેખીને જીવવું માનીએ છીએ. હે નાગર, હે નગધર, આ કુંવરીને આરામ કરી દે. સર્વ કોઈ કહેવા લાગ્યું કે આને નજર લાગી છે. નજરનો પણ કોઈ વાંક નથી. આનામાં અનુપમ રસભર્યુંરૂપ છે. હવે આ ઘેરાથી બીઈને સખી એને ઘરે લઈ ગઈ. ત્યાં પણ બહુ સમયે એ સુદ્ધિમાં આવી.

दोहा-भूतछिये मदिरा पिये सबकाहू सुध होय ।
प्रेमसुधारस जो पिये, तिहिं न रहे सुधकोय ॥

અરે કોઈને ભૂત વળગ્યું હોય તેમજ મદિરા પીધી હોય તો અમુક સમયે તે ઠેકાણે આવે છે. પરંતુ જેણે પ્રેમાસવનું પાન કર્યું છે તેને તો કોઈ સુધ આવતી જ નથી.

चोपाई- बात सुनत जननी उठधाई ।
वाछी पर जस आछी गई ॥
इंदुमती पर अतिहि रस्याई ।
काल आलितें कहां खिलाई ॥
चतुर सहचरी बात बौरावे ।
बातकी बात मात नहिं पावे ॥
मोहि वरजत वेहेरत उतगई ।

नाजानों कछु तहां तें भई ॥
छाति लगाय जननि अस कहे ।
कोंन भूत जो तोतन चहे ॥
गोकुल राजको पूत हमारे ।
भूतनके भूतन धर मारे ॥

આ રૂપમંજરીની પરિસ્થિતિની વાત સાંભળતાં જ જનની ઊઠીને એકદમ આવી. જેમ કોઇ સારી તંદુરસ્ત ગાય હોય અને તે તુરતની વીયાયેલ હોય અને પછી વગડામાંથી આવતી હોય અને પોતાની વાછડી પાસે જતી હોય અને જેવો વેગ કરે તેવા વેગથી આ જનની કુંવરી પાસે આવી અને ઈંદુમતી પર અતિ રીસ કરી : અરે તું એને કાલ ક્યાં ખેલાવવા લઇ ગઇ હતી સહચરી ચતુર છે. પ્રેમની વાત એની માતા પાસે છુપાવે છે અને ક્યાંઇક ને બદલે કાંઇક વાત ગોઠવી દે છે.હું એને ખીજતી હતી છતાં મારું ન માની એ, એ બાજુ ગઇ. કોણ જાણે ત્યાંથી એને કાંઇક થઇ ગયું. પછી એને છાતીએ લગાવીને જનની એમ કહેવા લાગી કે એવું કોણ ભૂત છે કે જે તારું તન ચાહે છે પરંતુ અમારે અહીં એક ગોકુળરાજનો પુત્રછે. ભૂતના પણ ભૂત એણે ધરા પર પછાડી મારી નાંખ્યા છે.

एक पहिले यो अबुध व्हेरही ।
पुन निज मात बात असकही ॥
जस कोउ मिरामत्त इक आही ।
तामे भूतलगे पुन ताही ॥
बहुर नार निवारसी लई ।
जननी निरख सशंकित भई ॥
भूतावेश अवश्य हे माई ।
दौरो कछु एक करो उपाई ॥

પહેલાં તો સહચરી અબુધ જેવી થઇ ગઇ. પછી એની માતાને એવી વાત કરી. જેમ કોઇ સરસ મરામત કરેલું નજર લાગે એવું મકાન હોય તેમાં એકદમ ભૂત પ્રવેશ કરી જાય છે તેમજ આ કુંવરીનું

॥

कहे ।

॥

।

તેની વાત સાંભળતાં જ જનની
સારી તંદુરસ્ત ગાય હોય અને તે
વગડામાંથી આવતી હોય અને
ને જેવો વેગ કરે તેવા વેગથી આ
મતી પર અતિ રીસ કરી : અરે
ઇ હતી સહચરી ચતુર છે. પ્રેમની
ને ક્યાંઇક ને બદલે કાંઇક વાત
છતાં મારું ન માની એ, એ બાજુ
થઇ ગયું. પછી એને છાતીએ
કે એવું કોણ ભૂત છે કે જે તારું
ોક ગોકુળરાજનો પુત્રછે. ભૂતના
ારી નાંખ્યા છે.

ही ।

ही ॥

ाही ।

॥

॥

વી થઇ ગઇ. પછી એની માતાને
નરામત કરેલું નજર લાગે એવું
કરી જાય છે તેમજ આ કુંવરીનું

શરીર રૂપ મંદિર એટલું બધું સુંદરછે કે ભૂતને તેમાં પ્રવેશવાનું મન થાય એ સહજ છે. પછી તો કુંવરીએ પોતાની ડોક નીચે નાંખી દીધી. એની માતા આ સ્થિતિ જોઇ સશક્તિ થઇ અને એ બોલી કે જરૂર ભૂતાવેશ છે માટે દોડો અને કોઇ સત્વર ઉપાય કરો.

सखीकहे काहु बोल किन आनो ।
एकमंत्र अस हो हुं जानो ॥
कहत ते दुख अखुला नीरानी ।
तबलग तूहीं झार सयानी ॥

સખીએ રૂપમંજરીની માતાને કહ્યું કે કોઇને બોલાવવાની જરૂર નથી. એક મંત્ર હું પણ જાણું છું એટલે દુઃખમાં અકળાએલી રાજમાતા એટલે કે રાણીએ કહ્યું કે જ્યાં સુધી કોઇ ન આવે ત્યાં સુધી તુ ંજ ઝાર એટલે તું જ તારો મંત્ર અજમાવ.

दोहा- *कानलगी सहचरी कहे, जाग छबीली बाल ।*
वे आये उठदेख बल, मोहन गिरिधरलाल ॥

પછી આ સહચરીએ કુંવરીના કાનમાં કહ્યું કે હે છબીલી બાલા તું જાગ. જો તું દેખ. આ મોહન ગિરિધરલાલ તારી સામે આવી ઊભા છે.

चोपाई- *उठबैठी भई राजकुमारी ।*
ठिंगबैठी देखी मरे तारी ॥
मातन चिते निपट लजगई ।
जानी नहोय बात जिन दई ॥

આ પ્રમાણે હકીકત સાંભળતા જ રાજકુમારી ઊઠીને બેઠી થઇ ગઇ અને નજીકમાં પોતાની માતાને બેઠેલી જોઇ. માતાને પાસે જ જોઇને એ ઘણી શરમાઇ ગઇ અને મનમાં વિચારવા લાગી કે વખતે માતાને કોઇએ વાત ન કરી દીધી હોય.

निरखसुता को सहज सुभायो ।
जननी जठर जीव तब आयो ॥

सहचरी निपट सयानी जानी ।
रानी तिर्हिं छिन अति सनमानी ॥
उरते हाटक हार परहाई ।
हित अनहित सब बात जनाई ॥

સુતાનો સહજ સુંદર ચહેરો જોઇ જનનીના હૃદયમાં જીવ આવ્યો અને માતાને એમ લાગ્યું કે સહચરી ઘણી જ શયાની છે. એટલે રાણીએ તેજ ક્ષણે એનું સન્માન કર્યું અને પોતાના ગળામાંથી લટકતો હૃદય પર પડતો સુવર્ણનો હાર ઉતારી રૂપમતીની સખી ઇંદુમતીને પહેરાવી દીધો અને કરવા જેવી તેમજ ન કરવા જેવી સર્વ ગુપ્ત-વાતો તેને હેતુ જાણીને સંભળાવી.

सखी कहे मोहि दोष कछुनाहीं ।
निपट अनूपरूप यहमाहीं ॥
छिनछिन माहिं दृष्टि व्हेजाई ।
छिननीकी छिनहीं मुरझाई ॥
सोंधो याके अंग नलाऊं ।
फूल फुलेल न मूंड चढाऊं ॥
दरपन देखन देउं न सोई ।
डरी आपनी दृष्टि ते होई ॥

સખી કહે હે માતા-મારો આપમાં જરા પણ દોષ નથી. ખરી રીતે તો આ કુંવરીમાં અનુપમ ઘણું રૂપ છે એ જ એનું કારણ છે. અરે ક્ષણ ક્ષણમાં એને દૃષ્ટિ લાગી જાય છે. એક ક્ષણમાં એ સારી અને એક ક્ષણમાં પાછી મૂર્છા. આ સ્થિતિ એની છે. અરે એના અંગમાં હું અત્તર વગેરે લગાવતી નથી તેમજ એના માથામાં ફુલેલ પણ નાખતી નથી. અરે વધુ શું કહું. એને તો હું દર્પણ પણ જોવા માટે આપતી નથી. મને એવી બીકલાગે છે કે દર્પણમાં પોતાનું મુખ જુએ તો પોતાની નજર પોતાના રૂપ પર લાગી જાય. આ પ્રમાણે તો હું બીતી બીતી રહું છું.

જાની ।
સનમાની ॥
ं ।
જનાઈ ॥

યહેરો જોઈ જનનીના હૃદયમાં જીવ
યું કે સહચરી ઘણી જ શયાની છે.
સન્માન કર્યું અને પોતાના ગળામાંથી
ર્ણનો હાર ઉતારી રૂપમતીની સખી
કરવા જેવી તેમજ ન કરવા જેવી સર્વ
ળાવી.

कछुनाहीं ।
ं ॥
ाई ।
ई ॥
ं ।
ढाऊं ॥
ई ।
ई ॥

આપમાં જરા પણ દોષ નથી. ખરી
ઘણું રૂપ છે એ જ એનું કારણ છે.
ગી જાય છે. એક ક્ષણમાં એ સારી
આ સ્થિતિ એની છે. અરે એના
ી નથી તેમજ એના માથામાં ફુલેલ
હું. એને તો હું દર્પણ પણ જોવા માટે
ગે છે કે દર્પણમાં પોતાનું મુખ જુએ
પર લાગી જાય. આ પ્રમાણે તો હું

माकहे मेरीको रूप सुभायक ।
सुंदर गिरिधरलाल के लायक ॥
येपरअपनो कर्म रीमाई ।
भुक्तेविन कोऊ तीर नजाई ॥
विहस कुंवरिःजननी दुरजाई ।
जनु इनहीमें कुंवर कन्ही ॥

માને પણ એક જાતનો પોરસ આવે છે એટલે તે કહે છે કે મારીનું એટલે મારી બેટીનું રૂપ જ એવું સોહામણું છે. ખરેખર મારી કુંવરી તો સુંદર ગિરિધરલાલને લાયક છે. પછી તો તે ન બને તો તેમાં પોતાના કર્મનો વાંક છે અને એ કર્મ ભોગવ્યા વગર કોઈ છૂટકો નથી. કર્મ ભોગવ્યા વગર કાંઠે પહોંચાતું નથી. પછી કુંવરી એકદમ હસી ઊઠી અને જનની એકદમ દૂર ગઈ તે વખતે એવું દેખાયું કે જાણે એની ભીતર જ કુંવર કાન્હ છે.

दोहा- होंजानो पियके मिलें, विरह अधिक सुख होय ।
मिलते मिलिये एकसों, विछुरे सबठां सोय ॥

હું તો એમ જાણતી હતી કે પ્રિયના મળવા કરતાં તેના વિરહમાં વિશેષ સુખ છે, કારણકે સાક્ષાત મળીએ ત્યારે તો એકને જ મળાય છે અને બિછુરવામાં તો સર્વ ઠેકાણે એ પ્રીતમ જણાય છે.

चोपाई- तापीछे वसंत ऋतु महा ।
आई सोदुख कहिये कहा ।
जों मेन नृपाई पाई ।
पिकबोलत मानो फिरत दोहाई ॥
किंशुक कलिनदेख भयपाई ।
नहारकीसी नहरें माई ॥
रातीराती रुधिर भरीसी ।
विरहीजन उर व्हे निकरीसी ॥

ત્યાર બાદ વસંત ઋતુ આવી. તે વખતનું આ કુંવરીનું દુઃખ

શું કહીએ. અરે આ ઋતુમાં કામદેવને નૃપાઇ એટલે કે રાજ્ય મળ્યું છે અને કોયલ મધુર સ્વરથી બોલે છે તે તો જાણે કામદેવની દુહાઇ ફેરવે છે. ખાખરાની કળીયો જોઇને ભય લાગે છે કારણ કે એની આકૃતિ નહારના નોર જેવી હોય છે. વળી તે રાતી રાતી લોહીભર્યા રંગ જેવી છે. એ જોતાં એમ લાગે છે કે વિરહીજનોના એ હૃદય સોંસરવી નીકળી છે માટે જ તેનો લાલ રંગ છે. નંદદાસજી કેવી રસિક ઉપમાઓ ઘટાવે છે એ આ ઉપરથી સમજાય છે. રૂપમંજરી કેવું ઉત્તમ પાત્ર છે કે જેની ખાતર નંદદાસજી આટલો બધો શ્રમ લે છે. ફક્ત નંદદાસજીના સ્નેહસિવાય આમાં કોઇ બીજો હેતુ નથી.

सब बन फूल फूल असभये ।
आनअनंगरावजनुछ्ये ॥
बडरे कुंज महलसे बने ।
ऊंचे द्रुम वितान जनुतने ॥
बनबाहर जु कुंच छुरछुटी ।
ते जनु उठी नटिनिकी कुटी ॥
इकले घूमत रहत अस संघे ।
मानो मन्मथ हाती बंधे ॥

સર્વ વનોનાં ફૂલ એવાં ફૂલી રહ્યાં છે કે જાણે અનંગરાવ કામદેવ ત્યાં આવીને વસ્યા હોય નામ મુકામ કર્યો હોય એમ લાગે છે. મોટા મોટા કુંજો એ વનમાં મહેલ જેવા દેખાય છે, અને ઊંચાં વૃક્ષો જાણે કે તંબુ તણાએલા હોય એમ લાગે છે. વનની બહાર નાની નાની, છોટી છોટી કુંજો છે તે જાણે કે નટીઓની સુંદર કુટીર હોય. મતલબ કે રાવઠીયો હોય એમ દેખાય છે. હવે એમાં કેટલાએક રસિકો એકલા ઘૂમે છે એ તો જાણે કે કામદેવે હાથી બાંધ્યા હોય એવું લાગે છે. મતલબમાં એ ઘૂમે છે, છતાં વનની બહાર જતા નથી. માટે વનમાં તે બંધાએલા ગણાય.

एकदिन राव अखंटकचढयो ।

દેવને નૃપાઈ એટલે કે રાજ્ય મળ્યું
લે છે તે તો જાણે કામદેવની દુહાઈ
ઈને ભય લાગે છે કારણ કે એની
છે. વળી તે રાતી રાતી લોહીભર્યા
ાગે છે કે વિરહીજનોના એ હૃદય
નો લાલ રંગ છે. નંદદાસજી કેવી
ા ઉપરથી સમજાય છે. રૂપમંજરી
નંદદાસજી આટલો બધો શ્રમ લે
ય આમાં કોઈ બીજો હેતુ નથી.

भये ।
।
॥
।
टी ॥
ंघे ।

ૂલી રહ્યાં છે કે જાણે અનંગરાવ
મ મુકામ કર્યો હોય એમ લાગે છે.
જેવા દેખાય છે, અને ઊંચાં વૃક્ષો
ાગે છે. વનની બહાર નાની નાની,
ીઓની સુંદર કુટીર હોય. મતલબ
ે. હવે એમાં કેટલાએક રસિકો
દેવે હાથી બાંધ્યા હોય એવું લાગે
ની બહાર જતા નથી. માટે વનમાં

यो ।

विरहीमृग मारण रिसबढयो ॥
पुहुपको चाप पनच अलिकिये ।
पांचबाणपांचोकर लिये ।
शोषण दहन उच्चाटण क्षोभन ।
तामें महाबुरो संमोहन ॥
त्रिगुणपवन तुरंग चढधायो ।
दलमल देस कुंवरढिंग आयो ॥

એક દિવસ કામદેવરૂપી રાજા પોતાના સૈન્ય સાથે યુધ્ધે ચડ્યો અને વિરહીજનને મારવા રીસે ભરાયો. પુષ્પનું તો ધનુષ્ય; અને ભ્રમર પંક્તિની એની પ્રત્યંચા; તેમજ એના પાંચ હાથમાં પાંચ બાણ શોષણ, દહન, ઉચ્ચાટન ક્ષોભન; અને વળી એક મહા બૂરું સંમોહન અને પછી ત્રિગુણ પવન એટલે શીતળ, મંદ અને સુગંધ તે રૂપી તુરંગ નામ, અશ્વ પર ચઢીને એણે ધસારો કર્યો અને અનેક દેશને હલબલાવતો તે રૂપમંજરી કુંવરીની પાસે આવ્યો.

रूपमंजरी देख हसपरी ।
वदन सुवास निकस अनुसरी ॥
स्वास वास सब भोरहिं पाई ।
टूट पनच तहां सब चलआई ॥
इतने माझ उबर गई माई ।
नातर मार रतिपति जाई ॥

રૂપમંજરી આવા ઠાઠમાઠ સાથે આવતા કામદેવને જોઇ એકદમ હસી પડી. એટલે એના વદનમાંથી સુવાસ નીકળી. તે સર્વ ઠેકાણે અનુસરી નામ પ્રસરી ગઈ. એટલે શ્વાસની સુગંધને લીધે બધા ભમરાઓ રૂપમંજરીની પાસે ચાલ્યા આવ્યા. મતલબમાં ભ્રમરને સુગંધ મળી કે તુરત પનચ તુટી ગઈ. કામદેવન બાણ તૂટી ગયું. કામદેવ પણ શરમિંદો બની ગયો. એનું બિલકુલ જોર ચાલ્યું નહિ. પછી આ કુંવરી સખીને કહે છે કે હું હસી એટલામાં ઊગરી ગઇ નહિંતર જરૂર રતિ પતિ મને મારી જાત કેવી, અદ્ભુતતા આ

કુંવરીની નંદદાસજી કહે છે.

दोहा- कुसुमधूर धुंधरि दिशा, इंदुउदय रसपोन ।
कुहुकुहु जो कोयल करे, तो विरहनि जीवे कोन ॥

આ વસંતઋતુમાં અતિ પવનના લીધે પુષ્પની ધુંવાર ચડે, એટલે દિશાઓ બધી ધૂંધળી થઈ જાય અને એમાં વળી ચંદ્રનો ઉદય કે જે રસને સિંચવાવાળો છે તેમજ તે સમયે કુહુ કુહુ એમ કોયલ બોલે તો એવી કોણ વિરહિણી છે કે તે જીવી શકે.

चोपाई- ताते वहुरजु ग्रीसम आई ।
अति भीषण कछुवरनि नजाई ॥
वडरे तपत पहाडसे दिना ।
क्यों भरहें पियप्यारे विना ॥
दुपहरी तहां डाइनसी आवे ।
ताहिं निरख अति तिय दुख पावे ॥
वालके बालक जियकूचहे ।
कबलग बाल दुकाये रहे ॥

વે ગ્રીષ્મઋતુ આવી. આ ઋતુ અતિ ભીષણ છે એની ભીષણતા વરણી જાય એવી નથી. આ ઋતુમાં મહાન તપન તથા પહાડ જેવા મોટા દિવસો પિય પ્યારાના મિલન વગર શી રીતે વ્યતિત થાય. બપોરે તો ડાકણ જેવી લાગે, એને જોઈને ત્રિયા ઘણું દુઃખ પામે. બાલના બાલક જેવા હૃદય પરના કુચ છે, પરંતુ તે ક્યાં સુધી છુપાએલા રહે. બાલિકા મોટી થાય તેમ તેમ તે વધુ વિરહ સંતપ્ત થાય છે.

अतिनिदाहमें अससुध नाहीं ।
दादुर रहे फणी फणछाहीं ॥
ताते शतगुणि विरहकी आग।
रूपमंजरी तनमन लाग ॥
चंदन चरचे अतिपर जरे ।
इंदुकिरण घृतबुंदु सीपरे ॥
घनसारहि देख मुरछित ऐसे ।

दिशा, इंदुउदय रसपोन ।
, तो विरहनि जीवे कोन ॥

પવનના લીધે પુષ્પની ધુંવાર ચડે, જાય અને એમાં વળી ચંદ્રનો ઉદય નજ તે સમયે કુહુ કુહુ એમ કોયલ છે કે તે જીવી શકે.

सम आई ।
नजाई ॥
ा ।
ा ॥
वे ।
दुख पावे ॥
हे ।
॥

મા ઋતુ અતિ ભીષણ છે એની ી. આ ઋતુમાં મહાન તપન તથા ારાના મિલન વગર શી રીતે વ્યતિત એને જોઈને ત્રિયા ઘણું દુઃખ પામે. ના કુચ છે, પરંતુ તે ક્યાં સુધી ાય તેમ તેમ તે વધુ વિરહ સંતપ્ત

।
॥
ाग।
।
,
॥
से ।

मृगीवंत जलदरसे जैसे ॥
हारके मोती उरजन माहीं ।
तचितचि तरक रवा व्हैजाहीं ॥
देखदेख इंदुमती अरबरे ।
थोरे जल जिम मछ्लीफिरे ॥

અત્યંત ગરમીના પ્રભાવે જેને સુધબુધરહેતી નથી. એવું દેડકું ગરમીથી બચવા માટે ફણધર નાગની ફેણની છાયામાં બેસે છે. એ અગ્નિ કરતાં વિરહની અગ્નિ શતગુણી છે અને તે વિરહાગ્નિ રૂપમંજરીના તનમનમાંલાગી છે. એને સખી ચંદન ચરચે છે. પરંતુ તે તો ઊલટું વધારે પ્રજ્વળે છે. અને ઈંદુ કિરણ ધૃત બિંદુ જેવા પડે છે. વળી ધનસાર એટલે કપૂર; તેનામાં અવશ્ય શીતળતા છે પરંતુ તેને જોઈને મૂર્છા આવી જાય છે. ઘનસારનો એક અર્થ કસ્તૂરી પણ છે અને તેનો વર્ણ પોતાના ઘનશ્યામ પ્રિયની અનુહારનો છે. એટલે તે જોઈને પણ શુધબુધ ભુલી જવાય છે. મૃગીવંત એટલે જેને વાઈ આવતી હોય તેંને જલ જોવાથી બૂરી દશા થાય છે. તેમજ ઘનસાર જોઈ, આ બાળાની વિપરીત અવસ્થા થાય છે.હવે આ મંજરીએ, મોતીના હાર પહેર્યા છે, પરંતુ હૃદયમાં વિરહની અગ્નિ છે, એટલે મોતી તરકતરક થઈ તૂટી જઈ તેના રવા થઈ જાય છે. આ દસા પોતાની સખી રૂપમંજરીની જોઈ ઈંદુમતી બહુ ગભરાઈ જાય છે. એ એવી ગભરાય છે કે, જાણે થોડા જળમાં માછલી તરફડતી ફરતી હોય એવી અવસ્થા ઈંદુમતીની હાલ છે.

सहचरी अति अकुलानी जानी ।
करत सम्बोध कुंवरि मृदुबानी ॥
कित सोचत सखी तूं बडग्याता ।
तूजस आहि अस न पितुमाता ॥
दोष न तेरो दोष न मेरो ।
यहसब बान विधाता केरो ॥
अब छिन मोपे जियो नजाई ।

जो हो कहो सो करो उपाई ॥
सुंदर सुमन सुसेज बिछाय ।
अरगजे मरगजे वसन दुसाय ॥
चंदनपर चंदन चरचाय ।
मंद सुगंध समार ढुलाय ॥
पिकगवाय केकी कुहकाय ।
पपैयापें पिऊपिऊ बुलाय ॥

સહચરીને આ પ્રમાણે મુંઝાએલી જાણીને કુંવરી મૃદુવાણીથી સહચરીને કહે છે કે તું તો મહાજ્ઞાની છે. તું શા માટે શોચ કરે છે ! હે સખી, તું તો મહાજ્ઞાની છે. તું જેવી મારી હિતસ્વીની છું એવા તો મારા માતા પિતા પણ નથી. આમાં તારો દોષ નથી તેમજ મારો પણ નથી. આ બધીવાત તો વિધાતાના હાથની છે. એટલું ખરુંકે હવે મારાથી એક ક્ષણ પણ જીવાય એમ નથી. માટે હું કહું તે પ્રમાણે હે સખી તું ઉપાય કર. સુંદર પુષ્પની સુંદર સૈયા બિછાવ અને તેમાં ચંદનમાં બોળેલા મહીન વસ્ત્રની ચાદર બિછાવ; ચંદનના પર ચંદન, એમ ખૂબ જાડો એનો લેપ મને કર અને મયુરને કુહુ કુહુક એમ બોલાવનું કહે, તેમજ પપૈયાને કહી દે કે હવે પિયુ પિયુ એમ ખૂબ બોલવા લાગો, સખી તું આજે હું કહું છું તેનો અમલ કર મતલબ કે તેને અનુસર.

मधुर मधुर अरु बेन बजाय ।
मोहन नंदसुवन गुण गाय ॥

અને હે સખી મધુર મધુર બીન પણ બજાવવાનું કર અને નંદલાલના ગુણ ગાય એમ કહે.

योंकहि कुंवरि ग्रीव जब भोई ।
धरहराय तब सहचरी रोई ॥
कहत अहो अहो गिरिधरलाल ।
प्रभुतुम केसे दीनदयाल ॥
मांछली उछर पुलिनजोंपरे ।

उपाई ॥
ाय ।
साय ॥
।
॥
ाय ।
॥

ઝાએલી જાણીને કુંવરી મૃદુવાણીથી
ાની છે. તું શા માટે શોચ કરે છે !
જેવી મારી હિતસ્વીની છું એવા તો
ાં તારો દોષ નથી તેમજ મારો પણ
ા હાથની છે. એટલું ખરુંકે હવે
ેમ નથી. માટે હું કહું તે પ્રમાણે હે
ી સુંદર સૈયા બિછાવ અને તેમાં
ાદર બિછાવ; ચંદનના પર ચંદન,
કર અને મયુરને કુહુ કુહુક એમ
ી દે કે હવે પિયુ પિયુ એમ ખૂબ
કહું છું તેનો અમલ કર મતલબ કે

ाय ।
॥

બીન પણ બજાવવાનું કર અને

भोई ।
॥
ाल ।
।

जलजड तदपि दया अनुसरे ॥
बूडत बूड गहे जो कोई ।
ताहि वहेत गहि राखे सोई ॥
तुम सबलायक त्रिभवुन नायक ।
शुभदायक शुभकरण सुभायक ॥
अरु तुमहूं अनेप मुखकही ।
सो सबपूर रहीहे मही ॥
जिहिं जिहिं भांत भजे तो मोहि ।
तिहिं तिहिं विध पूरन होय सोही ॥

આ પ્રમાણે બોલીરહ્યા બાદ કુંવરીની ગ્રીવા ઢળી પડી. એટલે સહચરી ખૂબ પૃથ્વી ડોલી જાય એવું રડવા લાગી અને કહેવા લાગી કે અહોહો ગિરધરલાલ પ્રભુ તમે દીનદયાળ, કેવી રીતે કહેવાઓ છો. માછલી ઉછળીને કાંઠે પડી જાય તો જળ જોકે જડ છે, તો પણ દયા કરી તે જળનો હિલોર તેના પર નાખે છે. જે કોઈ બૂડતું હોય તે બૂડનારને ગમે તેવો હોય તો પણ પ્રાણના જોખમે તેને જળમાં વહેતાં પકડી લે છે. હે મોહન મારામાં એટલું માનવ હૃદય પણ નથી, તમે તોબધીરીતે લાયક છો, ત્રિભુવનના નાયક છો, બધાનું શુભ કરવાવાળા છો, તેમ તમો સુંદર રીતે બધાને ભાવી જાઓ એવા છો. અરે વળી શાસ્ત્રોમાં તમે તમારા મુખે એમ કહ્યું છે કે, જે જે રીતે જે ભક્ત મને ભજશે, તેને તે જ પ્રમાણે હું તેની કામના પૂર્ણ કરીશ. આ તમારું વાક્ય જગતમાં સર્વ ઠેકાણે વ્યાપ્ત તેમ મશહૂર છે. આ સર્વનું શું થયું ?

इतनी कहत कुंवरि उधवानी ।
सहचरी दोर उसीसा आनी ॥
दई उसीस पर सुंदर बाहीं ।
सुंदरी सोय गई मुखमाहीं ॥

એટલા વખતમાં કુંવરીએ એક ઉર્ધ્વ શ્વાસ લીધો, એટલે શ્વાસની સાથે એણે પડખું ફેરવ્યું એટલે સહચરીએ દોડીને, એક

ઓશિકું લીધું અને કુંવરીએ એ ઓશિકા પર પોતાની સુંદર બાંહ્ય ધરીને આ સુંદરી કોઇ અપૂર્વ સુખમાં સૂઇ ગઇ.

जो देखे तो वहबन आही ।
स्वप्नकी संपति सब अवगाही ॥
युमुनापुलिन कल्प तरु तरे ।
ठाडे कर कल बंसी धरे ॥
देखे मोहन गिरिधरपिया ।
सांवरे जगत सदन के दिया ॥
पियहि निरख तिय लज्जित भई ।
सखी पाछे आछे दुरगई ॥

અહીં નિંદ્રામાં એણે જોયું તો એ જ વન આવ્યું. મતલબ કે પહેલાં એને જે સ્વપ્નમાં સંપત્તિનું અવગાહન થયું હતું તે સર્વ સંપત્તિ પુનઃ મળી. શ્રી યમુનાજીના પુલિન નામ તટ પર કલ્પવૃક્ષની નીચે ઉભારહીને પોતાના શ્રી હસ્તમાં બંસી લઇ, મધુરસ્વરથી કલગાન કરે છે, એવા મોહન ગિરધર પિય એણે જોયા. આ સાંવરો આખા જગના સદન નામ ગૃહનો દીપક, એટલે ઉજિયારો છે. પ્રિયને નીરખી, આ ત્રિય લજ્જિત થઇ અને તે વખતે પોતાની સખી કાંઇક આઘી પાછી થઇ ગઇ એટલે કે દૂર ગઇ.

हसत हसत पिय ताढिंग आये ।
कामते कोटिकट ठाम सुहाये ॥
हेत सों वह लपटत अलबेली ।
अरुझी हेमप्रेम जनु बेली ॥
ताहीके रस ताहि मनावे ।
मोहनलाल महाछबि पावे ॥

હસતા હસતા પ્રિયતમ રૂપમંજરી નજીક આવ્યા, કામથી કરોડ ઘણા સુંદર, સોહામણા પ્રભુ છે. જ્યાં આપને જોયા કે, તુરત જ આ અલબેલી આપની સાથે લપટાઇ ગઇ. આ બાલિકા છે તે પ્રેમની વેલી છે અને તેનો રંગ સુવર્ણ સરખો છે એટલે એ પ્રેમવેલી શ્યામ

એ ઓશિકા પર પોતાની સુંદર બાંહ્ય
સુખમાં સૂઈ ગઈ.

आही ।
अवगाही ॥
तरे ।
धरे ॥
ा ।
दिया ॥
ज्जित भई ।
ई ॥

યું તો એ જ વન આવ્યું. મતલબ કે
તું અવગાહન થયું હતું તે સર્વ સંપત્તિ
લિન નામ તટ પર કલ્પવૃક્ષની નીચે
બંસી લઈ, મધુરસ્વરથી કલગાન કરે
એણે જોયા. આ સાંવરો આખા જગના
લે ઉજિયારો છે. પ્રિયને નીરખી, આ
તે પોતાની સખી કાંઈક આઘી પાછી

आये ।
सुहाये ॥
लबेली ।
ी ॥
।
े ॥

રૂપમંજરી નજીક આવ્યા, કામથી
નુ છે. જ્યાં આપને જોયા કે, તુરત જ
ટાઈ ગઈ. આ બાલિકા છે તે પ્રેમની
રખો છે એટલે એ પ્રેમવેલી શ્યામ

વિટપ સાથે લપટાઈ છે તેથી ઉભય અદ્‌ભુત શોભે છે. ભગવાન એ સુંદરીને એના રસથી મનાવી રહ્યા છે. સુંદરીને મનાવી રહેલા મોહન તે વખતે અદ્‌ભુત શોભે છે.

वनिता लता सहज सुखदाई ।
एंधे सरस निरस व्हे जाई ॥

વનિતા અને લતામાં સ્વભાવિક જ સુખ છે મતલબ કે એ સદા સુખદાઈ છે. જો એને ન પોષે તો તે સરસ છે, છતાં નીરસ થઈ જાય. એમ આ રૂપમંજરી રૂપરસની વેલ છે એને જો નાયક ન પોષે તો તે નીરસ થઈ જાય. માટે યોગ્ય સમયે જ ભગવાને એને પોષી છે.

दोहा- ने ह नवोढा नारिको, वार वार कन्याय ।
थलरावे पें पाइये, निर पीडे निरसाय ॥

નવોઢા નારીનો નેહ એવો છે કે તે વારંવાર કોચવાઈ જાય છે મતલબ કે વારંવાર માન કરે છે. જો એને થલરાવે, એટલે કે હાલક લોલક કરે નામ બહુ કોચવાવે, તો તેનો પ્રેમ નાયક મેળવી શકે નહીં. તેમજ જો એને રીસ ચડે એવી વોકિત ન કરે તો, એમાં રસ ન આવે. એટલે નાયક બહુ ચતુર હોય તે જ નવોઢાનો પ્રેમ સંપાદન કરી શકે છે.

चोपाई- बोल बोल मादक मृदु बानी ।
कुंवरी निहोर कुंजमें आनी ॥
कहा कहिये तिहिं कुंज निकाई ।
जनु सुख पुंजनहीं करछाई ॥
तामें सेज सुपेशनल ऐसी ।
आलबालरति बेली जैसी ॥
कछु छ्ल कछुबल कछु मनुहारी ।
लेबैठे तहां कुंजविहारी ।

મૃદુ કોમળ તેમજ રસભરી માદકવાણી બોલી બોલીને એ કુંવરીને દોરીને પોતાની કુંજમાં નંદકુમાર લાવ્યા. અરે એ કુંજની

સુંદરતા કહી કહીને શું કહેવી જાણે કે કોઈ મૂર્તિમાન સુખ પુંજે જ એ છાયા બનાવી હોય, તેમાં એક સુકોમળ શૈયા એવી સુંદર બિછાવેલી છે કે, જાણે કામદેવના માટે રતિવલ્લરીએ એ શૈયા તૈયાર કરી ન હોય એમ લાગે છે. બીજા અર્થમાં શૈયાની સુંદરતા પરઅલૈયા બલૈયા લેવાનું સુકોમળતાને મન થાય છે. અહીં રતિ એટલે સ્નેહ, મતલબ ઠાકોરજીના સ્નેહે જ આ સૈયા આ કુંવરીને માટે પોતાના શ્રીહસ્તથી જ બનાવી છે. કાંઈક છલ, કાંઈક બલ, કાંઈક મનુહાર એટલે કે પ્રેમભરી ખુશામત, એ સર્વનું કુંજ બિહારીએ કરીને, આ બાલિકાને તે સૈયા પર બેસાડી અદ્‌ભુત સુખ અર્પ્યું.

मन चहे रम्यो रु तन चहे भग्यो ।
कामिनि को यह कौतुक लग्यो ॥
जो पारद को कर थिर करे ।
सो नवोढा बाला उरधरे ॥

આ બાલિકાનું મન, રમણ કરવાની ઈચ્છા કરે છે. પરંતુ તન ભાગવાની ઈચ્છા કરે છે. બાલિકાને આ એક પ્રકારનું કૌતુક લાગ્યું. જે પારાને હથેલીમાં સ્થિર રાખે, મતલબ કે જે વિર્યસ્થંભન કરી શકે, એવો નાયક હોય તો જ નવોઢા બાલાનો સ્નેહ મેળવી શકે.

पहुपन हीके दीपक जहां ।
जगमग ज्योति लागरही तहां ॥

અરે આ પુષ્પના તો ત્યાં કુંજમાં દીપકો છે અને ઝગમગ જ્યોતિ ત્યાં લાગી રહી છે.

प्रथम समागम लज्जित तिया ।
अंचल पवन सिरावत दिया ॥

પ્રથમ સમાગમમાં, આ ત્રિયા લજ્જિત થાય છે એટલે પોતાના અંચલ વતી એ દીવા પવનથી ઓલવવા માગે છે.

दीप न बुझे विहसि वरबाला ।
लपटगई पिय उरसि रसाला ॥

જાણે કે કોઈ મૂર્તિમાન સુખ પુંજે જ એ
સુકોમળ શૈયા એવી સુંદર બિછાવેલી
રતિવલ્લરીએ એ શૈયા તૈયાર કરી ન
માં શૈયાની સુંદરતા પરઅલૈયા બલૈયા
છે. અહીં રતિ એટલે સ્નેહ, મતલબ
આ કુંવરીને માટે પોતાના શ્રીહસ્તથી જ
ઈક બલ, કાંઈક મનુહાર એટલે કે
જ બિહારીએ કરીને, આ બાલિકાને તે
અર્પ્યું.

चहे भग्यो ।
क लग्यो ॥
र करे ।
रे ॥

ાણ કરવાની ઈચ્છા કરે છે. પરંતુ તન
કાને આ એક પ્રકારનું કૌતુક લાગ્યું.
મતલબ કે જે વિર્યસ્થંભન કરી શકે,
બાલાનો સ્નેહ મેળવી શકે.

ां ।
तहां ॥

યાં કુંજમાં દીપકો છે અને ઝગમગ

तिया ।
दिया ॥

ત્રેયા લજ્જિત થાય છે એટલે પોતાના
બોલવવા માગે છે.

बाला ।
ाला ॥

भोजन भूक मिले जिमअहे ।
एपर इनतब परतनकहे ॥

દીપક બુઝવવા અંચલ છોરવતી પ્રયાસ તો રૂપમંજરીએ કર્યો, પરંતુ દીપ બુઝાયો નહિ એટલે આ વરબાલા એકદમ હસી પડી, પિયના હૃદયની સાથે લપેટાઈ ગઈ. કુમાર અને કુમારી ઉભય રસિક યુગલનું મિલન થયું. કોઈને ઘણા સમયની ભોજનની ભૂખ પણ હોય અને પછી અચાનક તે મળે તો તે એના પર તૂટી પડે પછી એને બોલવા કરવાનું કાંઈ રહેતું નથી. તેમ કહેવા કારવવાની રાહ પણ જોવાતી નથી. આ સ્થિતિ રસરૂપ ભોજનની જેને ઉગ્ર ભૂખ છે તેને જ્યારે રસનાયક રૂપ સામગ્રી મળે પછી તો તે રાહ જોઈ ન જ શકે.

प्रेमपुलक अंकुर तिहिंकाला ।
सोअंतर सहि सकत न बाला ॥
चित व्यवधान सहित नहिं सोई ।
रूपमंजरी अस रस भोई ॥

આ બાલિકામાં મિલન સમયે એકદમ પ્રેમાંકુર ઉદ્‌ભવી ગયા છે. વળી પ્રેમે લઈ રોમરાજી પુલકિત થએલ છે. એટલે હવે આ બાળા એક ક્ષણ માટે પણ અંતર સહન કરી શકે એમ નથી. હવે એનું ચિત્ત સ્વસ્થ નથી, તે તો પ્રેમને પરવશ છે. આ પ્રમાણે રૂપમંજરી હવે કેવળ રસ-રૂપ બની ગઈ છે.

दोहा-चुंबन समय जु नासिका, वेसर मोती डुलाय ।
अधर छुडावन पियपें, मानो हाहा खाय ॥

નાયક પરમશ્રેષ્ઠ શ્રી વૃજરાજકુમાર જે વખતે બાલિકાનું ચુંબન કરે છે અને પુનઃ અધર પર ચુંબન કરવા જાય છે તે વખતે નાસિકામાં પહેરેલ મોતિનું બેસરનું મોતી ડોલાયમાન થાય છે. અને પ્રીતમને વિનવે છે; અધરને તેમાંથી છોડાવવા હા હા ખાય છે નામ આરજુ કરે છે અને હાં હાં એમ ઓષ્ટના ચુંબન કરતા પરમ સુંદર નાયકને એ ડોલતું મોતી રોકે છે. મતલબ કે મોતી ડોલે છે એનો ભાવ

નાયકને ના-ના એમ કહેવાનો છે. એમ નંદદાસજી ઉપમા અર્પે છે.

चौपाई- सब निशके जागे अनुरागे ।
रंचक सोयगये उरलागे ॥
तबही भोरके लक्षण भये ।
तार हार सियरे व्हे गये ॥

આખી રાત્રી અનુરાગભર્યા આ યુગલ જાગ્યાં અને સહજ એકમેકના હૃદયે લાગી સૂઈ ગયા. પરંતુ એટલામાં તે સવારનાં ચિહ્નો દેખાવા લાગ્યાં; તારાઓની પંક્તિનાં તેજ ઘટી ગયાં.

दीपक फीकेफूल अलसाने ।
परतियन के मन अकुलाने ॥
कुरकुट सुन चुरकुट भई बाला ।
लेत उसास दुसास विशाला ॥

હવે દીપકોના તેજ ઓસર્યા; પુષ્પો પણ કરમાવા લાગ્યા; અને જે પરકીય અંગનાઓ છે તે મુંઝાવા લાગી. વળી કૂકડાનું બોલવું સાંભળી આ નાયકાનું હૃદય ટુક ટુક થઈ જાય છે. પછી આ રમણીય બાળા; લાંબા-લાંબા દુઃશ્વાસ લેવા લાગે છે. પરકીય અંગનામાં, વિશેષ રસની આઢ્યતા; કવિ વર્ણવે છે. પરંતુ પરકીય અંગનાને સહન કરવાનું ઘણું છે. કારણ કે એક તો નાયકા ગુપ્ત રીત્યા પ્રાણનાથ પાસે રાત્રિના સમયે આવેલ છે અને આનંદના અતિરેકને લઈ સમય વ્યતિત થઈ જાય છે. એટલે સવાર પડી જાય છે અને તેને ભીતી રહી આવે છે કે મને કોઈ જોઈ જશે એટલે તેને ભારી ચિંતા ઉદ્‌ભવે છે, એટલે હતાશ બની જાય છે, અને તેની મિલનેચ્છા પૂર્ણ થઈ નથી; એવી અતૃપ્ત અવસ્થામાં સંયોગમાંથી વિખૂટું થવું પડે છે એવા સમયે આ બાલિકા નિઃશ્વાસ નામ નિસાસા ન લે તો બીજું શું કરે ?

दोहा- जात न उठ लपटातसुठ कठिन प्रेमकी बात ।
सूर उद्योत करोत समजीर किये बिबिगात ॥

મિત્રો આ સંયોગ રસલીલામાંથી તે યુગલને ઊઠવું નામ છૂટું

છે. એમ નંદદાસજી ઉપમા અર્પે છે.

जागे अनुरागे ।
गे ॥
भये ।
ाये ॥

ભર્યા આ યુગલ જાગ્યાં અને સહજ
યા. પરંતુ એટલામાં તે સવારનાં ચિહ્નો
ક્તિનાં તેજ ઘટી ગયાં.

सने ।
लाने ॥
भई बाला ।
शाला ॥

સર્યા; પુષ્પો પણ કરમાવા લાગ્યા; અને
મુંઝાવા લાગી. વળી કૂકડાનું બોલવું
ક ટુક થઇ જાય છે. પછી આ રમણીય
ા લાગે છે. પરકીય અંગનામાં, વિશેષ
છે. પરંતુ પરકીય અંગનાને સહન
તો નાયકા ગુપ્ત રીત્યા પ્રાણનાથ પાસે
આનંદના અતિરેકને લઇ સમય વ્યતિત
ી જાય છે અને તેને ભીતી રહી આવે
ે તેને ભારી ચિંતા ઉદ્‌ભવે છે, એટલે
ની મિલનેચ્છા પૂર્ણ થઇ નથી; એવી
વિખૂટું થવું પડે છે એવા સમયે આ
ા ન લે તો બીજું શું કરે ?

पटातसुठ कठिन प्रेमकी बात ।
जीर किये बिबिगात ॥

ીલામાંથી તે યુગલને ઊઠવું નામ છૂટું

થવું ગમતું નથી. એટલે સૈયામાંથી ઊઠે છે, અને પાછા લપટાઇ જાય છે. એમ વારંવાર ઊઠે છે અને વારંવાર લપટાય છે પ્રેમની વાત અતિ કઠીન છે અને આ યુગલને સૂર્યનો ઉદય કરવતી જેવો લાગે છે. જેમકે વાદળ તો એક છે, પરંતુ સૂર્ય તે વાદળને ચીરીને બહાર નીકળે છે. તેમજ આ યુગલ સંગોગ લીલા રસમાં, એક રૂપ બિંબાકૃતિ રૂપ બની ગયેલ છે. તેને જાણે કે ચીરીને આ સૂર્ય જુદા પાડતો હોય, એવું લાગે છે. આ દુહામાં ઉપમાની અવધિ છે. રસિકો માટે નંદદાસજી આ વાત કહે છે. શ્રી મહાપ્રભુજીના પુષ્ટિમાર્ગમાં, આ પ્રમાણે સંયોગ અને વિપ્રયોગ રસનું પુનઃ પુનઃ આવર્તન છે તેને મહારસિક ભક્ત આખ્યાયિકા દ્વારા રસિક સમાજને સમજાવવાનો ઘણા ખરા અંશે પ્રયાસ કરે છે.

चौपाई- जागकुंवरि अपने घर आई ।
अपने गमने कुंवरकन्हाई ॥
सेजतें उठी सुरतरस माती ।
सखीतन मधुर मधुर मुसकाती ॥

પ્રાતઃકાળમાં જાગીને, કુંવરી પોતાના ઘરે આવી અને કુંવર કાન્હ, પોતાના નિવાસે પધાર્યા, પછી તો સેજમાંથી સુરત રસરંગીલી રસમાતી, આ બાલિકા ઊઠી અને સખીના સામું જોઇ મધુર મધુર મુસકયાન કરવા લાગી.

सगवगी अलकै श्रमजल झलकें ।
शोभित पीकभरी दृग पलकें ॥
राजतनयन पीक रस पगे ।
हस हस प्रीतमके मुख लगे ॥
फूलमाल जोपियपें पाई ।
कुंबरिके कंठ चलीसो आई ॥
तबते रूपमंजरी बाला ।
छिनछिन जवरे रूप रसाला ॥
पारसपरस पीतल होय सोनो ।

पाहन तें परमेश्वर हौंनों ॥

એની અલક સર્વ અવ્યવસ્થિત થઇ ગઇ છે. વળી શ્રમ જલનાં બિંદુઓ તેના કપોળ પર ઝલકે છે, તેમજ તેના નેત્ર અને પલક પીકથી ભરેલા અત્યંત શોભે છે, પીક રસથી ભરેલા, તેના વિશાળ નેત્ર અતિ શોભે છે. એ દેખાડી આપે છે કે, હસી હસીને, તે નેત્રો પ્રીતમના અધરોષ્ટ પર લાગેલા હોય એવો ભાવ જણાય છે. એને રમણ સમયે, પ્રિય તરફથી એક પુષ્પમાળા મળી હતી અને તે કુંવરીના કંઠમાં આપોઆપ ચાલી આવી હતી. તે માળા આ બાલિકાના કંઠમાં સૈયામાંથી જાગતી વખતે, ઉપસ્થિત હતી એ એના સંયોગની પ્રતીતિ આપે છે. આ પ્રમાણેની સંયોગ રસની પ્રાપ્તિ કર્યા પછી, રૂપ મંજરી બાલા, ક્ષણેક્ષણ વિશેષ રસરૂપ બનતી ગઇ દાખલા તરીકે પિત્તળને પારસનો સ્પર્શ થાય, તો પિત્તળ સુવર્ણ બની જાય છે. અરે પથ્થરમાં સુંદર દઢ ભાવ હોય તો પથ્થર પરમેશ્વર બની જાય છે. તો પછી રસશ્રેષ્ઠ નાયક ભગવાન કૃષ્ણના સંયોગમાં, આવેલ રૂપમંજરીની, ઓરઅવસ્થા બની જાય, એમા કહેવું જ શું ? મતલબમાં રૂપમંજરી પરમ સુંદરપાત્ર, પ્રીતમના યોગે બન્યું. આ બનાવવાનો યશ શ્રી નંદદાસજીને જ છે.

सबहि शोभित परम उदारा ।
पिय मीली मिलन नेम अधारा ॥
मधुर मधुर धुति बिना बाजे ।
रसभरे घुमरे नेन बिराजे ॥
रागके सगव्हे पियपेंजाय ।
कोऊ जाने यह बेठी गाय ॥

રૂપમંજરી, સર્વ પ્રકારે શોભિત, પરમ ઉદાર પ્રભુને મળી. રૂપમંજરીની વીણા આજે મિલન પછી સુમધુર સ્વરથી વાગી રહી છે. તેણી રસભર્યા અરૂણ ધુમધુમા અર્થાત્ ઘેનભર્યા નેત્રોથી બિરાજે છે. કોઈ એમ સમજે કે તેણી માત્ર ગાઈ રહી છે પરંતુ ખરી વસ્તુ તો એ

ों ॥

ાવસ્થિત થઈ ગઈ છે. વળી શ્રમ જલનાં
છે, તેમજ તેના નેત્ર અને પલક પીકથી
રસથી ભરેલા, તેના વિશાળ નેત્ર અતિ
ે કે, હસી હસીને, તે નેત્રો પ્રીતમના
ો ભાવ જણાય છે. એને રમણ સમયે,
મળી હતી અને તે કુંવરીના કંઠમાં
ી. તે માળા આ બાલિકાના કંઠમાં
સ્થિત હતી એ એના સંયોગની પ્રતીતિ
ા રસની પ્રાપ્તિ કર્યા પછી, રૂપ મંજરી
બનતી ગઈ દાખલા તરીકે પિત્તળને
ા સુવર્ણ બની જાય છે. અરે પથ્થરમાં
ર પરમેશ્વર બની જાય છે. તો પછી
ના સંયોગમાં, આવેલ રૂપમંજરીની,
કહેવું જ શું ? મતલબમાં રૂપમંજરી
ગે બન્યું. આ બનાવવાનો યશ શ્રી

द्वारा ।
अधारा ॥
बाजे ।
जे ॥
ा ।
ाय ॥

શોભિત, પરમ ઉદાર પ્રભુને મળી.
પછી સુમધુર સ્વરથી વાગી રહી છે.
અર્થાત્ ઘેનભર્યા નેત્રોથી બિરાજે છે.
ાઈ રહી છે પરંતુ ખરી વસ્તુ તો એ

છે કે તેણી તે સંગીતના રસ્તે પિય તરફ જઇ રહી છે.

औरजो प्रेमके लक्षण कहे ।
तेउमें तरुणी तनलहे ॥
तिनकें नाम भेदहों कहों ।
जातें रस परपाटी लहों ॥
उत्तम संग उत्तम छबिपावें ।
मध्यम संग मध्यम दिखरावे ॥

પ્રેમનાં જે વિશેષ લક્ષણો છે તે હવે તરૂણી રૂપમંજરીમાં ઉત્તરોત્તર દર્શાયમાન થાય છે. નંદદાસજી કહે છે કે પ્રેમનાં લક્ષણોના ભેદ હવે હું તમોને સંભળાવું છું જેથી તમો રસમાર્ગની પરપાટી નામ નામ શ્રેણી સમજી શકશો. ઉત્તમનો સંગ થવાથી ઉત્તમ જ થવાય છે અને મધ્યમના સંગથી મધ્યમતા આવે છે જેવો સંગ તેવો રંગ આવે.

दोहा- जैसें सुंदर मुकरमें, मुखपानीय अधीकाय ।
बुरे मुकरमें सुकरतें, भलेई पानीय जाय ॥

જેમ એક સુંદર નિર્મળ આરસામાં મુખ જોવાથી મુખની સુંદરતાં વધારે લાગે છે પણ કોઇ અસ્વચ્છ આરસો ભલે કોઇ સુંદર હસ્તમાં હોય તો પણ તેમાં મુખ જોવાથી સારામાં સારી સુંદરતા મારી જાય છે અને મનને ઉદ્વેગ થાય છે.

चोपाई- लीलाछबि बिलास संभ्रमा ।
मोटायत कुटमित क्रमक्रमा ॥
ललितव्हित विदौक किलकिंचित ।
स्थाई सखी पियहिय संचित ॥

પ્રભુ સાથેના પ્રેમ વિલાસમાં પ્રથમ અવસ્થાને લીલા છબિ કહે છે. બીજી અવસ્થાને મોટાયત, ત્રીજી અવસ્થા બિદૌક અને ચોથી અવસ્થા કિલકિંચત હોય છે.

जब रंचक पिय अंतर होइ ।
अति अंतरसहि सकत न सोई ॥

प्रीतमके सखी भेप बनावे ।
प्रीतम ज्यों हसिचल छबिपावे ॥
प्रेमबिबस पिय मुखहिं रहे ।
ताकुं कवि लीला छबि कहे ॥

પોતાના પ્રિયનું રંચક પણ અંતર નામ દૂરપણું તેનાથી સહી શકાતું નથી. પ્રીતમનું મિલન પોતાના પિયરમાં પણ રહે તે માટે પ્રીતમને સખી ભેખ ધરાવે છે અને પોતાની સાથે પોતાના પિયરમાં લઈ જાય છે. પોતાના પિયના હાસ્યને જેમ જેમ તે નીરખે છે તેમ તેમ તેની તન્મયતા નામ આનંદવિલાસ વધતો રહે છે. એવી તેણીની તન્મયતા જોઈ નાયકનું મુખ પણ પ્રેમ વિવશ બની જાય તે અવસ્થાને કવિ લોકો લીલા છબિ કહે છે.

प्रिय सुमिर तन तोरी जृंभाई ।
मोटायत छबिकी अधिकाई ॥

પ્રિયના રંચકપણ દૂરપણામાં પ્રિયનું સ્મરણ થતાં માત્રમાં શરીરના ટુકટુક થવા જેવી નાયિકાની અવસ્થા થઈ જાય, દેહ લથડિયા ખાય તેને મોટાયત કહેવામાં આવે છે.

बरनत बेटी रहस्यकी बातें ।
ए ललनाके रहसकी धातें ॥
पियसों नवहित गरवित जोईं ।
सो कहियें बिदौक छबि होई ॥

પોતાના પ્રિયતમની સાથેના રહસ્ય આનંદની વાતો જે ગુપ્ત રાખતા જેવી હોય, તે પણ પોતાની સહચરી પાસે કહેવા લાગી જાય અને પિય સાથેના મિલનની જેનામાં અનેરી મસ્તી હોય, માદકતા હોય તેને બિદૌક છબિ કહે છે.

मोद विशाद एक हे जहां ।
किलकिंचित छबि कहिये तहां ॥

પ્રેમાવેશમાં જેની પરિસ્થિતિ એવી વિચિત્ર થઈ જાય છે કે તેને

नावे ।
त्रबिपावे ॥
रहे ।
व कहे ॥

ાણ અંતર નામ દૂરપણું તેનાથી સહી
પોતાના પિયરમાં પણ રહે તે માટે
અને પોતાની સાથે પોતાના પિયરમાં
ાસ્યને જેમ જેમ તે નીરખે છે તેમ તેમ
લાસ વધતો રહે છે. એવી તેણીની
ા પ્રેમ વિવશ બની જાય તે અવસ્થાને

जृंभाई ।
काई ॥

ાણામાં પ્રિયનું સ્મરણ થતાં માત્રમાં
નાયિકાની અવસ્થા થઈ જાય, દેહ
ડેવામાં આવે છે.

बातें ।
ातें ॥
जोई ।
व होई ॥

થેના રહસ્ય આનંદની વાતો જે ગુપ્ત
ાની સહચરી પાસે કહેવા લાગી જાય
ામાં અનેરી મસ્તી હોય, માદકતા હોય

हां ।
ंये तहां ॥

યતિ એવી વિચિત્ર થઈ જાય છે કે તેને

મન આનંદ અને દુઃખ એક તઈ જાય છે તેને- તે અવસ્થાને કિલકિંચિત છબિ કહે છે.

एक दिन मुदित सेज परसोई ।
सुंदर शामरे पिय रसभोई ॥
भारे भये जो सहचरी लहे ।
सूनी सेज कुंवरि नहि अहे ॥
सोचभरि सहचरी कहे दई ।
कुंवरि यहां ते कहिं ठांगई ॥
ढुंगे भवन भवन चित्रसारी ।
ढुंढि फिरि फुली फुलवारी ॥
अब कहाकरहों जानि प्यारी ।
मोकों कित अब छोडी न्यारी ॥
जलतें बिझुरी मीनजस होई ।
दुःखितभई अस सहचरी सोई ॥

એક સમય રાત્રે આનંદના ઉલ્હાસમાં પોતાની શૈયા ઉપર રૂપમંજરી શ્યામસુંદરના રસમાં મસ્ત બનીને સૂઈ ગઈ હતી પરંતુ પ્રાતઃકાળમાં તેની સહચરીએ જોયું તો સેજ ઉપર રૂપમંજરી ન હતી સેજ સૂની હતી. ઘણા જ દુઃખપૂર્વક સહચરી કહેવા લાગી : "અરે વિધાતા, આ શું થયું ? કુંવરી અહીંથી ક્યાં ગઈ હશે ?" સહચરીએ મહેલના દરેક ભાગમાં તપાસ કરી. સારોએ બગીચો શોધી વળી પરંતુ કુંવરીનો પત્તો ન લાગવાથી બોલવા લાગી : "અરે પ્યારી રાજદુલારી, હવે હું શું કરીશ ? તેં મને જુદી કેમ પાડી ?"

જલમાંથી માછલીને છૂટી પાડતાં જેવું દુઃખ માછલીને થાય તેવું દુઃખ ઇંદુમતી સહચરીને થયું.

दोहा- तिय दुःख सखी करतलभयो, रूपमंजरी हीन ।
जलतें बिछुरत दीन अस, होत न देखि मीन ॥

જલમાંથી હાથથી ઉઠાવેલા માછલાને જલ બહાર હથેલી આપતાં જ જેવું દુઃખ માછલીને થાય તેવું દુઃખ રૂપમંજરીરૂપી જલથી

જુદા પડતાં જ ઇંદુમતીને થયું. જલથી બીછુરેલ માંછલું જીવ્યું હોય તેવું સાંભળ્યું નથી તેમ દેખ્યું પણ નથી.

चोपाई- तब आसन बेठी सहचरी ।
रूपमंजरी उरमें धरी ॥
तजत बई तियसम तन सोई ।
ज्यों जीरन पट त्यागत कोई ॥
ज्यों रवि और रविकी गरमाई ।
किरणमांजहो रवि पें जाई ॥

પછી આંખો બંધ કરી રૂપમંજરીને હૃદયમાં ધારણ કરી ઇંદુમતી એક આસન ઉપર બેઠી. જેમ કોઇ જીર્ણ વસ્ત્રનો ત્યાગ કરે તેમ તેણે પ્રાણ અને દેહનો સંબંધ જુદો કર્યો. જેમ સૂર્યનાં કિરણોમાં સૂર્ય એ સૂર્યની ગરમી સમાએલી રૂપમંજરીના સ્વરૂપમાં લીન થઇ ગઇ. પ્રાણરૂપી કિરણ રૂપમંજરીને મળવા દોડી ગયા.

सखी जब वृंदावन ढिगगई ।
विपिन विलोकि चकित अतिभई ॥
धरनी चिंतामनी मन हरे ।
वांञ्छित अन वांञ्छि सबकरे ॥
सब रूतु वसत वसंत नितजहां ।
बात पुरातन होत न तहां
शीतल सुभग मारूत जहां बहे ॥
गुंजत पुंज भंवर छबिछाजे ।
ठोर ठोर मधुबीनसें बाजे ॥

ઇંદુમતિ પોતાના આત્મસ્વરૂપ આદ્ય વૃંદાવન નિકુંજ ધામમાં આવી પહોંચી. ત્યાંના વન ઉપવનને જોઇને આશ્ચર્યમુગ્ધ બની ગઇ. વૃંદાવનની ભૂમિ ખરેખરે ચિંતામણી રૂપ જ છે જે ત્યાં પહોંચનારના ધારેલા અને નહિ ધારેલા બધા કર્યો સિદ્ધ કરે છે ત્યાં બધી ઋતુ વસંત જેવી જ છે. ત્યાં વૃક્ષોનાં પાન કોઇ ક્ષણમાં પણ સુકાતા જ નથી. પુષ્પોની રાજથી આખુંએ વન સદાએ ઘેરાએલું-આચ્છાદિત હોય છે. શીતલ અને મનને હરણ કરનારો પવન ત્યાં સદોદિત વહે છે.વૃંદાવનમાં ઠેકાણે ઠેકાણે ભ્રમરના સમૂહ ગુંજાર કરી રહ્યા છે તે

જલથી બીછુરેલ માંછલું જીવ્યું હોય
ણ નથી.

ठी सहचरी ।

सोई ।
कोई ॥
गरमाई ।
ाई ॥

રૂપમંજરીને હૃદયમાં ધારણ કરી
. જેમ કોઇ જીર્ણ વસ્ત્રનો ત્યાગ કરે
ધ જુદો કર્યો. જેમ સૂર્યનાં કિરણોમાં
ી રૂપમંજરીના સ્વરૂપમાં લીન થઇ
ને મળવા દોડી ગયા.

ागई ।
अतिभई ॥
।
बकरे ॥
नितजहां ।
हां
हां बहे ॥
ाजे ।
जे ॥

સ્વરૂપ આદ્ય વૃંદાવન નિકુંજ ધામમાં
નને જોઇને આશ્ચર્યમુગ્ધ બની ગઇ.
ણી રૂપ જ છે જે ત્યાં પહોંચનારના
ર્યો સિદ્ધ કરે છે ત્યાં બધી ઋતુ વસંત
કોઇ ક્ષણમાં પણ સુકાતા જ નથી.
દાએ ઘેરાએલું-આચ્છાદિત હોય છે.
રનારો પવન ત્યાં સદોદિત વહે
રના સમૂહ ગુંજાર કરી રહ્યા છે તે

જાણે કે બીન નામનું વાજીંત્ર અહર્નિશ વાગતું ન હોય તેમ લાગે છે.

सुधि न रही एही छबि गोहन ।
रागमई किंधो प्रेममई बन ॥
निकटहीं नदी यमुना सुख देनी ।
कनक किनारी रत्न निशेनी ॥
जोरस कहिये प्रेम उदारा ।
सो सब बहत कालिंद्री धारा॥

ઇંદુમતીને સમજણ ન પડી કે આ તે રાગમય વન છે કે પ્રેમમય વન છે. અથવા આ સુંદરતામાં છૂપાએલો રાગ છે કે પ્રેમ છે તેની તેને શુદ્ધિ રહી નહિ અથવા આસુંદરતાને જોઇને કોઇને પણ પૂર્વનું જીવન યાદ આવતું નથી અર્થાત્ રુચતું નથી કારણ કે તે રાગમય અથવા પ્રેમમય બની જાય છે. ત્યાં નિકટમાં અપૂર્વ સુખ દેવાવાળી શ્રી યમુના નદી વહી રહી છે. તેનો કિનારો સુવર્ણનો છે જ્યારે ઊતરવાની સીડીઓ-પગથિયાં રત્નજડિત છે જેને ઉદાર પ્રેમ રસ કહીએ છીએ તેજ રસ શ્રી યમુનાજીમાં વહી રહ્યો છે.

दोहा- जोमुख होय अनंत सखी, रसनाताही अनंत ।
वृंदावन गुन कथनको, तोऊन पहुंचे अंत ॥

નંદદાસજી કહે છે કે જો કોઇને અનંત મુખ હોય અને તે દરેક મુખમાં અનંત જીભ હોય તો પણ શ્રી વૃંદાવન નિકુંજધામના ગુણગાનનો અંત આવી શકે નહિ અર્થાત્ સંપૂર્ણતઃ તે વર્ણન કરી શકે નહિ.

चौपाई- तहां वृंदावन मालिनि तिंहि ।
देखि जीवन मूरसि पाई ॥
सहस्त्र सखी संग तेही सोहे ।
रंभा उर्वशी सुरेशी कोहे ॥
इंदुमती प्रणाम तेहीकीनो ।
सोऊ वह करकर गहिलीनो ॥
कहौ मुसकी तुतो मे लखी ।
रूपमंजरी की जानों सखी ॥

ત્યાં શ્રી વૃંદાવનની માલિનની તેણે જોઈ ત્યારે તેને એટલો બધો આનંદ પ્રાપ્ત થયો કે જાણે કોઈ મરેલાને જીવાડે અને આનંદ થાય, કોઈ અમૃતરસનું પાન કરાવે. પોતાનું જીવન જેને મનાતું હોય તેને મળવાથી જેટલો આનંદ થાય તેટલો આનંદ તેને થયો. રંભા, ઉર્વશી અને ઈંદ્રાણિથી પણ વધારે રૂપગુણથી ભરપુર સહસ્ત્ર સખીઓ નામ અગણિત સખીઓ તેણીની સાથે શોભતી જોઈ. ઈંદુમતીએ માલિનીને પ્રણામ કર્યા કે તુરત માલિનીએ હસીને કહ્યું : "અરે, તને તો મેં ઓળખી. રૂપમંજરીની તુંજ સખી હો તેમ લાગે છે."

इंदुमती जब ईह कछु सुनी ।
उपजीपरी श्रद्धा सत गुनी ॥
कहाकहियॆ तोहि भागबड़ाई ।
जाने तु वृंदावन आई ॥

ઈંદુમતીને આ વાત સાંભળીને સો ગણી શ્રદ્ધા નામ ખાત્રી થઈ કે રૂપમંજરી અહીં જ છે. માલિનીએ કહ્યું કે તારા ભાગ્યનું શું વર્ણન કરીએ, તુ જાણે છે કે નિકુંજસ્થલી વૃંદાવનમાં તું આવી છો ?

दोहा- ईह बन दुर्लभं आईबो, इंदुमती सुनी बात ।
जाकी रंचक रज गरज, अजसें मरि पचिजात ॥

વનમાં આવવું અતિ દુર્લભ છે. વૃંદાવનની જરા જેટલી રજ પ્રાપ્ત કરવા માટે બ્રહ્મા પચી મરે છે નામ અખંડ પ્રયત્ન કરે છે છતાં પ્રાપ્ત થતી નથી.

चौपाई- पूछ्त अति आतुर सहचरी ।
कित हे देव रूपमंजरी ॥
तब एक दिनी अपनी अली ।
सो लीवायले तिहिं ठांली ॥
परी पहोंप एक तहां ते लीनो ।
वहले इंदुमती करदीनो ॥
ताहि सुंधि सखी अस सुख लेहों ।
सोरस मोपें परत न केहों ॥
तब क्रमक्रम वह सखी सुहाई ।
रचे रासमंडलमें लाई ॥

ક્ષેનની તેણે જોઈ ત્યારે તેને એટલો
કોઈ મરેલાને જીવાડે અને આનંદ
ાવે. પોતાનું જીવન જેને મનાતું હોય
ાય તેટલો આનંદ તેને થયો. રંભા,
રૂપગુણથી ભરપુર સહસ્ર સખીઓ
ી સાથે શોભતી જોઈ. ઈંદુમતીએ
ાલિનીએ હસીને કહ્યું : “અરે, તને
જ સખી હો તેમ લાગે છે.”

ुनी ।
नी ॥
ाई ।
।

ળીને સો ગણી શ્રદ્ધા નામ ખાત્રી થઈ
ીએ કહ્યું કે તારા ભાગ્યનું શું વર્ણન
ી વૃંદાવનમાં તું આવી છો ?

ाईबो, इंदुमती सुनी बात ।
अजसें मरि पचिजात ॥

ભ છે. વૃંદાવનની જરા જેટલી રજ
છે નામ અખંડ પ્રયત્ન કરે છે છતાં

तुर सहचरी ।
॥
ली ।
ी ॥
लीनो ।
।
ुख लेहों ।
ों ॥
सुहाई ।

ઈંદુમતી ઘણી જ આતુરતાથી પૂછવા લાગી કે હે દૈવસ્વરૂપ માલિની, રૂપમંજરી ક્યાં છે તે મને કૃપા કરીને કહો. ત્યારે માલિનીએ એક સખી ઈંદુમતીને સોંપી જે તેણીને લઈને ત્યાંથી આગળ ચાલી. ત્યાં પડેલું એક પુષ્પ તેણે ઈંદુમતીને આપ્યું અને કહ્યું કે તે સુંઘવાથી તમો એવો રસ પ્રાપ્ત કરશો કે જે મારી વાણીમાં આવી શકે તેમ નથી. પછી ધીમે ધીમે તે સુખરૂપ સખી જ્યાં પ્રભુએ રાસમંડળ રચ્યો હતો ત્યાં તેણીને લઈ ગઈ.

मृदु कंचन मनीमद तहां धरनी ।
मनहरनी छबि परत न बरनी ॥
जगमग जगमग अस अछु करे।
दिवस केरजनी समज न परे ॥
प्रेममई एख ढिग तहां केला ।
तापर अति रस चक्र सुमेला ॥
ठाडी तहां नवल व्रजबाला ।
मुरति धरे मनोहर माला ॥
ठाडे नंदसुवन तेही मांही ।
वृषभान दुलारीके गलबांही ॥

ત્યાંની ભૂમિ કેવળ સુવર્ણમય છે. ત્યાંની સુંદરતા ખરેખર મનને હરે તેવી છે, જેનું વર્ણન થઈ શકે તેમ નથી. તે ભૂમિ એવી ઝગારા મારે છે, એવી પ્રકાશે છે કે ત્યાં દિવસ છે કે રાત છે તેની ખબર જ પડતી નથી. ત્યાં એક મોટો સુંદર ચોતરો છે અને તેના ઉપર એક સુંદર સુઢાર રસભર્યું ચક્ર છે. ત્યાં નવલ વ્રજબાલાઓ ઊભી છે. તેમણે ગળામાં મનને હરણ કરે તેવી માળાઓ ધારણ કરેલી છે. તેઓ ગોળાકારમાં ઊભી છે અને તેમના મધ્યમાં વૃષભાન દુલારીને ગલબાંહી કરીને નંદસુવન रस वैसः ઊભા છે.

कहत सखीतन मृदु मुसकाई ।
वहतो इंदुमती हूं आई ॥
कुंवरि अनूप रूपमंजरी ।
इंदुमती ताकी सहचरी ॥
सरस्वती सुभाय अनुसरी ।
नंददास इह लीला करी ॥

પોતાની સખીને જોતાંજ રૂપમંજરીએ પ્રભુને કહ્યું કે, "અરે આ આતો ઇંદુમતી આવી."

આ પ્રમાણે નંદદાસજી કહે છે કે જેની ઉપમા ન હોઇ શકે તેવી કુંવરી રૂપમંજરી હતી અને તેની સહચરી ઇંદુમતી હતી. મેં તો સુભાગીં સરસ્વતીને અનુસરીને આ વર્ણન કર્યું છે.

जो कोऊ सुने गुने मनधरे ।
सो मोहन सहज वस करे ॥
जो प्रभुके पद पंकज धूली ।
नित वांछ्त कमकासन शूली ॥
जो रजव्रज वृंदावन माही ।
वैकुंठादि लोकमें नाही ॥
जो अधिकारी होय सो पावे ।
बिनअधिकारी हुएन आवे ॥

નંદદાસજી કહે છે કે જે કોઈ રસગાથા સાંભળશે, ગાશે અને મનમાં ધારણ કરશે તેને મનમોહન સહજમાં વશ થશે. નિકુંજ નાયકના પદપંકજની રજની બ્રહ્માદિક નિત્ય વાંચ્છના કરે છે તે માટે કમલાસન કરી ઊંચે લટકે છે. (છતાં મળતી નથી) જે રજ વ્રજવૃંદાવનમાં છે તે રજ વૈકુંઠાદિક લોકમાં નથી. જે અધિકારી હોય છે તેનેજ તે મળે છે. બિન અધિકારીને તે પ્રાપ્ત થતી નથી.

दोहा- यद्यपि दूरतें दूर प्रभु, निगम कहतहे ताहि ।
तदपि प्रेम मन बचगहे, निपट निकट हीं आहि ।

જો કે વેદ કહે છે કે પ્રભુ દૂરથી પણ દૂર છે તો પણ જો મન કર્મ અને વચનથી શુદ્ધ પ્રેમ દ્વારા તેને મેળવવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવે તો તે સ્વરૂપ પાસેમાં પાસે આવી શકે છે અર્થાત્ શુદ્ધ પ્રેમથી પ્રભુને જલ્દી પ્રાપ્ત કરી શકાય છે.

तिहुकालमें प्रकट हरि, प्रकटनही कलिकाल ।
ताते स्वपनो ओटदे, भेटे गिरिधरलाल ॥

મહાભક્ત નંદદાસજી અહીં કેટલીએક હકીકત પોતામાં અહંભાવ ન આવે તેની ખાતર છુપાવે છે. કવિ શ્રેષ્ઠ કહે છે કે, બીજા યુગોમાં પ્રકટ હરિનું મિલન થતું હતું પરંતુ કલિકાળમાં હરિ પ્રકટ મળતા નથી. માટે જ સ્વપ્નના મિષ વડે કરી; ગિરિધરલાલની ભેટના

રૂપમંજરીએ પ્રભુને કહ્યું કે, "અરે

હે છે કે જેની ઉપમા ન હોઈ શકે
તેની સહચરી ઈંદુમતી હતી. મેં તો
ના વર્ણન કર્યું છે.

रे ।
रे ॥
ली ।
शूली ॥
।
।
पावे ।
॥

ોઈ રસગાથા સાંભળશે, ગાશે અને
ોહન સહજમાં વશ થશે. નિકુંજ
દિક નિત્ય વાંચ્છના કરે છે તે માટે
. (છતાં મળતી નથી) જે રજ
ક લોકમાં નથી. જે અધિકારી હોય
ારીને તે પ્રાપ્ત થતી નથી.

भु, निगम कहतहे ताहि ।
निपट निकट हीं आहि ।

દૂરથી પણ દૂર છે તો પણ જો મન
તેને મેળવવાનો પ્રયત્ન કરવામાં
આવી શકે છે અર્થાત્ શુદ્ધ પ્રેમથી
.

कटनही कलिकाल ।
गिरिधरलाल ॥

ાહીં કેટલીએક હકીકત પોતામાં
ાવે છે. કવિ શ્રેષ્ઠ કહે છે કે, બીજા
હતું પરંતુ કલિકાળમાં હરિ પ્રકટ
વડે કરી; ગિરિધરલાલની ભેટના

મિલન થાય છે. આપ વિચાર કરો કે આ નંદદાસજીને તો પ્રત્યક્ષ હરિનું મિલન છે જ. કારણ કે અષ્ટસખા પૈકીના આસક્ત ભક્ત છે. વળી કીર્તનમાં એ પોતે જ *नंददास निपट निकट गावे* એવું પદ બોલે છે એટલે એમને તો પ્રકટ હરિ નિત્ય જોવામાં આવે છે. વળી ભગવદલીલાના દર્શન કરી નિત્ય નૂતન લીલાનું વર્ણન કરે છે. એટલે આ કાળમાં પ્રકટ હરિદર્શન નથી એ કહેવું દીનતાસૂચક હોય એમ લાગે છે. નંદદાસજી ભુતળ પરથી તિરોધાન થયાને ચાર સૈકા થઈ ગયા. તે દરમિયાન કાઠિયાવાડમાં, હિંદમાં અને દક્ષિણ ભારતમાં, ભગવાનો સાક્ષાત્કાર પામેલા, ઘણા સંતોનાં ચરિત્રો ભારતભરમાં પ્રસિદ્ધ છે. ભક્તમાળ, વગેરે જોશો તો જરૂર એની પ્રતીતિ થશે. હું તો એમ માનું છું કે હાલ પણ સાક્ષાત્કાર ભોગવતા ભક્તજનો છે જ. પરંતુ તેઓ પ્રસિદ્ધિમાં આવવા માગતા નથી. પૃથ્વી નિર્બીજ નથી, એ ચોક્કસ છે એટલે મને લાગે છે કે, નંદદાસજી પોતાનું મહાત્મ્ય ન વધે, એની ખાતર પ્રકટ સાક્ષાત્કારની વાત છુપાવે છે અને સ્વપ્નના મિષથી, વાર્તાનો અત્યંત રસિક ભાવ ગુપ્ત રાખે છે.

जो वांञ्छितही रेनदिन, सोकीनो करतार ।
महा मनोरथ सिद्धतरी, सहचरी उतरीपार ॥

નંદદાસજી અપરભાવાવિષ્ટ નામ ઈંદુમતી જે દિવસ રાત ઈચ્છતી હતી કે મારી સખી રૂપ મંજરીને હું પ્રિયતમ નંદકુમારનું મિલન કરાવી દઉં એ એનો મહામનોરથ સિદ્ધ થયો અને સર્વ અંતરાયોમાંથી એ તરી ગઈ નામ અંતરાયો ઉલંઘી ગઈ. મતલબ કે સહચરી રૂપ ઈંદુમતીએ, જે બીડું ઝડપ્યું હતું તેમાંથી તે પાર ઉતરી ગઈ.

चौपाई- यहविध कुंवरि रूपमंजरी ।
सुंदरगिरिधर पिय अनुसरी ॥
इंदुमती ताकी सहचरी, सोपुन तिहि
संगति निस्तरी ।

આ પ્રમાણે કુંવરી રૂપ મંજરી સુંદર ગિરિધર પ્રિયને અનુસરી અને એની સખી ઈંદુમતી એ પણ રૂપમંજરીના સંગથી નિસ્તરી. મતલબ કે નંદદાસજી પોતામાં દીનતા ઠાલવે છે એ પોતે એમ જણાવે છે કે મારો નિસ્તાર રૂપમંજરીના સંગથી થયો છે પરંતુ વાસ્તવિક

રીત્યા વાર્તિક કહી આપે છે કે નંદદાસજીના સમાગમથી જ રૂપમંજરી ગિરધર પિયને મળી શકે છે પરંતુ પ્રેમ એવી અદ્ભુત વસ્તુ છે કે પોતે પ્રશંસા ન મેળવતાં પોતાના પ્રેમ પાત્રને જ પ્રશંસાની ભેટ ધરે છે.

तिनकीयें लीला रसभरी, नंददास निजहितकेंकरी ॥ આ રૂપમંજરીની રસભરી લીલા શ્રી નંદદાસજીએ પોતાના હિત ખાતર પ્રકટ કરી છે, વધુમાં નિજ એટલે જેને પોતાના મનાય એવા નિજજનોની ખાતર આ રસલીલા પ્રકટ કરી છે અર્થાત્ રસિકો માટે આ મંજરી પ્રકટ કરી છે.

ज्योंयह चित्तदे सुने सुनावे ।
सोपुन परमप्रेम पद पावे ॥

આ પંચમંજરીનો ગ્રન્થ જે ચિત દઈ સાંભળે, અગર તો સંભળાવે તે જરૂર પરમ પ્રેમના પદને પ્રાપ્ત કરી શકે. એ આની ફળશ્રુતિ કથે છે.

दोहा- यद्यपि अगमते अति अगम, निगम कहतहे ताहि ।
तदपि रंगीले प्रेमते निपट निकट प्रभुआहि ॥

જો કે ભગવાન અગમ્ય છે, મતલબ કે અગમથી પણ અતિઅગમ છે. એમ વેદ કહે છે. છતાં રંગીલા પ્રેમથી પ્રભુ જરૂર અતિ નિકટ પધારે છે એ આ મંજરીનો સાર છે. મતલબ કે શુદ્ધ પ્રેમભક્તિની સહાયતા છે.

कथनि नाहिन पाइये, करनी पैये सोय ।
बातन दीपक ना बरें, बारे दीपक होय ॥

આ સર્વ પ્રેમ રસભરી ભક્તની બાબતો કહેવાથી, એટલે કે બોલવાથી સાધ્ય થતી નથી. પરંતુ તે પ્રમાણે કરવાથી નામવર્તવાથી સિદ્ધ થાય છે. કેવી રીતે કે જેમ વાત કરવાથી દીપક થતા નથી પરંતુ દીવેટને સળગાવો તોજ દીપકો પ્રકટે. મતલબ કે મહાનુભાવોની રસકથાઓનું જો અનુકરણ કરાય તો જ અર્થસિદ્ધિ થાય.

इति श्रीनंददासजीकृता रूपमंजरी संपूर्णा.